

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 4
Issue 1

March 2020

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 4
Issue 1
March 2020
ISSN 2587-2621

SSAD
STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olup dörder aylık dönemler halinde (Mart-Temmuz-Kasım) yılda üç sayı olarak elektronik ortamda yayınlanır.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan yazıların dil, bilim ve hukuki sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

Journal of Strategic and Social Researches
indexed by **EBSCO**, **İzör**, **ResearchBib**, **Google Scholar**

SSAD
STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

www.dergipark.gov.tr/sisad

sisaddergi@gmail.com

Sahibi | Owner

Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İstiklal Yerleşkesi 15130 BURDUR

Editör | Editor

Dr. Sibel AKOVA

Dr. Gökmen KANTAR

Yayın Kurulu | Editorial Board

- Prof. Dr. Amira Turbić-Hadžagić (Tuzla Üniversitesi - Bosna - Hersek)
Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi - Türkiye)
Prof. Dr. Redzep Skrijelj (Novipazar Devlet Üniversitesi - Sırbistan)
Prof. Dr. Ümit AKCA (Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)
Doç. Dr. Armend MEHMEDİ (Priştina University - Kosova)
Doç. Dr. Dimitar ATANASSOV (Sofya Üniversitesi - Bulgaristan)
Doç. Dr. Esmâ IGUS (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Türkiye)
Doç. Dr. Lale VELİYEVA (Sumgayıt Devlet Üniversitesi - Azerbaycan)
Doç. Dr. Memli KRASNIQI (Priştina Üniversitesi - Kosova)
Doç. Dr. Mirza DZANİC (Tuzla Üniversitesi - Bosna Hersek)
Doç. Dr. Sevcan YILDIZ (Akdeniz Üniversitesi - Türkiye)
Dr. Nurhodja Akbulaev (Azerbaycan Devlet İktisat Üniverstesi - Azerbaycan)

Bu Sayının Hakemleri | Reviewers of the Issue

- Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK
Doç. Dr. Eray DÖKÜ
Doç. Dr. Volkan ÖNGEL
Doç. Dr. Esra ÇİZMECİ ÜMİT
Dr. Öğr. Üyesi Kemal ERKİŞİ
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhakim Bahadır DARI
Dr. Öğr. Üyesi Emre Gündoğdu
Dr. Öğr. Üyesi Alihan Limoncupğlu
Dr. Öğr. Üyesi İskender GÜMÜŞ
Dr. Öğr. Üyesi Sevda KÖSE
Dr. Öğr. Üyesi Korhan MAVNACIOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Nadide ŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi Derya KAVGAOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Ebru GÖZEN

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ESMER

Dr. Öğr. Gör. Özlem KÜÇÜK

Dr. Servet AVŞAR

Dış Temsilikler | Country Representatives

Azerbaycan: Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Azerbaycan Sumgayıt Devlet Üniversitesi)

Bosna Hersek: Amira Turbic HADZAGIC (Prof. Dr. Bosna Hersek Tuzla Üniversitesi)

Gürcistan: Valery MODEBADZE (Prof. Dr. Saint Andrew the First Called University)

Togo: Tete Jean Philippe GUNN (Ph. D.)

Sekreteryaya | Secretary

Umut Sergen DAL (Arş. Gör. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye)

Kapak Tasarım | Cover designed by

Doğukan Celal ÇETİN

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Özge ULUĞ YURTTAŞ & Yelda ÖZKOÇAK

CREATIVE STRATEGIES on TURKISH TELEVISION ADVERTISING: AN
APPLICATION of TAYLOR'S SIX-SEGMENT MESSAGE STRATEGY WHEEL

Türk Televizyon Reklamlarında Kullanılan Yaratıcı Stratejiler: Taylor'un Altı
Segmentli Mesaj Stratejisi Üzerine Uygulama

ss. 1-16

Fatih Fuat TUNCER

HIRVATİSTAN'DA DİN VE DEVLET

Religion and State in Croatia

ss. 17-25

Ersoy ÖNDER

BAŞKANLARIN DOKTRİNLERİ ÇERÇEVESİNDE, ABD'NİN YENİ GÜVENLİK
ANLAYIŞI VE SOĞUK BARIŞ

Within The Framework of the Presidents, Us New Concept of Security and Cold Peace

ss. 27-39

Semra BOĞA

FİNANSAL AÇIKLIĞIN GELİR EŞİTSİZLİĞİ ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE İÇİN
BİR ZAMAN SERİSİ ANALİZİ

The Impact of Financial Openness on Income Inequality: A Times Series Analysis for
Turkey

ss. 41-56

Murat ÇUBUKÇU

**İŞLETMELERDE BİLGİ YÖNETİMİNİN STRATEJİK ÖNEMİ VE
UYGULAMADA OLAP MODELLERİ**

Strategic Importance of Knowledge Management in Businesses and Olap Models in
Practice

ss. 57-89

Ramazan İZOL

**ABD-RUSYA-ÇİN EKSENİNDE ENERJİ GÜVENLİĞİNİN ULUSLARARASI
SİSTEMDEKİ ARTAN ÖNEMİ: ORTADOĞU PETROLLERİ ÖRNEĞİ**

The Increasing Importance of Energy Safety in The US-Russian- China Axis: The
Example of The Middle East Oils

ss. 91-102

Mehmet Taner TÜRK & Azem SEVİNDİK

**EYLEM-TEMSİL DÖNGÜSÜNDE SÖZLÜ KÜLTÜR ORTAMINDAN
ELEKTRONİK KÜLTÜR ORTAMINA SOMUT VE SANAL SAHNEDE BENLİĞE
KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ**

A Comparative Overview on The Representation of Self From The Oral Culture
Medium to Electronic Culture Media in Tangible and Intangible Stage

ss. 103-114

Zekiye SÖNMEZ

**ANTİK PİSİDİA SAGALASSOS'TA İMPARATOR KÜLTÜ VE BU KÜLTÜN
ROMA'NIN HİRİSTİYANLAŞMASI SÜRECİNDEKİ İZLERİ**

The Empire Cult at Antique Pisidia Sagalassos and Traces of This Cult in the Process of
Christianization of the Rome

ss. 115-134

Abdullah SÜSLÜ & Şule ÖTKEN

**ULUSLARARASI YOLCU TAŞIMACILIĞI (SRC1) SÜRÜCÜ MESLEKİ
YETERLİLİK SINAVLARINA AİT BİR BAŞARI TESTİ GELİŞTİRİLMESİ:
GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI**

**Developing an Achievement Test for International Passenger Transport (SRC1) Driver
Proficiency Tests: Validity and Reliability Study**

ss. 135-145

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 1, March 2020

ORCID ID: 0000-0002-5304-6948

Makale Gnderim Tarihi: 07.01.2020

Makale Kabul Tarihi: 11.03.2020

<https://doi.org/10.30692/sisad.668234>

**CREATIVE STRATEGIES on TURKISH TELEVISION ADVERTISING: AN
APPLICATION of TAYLOR’S SIX-SEGMENT MESSAGE STRATEGY
WHEEL**

***Türk Televizyon Reklamlarında Kullanılan Yaratıcı Stratejiler: Taylor'un Altı
Segmentli Mesaj Stratejisi zerine Uygulama***

Özge ULUĞ YURTTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi

Beypkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık

ozge.uyurttas@gmail.com

Yelda ÖZKOÇAK

Do. Dr.

DođuŐ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İletişim Bilimleri

yozkocak@dogus.edu.tr

Abstract: 2871 commercials broadcast during prime time on 5 TV stations with the highest ratings among Turkish National TV Stations in December 2018 were examined in the study. Analyzing the advertisements with the content analysis method within Taylor’s six-segment message strategy wheel, the reruns of the commercials were excluded, leaving 320 commercials to be examined according to their message strategies. Taylor’s six-segment message strategy wheel constituted the theoretical framework of this study, allowing to analyze the communication approach (transmission or ritual) and message strategy (ego, social, sensory, routine, acute need, or ration) of Turkish television advertisements. Gathered data revealed 65% of the advertisements used transmission view with 94 of 320 ads being in rational segment. Among all advertisements ritual view was used in 35%.

Keywords: Advertising, TV Advertising, Creative Strategies, Taylor's Six Segment Message Strategy, Content Analysis

Özet: Çalışmada Aralık 2018'de Türk Ulusal Televizyon kanalları içerisinde en çok izlenme oranına sahip ilk 5 televizyon kanalında, prime time saat aralığında yayımlanan toplam 2871 reklam incelenmiştir. Taylor'ın altı segmentli mesaj stratejisi çerçevesinde içerik analizi yöntemi ile incelenen reklamların tekrar yayınları çıkartılarak 320 reklamın mesaj stratejisi değerlendirilmiştir. Taylor'un altı segmentli mesaj stratejisinin teorik çerçeve olarak ele alındığı çalışmada Türk televizyon reklamlarında kullanılan ana iletişim yaklaşımını (ritüel ve aktarım) ve mesaj stratejisini (ego, sosyal, duygusal, rutin, akut ihtiyaç veya rasyonel) incelemektedir. Elde edilen önemli bulgular arasında aktarım görünümü kullanımına 65% oranında rastlanılmış, 320 reklamdaki 94'ünde rasyonel segment kullanımını saptanmıştır. Bunun yanı sıra ritüel görünüm tüm reklamlarda 35% oranında rastlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Reklamcılık, TV Reklamcılığı, Yaratıcı Stratejiler, Taylor'un Altı Segmentli Mesaj Stratejisi, İçerik Analizi.

INTRODUCTION

According to the general view, inscriptions and drawings aiming to promote goods in ancient times are considered first advertising practices. Technical and economic advancements, revolutions, the emergence of the global market contributed to advertising becoming popular among masses. From past to present, advertisements and the advertising industry have been growing and developing parallel to the growth and improvement of mass media and communication technologies.

Today, with the rise of digitalization, a substantial increase is observed in internet investments of advertising. Advertising Expenditure Forecasts Report of Zenith Media (2018) expresses that although television has been a dominant advertising medium between 1996 and 2016, along with the increase of internet advertising expenditures, it is expected of TV advertising shares to decrease (<https://www.zenithmedia.com>). The situation in Turkish advertising market is slightly different to that of the global market. According to the Media and Advertising Investment Report (2017) prepared by Advertisers Association in collaboration with Deloitte (<https://www2.deloitte.com>), total media investments increased by 6.3% compared to the previous year and with 2.2 billion US Dollars (47.8%) television has the biggest share. These data indicate that unlike global media investments, the engine of the growth in Turkey is television. Advertising in Turkey started during Ottoman Empire with rudimentary practices such as town criers, barkers, venders, and countermen, leaving their place in time to announcements and publicity, eventually exhibited a rapid and major development with mass media such as newspapers, periodicals, radio and television. As stated in the Media and Advertising Investment Report, Turkey is the 26th big market in terms of media and advertising investments, demonstrating consistent growth in TV investment between 2013 and 2017.

Within this scope, the growth of media and advertising investments – especially in television- in Turkey is remarkable. Therefore, this study aims to examine the message strategies of advertisements broadcast during commercial breaks of TV shows in the prime time (20.00-23.00), which indicates the time slot with most TV audience watching television, of 5 TV stations with the highest ratings in the groups of all people, AB, and 20+ABC1, according to data provided by TNS for December 2018 regarding Turkish National Television stations.

Within this context, the study commences by reviewing literature on television advertisements and creativity. Secondly, creative strategies used in advertisements are briefly explained and Taylor's (1999) six segment message strategy wheel is discussed. Eventually, methodology applied in the research is elaborated, research findings, suggestions, and results are presented.

1. LITERATURE REVIEW ON ADVERTISING CREATIVITY

Advertising occupies a significant place within life when considered the importance it bears in aspects such as mass media becoming more prominent from day to day, the development of marketing communication and the perceptual transformation, the construction of production and consumption manners, cultural communication. During the intense message exposure process of consumers, drawing the attention of target audience can only be provided through creative designs. Creativity in advertising refers to using different language, different construction of production which support increasing the appeal of advertisements. Creativity in consumer advertisements is commonly employed to strengthen ad efficiency (Samati and Khalili, 2017, p. 526). Therefore, creativity, which is a very important component of advertising, is deemed essential by both advertising agencies and clients.

Politz (1960), states that the biggest issue and equally important aspect of advertising is to discover the most efficient selling point of the brand, to which creativity can provide the most significant support. Koslow (2015), expresses that creativity in advertising has to be both original and appropriate, mentioning that the concept of appropriateness cannot be defined as simply as originality, therefore, explains that he considers this concept as appealing advertisement. Approaching from this angle, “creativity” is referred to as one of the most significant concepts for effective design (Baack et al., 2016; Smith and Yang, 2004)

Quite a lot of researchers use the terms message strategy and creative strategy interchangeably in their studies. However, even though the term is expressed with various approaches (Frazer 1983; Laskey, Day and Crask 1989; Taylor 1999), when defining creativity, Burton (cited by Elden, 2003) emphasizes the existence of two dominant views: for Ogilvy and Reeves creativity is “what to say”, for Bernbach and Burnett “how to say”. There has a distinction been made between the two terms in which message strategy is considered as what to say and creative strategy as how to say it.

Frazer (1983) regards creative strategy as instructive principles determining the general quality and character of the content designed for the advertisement message. Within this scope, Frazer proposes seven creative strategy sets applying for different message circumstances. These seven strategies comprise unique selling proposition, brand image, positioning, generic, preemptive, resonance and anomalous/affective. Laskey, Day and Crask (1989), on the other hand, prefer the term message strategies implying both message content and design. Laskey, Day and Crask created a classification for message strategy with two main categories and their sub-categories. The main categories are informational and transformational; the category informational including the sub-categories comparative, unique selling proposition, preemptive, hyperbole, generic-informational, the category transformational containing the sub-categories user image, brand image, user occasion and generic-transformational. AIIIEE Strategies (Moriarty, 1991) known as creative message strategy in advertising is the abbreviation of the approaches argument, information, image, emotion, and entertainment. Argument and information approaches of AIIIEE Strategies fall into rational category; image and emotion are handled separately, with entertainment being the last category. Taylor’s six segment message strategy wheel, which he developed in this context, consists of two main parts with their sub-segments.

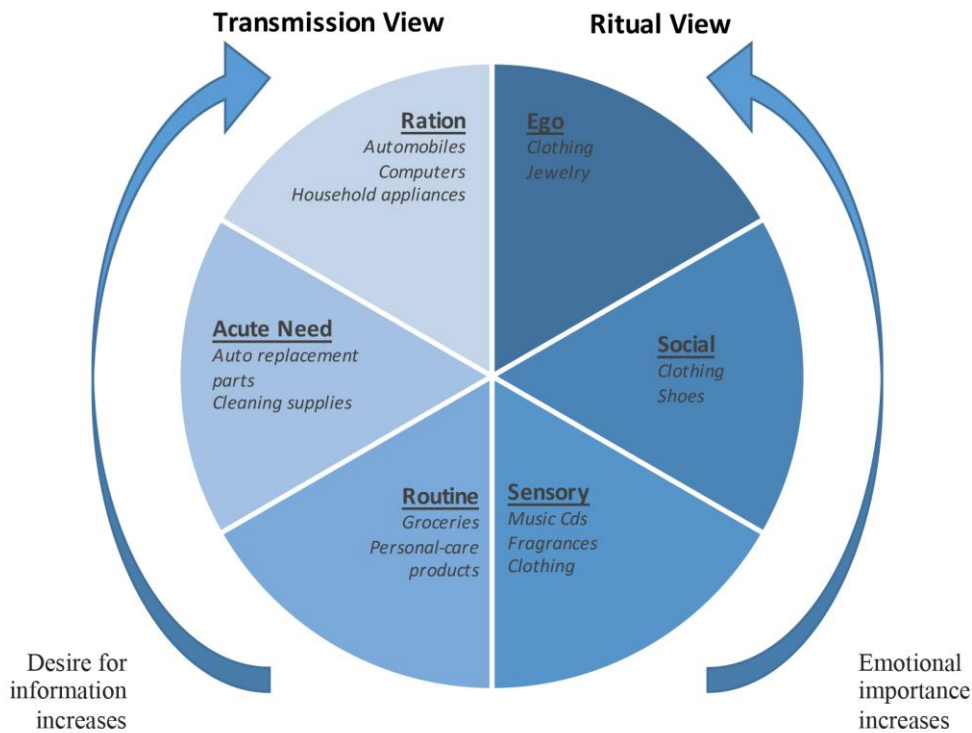
1.1. Taylor’s Six-Segment Strategy Wheel

Taylor (1999) developed a six-segmented message strategy model, beyond the classifications created for creative advertising strategies. This model combines existing literature about message strategy into a single applicable model for professionals that they can easily employ in their advertising practices. Six segment message strategy wheel is based on social sciences and various theories originating from consumer behaviors. Taylor went through the ritual view (akin to transformational) and transmission view (akin to informational) but he also created three segments for each aspect (Tsourvakas et al., 2017, p. 343). Ritual view refers to emotional or sensory appeal of the message, whereas transmission view refers to the logical appeal (Golan and Zaidner, 2008). In the second level of Taylor’s model, each part of the wheel (transmission

and ritual) is divided into three segments. The structure with a total of six segments is based on an approach moving from macro to micro. The sub-segments are explained as follows:

The Freudian Psychoanalytic Model is the first segment in Taylor's message strategies used for products/services that the consumers purchase for making a personal, ego related statement. Ego refers to message strategies presenting product or service in a way defining who the consumer is and used for convincing the consumers that they will acquire the intended results when utilizing the product or service. The Veblenian Social Psychological Model is the second segment applied when the product or service is expected to make a statement to others. In other words, this message strategy refers to appealing advertisements for consumers visibly using the product/service in order to receive social approval from significant others, family, friends and other social relationships. The third segment called Cyrenaics includes products or services activating smell, touch, hearing, taste, or sight, in other words, the 5 senses. In Cyrenaics, message strategies commonly employ "moments of pleasure" (Taylor, 1999, p. 13) The previously elaborated segments belong to ritual view, whereas the three upcoming segments fall into transmission view. The Pavlovian Learning Model is the fourth segment. It indicates products that consumers buy due to habits. Consequently, the message strategy of this segment focuses on routine, habitual use of specific products or services. The acute need model, which is the fifth segment, is designed for channelizing the consumers into making purchase decisions for high-involvement products. Building brand familiarity, brand recognition, and consumer trust are the common strategies when applying this model (Ahn, 2013, p. 101). In the Marshallian Economic Model, which is the sixth segment, consumers are considered logical human beings who need to acquire information about a specific product/service in order to make a purchase decision. For this reason, this message strategy stands for advertisement messages with informational content to persuade the consumer, who needs product information, to purchase.

Graphic 1. Taylor's Six Segment Message Strategy Wheel

Source: Writers own - from different sources combination

On the model with a vertical axis, the left side represents transmission view, the right side represents ritual view. The upper side includes the levels with highest impact on consumers in terms of rational or emotional importance. Within this context, the segments on the right side have an emotional impact on consumers, whereas the left side includes segments which the consumer needs with price or ration impact.

Kim et al. (2005, p. 49) assert that Taylor's model is extremely important due to two reasons. The authors base the first reason on the model handling the issue from the perspective of how people make purchasing decisions and how advertisements operate. The second reason is that the model pays equal attention to both transformational and informational advertisements and that a sophisticated reasoning is presented for defining the sub-segments.

Taylor's six segment message strategy model is applied comprehensively in various studies within literature with the purpose of examining and analyzing advertisement message strategies. Taylor's six segment message strategy model was employed in the studies, where Morrison and White (2000) analyzed Superbowl advertisements, Lee (2000) revealed the differences of automobile commercials broadcast in American and Korean televisions, Lee et al. (2001) compared the preferred message strategies of advertisements in the American and Korean television stations, Hwang et al. (2003) examined corporate websites as an advertising medium, Golan and Zaidner (2008) assessed creative strategies in viral advertisements, Venger and Wolburg (2008) examined tobacco advertisements published in periodicals in the US and Ukraine, Lanchester (2010) analyzed message strategies of public service announcements, Lee et al. (2011) reviewed the changes in advertising strategies due to economic crises, James (2011) analyzed the advertisements of luxury brands, Chen and Taylor (2012) scrutinized the content of message strategies of press advertisements that won awards in China International Advertising Festival, Tsai and Lancaster (2012) assessed message strategies applied in pharmaceutical advertisements, Ahn et al. (2013) gauged message strategies of plastic surgery websites, and Brito and Pratas (2016) examined the relationship between the message strategies of online brochures for tourism destinations and the conveyed characteristics.

2. RESEARCH AND METHODOLOGY

The presented research questions below are prepared according to previous studies about Taylor's six segment message strategy.

RQ1: What message strategy is used more often on television advertisements?

RQ2: Among all segments on Taylor's six segment strategy wheel, which ones are most frequently employed on television advertisements?

RQ3: According to the message strategy, is there any differentiation in the advertisements of products and advertisements of services?

RQ4: Are the two strategies – transmission view and ritual view- used on television advertisements simultaneously?

2.1. Methodology

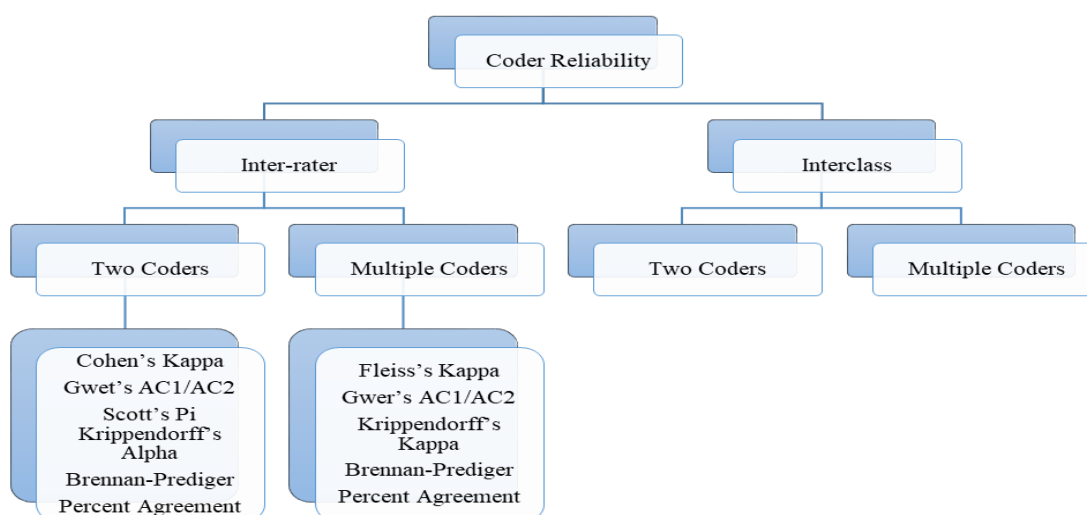
This study is conducted based on quantitative content analysis (Kassarjian, 1977), with the purpose to examine the formats and content of advertisement messages. Content research is evaluated due to two concepts: reliability and validity. Quantitatively measurable reliability, which is handled in connection with the coding process, expresses, in simple terms, consistency. According to Karasar (1984, p. 155), reliability can be defined as; "consistency among independent measurements of the same thing, the thing that is desired to be measured always leading to the same symbols, obtaining identical results by following the same processes and using the same criteria". In Kassarjian's view (1977, p. 13), the importance of reliability lays in the fact that it provides a guarantee for the results to be independent of the measurement, tools or individuals. Interpreting the categories should give similar results among different

researchers and at different time periods. Shortly explained, interpreting the categories the same way by the same researcher at different times and/or among various researchers provides consistency. Validity, on the other hand, refers to how much or to what extent an instrument measures the thing desired to be measured (Kassarjian, 1977), or, with a more comprehensive explanation, the representability of our measurement regarding the phenomenon we want to acquire knowledge about (Mackey and Gass, 2005, p. 107).

Three different approaches to assess the appropriateness of the measurements are classical test theory (CTT), generalizability theory (GT), and item response theory (IRT). According to CTT various coefficients are calculated for inter-coder agreement. Cohen and Swerdlik (2013, p. 151), state that one of the easiest methods for determining the degree of inter-coder consistency is to calculate correlation coefficient called the inter-coder reliability coefficient. Neuendorf (2002, p. 148), mentioned the availability of different coefficients for ascertaining inter-coder agreement levels. She listed the most popular coefficients applied in social and behavior sciences as raw percent agreement, Scott's pi, Cohen's kappa, Krippendorff's alpha, Spearman's rho and Pearson's r. In CTT, reliability coefficients are commonly measured on a scale of 0-1, in which being closer to 1 meaning high reliability and being closer to 0 meaning low reliability (Tan, 2013, p. 135). 0.90 and higher values indicate high reliability; values between 0.80 and 0.90 mean medium reliability; and 0.65 to 0.70 indicate weak or low reliability (Cohen and Swerdlik, 2013, p. 151). An overview of studies on reliability reveals that reliability coefficients above 0.90 are accepted in all, results above 0.80 are accepted in most of them (Neuendorf, 2002, p. 143).

Inter-coder reliability is defined as the degree of agreement or consistency of two or more coders about a specific measurement; however, different methods in determining inter-coder reliability are also applied (Cohen and Swerdlik, 2013, p. 150-151).

Figure 1 - Classification of Coder Reliability Coefficients

Inter-coder reliability coefficient is an essential statistical tool used frequently by researchers in order to determine the quality of data collection methods. Interobserver/inter-observer, interjudge/inter-judge, and intercoder/inter-coder are alternative terms within literature used for measurements with same characteristics (Gwet, 2001, p. vii).

As it is a two-author work, inter-coder reliability analysis is selected for this study. According to Neuendorf in a study with two or more coders, reliability turns into inter-coder reliability or the

amount of agreement. Inter-coder reliability reaching an acceptable level is important in terms of creating the basic nature of coding plan and acquiring the advantages of using multiple coders (2002, p. 141-142).

As seen in Table 1, agreement coefficients calculated for two coders are listed as Cohen's kappa, Gwet's AC1/AC2, Scott's pi, Krippendorff's alpha, Brennan-Prediger and Percent Agreement. Agreement coefficients were calculated for two coders with data gathered within the scope of the study. The relationship between agreement coefficients for two coders turned out to be similar in with and without data loss situations. It was determined that the agreement percentage exhibited minimum error and maximum reliability.

Percent agreement is a simple percentage representing the division of agreement number by the total of measurements. The value of this statistic falls between 0.00 and 1.00; 0.00 indicating no agreement, 1.00 indicating perfect agreement. Conceptual formula of percent agreement is as demonstrated (Neuendorf, 2002, p. 149):

$$PA_o = \frac{A}{n}$$

PA_o = observed percent agreement

A = number of agreements between two coders

N = number of units coded by two coders

When calculating percent agreement, the units of agreement occurring by chance are excluded. The ratio of units the coders agreed on for Cohen's kappa, Gwet's AC2, Scott's pi and Brennan-Prediger are calculated like percent agreement as well. However, Cohen's kappa, Gwet's AC2 and Scott's pi perform a correction by calculating a ratio for determining agreements-by-chance when calculating the coefficients. Therefore, the agreement coefficient may result in a higher value than the other coefficients. The agreement coefficient with the highest agreement value and lowest error is the percent agreement, as no correction is performed for agreements-by-chance when calculating it (Ada, 2015).

Table 2 - The Distribution of Coding the Measuring Object by the Coders

Measuring Object								
Ratio	Transmission View		Ritual View		Number of Units Coded	Number of Agreements	Divergence	Percent Agreement
	Acute	Route	Element	Social				
	Need							
Food					83	78	5	0,939
Technological and Electronic					49	46	3	0,938
Health and Cosmetic					33	30	3	0,909
Finance					21	20	1	0,952
House Cleaning Supplies					12	12	0	1
Automotive					13	13	0	1
Clothing					31	30	1	0,967

Trade	66	62	4	0,939
Other	12	11	1	0,916
Total	320	302	18	0,943

Percent agreement for this study was found 0.943. According to Neuendorf's (2002), criteria, the reliability rate is sufficient and the research is deemed reliable. Deliberations were conducted until there was 1.00 (100 %) consensus between coders and tabulation of the codes in appropriate themes was provided through this method.

The first condition of a measuring tool to be considered valid is it being reliable. The validity of a test is limited by its reliability. Reliability is the prerequisite for validity. All factors influencing a test's reliability also influence its validity (Tekin, 2008). While Karasar (1984, p. 159), approaches validity in three types as content, execution (experimental), and construction validity, Tekin (2008) examines it in four types as scope, method, construction and appearance validity. According to Tekin's Content (Scope) Validity approach, it is important to what extent each data serves the study as a whole (2008, p. 45). A test with a measuring subject sampling the space sufficiently and balanced, and that every item it includes genuinely measures every behavior intended to be measured can be considered to have content validity. Neuendorf's (2002), criteria state having a sufficient reliability rate demonstrates that the study also has validity.

2.2. Coding Process

All coding was conducted by the two authors of the study. Before the coding table was given its final form, another academician with the specific field training was consulted about the coding table and coding instructions, in order to create reliable coding categories. The study was conducted more healthily by constructing it on Taylor's six segment message strategy model and preparing it based on categories, which were used in other studies, available within literature as briefly mentioned above. The coding table was prepared to allow recording the creative message strategy considering the possibility of single or multiple segment use within Taylor's six segment message strategy. When conducting the coding process, researchers were able to watch the commercials more than once, in order to determine the advertisement category and used creative strategy segment. For a few categories, in which agreement could not be provided during the coding process, the aforementioned academician with field training was consulted and a consensus was met.

2.3. Research Findings

While Atv, Kanal D, Show TV and Star TV are among private nation-wide television stations, TRT is the first national TV station broadcasting country-wide. Considering the distribution of advertisements among TV stations, apart from TRT, no huge quantitative differences were detected compared to each other.

Table 3 - Advertisement Distribution among Television Stations

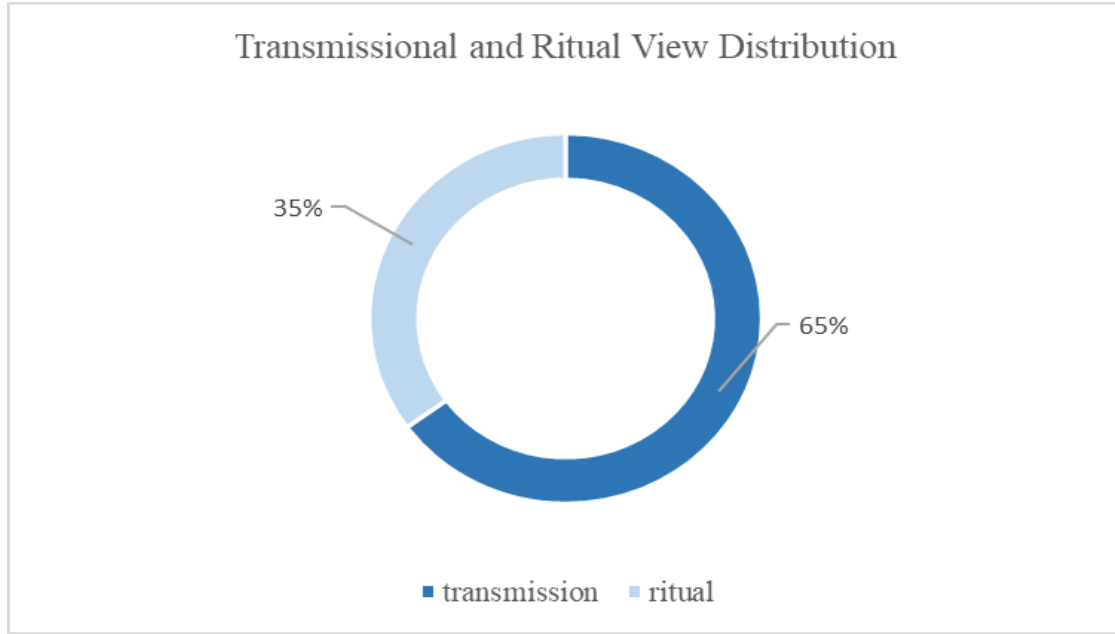
Television Stations	Advertisement Distribution	Rtg%*
Atv	20% (571)	4,92
Kanal D	22% (619)	5,43
TRT	12% (344)	2,49
Show TV	25% (684)	2,76
Star TV	21% (599)	6,12

Total 100% (2817)

* According to data provided by TNS for December 2018 total prime time ratings

Within the examined time period, Show TV was identified as the station with most advertisements given (25%, N=684), followed by Kanal D 22% (N=619), Star TV 21% (N=599), and Atv 20% (N=571). Number of advertisements on TRT (12%, N=344) is noticeably less than the rest (Table 3).

Graphic 2 - Distribution of Transmission View and Ritual View

As mentioned above, excluding the reruns, message strategies of 320 advertisements were examined. The analysis revealed that transmission message strategy (rational, acute need and routine), which mostly appeals to consumers' reason and mind by providing information and ideas, was used by 65%. Advertisements including ritual approach (ego, social and sensory), which focuses on senses and emotions of consumers, making statements over consumer beliefs, attitudes and images, had a rate of 35%.

Table 4 - Distribution According to Message Strategy Segments

			Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Transmission view	Rational	94	29,4	29,4	29,4
		Acute Need	49	15,3	15,3	44,7
		Routine	65	20,3	20,3	65,0
Ritual View	Ego	29	9,1	9,1	74,1	
	Social	44	13,8	13,8	87,8	
	Sensory	39	12,2	12,2	100,0	
	Total		320	100,0	100,0	

When analyzing the message strategy segments placed under transmission and ritual view, rational was identified the most dominant message strategy with a use of 29.4% (N=94) Rational was followed by routine 20.3% (N=65) and acute need 15.3% (N=49), both sub-segments of transmission view. Social and sensory segments under the ritual view have proven to have similar amount of application with 13.8% (N=44) and 12.2% (N=39), respectively, leaving ego in the bottom with a use of 9.1% (N=29). According to the three segments of ritual view, no huge distribution difference was detected.

Table 5 - Sectorial Distribution of Advertisements

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Food	83	25,9	25,9	25,9
	Technological and Electronic	49	15,3	15,3	41,3
	Health and Cosmetic	33	10,3	10,3	51,6
	Finance	21	6,6	6,6	58,1
	House Cleaning Supplies	12	3,8	3,8	61,9
	Automotive	13	4,1	4,1	65,9
	Clothing	31	9,7	9,7	75,6
	Trade	66	20,6	20,6	96,3
	Other	12	3,8	3,8	100,0
Total		320	100,0	100,0	

The analysis of the distribution according to 9 sectors of the examined 320 advertisements in Turkish television stations showed that the top three sectors are food 25.9% (N=83), product and services in the trade sector 20.6% (N=66), and technological and electronic products 15.3% (N=49). The top three are followed by health and cosmetic products with 10.3% (N=33) and the clothing industry with 9.7% (N=31). The other categories did not reveal a significant difference in advertisement distribution (finance 6.6%, automotive 4.1%, house cleaning supplies 3.8%, other 3.8%).

Table 6 - Sectorial Distribution of Advertisements and Applied Message Strategy Cross-tabulation

		Advertising Sectors * Message Strategy Cross-tabulation							
		Message Strategy							Total
			rationa l	acute need	routi ne	ego	socia l	sensor y	
Advertisi ng Sectors	Food	Count	7	1	27	4	19	25	83
		% within advertisin g sector	8,4%	1,2%	32,5 %	4,8%	22,9 %	30,1%	100,0%
	Technologica	Count	37	3	2	3	4	0	49

l and Electronic	% within advertising sector	75,5%	6,1%	4,1%	6,1%	8,2%	0,0%	100,0%
Health and Cosmetic	Count	2	5	9	6	2	9	33
	% within advertising sector	6,1%	15,2%	27,3%	18,2%	6,1%	27,3%	100,0%
Finance	Count	10	3	2	1	5	0	21
	% within advertising sector	47,6%	14,3%	9,5%	4,8%	23,8%	0,0%	100,0%
House Cleaning Supplies	Count	0	8	1	0	0	3	12
	% within advertising sector	0,0%	66,7%	8,3%	0,0%	0,0%	25,0%	100,0%
Automotive	Count	7	0	2	4	0	0	13
	% within advertising sector	53,8%	0,0%	15,4%	30,8%	0,0%	0,0%	100,0%
Clothing	Count	4	6	6	7	8	0	31
	% within advertising sector	12,9%	19,4%	19,4%	22,6%	25,8%	0,0%	100,0%
Trade	Count	23	21	12	3	6	1	66
	% within advertising sector	34,8%	31,8%	18,2%	4,5%	9,1%	1,5%	100,0%
Other	Count	4	2	4	1	0	1	12
	% within advertising sector	33,3%	16,7%	33,3%	8,3%	0,0%	8,3%	100,0%
Total	Count	94	49	65	29	44	39	320
	% within advertising sector	29,4%	15,3%	20,3%	9,1%	13,8%	12,2%	100,0%

According to Chi-Square Test results as $p = 0,000 < 0,005$, there is a significant relationship between advertising sectors and used message strategy segments. Within this scope, it is striking how close routine (32.5%) and sensory (30.1%) are to each other in food commercials and how much more they are preferred over other segments. Rational segment under transmission view is employed in 75.5% of advertisements of technological service and products, whereas the sensory segment in the same advertising category was not applied in message strategies at all.

While routine and sensory segments found equal place with 27.3% in health and cosmetic products similarly to the food industry, rational and social segments shaped their message strategies with two commercials (6.1%) each. The rational segment is the most dominant

message strategy (47.6%) in advertisements of finance; with the social segment being the second most used (23.8%).

Findings indicate that advertisements especially for home cleaning products prefer acute need segment (66.7%). It is remarkable that the advertisement messages of the automotive industry employ the two furthest segments of transmission view and ritual view. The structure of message strategies of automotive advertisements is based on rational (53.8%), which attempts to satisfy the information need, and ego (30.8%), in which the emotional approach is intense.

The clothing industry, on the other hand, does not use one dominant message strategy, with a very close distribution among social, ego, routine and acute need. Sensory segment was not used in any advertisement. For the trade sector, big part of advertisement messages includes the three segments placed under transmission view. The distribution within this scope is: rational 34.8%, acute need 31.8%, and routine 18.2%.

3. CONCLUSIONS AND DISCUSSIONS

The results of this study are based on advertisements broadcast on Turkish national television. The examined advertisements including various product categories, advertisement types and brands represent a general composition of daily advertisements. Within this context, assessment of research questions together with the obtained findings revealed the cases explained below:

RQ1: What message strategy is used more often on television advertisements?

Upon examining the advertisements broadcast during prime time on 5 TV stations with the highest ratings in December 2018 according to Taylor's six segment strategy wheel, it was determined that transmission view (65%) was the dominantly used message strategy. It was disclosed that in 208 of 320 examined advertisements, message strategies aiming to inform the consumer were more dominantly used. It is clear that advertisement messages trying to capture the consumers cognitively with content including price, sales conditions, and product characteristics were used aiming to promote product/service purchase. Ritual view is observed in a few number of advertisements (35%, N=112).

RQ2: Among all segments on Taylor's six segment strategy wheel, which ones are most frequently employed on television advertisements?

Parallel to the findings obtained from the first research question, it was determined that rational within transmission view was the most dominantly preferred (29.4%) segment in advertisement messages. Analyzed ads revealed that routine was used in 20.3% and acute need in 15.3%. With being observed in 13.8% and 12.2% of the advertisements, social and sensory segments under the ritual view have proven to have a similar amount of application rate. Ego turned out to be the least preferred segment with 9.1%.

RQ3: According to the message strategy, is there any differentiation in the advertisements of products and advertisements of services?

As expressed in the findings, significant relationship between product/service advertisements and used message strategies was found. Review of data in terms of sectorial distribution of advertisements revealed that the biggest share was of food commercials with 25.9%, routine being the prominent segment. In addition, social and sensory segments were observed to take place in message strategies of food advertisements. Considering the consumer need for information in technology based products and services, rational segment is preferred in the message strategies of these advertisements. Similarly, finance, automotive and trade commercials' message strategies mostly comprise rational segment. As expected, acute need is the segment preferred for house cleaning products. While message strategies of health and cosmetic products are mostly constructed on routine and sensory, the message strategies of clothing industry exhibit an equal distribution among segments.

RQ4: Are the two strategies – transmission view and ritual view- used on television advertisements simultaneously?

In Taylor's six segment message strategy model clients are able to choose between using one advertising approach (e.g. ego) or a combination of two approaches (e.g. ego and sensory) (Taylor, 1999, p. 9). However, reviewed sample has shown only 3 advertisements in which the researchers did multi-coding. As those 3 ads have no significant representative power, data could not be formed for combined strategies or segments.

Although not being analyzed in terms of content aspect, the research provides a view of economic, social and political changes in Turkey especially for the period of December 2018. The change of the political regime of the country shortly prior to the research has also deeply impacted economic indicators and caused significant transformation in social life. The research results for the Turkish economy of 2018 conducted by Turkish Statistical Institute, which is a research institute connected to the Ministry of Development, indicated a serious setback in domestic demand due to the inflation caused especially by the drastic increase in foreign exchange rates. According to Eğilmez, these circumstances lead to an increase of unemployment rates starting mid-2018 and, therefore, in an environment where production and growth decreases and unemployment increases, demand naturally decreased (Eğilmez, 2018).

Purchasing power of minimum wage for various basic need items was lost by half according to the results of the study announced in December 17, 2018, conducted by United Metal Workers' Union Research Center (BİSAM) with data provided by TÜİK (Turkish Statistical Institute – TurkStat) Prices, CPI and Turkish Ministry of Family, Labor and Social Services. Comparing data of November 2016 to November 2018 revealed that the minimum wage earner lost their purchasing power in 334 products among 389. So, the minimum wage earners experienced loss in 86 of 100 products. A huge number of companies filed for concordat especially due to the extreme increase of foreign exchange rates. Turkish Minister of Trade announced in her statement in December 27, 2018 that 979 companies had filed concordat (Özkan, 2019)

Under the light of these data, the decrease of the purchasing power of the consumers is an important determinant for advertisers as well. Since consumers are being drifted towards cautious consumption due to the overall economic atmosphere of the country, their need for cognitive-based consumption increases rather than their sensory and emotional satisfaction. As consumers are forced to restrain their tendencies for self-realization, socializing, emotions and pleasure, it is believed that different sectors are becoming inclined to use more advertisement messages focusing on price, product information and sales motivation. This inclination is considered as the reflection of consumer's decline of purchasing power. Studies supporting this view are available in literature (Carey, 1960; Everett, 1988; Lee et al., 2011).

4. LIMITATIONS AND FURTHER RESEARCH

This study examined only television advertisements for a limited time period. Considering that the limits of media are far beyond television since the introduction of internet and social media, this study can be proceeded with inclusion of advertisements broadcast in these fields.

Furthermore, the study can be developed by conducting comparisons between the advertisements with same product category in other countries. Alternatively, the examined time period can be expanded through periodical reviews, allowing researchers to detect whether there is any change in used message strategies in television advertising over the course of time.

Finally, as a distinct research topic, the social and economic changes mentioned in the 5th chapter of the study can be examined to determine what sort of an impact they have on message strategies (e.g. comparing prior to, during and after).

REFERENCES

- Ahn, H.; Wu, L. and Taylor, R. E. (2013). Communication Strategies in Cosmetic Surgery Websites: An Application of Taylor's Six-Segment Message Strategy Wheel, *Health Marketing Quarterly*, Vol. 30. 97–113.
- Ada, S. (2015). *Klasik Test Kuramına Göre Sayısal Ve Sözel Alanlar İçin Puanlama Güvenirliğinin Kayıp Veri Kapsamında İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Baack, D.W., Wilson, R.T., Van Dessel, M.M., and Patti, C.H. (2016). Advertising to businesses: Does creativity matter?. *Industrial Marketing Management*, 55, 169-177.
- Brito, P. Q. and Joaquim, P. (2016). Online brochures: relationship between message strategies and communicated attributes, *Anatolia*, 27:1, 47-57.
- Carey, J. W. (1960). Advertising: An institutional approach. Charles H. Sandage & Vernon Fryburger (ed.) In *The Role of Advertising in Society* (3-17), Homewood: Irwin.
- Chen, H. and Taylor, R. (2012). Message Strategies of Chinese Award-Winning Print Advertisements A Longitudinal Analysis Using Taylor's Six-Segment Message Strategy Wheel, *Journal of Intercultural Communication*, ISSN 1404-1634, issue 30.
- Cohen, R. J., and Swerdlik, M. E. (2013). *Psikolojik Test ve Değerleme Testlere ve Ölçmeye Giriş*, Ankara: Nobel.
- Deloitte, (n.d.). Türkiye'de Tahmini Medya ve Reklam Yatırımları. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/turkiyede-tahmini-medya-ve-reklam-yatirimlari.html>,
- Elden, M. (2003). *Reklam Yazarlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eğilmez, M. (2018, December 28). 2018'den 2019'a Geçerken Türkiye Ekonomisinin Görünümü, Retrieved from <http://www.mahfiegilmez.com/2018/12/2018den-2019a-gecerken-turkiye.html>.
- Everett, S.E. (1988). Financial services advertising before and after the crash of 1987. *Journalism Quarterly*, 65(4), 920-924.
- Frazer, C. (1983). Creative strategy: A management perspective. *Journal of Advertising*, 21, 36–41.
- Hwang, J., McMillan, S. and Lee, G. (2003). Corporate web sites as advertising: An analysis of function, audiences, and message strategy. *Journal of Interactive Advertising*, 3, 12–32.
- Golan, G., and Zaidner, L. (2008). Creative strategies in viral advertising: An application of Taylor's six-segment message strategy wheel. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 959–972.
- Gwet, K. (2001). *Handbook of inter-rater reliability*. Gaithersburg: Stataxis.
- James, W. M. (2011). The appeals of luxury advertising: An application of Taylor's six-segment message strategy wheel. *The Elon Journal of Undergraduated Research in Communications*, 2, 62–75.
- Koslow, S. (2014). I Love Creative Advertising What It Is, When to Call for It, And How to Achieve It, *Journal of Advertising Research*, 5-8.
- Kassarjian, H.H. (1977). Content analysis in consumer research, *Journal of Consumer Research*, 4(1), 8–18.
- Kim, J., Sally J. M. and Jang-Sun, H. (2005). Strategies for the Super Bowl of Advertising: An Analysis of How the Web is Integrated into Campaigns, *Journal of Interactive Advertising*, 6(1), 46-60.

- Lancaster, A. (2010). Can Taylor's six-segment message strategy wheel be applied to public service advertising? Paper presented at the AAA 2010 Conference, Minneapolis, Retrieved from <http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/97366/2/chapter%202.pdf>,
- Laskey, H. A., Day, E., and Crask, M. R. (1989). Typology of main message strategies for television commercials. *Journal of Advertising*, 18, 36–41.
- Lee, G. (2000). Differences in the use of message strategies between the U.S. and Korean television automobile commercials. Paper presented at the National Conference of the Association for Education in Journalism and Mass Communication, Phoenix, AZ.
- Lee, G., Kyoungtae J. N. and Hwang J. (2001). Message strategies of American and Korean television commercials. In C. R. Taylor (Ed.), *The proceedings of the 2001 conference of the American academy of advertising* (pp. 29–30). Salt Lake City: American Academy of Advertising.
- Lee, T., Chung, W., and Taylor, R. (2011). Changes in advertising strategies during an economic crisis: An application of Taylor's six-segment message strategy wheel. *Journal of Applied Communication Research*, 39, 75–91.
- Mackey, A. and Susan M. G. (2005). *Second Language Research: Methodology and Design*. New York:Routledge.
- Moriarty, S. E. (1991). *Creative Advertising Theory and Practice*. New Jersey: Prentice Hall.
- Morrison, M. and White, C. (2000). Super.com: An analysis of message strategies utilized in super bowl ads for dot.com companies. Paper presented at the Association for Education in Journalism and Mass Communication conference, Phoenix.
- Neuendorf, K. A. (2002). *The Content Analysis Guidebook*, Sage Publications, Thousand Oaks.
- Özkan, B. (2019, March 7). Konkordato ilan eden şirket sayısı 2 aydır açıklanmadı. Retrieved from <https://www.sozcu.com.tr/2019/ekonomi/konkordato-ilan-eden-sirket-sayisi-2-aydir-aciklanmadi-3819094/>
- Politz, A. (1960). The Dilemma of Creative Advertising. *Journal of Marketing*, October, 1-6.
- Samati, A. and Khalili, H. (2017). Influence of in-store and out-of-store creative advertising strategies on consumer attitude and purchase intention, *Intangible Capital*, 13(3), 523-547.
- Smith, R.E. and Yang, X. (2004). Toward a General Theory of Creativity in Advertising: Examining the Role of Divergence. *Marketing Theory*, 4(1-2), 31-58.
- Taylor, R. (1999). A six-segment message strategy wheel. *Journal of Advertising Research*, 39, 7–17.
- Taylor, R. E., Hoy, M. G., and Haley, E. (1996). How French advertising professionals develop creative strategy. *The Journal of Advertising*, 25(1), 1–14.
- Tsourvakas, G., Kyriakos, R. and Ioanna, Y. (2017). Advertising message strategy analysis for award-winning digital ads, *International Journal of Technology Marketing*, 12(4). 340-355.
- Tsai, W., and Lancaster, A. (2012). Message strategies in direct-to-consumer pharmaceutical advertising: A content analysis using Taylor's six-segment message strategy wheel. *Health Marketing Quarterly*, 29, 239–255.
- Yang, K. and Jolly, L.D. (2008). Age cohort analysis in adoption of mobile data services: Gen Xers versus baby boomers, *Journal of Consumer Marketing*, 25(5), 272–280.

Zenith Media, (n.d.). Advertising Expenditure Forecasts March 2018. Retrieved from <https://www.zenithmedia.com/wp-content/uploads/2018/03/Adspend-forecasts-March-2018-executive-summary.pdf>,

United Metal Workers' Union Research Center, (2019). Retrieved from, <http://www.turkmetal.org.tr/>

Turkish Statistical Institute, (2019). Retrieved from, <http://tuik.gov.tr>

Turkish Ministry of Family, Labor and Social Services, (2019). Retrieved from, [7https://www.ailevecalisma.gov.tr/7](https://www.ailevecalisma.gov.tr/7)

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 1, March 2020

ORCID ID: 0000-0001-9170-4852

Makale Gönderim Tarihi: 30.01.2020

Makale Kabul Tarihi: 11.03.2020

<https://doi.org/10.30692/sisad.682485>

HIRVATİSTAN'DA DİN ve DEVLET

Religion and State in Croatia

Fatih Fuat TUNCER

Dr. Öğretim Üyesi

İstanbul Gelişim Üniversitesi

fftuncer@gelisim.edu.tr

Özet: Din, tüm Balkanlarda olduğu gibi Hırvatistan'da da ulusal kimliğin en önemli unsurlarından biridir. Ancak bir ulus devletin politika belirlerken 'din'in ne ölçüde belirleyici olduğu tartışılan bir konudur. Yugoslavya'nın dağılması sırasında ortaya çıkan etnik çatışma, büyük ölçüde din-ulus kimlikleriyle belirlendi. Hırvatistan Devleti, tüm dini topluluklara aynı mesafeyi korumayı başardı. Bu başarının en büyük örneği, Hırvatistan'daki 40 dini cemaatin varlığı ve devletin sosyal ve eğitim politikaları temelinde bu topluluklarla işbirliği yapma konusundaki doğuştan gelen kapasitesidir. Bu makale de Hırvatistan Cumhuriyeti'nde din ve devlet ilişkisini incelemektedir. Makalede ulaşılan sonuca göre; Hırvatistan'da dini özgürlükler anayasal güvence altına alınmış ve uygulamaların da anayasal güvence ile uyumlu olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hırvatistan, Balkanlar, Milliyetçilik, Din, Uluslararası İlişkiler

Abstract: Religion, as it is in the all Balkans, is one of the most prominent element that determines the national Identity in Croatia. However it is disputed how much significance the 'religion' holds when a nation state determines its politics. The ethnical conflict during the dissolution of Yugoslavia was largely determined by religion-nation identities. The Croatian State has succeeded in maintaining the same distance towards all religious communities. The greatest example of this success it the existence of 40 religious communities in Croatia and the state's innate capacity to cooperate with those communities on the grounds of social and educational policies. This article investigates the religion and state relation in Croatian Republic. According to the result reached in the article; Religious freedoms are protected under constitutional guarantee in Croatia and it is seen that the practices are compatible with the constitutional guarantee.

Keywords: Croatia, Balkans, Nationalism, Religion, International Relations

Giriş

Çalışmaya başlamadan önce, Balkanlar'daki din-ulus özdeşleşmesine değinmek faydalı olacaktır. Zira Balkan coğrafyasında yakın geçmişte yaşanan problemlere ve din faktörüne değinmeden, çalışmanın Hırvatistan ayağı eksik kalacaktır.

Din-ulus özdeşliği Balkan coğrafyasının en temel tartışma konularından biri olmaya devam etmektedir. Osmanlı sonrası bölgede hangi grubun, kimden etnik ve dini olarak nasıl ayırıt edileceği hala tartışma konusudur. Baskın Oran bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Avrupa'ya döndüğümüzde, örnekler daha da çeşitlidir. Boşnaklar, etnik köken bakımından, kendilerini alçakçasına kıran Sırp lar ve Hırvatlar kadar Slav. Makedonya'da Torbeşler Makedonlar kadar, Bulgaristan'da Pomaklar Bulgarlar kadar Slav. AT üyesi Yunanistan'da resmî ideoloji, bir yandan Batı Trakya Türk azınlığının içindeki Pomakların "Büyük İskender'in zorla Müslümanlaştırılmış torunları" olduğunu ilan ederken, bir yandan da Lozan ve başka antlaşmalara rağmen onları Türkiye'ye kaçırmaya çalışıyor. Çünkü Boşnaklar, Torbeşler ve Pomaklar Müslüman.”(Oran, 1993)

Baskın Oran'ın verdiği bu örnek az da olsa Balkanlardaki durumu anlamamız açısından yardımcı olmaktadır. Bosna Savaşı'nda Slav kökenli olan Hırvat, Boşnak ve Sırp ların, savaşta İslam, Katolik ve Ortodoks inançları adına ayrışmaları ve ulus kimliklerini din ile özdeşleştirmeleri Balkanlar'da din konusunun önemini gözler önüne sermektedir (Liotta ve Simons, 1998:33).

Çalışma daha önce de değinildiği gibi Hırvatistan'da din ve devlet ilişkisini inceleyecektir. Çalışmanın, uluslararası ilişkiler alanında özellikle Soğuk Savaş sonrası sıklıkla tartışılan kültür, medeniyet ve din merkezli araştırmalara katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle Hırvatistan'ın tarihsel süreçte geçirdiği dönüşüm ele alınacaktır. Ardından da Hırvatistan'daki dini yapıya ve din-devlet ilişkisine değinilecektir.

Tarihçe: Hırvatistan'ın Geçirdiği Önemli Tarihsel Evreler

Hırvatistan konum olarak Balkanların batısında Adriyatik denizi kenarındadır. 2013 yılında AB üyesi olan ülke 4,25 milyonluk nüfusa ve 58.538 km karelik yüz ölçümüne sahiptir. Hırvatistan 1991 yılında bağımsızlığını ilan edene kadar Yugoslavya Federal Cumhuriyetinin bir parçası idi.

Hırvatların etnik kökeni ve nereden geldikleri konusunda tartışmalar günümüzde hala devam etmektedir. Bölgede yaşayan diğer topluluklar hakkında da benzer tartışmaların yaşandığı düşünülürse bu durum Balkanların karmaşık yapısı için normal karşılanacaktır. Ancak genel kanı 6. yüzyılda da Hırvatların güneye ve 7. yüzyılda da Balkanlara göç etmiş olan Slav halklarından biri olduğu yönündedir (Goldstein, 1999:13-15).

Tarih boyunca birçok topluluğun egemenliği altına giren ve birçok toplulukla bağımsızlık mücadelesi veren Hırvatlar tarihteki ilk yazılı antlaşmaları 'Pacta Conventa' ile 1102 yılında Macaristan yönetimine girmişlerdir (Bellamy, 2003:37). Sonraki süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun 1527 yılında Macaristan'ı ele geçirmesi ile bugünkü Hırvatistan topraklarının büyük bir kısmı Osmanlı idaresine geçmiştir. 1699 Karlofça anlaşması ile bu durum değişmiş ve Hırvatistan, Habsburg Hanedanı tarafından yönetilmiştir (Sicker, 2001:232). Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi sonrasında 1918 yılında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven ittifakı 1921 yılında Yugoslavya Krallığı'na dönüşmüş ve Hırvatistan bu krallığın bir parçası olmuştur. Sırp ların krallık içinde fazlaca etkin olmasından rahatsız olan Hırvatlar birçok ayaklanma girişiminde bulunmuş olsa da sadece özerk haklara sahip olabilmişlerdir (Yürür, 2001).

II. Dünya Savaşı ile Yugoslavya Krallığı savaştan devletlerin cephesi haline gelmiş ve parçalanmıştır. Bu süreçte faşist Hırvat lider Ante Pavelic Bosna-Hersek'in de dâhil olduğu “Bağımsız Hırvatistan Devleti”ni (Nezavisna Drzava Hrvatska) işgalci güçlerin de desteği ile

kurmuştur. Daha sonra adı sık sık gündeme gelen Ustaşa hareketi, böylece tarih sahnesine çıkmıştır (Yürür, 2001). Aynı dönemde işgale karşı direnen Yugoslavya Anti Faşist Konseyi (AVNOJ) hareketi ise 1943 Kasım'ında Yugoslavya Devleti'ni kurduğunu ilan etmiştir. AVNOJ'un Hırvatistan'daki kolu Hırvatistan Ulusal Anti-Faşist konseyi (ZAVNOH) ise 9 Mayıs 1944 yılında Hırvatistan Federal Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Yani savaş sürecinde biri Ustaşa'nın biri de ZAVNOH'a ait olmak üzere iki Hırvatistan devleti kurulmuştur (Yürür, 2001).

II. Dünya Savaşı sonunda, Yugoslavya toprakları içindeki mücadeleden galip çıkan Hırvat kökenli Josip Broz Tito önderliğinde II. Yugoslavya Devleti kurulmuştur. Böylece daha önce ZAVNOH tarafından kurulan Hırvatistan Federal Devleti 26 Ocak 1946'da Hırvatistan Halk Cumhuriyeti'ne dönüşmüştür. Böylece Hırvatistan, Bosna-Hersek, Makedonya, Slovenya, Sırbistan ve Karadağ ile birlikte Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'ni oluşturan 6 cumhuriyetten birisi olmuştur (Yürür, 2001).

Tito'nun ölümüne kadar zor da olsa Hırvatistan, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin bir parçası olmayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Özellikle Hırvat milliyetçiliğinin Ustaşa ile bir tutularak birçok kişinin tasfiye edilmesi Hırvatların tepkisini çekmiş ve Hırvatlar 1967 yılında 'Matica Hrvatska' adlı bir deklarasyon yayımlayarak, Hırvat kültürünün Sırplaştırılmaya çalışıldığına dikkat çekmek istemişlerdir. 'Hırvat Baharı' olarak da adlandırılan hareket 1971 yılında bastırılmıştır. Ancak 1974 yılında yayınlanan yeni anayasa ile Cumhuriyetlere daha fazla hak verilmiş ve böylece bu tarz hoşnutsuzlukların önüne geçilmeye çalışılmıştır (Irvine, 2015).

Tito sonrası dönemde Yugoslavya'dan ayrılma hesapları yapan Hırvatistan, 1989'da Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Bağımsızlık yanlısı politika izlemeye başlamıştır. İlk olarak Hırvatistan Parlamentosu 25 Temmuz 1990'da 'sosyalist' kelimesini kaldırmış devletin adını 'Hırvatistan Cumhuriyeti' olarak değiştirmiştir (Yürür, 2001). Sonraki süreçte Zagreb yönetimi, 25 Haziran 1991'de Hırvatistan'ın bağımsızlığını ilan etmiş ve Federal Ordu(JNA) ile Hırvatistan arasında çatışmalar başlamıştır. Yugoslavya içerisinde nüfusun dağılık olması sebebi ile nerenin Sırp, nerenin Boşnak nerenin Hırvat bölgesi olduğu hala tartışma konusudur. Bu belirsizlik ve tartışma, çatışmaların Bosna-Hersek'e de sıçramasına sebebiyet vermiştir. Sonraki süreçte Boşnaklar Hırvatlarla ittifak kurmuş ve Sırp'lara karşı birlikte hareket etmişlerdir. Bu birlik zaman zaman bozulmuş hatta karşılıklı katliamlara dönüşmüş olsa da 1995'de imzalanan Dayton Antlaşması ile çatışmalar sona ermiş ve tartışmaları bir ateşkesle Bosna-Hersek problemi dondurulmuştur(Yürür, 2001).

Katolik kimliği ile dikkat çeken ve parçalanmış Yugoslavya'dan ayrılan Hırvatistan'ın bağımsızlık sonrası asıl hedefi, ülke sınırlarını korumak ve yeni sınırlarını uluslararası topluma kabul ettirmek olmuştur. Yeni inşa edilen bir ulus devlet olmasının sebebi ile Hırvatistan, 2000 yılına kadar milliyetçi partinin lideri ve aynı zamanda Cumhurbaşkanı Tudjman önderliğinde milliyetçi politikalar izlemiştir. Ancak 2000 sonrası dönemde demokratikleşme ve batılılaşma sürecine hız veren bir Hırvatistan söz konusudur. Bu süreçte Hırvatistan 2009'da NATO, 2013'te de AB üyesi olmuştur.

Hırvatistan'ın Dini Yapısı

Hırvatistan'da yapılan son nüfus sayımı 2011 yılında gerçekleştirilmiş ve bu nüfus sayımında halkın mensup olduğu dini inanç da sorulmuştur. 2011 yılında yapılan sayıma göre ülkede yaşayan halkın %90,42'si kendisini 'Hırvat' %4,36'sı ise 'Sırp' ve olarak tanımlamaktadır. Geriye kalan %5'lik kısım ise diğer azınlık gruplarından oluşmaktadır (dzs.hr, 2015).

Aynı nüfus sayımında dini oranlara bakılacak olursa toplumun %86,28'i Katolik olduğu ifade edilirken, %4,44'ü Ortodoks Hristiyan olduğunu belirtmektedir. Yine nüfus sayımına göre ülkede %1,47 oranında Müslüman, %0,34 oranında Protestan ve %4,5 oranında da Ateist ve Agnostik olduğu anlaşılmaktadır (dzs.hr, 2015).

Hrvatistan'da Din Devlet İlişkileri: Yasal Durum ve Laiklik Anlayışı

Yugoslavya'dan kopuş sürecinde ilk Hırvatistan anayasası 1990 yılının Aralık ayında yayınlanmıştır. 2000 yılına kadar yarı başkanlık sistemi ile yönetilen ülkede 2000 yılının Kasım ayında anayasa değişikliği yapılarak parlamenter sisteme geçilmiştir (Atacan, 2015). Mevcut anayasada bugüne kadar 1998, 2000, 2001 ve 2010 yıllarında (Avrupa Birliği ile uyum sebebi ile) 4 kez ekleme ve değişiklik yapılmıştır (wipo.int, 2015).

Hırvatistan Cumhuriyeti Anayasası'na göre üniter, demokratik sosyal bir devlettir. Anayasasında herhangi bir dine veya mezhebe özel bir atıf yapılmamakla birlikte her dine karşı eşit mesafede durulduğu ve özgürlüklerin korunduğu belirtilmektedir (wipo.int, 2015).

Din ile ilgili yapılan maddelere değinilecek olursa, ilk atıf 'Eşitlik' başlığı ile 14. madde'nin 1.bendinde yapılmaktadır:

"Hırvatistan Cumhuriyeti'nde herkes; din, ırk, dil, renk, cinsiyet, siyasal ya da başka inanç, ulusal ya da toplumsal aidiyet, mülkiyet, doğum, eğitim, sosyal statü ve diğer özgürlükler bakımından aynı hak ve özgürlüklerden yararlanır. (wipo.int, 2015)

Anayasanın 17.maddesi ise "Olağanüstü Hal Durumunda Özel Sınırlamalar" başlığını taşımakta ve bu maddenin 1. ve 3. bendinde dine atıf yapılmaktadır:

(2) *" Tehlikenin niteliğine göre uygulanacak olan kısıtlamalar; ırk, renk, cinsiyet, dil, din ve ulusal ya da toplumsal köken bakımından kişilerin eşitsizliğine neden olacak şekilde genişletilemez. "*

(3) *"Anayasa devletin varlığına acil tehdit durumlarında bile düşünce, din ve vicdan özgürlüğü konusunda aşağılamayı, işkenceyi ve kötü muameleyi yasaklar. (wipo.int, 2015)*

Anayasanın "Hoşgörüsüzlük" başlıklı 39. maddesi de şu şekildedir:

"Etnik, ulusal veya dinsel nefret, hoşgörüsüzlük, şiddet eylemi, söylemi ve çağrısı yasalar ile cezalandırılır. " (wipo.int, 2015)

Anayasanın "Din" başlığını taşıyan 40. maddesi ise doğrudan din ile ilgilidir:

"Din ve vicdan özgürlüğü ve diğer özgürlükler anayasa tarafından güvence altına alınmaktadır. " (wipo.int, 2015)

Anayasanın 2 bölümden oluşan 41.maddesi ise "Dini topluluklar, Dini Tarafsızlık" başlığını taşımaktadır:

(1) *"Tüm dini cemaatler kanun önünde eşit olacak ve devlet bu konulara müdahil olmayacaktır"*

(2) *"Dini cemaatler kamuya ve hukuka uygun olması koşulu ile eğitim vermek için okul açmakta ve yardım kuruluşları açıp yönetmekte özgürlerdir. Devlet onları korumakla yükümlüdür. " (wipo.int, 2015)*

Anayasanın dine atıf yapılan son maddesi ise "Askerlik Hizmeti" başlığını taşıyan 47. maddesidir. Bu maddenin 2.bendinde dine atıf yapılmaktadır:

(2) *"Dini ve ahlaki nedenlere bağlı olarak vicdani retçi olarak kabul edilenler, zorunlu askerlik hizmetine tabi tutulamazlar. Bu kişiler yasalar ile belirlenen diğer kamu görevlerini yapmakla zorunludurlar. " (wipo.int, 2015)*

Hırvatistan Cumhuriyeti Anayasası'na göre Hırvatistan'da dini özgürlüklerin yasalar tarafından güvence altına alındığı görülmektedir.

Hırvatistan'da Göçmen ve Öteki

Hırvatistan Cumhuriyeti Anayasası'nda "öteki"ye karşı hoşgörü güvence altına alınmış olsa da 'göç' ve göçmen' konusunda herhangi bir madde veya herhangi bir maddede göç ve göçmene yapılan bir atıf bulunmamaktadır.

Arap Baharı sonrası göçmen krizi ile karşı karşıya kalan Avrupa, özellikle Suriye krizinin yıllardır çözülememesi ile Suriyeli göçmenler konusunda bir ortak politika üretme arayışındadır. AB üyesi olan Hırvatistan göçmen krizi sebebi ile önemli bir geçiş ülkesi olan AB üyesi devletlerden biridir. Göçmenlerin daha çok Almanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelere iltica etmek istemesi sebebi ile Hırvatistan'ın asıl sorunu göçmen kabul etmek değildir. Ancak göçmenlerin Almanya ve Fransa gibi ülkelere geçişlerinde Hırvatistan'ı önemli bir durak olarak görmeleri, Hırvatistan'ı komşu ülkeler ve diğer AB üyesi devletlerle olan ilişkilerinde zorlamaktadır. Özellikle Sırbistan geçişinde Macaristan'ın göçmenleri kabul etmek istememesi göçmenlerin Hırvatistan-Slovenya rotasını kullanmalarına neden olmuştur. Bu durum da Hırvatistan'ı daha önce yaşamadığı bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır (bbc.com, 2015).

2015 Eylül ayında Sırbistan sınırını kapatan ve mülteci karşıtı olmakla suçlanan Hırvatistan, sonraki süreçte Sırbistan sınırından ülkeye giren göçmenleri bir an önce ülkeden Slovenya sınırına transfer etmeye çalışmakta ve Hırvatistan'ın bu politikası tartışmalara neden olmaktadır. Diğer AB ülkeleri Hırvatistan'ı deyim yerinde ise “belayı bir an önce başından atmaya çalışmakla” suçlamaktadır (tr.euronews.com, 2015).

Hırvatistan bu konuda Macaristan ve Slovenya'ya kıyasla daha yapıcı görünmektedir. Zira Ege'de yaşanan facialar sonrası dünyanın gözü bu krize çevrilmiştir. Hırvat yetkililer de yaptıkları açıklamalarla göçmenler için ellerinden gelen yardımı yapacaklarını ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda gelenlere istedikleri ülkelere geçiş için kolaylık sağlanmakta, tıbbi yardım ve gıda yardımı yapılmaktadır (tr.euronews.com, 2015).

Hırvatistan'a başlayan göçmen akını tüm Avrupalıları etkilediği kadar hiç kuşkusuz ki Hırvat halkını da yakından etkilemiştir. Almanya'da ortaya çıkan göçmen karşıtı PEGİDA hareketi gibi oluşumlar Hırvatistan'da gözlenirse de Hırvatistan'da geçtiğimiz Kasım(2015) ayında yapılan seçimleri Milliyetçi Hırvat Demokratik Birlik Partisi(HDZ) kazanmıştır. Seçim sürecinde Hırvatistan'ın göçmen krizinde Hırvat halkının çıkarlarını koruyamadığını savunan HDZ lideri Tomislav Karamarko'nun seçim zaferi sonrası ilk açıklaması göçmen krizine karşı Hırvat sınırlarını koruyacağı yönünde olmuştur (euractiv.com, 2015).

Hırvatistan, küçük bir ülke olması sebebi ile Hırvatistan'da azınlık karşıtı hareketler ve eylemler diğer Avrupa ülkeleri kadar yoğun değildir. Ancak Yugoslavya'nın dağılması sürecinde yaşananlar hala unutulmuş değildir ve hassastır. Özellikle ülkedeki Roman ve Sırp azınlığın durumu izlenmektedir. Örneğin Euro 2016 elemeleri çerçevesinde Hırvatistan-İtalya arasında oynanan milli futbol maçında sahaya çizilmiş olan 'Gamalı Haç' ülkedeki azınlıklara yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu hareket sonrası Hırvatistan'a UEFA tarafından ceza verilmiştir (hürriyet.com.tr, 2015).

Ülkedeki azınlıklardan biri olan Romanlar konusunda da Hırvatistan suçlamalara maruz kalmaktadır. II. Dünya Savaşı sırasında Nazi destekli Ustaşaların Romanlara uyguladığı zorla çalıştırma gibi uygulamalar ve savaş sırasında Hırvat faşistler tarafından 500.000 Roman'ın öldürülmesi hala ülkedeki Romanları derinden etkilemektedir.¹ 2010 yılında gündeme gelen bir olayda da Roman çocuklarının Hırvatistan tarafından ayrımcılığa tabi tutulduğu ve sadece Romanların olduğu sınıflarda eğitim almaya zorlandığı iddia edilmiştir (bbc.com, 2015). Konu hakkında Romanlar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde dava açmışsa da AIHM konu hakkında herhangi bir somut delil bulunmadığı belirtmiştir.²

Hırvatistan'da dini olarak medyaya yansıyan herhangi bir ayrımcılık eylemi gözlenmemiştir. Ancak ülkedeki dini kurumların Hırvatistan'ı 2010 yılında anayasadaki 'ayrımcılık maddesine'

¹Romanların Ustaşalar tarafından zorla çalıştırılması ile ilgili bir video:

http://www.ushmm.org/wlc/tr/media_fi.php?MediaId=187

²İlgili örnek kararları için bkz: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Roma_TUR.pdf

eklenen cinsel kimlik ve yönelim özgürlüğüne tepki göstermesi dikkat çekmiştir. Katolik Kilisesi, Ortodoks Kilisesi ve İslam Birliği'nin bu karara karşı oldukları bilinmektedir (tr.euronews.com, 2015).

Hrvatistan'da “öteki” olana karşı dikkat çekici bir boyutta olumsuz bir tutum söz konusu değildir. Ancak son seçimleri milliyetçi tutumu ile dikkat çeken ve Ustaşa'yı kahraman olarak gören HDZ'nin liderliğindeki koalisyonun kazanması bundan sonraki süreçte Hırvatistan'ın ayrımcılık konusunda daha dikkatli izlenmesini gerekli kılmaktadır (bbc.com, 2016).

Hrvatistan'da Dini Eğitim ve Dini Kurumlar

Hrvatistan'da devlet tarafından tanınmış toplam 40 dini topluluk ve 2 Kilise bulunmaktadır. En önemli ilk 4 kurum ise şunlardır (Bobinac ve Jeralimov, 2006:44):

- 1) Roma Katolik Kilisesi
- 2) Sırp Ortodoks Kilisesi
- 3) Yahudi Toplulukları
- 4) İslam İnançları Toplumu

Dini eğitimden bahsetmeden önce, Hırvatistan'daki eğitim sistemine değinmek gerekecektir. Hırvatistan'da resmi eğitim ilkökul eğitimi ile başlar. 6 yaşında başlayan eğitim zorunlu 8 yıllık eğitim çerçevesinde 8 yıl devam eder. 2007 yılında çıkarılan bir yasa ile parasız ve zorunlu olmayan eğitim, 18 yaşında kadar Hırvatistan Devleti tarafından karşılanmaktadır. Azınlıkların kendi dillerinde eğitim alma hakları vardır. 2010 yılı verilerine göre ülkede 2131 ilkökul ve 713 lise bulunmaktadır (dzs.hr, 2015).

Hırvatistan'da dini eğitim tartışmaları bağımsızlık sürecinde başlamıştır. 10 Haziran 1990'da Hırvatistan Cumhuriyeti Eğitim ve Kültür Bakanlığı bünyesindeki eğitim konseyi dini topluluklara ilk ve ortaokullarda ücretsiz olarak dini eğitim verme hakkı konusunda karar almıştır (Bobinac ve Jeralimov, 2006:50). Bu kapsamda ilk olarak Katolikler 1996 yılında yapılan bir düzenleme ile faydalanmıştır (Bobinac ve Jeralimov, 2006:50). 2002'deki yasal düzenleme ile de toplamda 6 dini topluluk, bu yasal düzenlemeden faydalanarak ilk ve ortaokullarda dini eğitim verme hakkı kazanmışlardır. Bunlardan en dikkat çekenleri Katolikler, Ortodokslar, Müslümanlar ve Yahudilerdir (Bobinac ve Jeralimov, 2006:51). İlk ve ortaokullarda verilen “din kültürü” dersleri ise öğrencilere bakanlık gözetiminde bu dini topluluklar tarafından verilmektedir. Yazılan kitaplar bakanlık onayından geçmekte ve öğretmenler bakanlık tarafından denetlenmekte ve eğitilmektedir. İlkokullarda öğrenciler haftada iki saat “din kültürü” dersi almaktadır (Bobinac ve Jeralimov, 2006:58).

Ortaokullarda ise “din kültürü” dersi olmamakla birlikte konular “etik”, “sosyoloji” ve “politika ve ekonomi” derslerinde işlenmektedir. 4 yıl boyunca verilen ve haftada bir saat işlenen etik dersinde insan hakları ve dini görüşler ele alınmaktadır. Sosyoloji ise 3.sınıf müfredatında yer almakta ve haftada iki saat işlenmektedir. Din sosyolojisi ve dini gruplar gibi konular bu ders içerisinde anlatılmaktadır. Politika ve ekonomi ise 4.sınıf konusudur. Bu ders kapsamında da din ve politika ilişkisi ele alınmakta; din ve vatandaşlık konusu tartışılmaktadır (Bobinac ve Jeralimov, 2006:60).

Dini grupların okullarda kullandığı ders kitapları ise eğitim bakanlığı tarafından denetlenmektedir. Ağırlıklı olarak 3 topluluk bu konuda ön plana çıkarak kendi ders kitaplarını kullanmaktadır. Katolik, Müslüman ve Ortodoksların oluşturduğu bu grup kendi ders kitaplarını kullanmaktadır. Kitaplar, Eğitim Bakanlığı onayından geçtiği için diğer dinler hakkında olumsuz bir görüş içermemekte ve karşılıklı hoşgörüyü savunmaktadır (Bobinac ve Jeralimov, 2006:61-62).

Hırvatistan'da Dini Tartışmalar

Yugoslavya dağılırken yaşanan etnik çatışma daha önce de değinildiği gibi büyük ölçüde “din-ulus” özdeşliğine göre belirlenmişti. Hırvatistan Devleti her ne kadar Katolik kimliği ağır bassada çalışma boyunca değinildiği gibi dini gruplara karşı eşit mesafede durmayı büyük ölçüde başarabilmiştir. Ülkede 40 kadar dini topluluğun resmi olarak tanınması ve gruplarla gerek eğitim gerekse sosyal yaşam konularında işbirliği yapılması bunun en büyük göstergesidir.

Hırvatistan'daki dini tartışma daha çok komşu ülkelerle ilgili olmaktadır. Özellikle Sırbistan'ın 2011 yılında aldığı bir kararla Hırvatistan ve Karadağ'da yaşayan Sırp'ların kurucu millet olarak kabul edilmesini istemesi Hırvatistan'da tepkilere neden olmuştur (Türbedar, 2011:5). Ortodokslar konusu Hırvatistan ve Sırbistan arasında zaman zaman tartışmalara neden olsa da Hırvatistan mümkün olduğunca dini konuların devlet siyasetini etkilemesine izin vermemektedir. Örneğin Sırp Ortodoks Kilisesi Noel kutlamaları konusunda Karadağ Ortodoks Kilisesi ile ayrışma yaşarken, Hırvatistan'da böyle bir durum söz konusu değildir(cumhuriyet.com.tr, 2015).

Ülkedeki Müslümanlara değinilecek olursa Müslümanlar da Hırvatistan'da herhangi bir sorun yaşamadığını ifade etmek mümkündür. Ülkede çoğunluğunu Boşnakların oluşturduğu Makedon ve Arnavutlardan meydana gelen yaklaşık 60 bin kadar Müslüman yaşamaktadır. Osmanlı'nın mirası olan Müslümanlar, dini takvimlerini de Türkiye'ye göre ayarlamaktadırlar. Örneğin bazı Müslüman ülkelerde bayram günü farklılık gösterirken, diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Hırvatistan Müslümanları da Türkiye ile birlikte hareket etmektedirler. Camilerde görevli imamlara Hırvatistan devleti tarafından maaş ödenmektedir (milliyet.com.tr, 2015). Yine, Türkiye'nin de TİKA aracılığı ile bölgedeki Müslümanlara yönelik yürüttüğü çalışmalar, Hırvatistan devleti tarafından destekleniyor görünmektedir. İnşaatı devam eden ‘Sisak İslam Kültür Merkezi’, Türkiye'nin Hırvatistan'da yürüttüğü çalışmalara örnek gösterilebilecektir(aa.com.tr, 2019).

Göçmen sorunu ile birlikte ülkede İslamofobia'nın artmasından endişe edilmektedir. IŞİD terör örgütünün Mısır'da bir Hırvat vatandaşını kaçırmaması ve infaz etmesi, Hırvatları oldukça rahatsız etmiştir (aljazeera.com.tr, 2015). Ancak, bağımsızlık sonrası Hırvatistan tecrübesi, Hırvatistan'ın bu konuda anayasasında geçen hoşgörü vurgusunu sahiplendiğini göstermektedir. Özellikle 2016 yılında, Hırvatistan'da İslam dininin resmi olarak kabulünün 100. yılı sebebi ile Hırvatistan meclisinde özel bir oturum düzenlenmesi bunun en büyük ispatıdır. Yine bu özel oturumda dönemin Hırvatistan Başbakanı Tihomir Oreskovic'in “Hırvatistan Müslümanları, modern Hırvat toplumunun ayrılmaz bir bütünüdür. Bununla gurur duyuyoruz” açıklaması bu durumu doğrular niteliktedir (sabor.hr, 2016).

SONUÇ

Balkanlar'da siyasi ve kültürel tarih birbirinden ayrı milli ve dini unsurlar kadar karşılıklı etkileşimlerin de tarihidir. Kuşkusuz ki Hırvatların ulus olarak var olabilmesinin Katolik kimliği ile yakından ilintili olduğu düşünülecektir. Ancak Hırvatlar beraber yaşama ve yaşayamama tecrübesine sahip bir ulus olarak diğer AB üyesi devletlerden bir ölçüde ayrılmaktadır. Ancak bağımsızlık ilanından bugüne Hırvatistan'ın din ve devlet ilişkileri konusunda diğer Balkan ülkelerine göre daha başarılı bir sınav verdiği de bir gerçektir. Özellikle Bosna Savaşı sonrası Boşnaklarla yaşanan tecrübe ve barışın savaştan daha karlı olduğu gerçeği Hırvatistan'ı bu konuda başarılı bir ülke yapmıştır.

Bağımsızlıktan bugüne kadar geçen sürede Hırvatistan'ın ülkedeki din kaynaklı konulara yaklaşımı Yugoslavya sonrası kurulan diğer ülkelere göre daha kapsayıcı ve destekleyici görünmektedir. Özellikle 11 Eylül sonrası ortaya çıkan İslamofobi dalgasının Balkanlara

yansımasının olumsuz olacağı düşünülüyor bir zamanda Hırvatistan'ın bu tutumu hem diğer bölge ülkeleri hem de parçası olduğu AB için bir örnek teşkil etmektedir.

Hırvatistan iç siyasetinde zaman zaman siyasi popülizm nedeni ile dini ve etnik tartışmalar yaşanıyor olsa da bundan sonraki süreçte Hırvatistan'da din ve devlet ilişkileri açısından belli bir dinin ve mezhebin ön planda olacağı veya başka bir dinin ötekileştirileceği beklenmemektedir. Çalışma da değinildiği gibi anayasal olarak sağlanan din özgürlüğü ve devletin her dine ve inanca eşit mesafede durması bunun en büyük göstergesidir. Yine bugün Balkanlar merkezli dini tartışmaların alevlendiği bir ortamda Hırvatistan'ın doğru bir model olarak barışa katkı sağlayabileceği değerlendirilebilecektir.

KAYNAKÇA

Bellamy, A. J. (2003). *The Formation of Croatian National Identity: A Centuries Old Dream?*. Manchester: Manchester University Press.

Bobinac, A. M., Jeralimov, D. M. (2006). *Religious Education in Croatia. Religion and Pluralism in Education: Comparative Approaches in the Western Balkans.* (Ed.) Kubiric, Zorica ve Moe, Christian. Novi Sad: CEIR.

Goldstein, I. C. (1999). *Croatia: A History.* London: Hurst & Company.

Irvine, J. (2015). *The Croatian Spring And the Dissolution Of Yugoslavia.* https://www.academia.edu/4320652/The_Croatian_Spring_and_the_Dissolution_of_Yugoslavia

Liotta, P.H., Anna, S. (1998). *Thicker than Water? Kin, Religion and Conflict in Balkans.* Parameters. ss. 11-27.

Oran, B. (1993). *Balkanlarda Din-Ulus Özdeşliğinin Bugünkü Sonuçları.* baskinoran.com/pre2000/AY41-10-09-1993.rtf

Sicker, M. (2001). *The Islamic World in Decline: From the Treaty of Karlowitz to the Disintegration of The Ottoman Empire.* Greenwood.

Şahin, A. (2015). *Hırvatistan'ın Siyasi Yapısı ve Seçimler.* <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/HIRVATSTANINSIYASIYAPISIVESECIMLER.pdf>

Türbedar, E. (2011). *Balkanlar'da Nüfus Sayımları ve Kimlik Tartışması.* TEPAV Değerlendirme Notu.

Yürür, P. (2001). *Tarihi Süreç İçerisinde Hırvatistan Politikası.* Balkan Diplomasisi, (derl.) Ömer E. Lütem, Birgül Demirtaş Coşkun. *Balkan Araştırmaları Dizisi.* 3. Ankara: ASAM Yayınlar

Census of Population, Households and Dwellings 2011. (2015, 19 Eylül). <http://www.dzs.hr/Eng/censuses/census2011/censuslogo.htm>

Croatia's Conservative HDZ win tight election. (2016, 23 Kasım). BBC. <https://www.bbc.com/news/world-europe-37331820>

Parliament observes centenary of recognition of Islam in Croati. (2017, 11 Mart). SABOR. <http://www.sabor.hr/parliament-observes-centenary-of-recognition-of-i>

The Constitution of the Republic of Croatia. (2015, 21 Ekim) <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=11243>

Hırvatistan'da Göçmenler Polis Kordonunu Deldi. BBC, (2015, 17 Eylül). BBC. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150917_hrvatistan_gocmenler

Hırvatistan- Slovenya Sınırında Göçmen Krizi. (2015, 20 Ekim). EuroNews. <http://tr.euronews.com/2015/10/20/hirvatistan-slovenya-sinirinda-gocmen-krizi/>

Hırvatistan: “Gelen Sığınmacılara Zorluk Çıkarmayacağız. (2015, 16 Eylül). EuroNews. <http://tr.euronews.com/2015/09/16/hirvatistan-gelen-siginmacilara-zorluk-cikarmayacagiz/>

Croatia's Conservatives Win, Helped By Tougher Stance On Migration. (2015, 9 Kasım). EurActive. <http://www.euractiv.com/sections/elections/croatias-conservatives-win-helped-tougher-stance-migration-319283>

Hırvatistan'a Gamalı Haç Cezası. (2015, 24 Temmuz). Hürriyet. <http://www.hurriyet.com.tr/hirvatistana-gamali-hac-cezasi-29629274>

Hırvat Romanlara Ayrımcılık Yapıldı mı?. (2010, 16 Mart). BBC Türkçe. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/03/100316_roma_croatia.shtml

Hırvat Eşcinsellerden Komşunu Öp Eylemi. (2013, 13 Ocak). EuroNews. <http://tr.euronews.com/2013/01/13/hirvat-escinsellerden-komsunu-op-eylemi/>

Vdović, M. S., Periš, Z. Z., Pirš, M., Avilov, M., (2010). 2010 Statistical Yearbook of the Republic of Croatia. S.479. http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2010/SLJH2010.pdf

TİKA'nın Desteği İle Hırvatistan'da İslam Kültür Merkezi İnşa Ediliyor. (2019, 17 Ocak). Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tikanin-destegiyle-hirvatistanda-islam-kultur-merkezi-insa-ediliyor/1367179>

Balkanlar'da Ortodoks Noeli Hazırlıkları. (2014, 6 Ocak). Cumhuriyet. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/26325/Balkanlar_da__Ortodoks_Noeli_hazirliklari.html

Hırvatistan'da Osmanlı İzleri. (2008, 28 Ekim). Milliyet. <http://blog.milliyet.com.tr/hirvatistan-da-osmanli-izleri/Blog/?BlogNo=140913>

İŞİD Hırvat Rehineyi Öldürdü. (2015, 12 Ağustos). AlJazeera. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/isid-hirvat-rehineyi-oldurdu>

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 1, March 2020

ORCID ID: 0000-0002-2873-2700

Makale Gönderim Tarihi: 16.12.2019

Makale Kabul Tarihi: 11.03.2020

<https://doi.org/10.30692/sisad.660225>

BAŞKANLARIN DOKTRİNLERİ ÇERÇEVESİNDE, ABD’NİN YENİ GÜVENLİK ANLAYIŞI VE SOĞUK BARIŞ

Within The Framework of the Presidents, Us New Concept of Security and Cold Peace

Ersoy ÖNDER

Doctor

Girne American University

ersoyonder@gau.edu.tr

Özet: Her iki dünya savaşının kazananı ABD, her iki savaşta da kendi ülkesine tek bir bomba dűřmemesi sebebiyle yakaladığı süper güç olma sıfatı ve başkanlarının adıyla anılan doktrinleri vasıtasıyla başta müttefikleri olmak üzere tüm dünyaya kendi politikalarını açıklama yoluna gitmiştir. 19’uncu yüzyılda Monroe ile başlayan 20. yüzyıl başında Milletler Cemiyeti’nin kurulması vasıtasıyla yeni bir dünya savaşını önlemeye çalışan Wilson ile devam eden bu süreç özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası soğuk savaş döneminde tüm başkanlarda, farklı farklı politika ve bölgeler özelinde şekillenmeye devam etmiştir.

1991’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’nin yıkılmasıyla biten soğuk savaş sonrası 2001’e kadar geçen ilk on yıllık dönemde tek kutuplu dünya düzeni ile dünya göreceli bir barış havasına girmiştir. 2001 yılında ABD’nin kalbine yapılan terörist saldırılar ABD’nin “Ya bizimlesiniz ya da teröristlerle.” yaklaşımıyla hayat bulan Bush doktrini vasıtasıyla yeniden dünyaya kendi politikasını ilan ve dikte etmesine sebep olmuştur.

2001 yılından itibaren terörle ilişkilendirilen ülkelere operasyonlar başlamış, Afganistan ve Irak operasyonları bu doktrinin gereği olarak karşımıza çıkmıştır. ABD’nin ana politikası terörle mücadele iken geçen süreçte bu politika, terörü kullanarak mücadeleye dönmüştür. ABD özellikle IŐID’e karşı kendisinin kullanabileceği tüm terörist yapılanmaları, müttefiklerinin menfaatlerine zarar veren gruplar olup olmadığına bakmaksızın vekâlet savaşlarında kullanmıştır.

Yaşanan kriz ve bölgelerin durumuna göre, aynı ittifak içinde olan ülkeler dahi birbirleriyle anlaşamaz hale gelmiş, stratejik ortaklar arası çatışma riski ortaya çıkmıştır. Dünya, 2020'li yılların başında, ülkelerin belki direk olarak birbirleriyle savaşmadıkları, ancak aynı ittifakta olan ülkelerin bile her an karşı karşıya kalabildikleri, birbirlerine askeri olmasa bile ekonomik veya politik yollardan zarar verebildikleri, soğuk bir barışı yaşar hale gelmiştir. Yeni dünya düzeninin adı, soğuk barıştır artık.

Bu çalışmanın amacı doktrinleri vasıtasıyla, ABD'nin değişen dünya düzeninde uyguladığı politikaları ve yeni güvenlik algı ve anlayışını anlamak ve bu değişiklikler neticesinde meydana gelebilecek sonuçları ön görmektir.

Anahtar Kelimeler: ABD Doktrinleri, Dünya Düzeni, Soğuk Barış

Abstract: The winning country of both world wars, the United States, in both wars because of a single bomb to the country caught by the title of super-power and doctrines referred to by the name of the presidents, especially the allies, explained their policies to the whole world. This doctrinal policy process, starting with Monroe in the 19th century, and continued with Wilson tried to prevent a new world war through the establishment of the League of Nations at the beginning of the 20th century, took place in different presidents and different regions, especially in the post-World War II, cold war period.

In the first decade until the end of the Cold War, which ended in 1991 after the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), the unipolar world order entered the atmosphere of relative peace. The terrorist attacks of 2001 caused the US to declare and dictate its own policy to the world again through the Bush doctrine, which came to life with the phrase "either with us or with terrorists". With the Arab spring and the Syrian crisis, the fight against terrorism turned into a struggle using terror.

Operations have begun in the countries associated with terrorism, Afghanistan and Iraq operations have emerged as a requirement of this doctrine. The main policy of the US has been the fight against terrorism and then the fight together with terrorism. The United States, in particular, has begun to use all the terrorist structures that it can use against ISIS in the power of attorney, regardless of whether there are groups that harm the interests of its allies. However, over time, US is not the only actor that uses it in Syria and in general.

According to the crisis and the situation of the regions, even the countries that are in the same alliance cannot agree with each other and there is a risk of strategic conflict between the partners.

At the beginning of the 2020s, the world has experienced a cold peace. Countries do not directly fight each other, but even countries in the same alliance can face each other at any time and can harm economically or politically even if they are not military. The new world order is cold peace now.

The aim of this study is to understand the policies implemented by the USA in the changing world order and its new perception of security and understanding through its doctrines and to predict the results that may occur as a result of these changes.

Keywords: US Doctrines, World Order, Cold Peace

GİRİŞ

Her iki dünya savaşının kazananı ABD dünya politikalarını kontrole ve şekillendirmeye, özellikle bu savaşlar sonrası ortaya koyduğu politika ve doktrinler vasıtasıyla başlamıştır. Dünya savaşları öncesinde kendi kıtası dışına çıkmaktan kaçınan, dünya problemlerinden izole bir politika izleyen ve böylece kendi iç barışını ve birlikteliğini sağlama alan ABD, dünyanın tümünü etkileyen Avrupa'nın kaotik kavgalarına müdahale etmekten kaçınmamış ve 1. Dünya Savaşı'na müdahil olmuştur.

1. Dünya Savaşı sonrası dünyanın yeniden bu tarz büyük bir savaşa girmemesi için dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson'un çabalarıyla, Milletler Cemiyeti kurulmuştur; ancak ABD Kongresi savaş öncesi izole ve çekiniklik politikalarının devamından yana olduğundan Wilson'un kurulması için uğraş verdiği bu uluslararası örgüte ABD'nin katılmasına onay vermemiştir.

ABD'nin dünyayı şekillendirme ve kontrol etme politikaları Wilson Prensipleri ile başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun da içinde bulunduğu Avrupa'daki tüm devletlerle ilgili görüş ve prensiplerin açıklandığı bu belge vasıtasıyla diğer devletler kendi menfaatlerine göre politika oluşturmaya, çıkarlarını gerçekleştirilmeye çalışmışlardır.

İlk dünya savaşı sonrası imzalanan tüm antlaşmalar Sevr hariç, uygulamaya konulmuş ve neticesinde 20 sene sonra dünya yeniden bir nevi birincinin devamı çok daha büyük bir savaşla karşı karşıya kalmıştır.

2. Dünya Savaşı sonrası devletlerarası mücadelede sıcak ve soğuk savaşın ana stratejileri uygulanmaya devam etmiştir. Bu ana stratejileri algı yönetimi, ötekileştirme, rakibi düşmanlaştırma ve yandaşlarını kendi etrafında toplama olarak sınıflandırabiliriz. Böylece 1991 yılına kadar yaşanacak iki kutuplu dünya düzeni oluşmuştur. Her iki kutbun da uyguladığı bu benzer stratejiler içinde ABD başkanları tıpkı Sovyetler Birliği başkanları gibi kendi yandaş devletlerini ve onların toplumlarının algılarını yönetmeye, diğer kutbu ötekileştirme ve düşmanlaştırmaya ve yandaşlarını kendine bağlı, bağımlı bir şekilde toplamaya çalışmıştır. ABD'nin bu ana politikasının özü Sovyetler Birliği'nin çevrenmesi ve ideolojik olarak yayılmasının önlenmesiyle Sovyetler Birliği, kendi birliğini korumak, kapitalizme karşı komünizmi büyütmek ve geliştirmek için uğraş vermiştir.

1989'da iki kutbun arasındaki en önemli simge olan Berlin Duvarı'nın, hemen iki yıl sonrasında da Sovyetler Birliği'nin yıkılması dünyanın yeni bir düzene evrilmesinin önünü açmıştır. ABD başkanları, bu dönemde tek kutuplu dünyanın tek kutbunun tepesindeki lider konumlarıyla, dünyayı istedikleri gibi şekillendireceklerini görmüş ve maalesef bu güçlerini, zenginliğin ve refahın daha adil paylaşımı için kullanmamışlardır. ABD kapitalizmin ve emperyalizmin daha da yayılması için politikalar üreteceğine, dünyanın tek süper gücü olarak daha adil, eşit, insan haklarına saygılı, ekonomik uçurumun azaldığı, yoksullukla dünya genelinde mücadele edecek politikalar üretebilseydi, 11 Eylül'de kendi kalbine yapılan saldırılar dâhil terörün bu kadar gelişmesine, büyümesine ve serpilmesine sebep olmayacaktı.

Küreselleşme ve tek kutuplu dünya düzeni vasıtasıyla savaş ihtimalinden en azından bu on yıllık süreçte uzak kalan dünya 11 Eylül saldırıları ile terör ekseninde yeniden iki kutupluluğa dönmüş, terörle mücadele eden devletlerle, terörist ve teröre destek verdiği iddia edilen devletler karşı karşıya getirilmiştir.

21. yüzyılın fırtına gibi başlamasına sebep olan 11 Eylül saldırıları, sonrasındaki on yılda tüm dünyaya iki kutuplu, ABD'nin istediği yer ve zamanda istediği yere, istediği şekilde müdahale edebileceği, diğer devletlerin ABD hegemonyasına isteyerek veya istemeyerek biat etmek zorunda bırakıldığı, kontrolcü bir düzene geçilmesini sağlamıştır. Devletlerin terörist veya en azından teröre destek veren ülkeler durumuna düşmek istememesinden dolayı ABD yanında yer almasını, ABD iyi değerlendirememiş, kendi emperyalist politikalarını uygulayabilmek için teröristlerle işbirliğine girmekten çekinmemiştir. ABD'nin terörü kullanarak yeni dünya düzenini şekillendirme çabasının anlaşılması, Rusya gibi güçlerin yeniden küresel manada etkinliklerini arttırması ve kriz bölgelerindeki Türkiye, İran gibi bölgesel güçlerin yaşanan gelişmelerin kendi beka sorunları olduğunu algılaması ile dünya düzeni yeniden değişmiş, iki kutupluluktan çok kutupluluğa dönmüştür. ABD'nin müttefik devletler yerine terör örgütlerini müttefik seçmesi müttefikleri ve rakipleri ile sorunlar yaşamasına sebep olmuştur.

Görüldüğü üzere özellikle Suriye ve Ortadoğu'da yaşananları ve gelecekte yaşanabilecekleri anlayabilmek için ABD dış politikasının ana yaklaşımlarını ve tarihsel süreçte başkanların doktrinlerini iyi analiz etmek gerekmektedir.

1. ABD'NİN DIŞ POLİTİKA YAKLAŞIMLARI

Dünya sıralamasında askeri, ekonomik ve teknolojik kıstaslarda kendisine yaklaşan rakipleri olsa da hala birinci sırada bulunan ve dış politikadaki asıl ana hedefi bu birincilikleri ne pahasına olursa olsun hiçbir devlete kaptırmamak olan ABD'nin dış politika yaklaşımlarını 3 ana gruba ayırabiliriz. (Arıboğan, 2013, s. 62)

1.1. Kontrol Taraftarları: Bu ekole göre ABD dünyanın tek süper gücü ve bir nevi jandarmasıdır. Dünyada meydana gelen her olaya ABD müdahil olmalıdır. Bu müdahale için kullanılacak en önemli güç ABD'nin sert, yani askeri gücüdür ve bu gücü kullanmaktan çekinilmemelidir. Dünyanın bir patrona ihtiyacı vardır ve bu patron olsa olsa ABD olabilir. Neo-Con olarak adlandırılan yeni muhafazakâr kesim, Baba/Oğul Bushlar ve Zbigniew Brzezinski gibi stratejistler, ABD'nin dünyanın efendisi ve patronu olduğunu iddia eden bu düşüncenin önde gelen taraftarlarıdır.

1.2. Şekillendirme Taraftarları: Kontrolcülerden farklı olarak ABD'nin dünyanın patronu değil, lideri olmasını savunurlar. Liderlikten kasıtları yaşanan kriz ve olaylara tek taraflı değil, müttefikleri ile birlikte müdahale edilmesi gereğidir. Bu müdahale için kullanılacak ana güç kontrolcülerin ileri sürdükleri gibi askeri güç değil, ekonomik ve kültürel güçtür. Sert güç yerine daha yumuşak güçler tercih edilmektedir. Demokratlar, Clinton ve belli oranda Obama ile teorisyen Joseph Nye bu düşüncenin ana aktörleridir.

1.3. Karışmazlık Taraftarları: Üçüncü ekol 1823 Monroe Doktrini'ne kadar uzanan, dünya problemlerine karışmayan, uzak ve çekinik kalan, dolayısıyla ABD'yi dünyadan izole eden düşüncedir. Thomas Friedman gibi piyasacılar, Pat Buchanan gibi muhafazakârlar ve yine belli oranda Obama'nın taraftarı olduğu bu düşünceye göre ABD'nin yapmış olduğu her dış müdahale kendisine bumerang etkisiyle zarar vermektedir. Kilometrelerce uzakta yaşanan problemlerle uğraşmak ABD'nin menfaatine değildir.

ABD'nin bu ana dış politika yaklaşımlarını tarihsel olarak incelediğimizde karşımıza dönemin ABD başkanlarının isimleriyle anılan doktrinler çıkmaktadır. Bu doktrinler vasıtasıyla ABD dünya düzenini şekillendirme politikalarını uygulamıştır. ABD'nin başkanlarının isimleri ile anılan doktrinlerin dönemin yaşanan ana olayları ile incelenmesi şu anki Başkan Donald Trump'ın doktrinini, bu doktrin gereği uyguladığı politikaları, yapmaya çalıştığının ne olduğunu ve gelecekte karşılaşılabilecek strateji, politika ve olayların neler olabileceğini çok daha net gösterecektir.

2. ABD DOKTRİNLERİ

Dünyaya hâkim olan güçler üç aşamada bu hâkimiyetlerini yaşarlar. Birincisi tam olarak uygarlaşmamış barbarlık, ikincisi uygarlaşma ve üçüncüsü ise çöküş aşamasıdır. Avrupa 16. yüzyılda barbar iken 18 ve 19. yüzyıllarda uygar hale gelmiş, 20. yüzyılda ise çöküş dönemine girmiştir. ABD ise kendi gücünün en erken aşaması olan barbarlık döneminde. Henüz tam olarak uygarlaşmamış, dolayısıyla çöküş dönemine de geçmemiştir. (Friedman, 2009, s. 52)

Uygarlık düzeyine geçmek ve ulusal güvenliklerini korumak adına yapılan planlar doktrinler vasıtasıyla açıklanmaktadır. (Yalçın, 2017) Başkanlarının adıyla anılan ABD doktrinleri o dönemin politikalarını belirleyen ana belgelerdir. (Meiertöns, 2010) ABD'de 1732 yılından bu yana 45 Başkan görev yapmıştır. Bu çalışmada, tüm başkanlar ve doktrinler değil, son yüzyıllarda öne çıkan başkan ve doktrinler irdelenmiştir.

2.1. 1. Dünya Savaşı Öncesi Dönem: ABD başkanlarının isimleriyle anılan doktrinlerin ilki Monroe Doktrinidir. Doktrin ana temaları sorunlardan izole olma, karışmazlık ve çekiniklik. Avrupa'da yaşanan din savaşlarında taraf tutmamak, müdahalede bulunmamak ve olaylara karışmamak şeklinde vücut bulan bu doktrin 1. Dünya Savaşı'na kadar bir nevi ABD'nin ana politikası olmuştur. 1. Dünya Savaşı bütün büyük güçleri ve aslında İspanya, Hollanda, üç

İskandinavya ülkesi ve İsviçre dışında bütün Avrupa devletlerini kapsamıştır. Denizaşırı dünyadan askeri birlikler ilk kez kendi bölgelerinin dışına savaşmaya ve faaliyet göstermeye gönderilmişlerdir. (Hobsbawm, 2006, s.28) Bu savaşın getirdiği büyük yıkımlar ABD'nin başka büyük bir savaşı önlemek adına doktrinsel değişikliğe gitmesine sebep olmuş, Wilson Prensipleri olarak tarihe geçecek bu yeni doktrinle çekiniklik ve karışmazlık yerini şekillendirmeye bırakmıştır.

2.2. İki Dünya Savaşı Arası Dönem: Birbirini takip eden iki büyük dünya savaşı arasındaki dönemin dünya düzeni birinciyi kazananların kaybedenleri hizaya sokmaya çalıştıkları bir dönem olmuştur. İmparatorlukların dağılması sonucu Avrupa kıtasının yeniden şekillenmesi sürecinde yaşanan güç savaşları birbirini takip eden iki büyük dünya savaşına sebep olmuştur. Kaybeden ülkelerin tamamına imzalatılan anlaşmalar çok ağır hükümler içermekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun boyun eğdiği ve imzaladığı; ancak Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Türk milleti ve onun bağrından çıkmış Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gösterdiği Milli Mücadele vasıtasıyla yırtıp attığı Sevr Antlaşması gibi diğer antlaşmalar, yani Almanya ile Versay, Macaristan ile Trianon, Avusturya ile St. Germain ve Bulgaristan ile Neuilly antlaşmaları da kaybeden ülkeleri askeri, siyasi, ekonomik ve politik açıdan çökerten antlaşmalardı. Başta Almanya olmak üzere kaybedenlerin yaşadığı bu rahatsızlık, o ülkelerde Faşizm ve Nazizm gibi aşırı uç politikalar ile Hitler ve Mussolini gibi yeni dünya savaşının ana sebepleri olarak betimlenecek faşizan politikacıların yeşermesine sebep olmuştur.

ABD bu dönemde yeni bir dünya savaşını önlemenin yolunun tüm milletlerin birlikte hareket etmesini sağlamaktan geçtiğini düşünüyordu. Dolayısıyla bu dönemde şekillendirici bir ABD dış politikasından bahsedebiliriz. Dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson bu ana düşünce kapsamında Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını savunuyordu ve tarihin bu ilk uluslararası örgütü iki dünya savaşı arasındaki dönemin en önemli aktörü olarak sahnedeki yerini aldı. ABD Kongresi Kasım 1919, Ocak 1920 ve Mart 1920'de yapılan üç oylamada da Versay Antlaşmasını ve bu antlaşma ile temeli atılan Milletler Cemiyeti'ni onaylamamıştır. Kongrenin çekiniklik, umursamama ve izole olma politikalarının devamını arzu etmesi sebebiyle ABD'nin üye olmadığı bu örgüt kendisinden beklenen ana görevini, yani yeni bir dünya savaşını önleme görevini yerine getirmekte çektiği zorluklar sebebiyle işlevini kaybetmiştir. Milletler Cemiyeti'nin herhangi bir silahlı gücü yoktu ve dünya liderliğine soyunan ABD bu örgüte üye olmamıştı. Yeni bir savaş kaçınılmazdı ve yenisi ilkinden çok daha yıkıcı bir şekilde dünyayı salladı. Bir nevi birincinin devamı olan 2. Dünya Savaşı sonrası ise bu sefer yeni bir uluslararası örgüt, yani Birleşmiş Milletler (BM) vasıtasıyla yeni bir dünya savaşının önüne geçilme çabası başlayacaktı. ABD bu sefer BM'ye üye olmuş ve savaşın kazanan diğer taraflarıyla, yani Sovyetler Birliği, Fransa, İngiltere ve Çin ile birlikte BM Güvenlik Konseyi'nde daimi üyelik ve veto gücünü elde etmiştir. İdealizm bu dönemin temel düşüncesi olmuştur.

2.3. Soğuk Savaş Dönemi: 2. Dünya Savaşı'nın bitiminden Sovyetler Birliği'nin yıkıldığı 1991'e kadar süren bu dönemin başında ABD'nin yıkılan Milletler Cemiyeti yerine BM örgütünü kurma ve dünyayı bu yeni örgüt çerçevesinde şekillendirme çabalarını görmekteyiz. İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile beraber ABD Başkanı Roosevelt'in çabaları ile kurulan BM kendisine yapılan birçok haklı eleştiriye rağmen, yeni bir dünya savaşını önlemede başarılı olmuştur. Öte yandan dünyanın iki kutupluluğa evrilmesine, iki tarafın sıcak savaşa girmese de soğuk savaşla yaptıkları mücadeleye ve nükleer silahlanmaya engel olamamıştır. Faşizm'e ve Nazizm'e karşı birlikte hareket eden ve bu uç politik düşünceleri imha eden kapitalist ve komünist ülkeler, soğuk

savaş döneminde birbirleriyle mücadele eder hale gelmişlerdir. Realizm, yeniden bu dönemin temel düşüncesi olmuştur.

2.3.1. Truman Doktrini: Soğuk Savaş döneminin ilk ABD Başkanı olan Harry Truman, özellikle Avrupa'nın yeniden inşasına katkı sağlayacak yardım planları ile ABD'nin bölgesel ve küresel etkinliğini arttırmıştır. Çin ve Rusya'ya karşı NATO ittifakının kurulması, ABD'nin dünyayı yeniden şekillendirme politikasının en önemli örneklerinden biridir. Kendi adıyla anılan doktrininde Truman, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya düzeninde Sovyetler Birliği'nin Avrupa ve Ortadoğu'daki yayılcı politikalarına karşı ABD'nin çevreleme politikasına yönelmiş, bu bağlamda Türkiye, İran ve Yunanistan'a yardımlar yapılmıştır. ABD'nin kendisi ve müttefikleri için yaratmaya çalıştığı güvenlik ortamı için komünizm tehdit olarak çok net kullanılmıştır. Sıcak savaş dönemindeki Almanya ve Nazizm tehdidi, soğuk savaş döneminde SSCB ve komünizm olarak vücut bulmuştur. 20. yüzyılın sonuna doğru SSCB ve komünizmin yıkılmasından sonra dahi ABD kendi yandaşlarını toparlamak, politikalarını yaymak ve kendi menfaatlerini gerçekleştirmek adına her dönem yeni bir tehdit yaratmaktan çekinmeyecektir.

2.3.2. Eisenhower Doktrini: Nasıl ki Truman Doktrini komünizme karşı Avrupa merkezli bir çevreleme politikasıysa, Eisenhower Doktrini de benzer bir çevrelemenin Ortadoğu merkezli uygulamasıydı. 2. Dünya Savaşı'nın ABD'li 5 yıldızlı generallerinden biri olan Dwight David "Ike" Eisenhower, komünist parti ve ülkeler tarafından tehdit edilen Ortadoğu ülkelerine ABD'nin askeri ve ekonomik yardım yapmasının gerekliliğini savunuyordu. Doktrin ana teması "Bir ülke eğer başka bir ülke tarafından tehdit ediliyorsa, o ülke ABD'den ekonomik ve askeri yardım talep edebilir ve bu talep doğrultusunda ABD gerekli desteği sağlar." şeklindeydi. Uluslararası komünizm tarafından kontrol edilen ülkelere gelecek tehditlere karşı geliştirilen bu doktrin, aslında ABD'nin Ortadoğu'da etkinliğini artırma çabasından başka bir şey değildi. ABD ve SSCB'nin soğuk savaş döneminde ilk defa aynı tarafta olduğu 1956 Süveyş krizi sonrası bölgede İngiltere ve Fransa özelinde batıya karşıtlık artmış ve Süveyş'in egemenliğini ele geçiren Mısır ve onun stratejik ortağı Suriye'de İngiltere ve Fransa'nın bölgeden çekilmemesi durumunda nükleer silah kullanacağını beyan eden SSCB'nin etkisi yükselmiştir. 2011'de başlayan Suriye krizinde, Suriye hükümetinin Rusya'dan destek istemesinin temeli 1956 Süveyş krizine kadar dayanmaktadır. Yaşanan bu önemli olay neticesinde ABD'nin, İngiltere ve Fransa'nın arkasında durmaması Fransa'nın NATO'nun askeri kanadından çekilmesine, İngiltere'nin ise, ileride yaşanacak Falkland Krizi hariç, bundan böyle yaşanan krizlere tek başına müdahale edemeyeceğinin anlaşılmasına sebep olmuştur.

2.3.3. Nixon Doktrini: Başkan Richard Nixon'ın ABD'ye bağlı özerk bir bölge olan Guam adasında Vietnam Savaşı ile ilgili yaptığı basın toplantısı yoluyla tüm dünyaya açıklanan bu doktrin aslında 3 ana temel üzerine kurgulanmıştır.

İlk olarak Nixon, ABD'nin uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan tüm yükümlülüklerini yerine getirmeye devam edeceğini ilan etmekteydi. Bu madde aslında soğuk savaşın bir nevi devamlılığının izahıydı. Soğuk savaşın bitmediği, ancak ilişkilerde bir yumuşamanın başladığı bir döneme giriliyordu.

İkinci olarak Nixon, dünyanın jandarmalığına soyunan ABD'nin artık olmadığını açıklıyordu. Elbette ihtiyaç olduğunda ABD tüm dost ve müttefiklerine her türlü yardım ve desteği sağlayacaktı ama bu hiç bir ülkenin kendi savunmasından ABD'nin sorumlu olacağı anlamına gelmemekteydi. Vietnam bataklığı, ABD'yi yeteri kadar yormuştu. Nixon, 1965 yılında başlayan ve kendisi başkan olduğunda 4 yıldır devam etmekte olan ve bir türlü sonuçlanamayan Vietnam

Savaşı'ndan, aslında doktrinin bu maddesi ile çıkış yolu arıyordu. Bu politika değişikliklerinin bir diğer sonucu da o güne kadar ABD'nin nükleer koruması altında olan ülkelerin kendi savunmalarını yapabilmeleri için silahlanmalarını artırma mecburiyeti olmuştur. Böylece ABD'nin değişen politikası, ABD'nin silah satışlarını da yoğun bir şekilde arttırmıştır.

Müttefiklere yardım ve desteğin özellikle nükleer tehdide karşı nasıl sağlanacağı ise Nixon Doktrini'nin üçüncü temelini oluşturmaktaydı. Nixon, ABD müttefiklerine karşı yapılacak her türlü nükleer tehdide karşı, nükleer koruma sağlanacağını taahhüt ediyordu. Nixon, böylece nükleer gücünü anımsatıyor ve bir şekilde "Sıcak savaşa hayır, yumuşamaya tamam ama soğuk savaşa da devam. Ben hala süper ve nükleer gücüm." demek suretiyle, kontrolü elden bırakmayan, şekillendirmeye devam eden, hafif çekinik bir politika ortaya koyuyordu.

2.4. Sovyetler Birliği'nin Dağılması Sonrası Dönemler: Sovyetler Birliği'nin dağılması dünyada hem soğuk savaşın bitmesine, hem de yeni bir dünya düzeninin oluşmasına sebep olmuştur. İki kutupluluk sona ermiştir. (Fraser, 2015) Dünyada yeni bir idealizm rüzgârı esmeye başlamıştır. (Wiarda, 2012) Bu tarihten itibaren kimine göre tek kutuplu, kimine göre ise kutupsuz bir dünya düzeninin hâkim olacağı öngörülmektedir. Soğuk savaşın yıllardır süren karşılıklı korku ve güvensizlik politikaları yerini daha müreffeh bir dünyaya bırakabilecek miydi? Karşılıklı düşmanlığın olmadığı, ötekileştirilme politikalarının geçerliliğini kaybettiği bir dünyaya ABD'nin ayak uydurması bekleniyordu, ama bu hiç de kolay değildi.

2.4.1. 1991-2001 Tek Kutuplu Dünya, Sıcak Barış: Soğuk savaşın sona ermesi ile dünya on yıllık sıcak barış dönemine girdi. ABD'nin askeri, ekonomik ve politik manada hiç bir rakibi kalmamıştı. Tek kutupluluk yeni dünyanın düzeniydi. Bu düzende büyük güçlerin mücadelesi yerine, bölgesel güçlerin kendi içerisindeki etnik, milliyetçi ve ırkçı sorunlarla mücadelesi ortaya çıkmaya başladı. Bu mücadelenin en önemli örneği 1999 yılında yaşanan Kosova krizidir. Rusya'nın Sovyetler Birliği'nin devam eden devleti statüsü ile hak kazandığı Güvenlik Konseyi daimi üyeliği ve veto gücünü kullanması sebebiyle, BM, Kosova'ya bir türlü müdahale edememiştir. Kosova'daki insani drama BM seyirci kalırken, soğuk savaş sonrası etkinliği tartışılan ve Varşova Paktı'nın yıkılmasıyla kimine göre mücadele edeceği bir düşmanı kalmadığı için kapatılması dahi düşünülen NATO'nun müdahalesi, bu dönemin en önemli olayı olmuştur. Tek kutuplu dünya düzeninde rakipsiz gibi gözüken NATO, 5. Madde, yani "Üye ülkelerden herhangi birine yapılmış bir saldırıyı tüm ülkeler hepsine yapılmış bir saldırı olarak görür ve birlikte o ülke savunulur." ana prensibi dışında bir operasyon gerçekleştirmiş ve etkinliğinin devam edeceğini, özellikle BM'nin zafiyetinde askeri gücünü kullanabileceğini göstermiştir. 2001 yılına kadar devam eden bu süreçte ABD'nin ana politikası, küreselleşme vasıtasıyla dünyaya kendi hegemonyasını kabul ettirmek olmuştur. 2001 yılına kadar rakipsiz kalan ABD dünya nimetlerini paylaşmayı, geliştirmekte ve gelişmemiş toplumları demokratikleştirmeyi, onların da refah seviyelerini yükseltmeyi, yani dünyayı daha iyi, daha yaşanabilir, daha barışçıl bir hale getirebilmeyi hedefleyeceğine; ekonomik, siyasi ve askeri gücünü arttırmayı, bunlar için gereken petrolü korumayı ve insan haklarını hiçe saymayı tercih edince, hiç de beklemediği yeni bir kutupla karşı karşıya kalmıştır. Bu yeni kutup, 11 Eylül ile gücünü, karşı tarafın kalbine saldırarak göstermiştir. Tek kutupluluk yeniden sona ermiş, bir tarafta devletler, diğer tarafta ise devlet dışı terörist örgütlerin sahne aldığı yeniden iki kutuplu dünya düzenine geçilmiştir.

2.4.2. 2001-2011 Terörizmle Mücadele, Bush Doktrini: 11 Eylül 2001 tarihine kadar göreceli olarak on yıldır tek kutuplu veya kutupsuz kalan dünya düzeni, bir anda, yeni bir kutupla karşılaştı. Realizm yeniden hortlamıştı. İki büyük dünya savaşında ülkesine tek bir bomba

düşmeyen, Pearl Harbour hariç saldırıya hiç uğramamış ABD toplumu, terörizmin korkunç yüzü ile karşı karşıya kalmıştı. İster dünyanın jandarması, ister lideri, isterse kendini sorunlardan izole etmiş ABD olsun, yaşanan bu katastrofik olaya kayıtsız kalması mümkün değildi. Dönemin ABD Başkanı Bush tam da bu çerçevede tüm devletleri konsolide edecek “Ya bizimlesiniz, ya teröristlerle.” açıklaması ile yeni dünya düzenini ilan etti. (Kongar, 2012) Bir tarafta ABD ve onunla birlikte terörizme karşı mücadele edecek devletler, diğer tarafta ise terörist örgütler ve onları el altından desteklediği iddia edilen devletler -ki bular İran, Irak ve Kuzey Kore olarak belirlenmişti- olmak üzere iki kutupluluk, 1991 öncesi gibi aktörleri değişmiş olarak, artık yeniden devreydi.

ABD terörizmle mücadelesi sırasında terörizmin kendi ulusal çıkarları için kullanılabilir bir maşa olduğunu hem Irak'ta, hem de Afganistan'da çok net anlamıştı. Rakip ve düşman terörizm olunca, diğer devletler de onunla birlikte hareket etmek durumunda kalıyordu. Arap Baharı ve Suriye krizine kadar ABD bu düzeni tüm dünyada uyguladı. Terörizmle ilişkilendirilen ve tehdit algısı yaratılan ülke ve yönetimler, bir bir imha edildi. Saddam ve Kaddafi bu kategorideki iki liderdi. Sırada İran ve Kuzey Kore varken, Barack Obama seçimi kazandı ve kendi toplumunun beklentilerini gerçekleştirmek adına gerek Irak, gerekse Afganistan'dan çekilmeye, İran'la da anlaşmaya karar verdi; ancak bu çekilme ve anlaşma siyasi etkinliğini azaltma manasında değil, sadece asker çekme manasındaydı. ABD süper gücü ve kontrolü hiç bir başka güce bırakmazdı.

2.4.3. Terörizmi Kullanarak Mücadele, Soğuk Barış, Obama Doktrini: Obama kendisinden bir önceki Başkan Bush'un politikalarını akılcı bulmuyordu. Ona göre ABD askerinin Irak ve Afganistan'da ölmesine, ABD'nin dünyanın jandarması olmasına gerek yoktu. ABD'nin dünya liderliği, yaratılacak uluslararası koalisyon ve birliktelik içinde devam etmeliydi. Bu liderliğin devamı için askeri güce ihtiyaç yoktu. Ayrıca dünyanın bütün problemlerini de ABD çözecek değildi. Bölgelerinde etkili olan gerek müttefik devletler, gerekse devlet dışı örgütler, yani vekilleri vasıtasıyla ABD'nin dış politikaları yürütülebilir, menfaatleri korunabilirdi. İşte tam da burada, devlet dışı örgütler ve organizasyonlar ile terörist gruplar ayrımını ABD'nin yapamaması ya da yapmak istememesi dünyayı kaotik bir konuma çevirdi. Bush döneminde tam bir uzlaşma ile terörizmle mücadele eden ABD liderliğindeki devletler, yine ABD'nin bu yanlış tercih ve politikası sebebiyle, terörizmi kullanarak mücadeleye giriştiler. Bir devletin ‘Terörist’ dediği diğeri için müttefik iken, diğerinin “Terörist” ilan ettiği öbürü için dost olmuştu. Bu tarz örgüt ve organizasyonları diğer devletlerin de kullanmaya başlamasıyla, dünya, bir anda vekâlet savaşlarıyla karşı karşıya kaldı. Sadece rakip devletler değil, aynı ittifak içindeki devletler bile, belki kendi aralarında savaşmıyorlardı ama destekledikleri gruplar, yani vekilleri vasıtasıyla kendi çıkarları için kıyasıya bir mücadele içine girdiler. Bu menfaat çatışmasında devletler birbirlerine direk olarak silah kullanmadan politik, ekonomik, teknolojik ve kültürel güçleri kapsamında müdahalelerde bulunmaya başladılar. Ne soğuk, ne de sıcak savaş vardı devletlerin arasında. Sıcak barış ortamı da tesis edilemediğinden, yeni dünya düzeni soğuk barışa evrilmişti. (Önder, 2019)

Obama, ABD politikalarının uygulanmasında kendisini etkileme niyetindeki Evanjelistlerden ve İsrail Başbakanı Netanyahu'nun telkin ve tekliflerinden uzak durmayı başarabilmiştir. Bu bağlamda senelerdir sürüncemede kalmış ve büyük bir savaşın ana sebebi olacak gibi gözükten İran'ın nükleer programı ile ilgili krizde, Obama liderliğindeki ABD ile diğer Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ve Almanya (P5+1), İran ile her iki tarafın da memnun olduğu bir anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşmadan tek memnun olmayan tarafın, herhangi bir uzlaşma olmasını kendi çıkarına aykırı bulan, İsrail olması ve Trump'ın seçilmesinden sonra ABD'nin bu anlaşmadan

geri çekilmesi, Evanjelist ve İsrail baskı ve lobisinin etkinliğini bu dönemde yeniden arttırdığının en önemli göstergesidir.

2.4.4. Trump ve Her Şey Dâhil Doktrini: Trump'ın seçimi kazanmasıyla birlikte, ABD politikalarında 180 derecelik dönüşün yaşanacağı düşünülen yeni bir dönem başlamış oldu. Sadece uluslararası camianın değil, ABD vatandaşlarının da hiç alışık olmadığı bir şekilde, Trump'ın sosyal medya ve özellikle Twiter kullanması yoluyla, politik bilgilendirmeler yapılmaya başlandı. 2017 Aralık'ta yayımlanan Milli Güvenlik Strateji belgesi ile, Trump Doktrini tam anlamıyla şekillenmiş oldu. (Cordesman, 2017)

Halkın teveccühü ile iktidara gelenler iktidarda kalabilmek adına halkının algılarını yönetmekten, onları ayırıştırmaktan, farklı görüşte olanları birbirlerine düşman etmekten ve içeride, dışarıda düşman yaratmaktan hiç çekinmemeye başladılar. Demokratik kültürün gelişimine zarar veren bu politik ivmelenmenin bariz yazılı örneklerinden biri, ABD Başkanı Trump'ın Aralık 2017'de yayımladığı, ABD'nin Milli Güvenlik Stratejisi'dir.

Toplam 55 sayfalık bu belge (<https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>, erişim tarihi, 17 Ekim 2019) incelendiğinde ABD'nin Trump sonrası iç ve dış politikasının ne şekilde şekilleneceği çok daha net anlaşılacaktır. Bu belgede göze çarpan bazı önemli hususlar aşağıda sıralanmıştır;

- Trump'a göre ABD çok tehlikeli bir dünyayla karşı karşıyadır. İki büyük düşman ülke belgenin hemen hemen her bölümünde göze çarpmaktadır ki bu iki ülke Kuzey Kore ve İran'dır. Bu iki ülke ABD ve müttefikleri için tehdit olarak betimlenmiştir. İran dünyanın terörist destekleyicisi; Kuzey Kore ise ABD'ye karşı kitle imha silahlarını kullanabilecek ülke olarak gösterilmektedir. Trump yapmış olduğu bu düşmanlaştırma stratejisiyle hem güvenlik ve emniyet için yapılan harcamaları arttırabilmekte, hem de neden daha çok güvenlikçi politikalar uygulamak zorunda olduğunu halkına göstermiş olmaktadır. Düşman ülkeleri belirleyerek içeride ABD toplumunun, dışarıda ise müttefiklerinin bu ülkeleri düşman olarak algılamasını, böylece iç ve dış kamuoyunda kendi politikalarını pekiştirmeye çalışmaktadır.
- Milyonlarca Amerikalının gerek iki dünya savaşında, gerekse soğuk savaş döneminde özgürlük mücadelesi verdiğini ve müttefikleriyle beraber faşizme, emperyalizme ve Sovyet komünizmine karşı mücadele ettiğinden bahisle halkının hamasi duygularını okşamaktadır. Aslında istediği "Önce Amerikalılar" prensibinin halkı tarafından da desteklenmesini sağlayacak bir alt yapı oluşturmaktır.
- Çin ve Rusya, ABD'nin güvenlik ve zenginliğine zarar veren, problem yaratan rakip ülkeler olarak kategorize edilmiş ve her alanda rekabet içinde bulunduğu vurgulanmıştır.
- ABD'nin 4 başlıkta diğer ülkelere göre avantajlı ve lider durumda olduğunu belirten Trump bu avantajları siyasi, ekonomik, askeri ve teknolojik olarak betimlemiştir. Bu başlıklar aslında bir ülkenin gücünün ölçülebilmesi ve süper güç konumuna erişebilmesi için gerekli olan unsurları bire bir karşılamaktadır.
- Bu liderliğin devamı için gerekenleri de yine ABD halkını korumak, ABD'nin zenginliğini arttırmak, orduyu yeniden yapılandırarak barışı korumak ve ABD'nin daha zengin ve güvenli bir ülke olması için ABD'nin etkisini arttırmak olarak sıralamaktadır.
- Bush'un 11 Eylül saldırılarından sonra ortaya koyduğu önleyici taarruz (preemptive attack) doktrini Trump'ın strateji belgesinde de görülmektedir. Burada ayrıca "Potansiyel tehditleri ABD'ye ulaşmadan önce uzak tutmalı ve imha etmeliyiz." denilmektedir.

- Ortadoğu'daki en önemli sorunu Filistin-İsrail meselesi olarak görmektedir; ancak enteresan bir şekilde bu sorunun taraflarından biri olan İsrail'i bölgedeki sorunların kaynağı olarak görmemekte, dolayısıyla Ortadoğu sorunlarının iki kaynağını, "Filistinliler ve İran" olarak vurgulamaktadır.
- Suriye sivil savaşında, mültecilerin yurtlarına dönmeleri ve hayatlarının yeniden inşası için çaba sarf edileceğinden bahsetmekte ve "Güvenliği geliştirmeye yardım eden ortaklarımızı ve yeni oluşumları destekleyeceğiz." demektedir. Devletler veya müttefikler yerine ortaklar ve yeni oluşumlar tabiri kullanılmıştır. Bu tabirle kastedilenin ne olduğu tam olarak izah edilmemiş olmakla birlikte kastının hangi oluşumlar olduğu git gide çok daha net anlaşılmaktadır.

Trump'ın ilk başta, diğer cumhuriyetçi başkanların neredeyse tamamı gibi, kontrolör bir başkan olacağı sanılıyordu. Başlangıç söylemleri de o yöndeydi. Attığı twitlerde ABD'nin yeniden dünya jandarmalığına soyunacağı, müttefikleri dâhil hiçbir ülke ile birlikte hareket etmeme niyeti, yani şekillendirme politikalarından uzaklaşacağı düşünüldü. Suriye krizinde Türkiye'nin, kendi en önemli güç unsuru ordusunu kullanma kararlılığı ile icra ettiği, Barış Pınarı Harekâtı sonrasında Trump'ta tekrar bir dönüş yaşandı. Birden bire asker çekmekten bahseden, "7000 km. ötede ne işimiz var?" diyen, "Kürtleri Napolyon korusun." diye işi sulandıran, çekinik Trump ortaya çıktı. Nixon ve Obama'nın uzun süren askeri operasyonlardan sonra yaptıkları şekillendirmeden çekinikliğe dönüşen politikaları, Trump'ta da görülmeye başlandı.

Trump Doktrini'ni diğer doktrinlerden ayıran bariz bir husus var. Obama'ya kadar, ABD başkanlarının doktrinleri çok yönlü değildi. Genellikle bir başkan, ya kontrolcü, ya şekillendirici ya da çekinik politikalarından birini benimsiyor ve uyguluyordu. Obama ile başlayan süreçte şekillendirici ve çekinik politikalar, yani iki tarz politika birlikte uygulandı. Trump'la ABD dış politikası ise kontrolcü, şekillendirici ve çekinik tüm politikaların uygulandığı her şey dâhil bir sürece döndü. Olay, mekân ve zamana göre ABD'den ve Trump'tan farklı politikalara muhatap olmak, hem diğer devletler, hem de devlet dışı aktörler için artık sürpriz değildi. Politik belirsizliğe karşı hem ABD müttefikleri, hem düşmanları, hem de rakipleri yeni bir durumla karşı karşıyaydılar. Sabah düşman olan akşam dost, ertesi gün yeniden düşman olabiliyordu. Devlet başkanlığı geleneğine uymayan twitler, mektuplar, basın toplantılarındaki kinayeli konuşmalar gündemi oluşturmaktaydı. Dünya, kimine göre çılgın, kimine göre akıllı; kimine göre aptal, kimine göre ise dahi biri tarafından yönetilen ABD ile karşı karşıyaydı artık. Obama ile gerçekleşemeyen postidealizm'in yerini postrealizm almıştı. Trump'ın postrealizmi bulanık ve belirsizdi.

SONUÇ

ABD'nin 1914-1918 ve 1939-1945 arasındaki sıcak savaş dönemindeki doktrini, realizm ana düşünce akımı çerçevesinde, kendi gücünü silah zoruyla tüm dünyaya kabul ettirmek şeklinde vücut bulmuştur. Neredeyse tüm Avrupa kıtası ve kısmen Asya kıtası bu iki katastrofik savaş neticesinde yıkıma uğramıştır. Her iki savaşta da ülkesine direkt olarak yapılmış herhangi bir saldırı gerçekleşmemiş olması, ABD'nin sıcak savaş dönemi sonunda 1950'lerden itibaren başlayan ve 1991 yılında SSCB'nin yıkılışına kadar devam eden soğuk savaş döneminin başat ve lider aktörlerinden biri olmasının ana sebeplerinden biridir. Bu dönemde, dünyanın farklı bölgelerinde bazen kontrolcü, bazen de şekillendirici politikalar vasıtasıyla hegemonyasını devam ettiren ABD'nin politik ana amacı, SSCB liderliğindeki diğer blokun yayılmasını, büyümesini ve

gelişmesini önlemektir. Bu önlemeyi çevreleme politikaları ile uygulayan ABD; Türkiye, Yunanistan ve İran gibi ülkelere çeşitli yardım planları ve örgüt üyelikleri vasıtasıyla destek olmuş ve onları SSCB yayılmacılığından korumuştur.

1991’de başlayan ve 2001 yılına dek süren tek kutuplu dünya düzeninde ABD, küreselleşmenin getirdiği faydaları kendi menfaatine kullanmış, komünizmin çökmesi ile birlikte kapitalizmin yarattığı ekonomik zenginliğin dünya üzerindeki adil, eşit ve kapsayıcı paylaşımını gerçekleştirilememiş ve cihadist yeni terörist örgütlerin doğmasının ana sebeplerinden biri olmuştur. 2001 yılında, dünya savaşlarında bile kendi topraklarında saldırıya maruz kalmayan ABD, kaçırılan uçaklar kullanılarak, teröristler tarafından kalbine yapılan saldırılarla irkilmiş ve dünyayı yeni bir düzene yöneltmiştir. Bir tarafta ABD liderliğindeki devletler, diğer tarafta ise teröre destek olduğu iddia edilen devletler ile terörist örgütler olarak yeniden iki kutupluluğa dönüş yaşanmış, neorealizm politikalar terörle mücadele konseptiyle uygulanmış ve on yıllık neoidealizm yerle bir olmuştur.

2011 yılına kadar süren bu iki kutuplu dünya düzeni neticesinde, terörizme ve baskıcı rejimlere karşı çıkan halk hareketleri sonrasında, önce Arap Baharı, sonrasında da tüm dünyayı etkileyecek Suriye krizi meydana gelmiştir. ABD’nin terörle mücadele dönemini terörü kullanarak mücadeleye çevirmesi, terör vasıtasıyla kendisine rakip olabilecek ülkeleri kontrol etmek ve zayıflatmak istemesi, vekâlet savaşlarına ve dünya düzeninin çok kutupluluğa evrilmesine sebep olmuştur. Devletlerin terörle hep birlikte mücadele dönemi, ABD’nin kendi hegemonyasını korumak istemesi ile kendi çıkar ve menfaatlerini önceliklemesi sebebiyle sekteye uğramış, terörizm boyut ve isim değiştirmiş ve bir insanlık suçu olarak yeniden hortlamıştır.

Soğuk barış döneminde, yani Obama ile başlayan, Trump ile devam eden bu yeni dünya düzeninde, artık sadece ABD değil, küresel ve bölgesel tüm güçler kendi aralarında savaşmaksızın devlet dışı örgüt, organizasyon, güç ne varsa kullanmaya, kendi ülke çıkarları için gerekirse onları birbirine düşürmeye, yani vekâletlerini savaştırmaya başlamışlardır.

Soğuk barış, küresel güçlerin tüm dünyada, bölgesel güçlerin ise kendi bölgelerinde kullandıkları birincil politika olmuştur.

Soğuk barış döneminde devletlerin ana politikası;

1. Terörü özgürlük savaşçıları veya zorda kalmış iktidarları kullanarak kriz bölgelerine nüfuz etmek,
2. Vekillerini savaştırmak ve
3. Kendi aralarında mutlak çatışmadan uzak durmak olarak özetlenebilir.

Bu dönemde en büyük sorun, kriz alanlarındaki güç mücadelesidir. Kriz alanına yakın konumdaki bölgesel güçler, kendi güvenliğine sorun oluşturabilecek tüm devlet dışı oluşumlara müdahale etmekten çekinmezken, küresel güçler kendi çıkarlarına hizmet eden devlet dışı oluşumlara her türlü desteği vermekten çekinmemektedir. Suriye krizi özelinde, Türkiye ve ABD arasında yaşanan bu durum, aynı ittifakta olan devletlerin çıkarları örtüşmediğinde soğuk bir barışla karşı karşıya kalabileceklerinin göstergesidir.

ABD politika yapıcılarının anlamakta güçlük çektiği ve yanıldığı husus, her devletin kendi bölgesindeki etkinliğinin değerlendirilmesi ve derecelendirilmesidir. Her horozun kendi çöplüğünde öttüğü mantığını kavrayamamalarıdır. Bu realiteyi yok sayması ve insanlık suçu işleyen terörist örgüt ve organizasyonlara desteğe devam etmesi, ABD’nin gelecekte karşısına

büyük dert açacaktır. Evet, ABD süper güç olabilir, hatta en büyük güç de olabilir ama, herkesin evi, arka bahçesi ve mahallesi vardır. Orada, hele ki mahalle sakinlerine zarar verecek politikaları uygulayamazsınız. Demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi çağdaş dünyanın değerlerini temsil ettiğini iddia eden ABD'nin, terör ve teröre yakın örgüt ve oluşumları, sırf kendi çıkarları için desteklemesi, bu politikadan menfi olarak etkilenen ve kendi güvenliğinden sorumlu olan hiçbir ülke tarafından kabul görmeyecektir. Bu ülkeler kendi çıkarları ve bekaları için birbirleri ile daha yakın ilişki kurmak zorunda olduklarından, ABD git gide yalnızlaşacak ve diğer devletlerle ilişkileri bozuk, mutsuz, sıradanlaşmış, metazori bir lider devlet konumuna geçecektir. Böyle giderse, bu liderliğin çok uzun sürmeyeceği aşikârdır.

Yaşanan bu politik sarsıntı ve kargaşa ortamı, sadece ABD'yi değil, tüm devletleri etkilemekte, ABD'nin bu özürülü düşünce ve politikasına karşı diğer devletlerin savunma refleksi artmakta, ABD karşıtlığı siyasi manada Rusya, ekonomik manada Çin çevresinde toparlanmaktadır. Dolayısıyla ABD'nin uygulamaya koyduğu soğuk barış politikasından en fazla faydalanan soğuk savaşın kaybedeni ve SSCB'nin devam eden devleti Rusya olmaktadır. ABD bu yanlış politikalarından vazgeçmez, aynı ittifakta olduğu devletlerle dahi ilişkilerini düzeltme yoluna gitmez, terör örgütlerine kendi çıkarları doğrultusunda destek olmaya devam ederse, dünya üzerinde çoğalan ABD karşıtlığını ivmelendirecek, ekonomik liderliğini Çin'e, politik liderliğini ise Rusya'ya kaptıracaktır. Sadece askeri ve teknolojik güç birinciliği, gelecekte, dünyanın en büyük süper gücü olma statüsünü devam ettirmeye yetmeyebilir.

KAYNAKÇA

- Al Sarhan, A. S. (2017). "United States Foreign Policy and the Middle East." Open Journal of Political Science.
- Arıboğan, Deniz Ülke, (2013). "Büyük Resmi Görmek", İstanbul: Timaş.
- Cameron, Fraser, (2005). "US Foreign Policy after the Cold War", Taylor & Francis e-Library.
- Cordesman, A.H. (2017, December 18). "President Trump's New National Security Strategy." Center for Strategic & International Studies. <https://www.csis.org/analysis/presidenttrumps-new-national-security-strategy>, erişim tarihi, 9 Kasım 2019.
- Donald J. Trump, "National Security Strategy (NSS)" (Washington, DC: White House, 2017), <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>, erişim tarihi, 17 Ekim 2019.
- Friedman, George, (2009). "Gelecek 100 Yıl", İstanbul, Pegasus Yayınları.
- H. Meiertöns, (2010). "The Doctrines of US Security Policy — An Evaluation under International Law", UK: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric, (2006). "Kısa 20.Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılikler Çağı", İstanbul, Everest Yayınları.
- Johnstone, Andrew; Laville, Helen, (2010). "The US Public and American Foreign Policy", Taylor & Francis e-Library.
- Kongar, Emre (2012). "ABD'nin Siyasal İslamla Dansı", İstanbul, Remzi Kitabevi.
- National Security & Defense (2017, December 18). "A New National Security Strategy for a New Era." The White House., <https://www.whitehouse.gov/articles/new-national-securitystrategy-new-era/>, erişim tarihi, 20 Ekim 2019.

- Önder, Ersoy, (2019). “Değişen Dünya Düzeninde, Sıcak/Soğuk, Barış/Savaş Kavramlarının Karşılaştırmalı Analizi” <https://www.isasor.org/konferans-detay/isasor-iii/35>, page 74-82, erişim tarihi, 02 Şubat 2020.
- Yalçın, Hasan Basri, (2017). “Ulusal Güvenlik Stratejisi ABD - İngiltere - Fransa - Rusya – Çin”, İstanbul, SETA Kitapları.
- Wiarda, Howard J (2011). “American Foreign Policy in Regions of Conflict”, Palgrave Macmillan.

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 1, March 2020

ORCID ID: 0000-0003-2799-9080

Makale Gönderim Tarihi: 16.02.2020

Makale Kabul Tarihi: 11.03.2020

<https://doi.org/10.30692/sisad.689946>

FİNANSAL AÇIKLIĞIN GELİR EŞİTSİZLİĞİ ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE İÇİN BİR ZAMAN SERİSİ ANALİZİ

The Impact of Financial Openness on Income Inequality: A Times Series Analysis for Turkey

Semra BOĞA

Dr. Öğretim Görevlisi, Adana Alparslan TürkeŐ Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü

semraboga@hotmail.com

zet: Bu çalışmanın amacı finansal açıklığın Türkiye’de gelir eŐsitsizliĐi nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Bu amaca yönelik olarak 1990-2016 dönemlerini kapsayan yıllık Gelir Payı, Finansal Açıklık, Enflasyon, Kamu Harcamaları ve Kişi Başına Düşen GSYH verileri zaman serileri analiz teknikleriyle incelenmiştir. Makroekonomik değişkenlerin durağanlık analizleri esnasında KPSS (1992) durağanlık testi ve Perron (1989) kırılmalı birim kök testinden faydalanılmıŐtır. Bulgular, finansal açıklık ile gelir eŐsitsizliĐi arasında gcl bir istatistiksel ilişki olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Analiz sonuçları, finansal açıklıktan en olumsuz etkilenen grubun en düşük gelire sahip %50’lik grup olduğunu göstermiştir. Finansal açıklık benzer Şekilde orta gelire sahip %40’lık grubun da gelirden daha az pay almasına neden olmaktadır. Finansal açıklıktaki artış sadece en yüksek gelire sahip %10’luk grubun toplam gelirden aldığı payı artırmaktadır. Çalışmanın sonuçları, finansal entegrasyonu sadece yalıtılmış bir politika hedefi olarak değil, toplumun tüm kesimlerinin finansal piyasalara erişimine katkı sağlayacak daha geniş bir reform paketinin ve destekleyici makroekonomik politikaların bir parçası olarak görmenin önemini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Açıklık, Sermaye Hesabı Açıklığı, Gelir EŐsitsizliĐi, Kırılmalı Birim Kök Testi, Zaman Serisi

Abstract: The purpose of this study is to elucidate how financial openness affects income inequality in Turkey. Annual data on Income Share, Financial Openness, Inflation, Public Expenditures and GDP Per Capita covering the 1990-2016 period were analyzed using time series techniques. Stationarity analysis of these macroeconomic variables was assessed using KPSS (1992) stationarity test and Perron (1989) unit root test with break. These statistical findings provide strong evidence of a relationship between financial openness and income inequality. Additionally, the analysis reveal that the negative impact of financial openness primarily on those in the bottom 50% of income share. Similarly, financial openness causes the 40% middle-income group to receive a smaller share of total income. Increasing financial openness only positively increases the income share of those in the top 10% income group. The results of the study demonstrate the importance of the impact of financial integration not only as an isolated policy objective, but also as a key component of a broader reform package, that provides all segments of society greater access to financial markets.

Keywords: Financial Openness, Capital Account Openness, Income Inequality, Unit Root Test with Break, Time Series

GİRİŞ

Gelişmişlik seviyesi fark etmeksizin, modern ekonomilerin hemen hemen hepsinde piyasa yapıcılarının en temel makroekonomik hedefi yüksek büyüme oranlarına ulaşmaktır. Özellikle, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Bretton Woods sisteminin yıkılmasıyla başlayan küreselleşme hareketleri ülkelerin daha yüksek büyüme oranlarına kavuşabilmeleri için diğer ülkelerle ticari ve finansal entegrasyonuna uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu süreçte uluslararası ticaretin önündeki engeller kaldırıldığı gibi uluslararası sermayenin de ülkelere hızlı bir şekilde giriş yapması için gerekli düzenlemelere gidilmiştir. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de 1980-88 döneminde dünya ticaretiyle entegrasyon, 1989 yılı sonrasında da finansal entegrasyonun sağlanması yönünde önemli adımlar atılmıştır (Kantar vd., 2018, s. 13). 1990’lı yılların başında yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte finansal sermayenin ülkelere girişi çok daha hızlanmıştır. Özellikle tasarruf oranı ve ihracat gelirleri düşük olan gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümeleri için yabancı finansman hayati bir öneme kavuşmuştur. Gerçekten de yapılan ampirik çalışmalar bu dönemde hem Türkiye’ye hem de gelişmekte olan ülkelere giriş yapan yabancı sermayenin, özellikle de Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY)’ın bu ülkelerin ekonomik büyümelerine ciddi katkılar sunduğunu dair önemli kanıtlar sunmuştur (Berument&Dincer, 2004; Baharumshah&Thanoon, 2006; Shen et al., 2010).

Küreselleşme ekonomik büyüme oranlarını desteklemiş olmakla birlikte küreselleşmenin hız kazandığı 1990 sonrası dönemde gelir eşitsizliğinin de yükselmeye başlamış olduğu görülmektedir. İsviçre Ekonomik Enstitüsü tarafından yayımlanmış olan KOF Küreselleşme Endeksi 1990 yılında dünya geneli için %41,54 iken 2016 yılında %63,95’e yükselmiştir. Diğer taraftan Dünya Eşitsizlik Raporu’na göre 1990 yılında en fakir %50’nin dünya servetinden aldığı pay %8,89 iken 2016 yılında bu oran %9,66’ya yükselmiş, ancak en zengin %1’in aldığı pay ise 1990 yılında %18,30 iken 2016 yılında %20,44 oranına yükselmiştir (Alvaredo vd., 2017). Ortaya çıkan bu tablo araştırmacıları küreselleşme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi sorgulamaya yöneltmiştir.

Teorik literatür incelendiğinde sermaye hesabının serbestleşmesinin gelir eşitsizliğini birçok farklı kanaldan etkileyebileceği görülmektedir. Öncelikle sermaye hesabına bağlı olarak ortaya çıkan finansal gelişmişlik normal şartlarda krediye erişimi zor kişilerin de kredi piyasasından pay almasını sağlayarak finansal kaynakların daha etkin ve adil dağıtımını sağlayabilir. Burada önemli bir husus kurumların kredileri dağıtma konusunda kapsayıcı davranmasıdır. Ayrıca ekonomik genişlemenin yaşandığı dönemlerde finansal sektör çoğunlukla reel sektörden daha hızlı büyümektedir. Bu durum finansal piyasalardaki varlıklara yatırım yapmış kişilerin servetlerini artırarak gelir dağılımında bozulmaya neden olacaktır (Azis&Shin, 2015: 85). Finansal serbestleşmenin gelir eşitsizliğini etkileyebileceği bir diğer kanal finansal krizlerdir. Ani sermaye çıkışlarına bağlı ya da finansal sistemdeki tikanıklara bağlı olarak yaşanan krizler varlık fiyatlarında düşümlere neden olarak gelirlerin yakınsamasına neden olabilir. Diğer taraftan, yaşanan krizin türüne ve süresine göre daha düşük gelir grubundaki bireylerin aleyhine olacak şekilde gelir adaletsizliğini bozucu bir etki yaratabilir. Sermaye hesabının serbestleşmesinin gelir eşitsizliğine olan bir diğer etkisi DYY kanalıyla olmaktadır. Griliches (1969)’in sermaye-beceri

tamamlayıcılığı hipotezine göre yapılan DYY'nin türüne bağlı olarak nitelikli işgücü talebindeki artış, nitelikli ve vasıfsız işgücü arasındaki ücret farklılıklarını artırabilecektir. Sermaye hesabındaki açıklığının işgücünün gelirden aldığı payı bozucu etkisi de olabilmektedir. Düşük ücretli üretim için yurtdışında üretim yapma imkanı olan sermaye sahibi, bulunduğu ülkede de ücretleri aşağı çekebilecek pazarlık gücüne sahip olabilecektir.

Finansal açıklık ile gelir eşitsizliği ilişkisini analiz eden ampirik çalışmalar incelendiğinde bu çalışmaların ağırlıklı olarak ülke grupları için yapıldığı ve finansal açıklığın gelir eşitsizliğini üzerindeki rolünün ekonominin finansal gelişmişlik düzeyiyle bağlantılı olduğu ortaya konmuştur (Furceri&Loungani 2015; Bumann&Lensink, 2016; Beji, 2019). Türkiye üzerine yapılan ampirik çalışmalar incelendiğinde ise çalışmalarda ağırlıklı olarak ticaret açıklığının, finansal gelişmişliğin ya da DYY'nin gelir eşitsizliğine olan etkisinin sorgulandığı görülmektedir (Örnek&Elveren, 2010; Ucal vd., 2016; Özdemir, 2019; Bayraktar vd., 2019). Özellikle 1980 sonrası dönemde sermaye hesaplarını büyük ölçüde serbestleştirmiş olan Türkiye'de bu uygulamanın gelir eşitsizliğini nasıl etkilediğini araştıran çalışmaya rastlanılmamış olması bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Türkiye'de finansal serbestleşme hareketleri ağırlıklı olarak kriz dönemlerinde tartışılmaktadır. Oysa ki sermaye hareketlerinin kriz yaratma etkisi kadar gelir adaletsizliğini de bozucu etkisinin sorgulanması gerekmektedir. Gelir adaletsizliğinin yarattığı makroekonomik ve sosyal tehlikeler göz önüne alındığında bu eşitsizliği tetikleyen dinamiklerin ortaya konması toplumsal refahın yükseltilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın literatüre temel katkısı finansal açıklık ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin Türkiye özelinde ortaya konmasıdır. Çalışmanın literatüre bir diğer katkısı da düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç farklı gelir grubu için modelleme yapılmış olmasıdır. Çalışmanın bulgularının hem sermaye hesabının yönetilmesi için gereken düzenlemelere hem de sosyal adalet politikalarına ışık tutması beklenmektedir.

Çalışmanın takip eden bölümünde finansal açıklık ile gelir eşitsizliğini ampirik olarak test etmiş çalışmaların yöntemlerine ve bulgularına yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ekonometrik analiz prosedürleri gerçekleştirilmiş olup ampirik bulgular yine bu bölümde paylaşılmıştır.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Das ve Mohapatra (2003), 1986-1995 yılları arasında sermaye hesaplarını serbestleştirmek için reform yapan 11 yükselen ülkede reform öncesi ve sonrası dönemde gelir dağılımındaki değişimi analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları sermaye hesabı serbestleşmesi ile gelir payları arasında güçlü bir istatistiksel ilişki olduğunu göstermiştir. Çalışmada serbestleşmenin en yüksek gelire sahip grubunun gelirini yükselttiği, ancak orta sınıfın gelirini düşürdüğü görülmüştür. Serbestleşmenin en düşük gelir grubunun gelirine etkisi olmamıştır.

Ang (2010), Hindistan'a ait 1951-2004 verilerine Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış (ARDL) Sınır Testi ve Hata Düzeltme Modeli (ECM) uygulayarak finansal gelişmişlik ve serbestleşmenin gelir eşitsizliğine olan etkisini ölçmüştür. Analiz sonuçları finansal sistemin yeteri kadar gelişmemesinin zenginlerden çok fakirleri olumsuz etkilediğini göstermiştir. Diğer taraftan, uluslararası finansal sektör reformlarının finansmana erişimi kolaylaştırmadığı gibi Hindistan'da gelir eşitsizliğini daha da artırdığı gözlenmiştir. 62 ülkeye ait 1973-2005 dönemini kapsayan verilerle sübvansiyonlu yönlendirilmiş kredilerin ve zorunlu rezerv gerekliliklerinin kaldırılması gibi uluslararası sermaye akımlarının ülkeye girişini kolaylaştıran reformların adil gelir dağılımına etkisini ölçen Agnello vd. (2012), finansal reformların daha eşit bir gelir dağılımını teşvik ettiğini ortaya koymuşlardır.

Jaumotte vd. (2013) 51 ülkeye ait 1982-2003 verileriyle ticaret açıklığı, finansal küreselleşme ve teknolojinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Görünürde ilişkisiz regresyon tahmincisi kullanılarak yapılan tahminde ticaret açıklığının gelir eşitsizliğini azalttığı, finansal

küreselleşmenin, özellikle de DYY'nin gelir eşitsizliğini artırdığı görülmüştür. Lim ve McNelis (2014), kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)'sı dünya ortalamasına yakın ya da ortalamanın altında olan 42 ülkeye ait 1992-2007 verileriyle yaptıkları çalışmada ekonomik büyüme, ticaret açıklığı, yabancı yardımlar ve DYY akımlarının Gini katsayısı ile olan ilişkisini sabit etkiler panel tahmincisiyle araştırmışlardır. Panel sonuçları, ekonomik büyümenin açık bir şekilde gelir eşitsizliğini azalttığını göstermekle birlikte ticaret açıklığının gelir eşitsizliğini artırabileceğini ya da azaltabileceğini göstermiştir. DYY ve yardım akışlarının gelir eşitsizliğine etkisinin düşük gelirli ülkelerde ihmal edilebilir düzeyde olduğu, orta gelirli ülkelerde ise gelir eşitsizliğini düşürdüğü gözlemlenmiştir.

Furceri ve Loungani (2015) tarafından gelişmiş, yükselen ve düşük gelir grubundan oluşan 149 ülkeye ait 1970-2010 verileri kullanılarak Sıradan En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle yapılan tahminde sermaye hesabının serbestleşmesinden 1 sene sonra Gini katsayısının yaklaşık %0,8 oranında artış gösterdiği, serbestleşme reformundan 5 sene sonra ise katsayının %0,7 ile %2,5 arasında yükseldiği görülmüştür. Çalışmada ayrıca finansal kurumları güçlü olan ve finansal kriz yaşamamış ülkelerde sermaye açıklığının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin daha düşük olduğu görülmüştür. Dabla-Norris vd. (2015) gelişmiş, yükselen ve gelişmekte olan ülkelere ait 159 ülkeye ait 1980-2012 dönemine ait verileriyle yaptıkları çalışmada ticaret açıklığının gelir eşitsizliğini düşürdüğünü, ancak finansal açıklık ve teknolojik ilerlemenin gelir eşitsizliğini artırdığını ortaya koymuştur. Geçiş ülkelerini de içeren 20 Avrupa ülkesine ait 1975-2005 dönemi sektörel verileriyle analiz yapan Larrain (2015), sermaye hesabı açıklığının ücret eşitsizliği artırdığını ortaya koymuştur. Eşitsizliğin özellikle finansal bağımlılığı yüksek olan ülkelerde daha güçlü olduğu görülmüştür.

106 ülkeye ait 1973-2008 dönemini kapsayan verilerle sermaye hesabı serbestliğinin gelir adaletsizliğine olan etkisini ölçen Bumann ve Lensink (2016) Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) kullanılarak panel veri analizi yapmıştır. Çalışmanın bulguları sermaye hesabının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin ekonominin finansal derinlik düzeyine bağlı olduğunu göstermiştir. Tahmin sonuçlarına göre özel kredilerin GSYH'ye oranı ile ölçülmüş olan finansal derinlik değişkeninin %25'i aşması durumunda sermaye hesabı serbestleşmesi gelir eşitsizliğini düşürme eğiliminde olmaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkede finansal derinliğin düşük olduğu göz önüne alındığında bu ülkelerde sermaye hesabı serbestleşmesinin gelir eşitsizliğini artıracığı beklenmektedir.

141 ülkeye ait 1990-2013 dönemini kapsayan verilerle sermaye hesabı serbestleşmesinin gelir eşitsizliğine etkisini araştıran LaGarda vd. (2016), ekonomik genişleme dönemlerinde gerçekleştirilen sermaye hesabı serbestleşmesinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin belirsiz olduğunu, ancak daralma dönemlerindeki serbestleşmenin gelir eşitsizliğini artırdığını ortaya koymuşlardır. Çalışmada ayrıca güçlü kurumların ve finansal derinliğin bu etkinin şiddetini belirleyen önemli faktörler olduğu görülmüştür. Farklı gelir gruplarından oluşan 214 ülke ile simülasyon analizi yapan Lim ve McNelis (2016) belli bir sermaye yoğun üretim düzeyine ve ekonomik büyüme seviyesine ulaşmış ülkelerde hem ticaret hem de sermaye açıklığı artışının gelir dağılımını iyileştirme etkisi olduğunu göstermişlerdir. Guillen (2016)'in Latin Amerika'dan 10 ülkeye ait 1990-2011 verileriyle finansal açıklık, finansal gelişmişlik ve gelir dağılımı ilişkisini sabit etkiler yöntemiyle tahmin ettiği çalışmada finansal serbestleşmenin diğer makroekonomik değişkenler üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Yakın zamanda Beji (2019) tarafından 21 Sahara Altı Afrika ülkesine ait 1985-2014 dönemi verileriyle yapılan çalışmada finansal açıklığın gelir dağılımına olan etkisi eşik regresyon yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Analiz sonucunda finansal açıklığın kurumsal kalitesi düşük olan ülkelerde gelir dağılımını bozduğu, ancak nispeten yüksek kurumsal kaliteye sahip ülkelerde önemli bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Finansal açıklığın gelir adaletsizliğine etkisini düşük, orta ve yüksek gelirli ülkelere ait verilerle analiz eden Zehri ve Ben Abid (2019), 1980-2015 dönemine ait verilerle Panel Vektör Otoregresif (PVAR) yöntemini uygulamışlardır.

Çalışmanın bulguları, finansal açıklığın yüksek gelirli hariç tüm ülkelerde, finansal gelişmişliğin ise orta ve yüksek gelirli ülkelerde gelir adaletsizliğini düşürdüğünü göstermiştir.

2. EKONOMETRİK ANALİZ

Çalışmanın veri seti Türkiye'ye ait 1990-2016 yıllık verilerinden oluşmaktadır. Çalışmada üç farklı gelir grubu için modelleme yapılmıştır. Modellerde kullanılan *GelirPayı₀₅*, *GelirPayı₅₁* ve *GelirPayı₉₁* değişkenleri sırasıyla en düşük gelire sahip %50'lik grubun toplam gelirden aldığı payı, orta gelire sahip %40'lık grubun toplam gelirden aldığı payı ve en yüksek gelire sahip %10'luk grubun toplam gelirden aldığı payı göstermektedir. Gelir dağılımına ait veriler Dünya Eşitsizliği Veri tabanından (WID) alınmıştır (World Inequality Database, 2020). Çalışmada finansal açıklığı temsilen Chinn ve Ito (2006) tarafından geliştirilmiş olan Sermaye Hesabı Açıklık Endeksi (FinAçıklık) kullanılmıştır. Endeks, Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin Döviz Kuru Düzenlemeleri ve Kısıtlamaları (Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions-AREAER) Yıllık Raporu'nda bulunan sermaye hesabı açıklığı, cari hesap açıklığı, ihracat gelirlerinin geri gönderilmesi için yapılan kısıtlamalar ve çoklu döviz kurlarının varlığı şeklindeki dört temel bileşen dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu değişkenlerde kısıtlamalar mevcut olmadığında değişkenin değeri 1'e aksi hâlde 0'a eşitlenmektedir. Ülkeler sınır ötesi finansal işlemlerde serbestleştikçe endeksin değeri yükselmektedir. Modele kontrol değişkeni olarak dâhil edilen diğer bağımsız değişkenler arasında 2010 sabit fiyatlarıyla Amerikan doları cinsinden hesaplanmış olan Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (KBGSYH), tüketici fiyatlarındaki yıllık ortalama artışa göre hesaplanmış olan Enflasyon (ENF) ve Kamu Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (KAMU) bulunmaktadır. Bu değişkenlere ait veriler Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri Veri Tabanı'ndan alınmıştır (World Bank, 2020).

Bu araştırma kapsamında incelenecek modeller kapalı formda aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$GelirPayı_{05} = f (FinAçıklık, KBGSYH, Enf, Kamu) \quad (1)$$

$$GelirPayı_{51} = f (FinAçıklık, KBGSYH, Enf, Kamu) \quad (2)$$

$$GelirPayı_{91} = f (FinAçıklık, KBGSYH, Enf, Kamu) \quad (3)$$

Regresyon modelleri açık formda ise:

$$\ln GelirPayı_{05}_t = \alpha_0 + \beta_1 \ln FinAçıklık_t + \beta_2 \ln KBGSYH + \beta_3 Enf + \beta_4 Kamu + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\ln GelirPayı_{51}_t = \alpha_0 + \beta_1 \ln FinAçıklık_t + \beta_2 \ln KBGSYH + \beta_3 Enf + \beta_4 Kamu + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$\ln GelirPayı_{91}_t = \alpha_0 + \beta_1 \ln FinAçıklık_t + \beta_2 \ln KBGSYH + \beta_3 Enf + \beta_4 Kamu + \varepsilon_t \quad (6)$$

şeklinde yazılmaktadır. Ekonometrik analizler Stata 14.0 ve Eviews 10+ paket programları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

2. 1. Birim Kök ve Durağanlık Testleri

Zaman serileri analizi üzerinde çalışılırken ekonometrik analizin ilk aşamasında incelenen zaman serisindeki birim kök varlığının sınanması oldukça önem arz etmektedir. Çünkü bir zaman serisinin birim kök süreci sergiliyor olması ilgili serinin durağanlığının sağlanmadığı anlamına gelmektedir. Durağan bir süreç, diğer bir deyişle I(0) süreci sergilemeyen bir zaman serisinin ise bir veya daha fazla durağan olmayan zaman serisine göre regresyonu sahte (spurious) olabilmektedir. Bunun nedeni ise standart doğrusal regresyon işlemlerinin analize dâhil edilen söz konusu zaman serilerini durağan varsaymasıdır. Ancak durağan sürece sahip olmayan zaman serileriyle analiz gerçekleştirilir ve sahte bir regresyon tahminlenirse, F ve t istatistikleri gibi temel istatistiklere güvenmek mümkün olmayacaktır (Gujarati, 2015: 340-341).

Makroekonomik zaman serileri analizi gerçekleştirilirken bir serinin uzun dönemde birçok şoka maruz kaldığı görülmektedir. Bu şokların etkisi zaman serisi üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olmuşsa söz konusu serinin durağanlığını etkileyecek, diğer bir deyişle bozacaktır. Bu nedenle zaman serileri analizi esnasında, serilerin eğer varsa bütünleşme derecelerinin tespit edilmesi oldukça önemlidir (Gujarati, 2015: 341). Bu amaca yönelik olarak aşağıda birim kök sınavında literatürde sıkça kullanılan Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) (1992) durağanlık testi ve Perron (1989) tek kırılmalı birim kök testi tanıtılmıştır.

2.1.1. Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) Durağanlık Testi

KPSS (1992) testinde serinin durağan olduğunu belirten temel hipoteze karşılık serinin durağan olmadığını belirten alternatif hipotezler altında bir test istatistiği önerilmiştir. y_t gibi durağanlığı test edilmek istenen bir zaman serisi olduğu varsayıldığında seri, deterministik bir trend, durağan hata terimi serisi ve rassal yürüyüş sürecinin toplamına ayrıldığı varsayımı altında denklem (4)'teki gibi gösterilmektedir:

$$Y_t = \xi t + r_t + \varepsilon_t \text{ ve } t=1,2,\dots,T \quad (7)$$

Bu denklemde r_t rassal yürüyüş süreci, t deterministik trend ve ε_t ise hata terimini belirtmektedir. Rassal yürüyüş süreci ise:

$$r_t = r_{t-1} + u_t \quad (8)$$

şeklinde tanımlanmaktadır ve u_t ortalaması sıfır ve varyansı sabit $(0, \sigma^2)$ dağılmaktadır. KPSS testine ilişkin durağanlık temel hipotezi basitçe $\sigma_u^2 = 0$ olarak gösterilebilmektedir. Bu temel hipotez altında, y_t serisinin trend durağan veya sabit terimin etrafında durağan olduğu ifade edilmektedir. y_t 'nin düzeyde durağan olduğu durum için sabit terim ve trend durağan olduğu durum için trend ve sabit terim üzerine regresyonundan elde edilen EKK kalıntıları ise e_t ile ifade edilirse bu kalıntıların kısmi toplamları:

$$S_t = \sum_{i=1}^t e_i \text{ ve } t=1,2,\dots,T \quad (9)$$

olarak hesaplanmaktadır. LM istatistiği, $LM = \sum_{t=1}^T S_t^2 / \hat{\sigma}_\varepsilon^2$ şeklinde elde edilmektedir. Bu eşitlikte σ^2 , ε_t 'nin uzun dönem varyansıdır ve hesaplanma şekli ise aşağıdaki gibidir:

$$\sigma^2 = \lim_{T \rightarrow \infty} T^{-1} E(S_T^2) \quad (10)$$

ε_t 'nin uzun dönem varyansının tutarlı bir tahminini belirten $s^2(l)$, LM istatistiğinde (11 numaralı denklem) bulunmaktadır. Aynı zamanda söz konusu istatistiğin pozitif değer almasını sağlayan Barlett-Kernel tahmin yöntemi kullanılmakta ve hesaplanma yöntemi ise aşağıdaki gibidir:

$$s^2(l) = T^{-1} \sum_{t=1}^T e_t^2 + 2T^{-1} \sum_{s=1}^l w(s, l) \sum_{t=s+1}^T e_t e_{t-s} \quad (11)$$

(11) numaralı eşitlikte $w(s, l)$ zorunlu olmayan ağırlık fonksiyonu ve "l" gecikme parametresidir. Böylece LM tabanlı KPSS test istatistiği:

$$\hat{\eta} = T^{-2} \sum_{t=1}^T \frac{S_t^2}{s^2(l)} \quad (11)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Ancak, $\hat{\eta}$ 'nin normal dağılım sergilememesi sebebiyle Kwiatkowski vd. (1992) tarafından yapılan Monte Carlo simülasyonlarıyla LM test istatistiğine ilişkin kritik değerler üretilmiştir.¹ KPSS testinin temel ve alternatif hipotezleri sırasıyla:

$H_0: \sigma_u^2 = 0$ (seri durağan bir seyir izlemektedir)

$H_1: \sigma_u^2 > 0$ (seri durağan dışı bir seyir izlemektedir)

şeklinde olup. KPSS durağanlık testi bu açıdan geleneksel birim kök testlerinden farklılaşmakta ve durağanlık temel hipotezinin sınanması temeliyle çalışmaktadır. LM tabanlı hesaplanan $\hat{\eta}$ 'nin, Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992) tarafından türetilmiş olan kritik değerlerden büyük bulunması halinde y_t değişkeninin durağanlığını belirten temel hipotez reddedilmektedir (Kwiatkowski vd., 1992: 161-165).

2.1.2. Perron (1989) Tek Kırılmalı Birim Kök Testi

Geleneksel birim kök testleri aracılığıyla zaman serileri analize tabi tutulduğunda kırılma/kırılmalar varlığı sebebiyle serinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılabilmekte ve gerçekte durağan süreç izleyen bir zaman serisinin durağan olmadığı yönünde bir karar verilmesi mümkün olabilmektedir. Böyle durumlarda durağanlığı bozan ögenin aslında serideki kırılma/kırılmalarından kaynaklandığı ve zaman serisinin aslında durağan olabileceği sonucuna ulaşılabilmektedir (Lee ve Strazicich, 2003: 1083). Perron (1989)'un yaklaşımına göre kırılmanın ortaya çıkabileceği dört ayrı model söz konusu olmaktadır. *Model 1*, trend bileşeni içermeyen zaman serilerindeki bir tek zaman için düzeydeki (sabit terimde) bir kırılmayı; *Model 2*, trend bileşeni içeren zaman serilerindeki düzeyde bir kırılmayı; *Model 3*, trend bileşeni içeren zaman serilerindeki trendde bir kırılmayı; *Model 4* ise trend bileşenli zaman serilerindeki hem düzeyde hem de trenddeki kırılmayı ifade etmektedir. Perron (1989), tanımlanan bu modellerde bahsedilen kırılmalara inovasyonel ve toplamsal olarak adlandırılan iki ayrı test yaklaşımı önermektedir. Ancak önce kırılma zamanlarını ifade edebilmek için gerekli olan değişkenlerin tanımlanması gerekmektedir. Zaman serilerindeki

¹ Kwiatkowski vd. (1992) tarafından türetilen kritik değerler "Testing the Null Hypothesis of Stationary Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have A Unit Root?" adlı makale s.166 Tablo 1'de verilmektedir.

bir kırılma zamanının T_b olarak düşünülmesi durumunda düzeyde (sabit terimde) kırılma değişkeni (12) numaralı denklemdeki gibi tanımlanmaktadır:

$$DU_t(T_b) = \begin{cases} 1, & t > T_b \\ 0, & t \leq T_b \end{cases}, t = 1, 2, \dots, T \quad (12)$$

$DU_t(T_b)$ olarak ifade edilen değişken kırılma zamanına kadar 0 değeri alan ve kırılma zamanından sonra ise 1 değerini alan gölge değişkendir. Trendde kırılma değişkeninin tanımı ise aşağıdaki şekildedir:

$$DT_t(T_b) = \begin{cases} t - T_b, & t \geq T_b \\ 0, & t \leq T_b \end{cases}, t = 1, 2, \dots, T \quad (13)$$

Burada ise $DT_t(T_b)$ şeklinde ifade edilen değişken kırılma zamanına kadar 0 değerini alan ve kırılma zamanından sonra ise doğrusal trendin göstergesi olarak 1,2,3,... değerlerini alan bir değişkendir. Bir tek zaman için kırılma değişkeninin tanımı ise aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$D_t(T_b) = \begin{cases} 1, & t = T_b + 1 \\ 0, & t \neq T_b + 1 \end{cases}, t = 1, 2, \dots, T \quad (14)$$

(14) numaralı denklemde ise $D_t(T_b)$ değişkeni, kırılma zamanından sonraki gözlem değeri için 1, diğer bütün gözlemler için ise 0 değerini alan bir gölge değişkendir.

Perron (1989) testine ilişkin yaklaşımlara tekrar değinilecek olursa, inovasyonel test stratejisi serideki bir kırılmanın aniden değil de kademeli olarak oluştuğunu varsaymaktadır. Bu yaklaşıma göre oluşturulan dört farklı modelin denklemleri aşağıda tanıtılmaktadır.

Model 1, Trend içermeyen zaman serilerindeki düzeyde bir kırılmayı araştırmaktadır:

$$y_t = \mu + \theta DU_t(T_b) + \omega D_t(T_b) + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + u_t \quad (15)$$

Model 2, Trend içeren zaman serilerindeki düzeyde bir kırılmayı incelemektedir:

$$y_t = \mu + \beta t + \theta DU_t(T_b) + \omega D_t(T_b) + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + u_t \quad (16)$$

Model 3, Trend içeren zaman serilerindeki trenddeki kırılmayı araştırmaktadır:

$$y_t = \mu + \beta t + \gamma DT_t(T_b) + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + u_t \quad (17)$$

Model 4, Trend içeren zaman serilerindeki hem düzeyde hem de trenddeki bir kırılmayı araştırmaktadır:

$$y_t = \mu + \beta t + \theta DU_t(T_b) + \gamma DT_t(T_b) + \omega D_t(T_b) + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + u_t \quad (18)$$

Yukarıda tanıtilan dört modelde de “ μ ” serilerdeki sabit terimi, “ t ” trendi ve kırılmanın cinsine göre denklem (12), (13) ve (14)’te gösterilen kırılma değişkenlerini belirtmektedir.

Toplamsal test yaklaşımı ise zaman serisindeki bir kırılmanın aniden ve bütün şokların toplamı olarak meydana geldiğini varsaymaktadır. Toplamsal test yaklaşımına göre dört farklı model denklemleri aşağıda tanıtilmaktadır:

Model 1, Trend bileşeni bulunmayan zaman serilerinin düzeydeki bir kırılmasını incelenmektedir:

$$y_t = \mu + \theta DU_t(T_b) + y_t^* \quad (19)$$

Model 2: Trend bileşenli serilerde düzeydeki bir kırılma araştırılmaktadır:

$$y_t = \mu + \beta t + \theta DU_t(T_b) + y_t^* \quad (20)$$

Model 3: Trend bileşenli zaman serilerini trendindeki bir kırılmasını incelenmektedir:

$$y_t = \mu + \beta t + \gamma DT_t(T_b) + y_t^* \quad (21)$$

Model 4: Trend bileşenli zaman serilerinin hem düzeyde hem de trendindeki kırılmasını araştırmaktadır:

$$y_t = \mu + \beta t + \theta DU_t(T_b) + \gamma DT_t(T_b) + y_t^* \quad (22)$$

(19), (20), (21) ve (22) numaralı denklemlerde “ y_t^* ” artıkları belirtmekte ve Model 1, Model 2 ve Model 4 için;

$$y_t^* = \sum_{i=0}^k \omega_i D_{t-i}(T_b) + \alpha y_{t-1}^* + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i}^* + u_t \quad (23)$$

şeklindeyken Model 3 için ise;

$$y_t^* = \alpha y_{t-1}^* + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + u_t \quad (24)$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

bu değerlere Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi yapılmaktadır. Böylelikle temel hipotez, incelenen seride birim kök olduğu yönünde oluşturulmaktadır (Mert ve Çağlar, 2019: 128).

2. 1. Ampirik Bulgular

Tablo 1, makroekonomik değişkenlerin durağanlık sınaması için KPSS testi sonuçlarını göstermektedir. Özellikle %0.01 önem seviyesinde, sabit terimli ve sabit terimli ve trendli istatistiklere göre serinin durağan olduğunu ifade eden temel hipotezin reddedilemediği görülmektedir. Bu durumda incelenen tüm değişkenlerin düzeyde durağan bir seyir izledikleri, diğer bir deyişle $I(0)$ süreci sergiledikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 1. KPSS (1992) Durağanlık Testi

KPSS Durağanlık Testi Sonuçları		
Değişkenler	Sabit Terimli	Sabit Terimli ve Trendli
GelirPay ₁₀₅	0.632510 *	0.165828*
GelirPay ₁₅₉	0.512346*	0.107238*
GelirPay ₁₉₁	0.638641*	0.155264*
FinAçıklık	0.217631*	0.175665*
Enf	0.671667*	0.101910*
Kamu	0.656401*	0.087069*
KBGSYH	0.738309*	0.149991*

Not: i. KPSS testinde alpha 0.01 önem seviyesi için kritik değerler: sabit terimli: 0.739000; sabit terimli ve trendli: 0.216000 şeklindedir.

ii. *,** ve *** sırasıyla 0.01, 0.05 ve 0.10 önem seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 2’de gösterilen Perron (1989) tek kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre, makroekonomik değişkenlerin farklı denklem spesifikasyonlarına göre (sabit terimli, sabit terim ve trendli vb.) kırılma tarihlerinin farklılaştığı ancak kırılmaların varlığı göz önüne alındığında, birim kök varlığını ifade eden temel hipotezin reddedildiği görülmektedir. Böylelikle söz konusu serilerin kırılmalar varlığı altında durağan bir seyir izledikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Tablo 1 ve Tablo 2 birlikte değerlendirildiğinde, hem KPSS (1992) durağanlık testi sonuçları hem de Perron (1989) kırılmalı birim kök testi sonuçları değişkenlerin $I(0)$ süreci izlediğini saptamıştır. Bu durumda tüm değişkenlerin düzey değerleriyle regresyon tahmini yapılmasında ekonometrik açıdan herhangi bir sorun bulunmamaktadır.

Tablo 2. Perron (1989) Kırılmalı Birim Kök Testi

Perron (1989) Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları			
Değişkenler	Sabit Terimli	Sabit Terimli ve Trendli	Kırılma Tarihi/Tarihleri
GelirPay ₁₀₅	-10.59762 [$<0.01^*$]	-10.03020 [$<0.01^*$]	1997
GelirPay ₁₅₉	-6.263901 [$<0.01^*$]	-5.415088 [0.0263**]	1997
GelirPay ₁₉₁	-4.086061 [0.0638***]	-4.355995 [0.0788***]	1997/2009
FinAçıklık	-3.015646 [0.6770]	-7.870710 [$<0.01^*$]	2004
Enf	-5.811727 [$<0.01^*$]	-6.761925 [$<0.01^*$]	2002/2003
Kamu	-4.354969 [0.0644***]	-4.815274 [0.0215**]	2006/1996
KBGSYH	-1.570480 [>0.99]	-6.015080 [$<0.01^*$]	2006/2005

Not: i. *,** ve *** sırasıyla 0.01, 0.05 ve 0.10 önem seviyelerini ifade etmektedir.

ii. Perron (1989) kırılmalı birim kök testinde hem inovasyonel hem de toplamsal test stratejileri ile serilerde kırılmalar araştırılmıştır.

iii. Kırılma tarihlerinde yer alan tek kırılma tarihleri hem sabit terimli hem de sabit terimli ve trendli kırılmaların aynı tarihe denk geldiğini göstermektedir.

Tablo 3, araştırma kapsamında Model 1 olarak adlandırılan ve bağımlı değişkenin GelirPay₁₀₅ olduğu modeldir. Söz konusu modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Modelde FinAçıklık ve Enf değişkenleri GelirPayı üzerinde negatif etki yaratmaktadır ve söz konusu değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda FinAçıklığın %1’lik bir artışı GelirPayı’nı yaklaşık olarak %0.25 azaltmakta ve Enf’deki %1’lik bir artış yine GelirPayı’nı yaklaşık olarak %0.14 azaltmaktadır. Ayrıca bu modelde KBGSYH ve Kamu değişkenlerinin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı da belirtilmelidir.

Tablo 3. Model 1 Tahmin Sonuçları

Model 1					
Bağımlı GelirPay₁₀₅	Değişken:	Katsayı	St. Hata	t İstatistiği	Olasılık
FinAçıklık		-0.24556	0.066254	-3.71	0.0010*
KBGSYH		0.427403	0.262189	1.63	0.1170
Enf		-0.14363	0.061251	-2.35	0.0280**
Kamu		0.412057	0.496109	0.83	0.4150
Sabit Terim		-6.90163	2.769456	-2.49	0.0210**

Düzeltilmiş R²: 0.75

*F İstatistiği / Olasılığı: 21.43 / 0.0000**

Not: *,** ve *** sırasıyla 0.01, 0.05 ve 0.10 önem seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 4, çalışmanın 2. modeli olarak adlandırılan ve GelirPay₁₅₉ değişkeninin bağımlı değişken olduğu modelin tahmin sonuçlarını sergilemektedir. Modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu modelde farklı önem seviyelerinde tüm değişkenler istatistiksel olarak bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, sırasıyla, FinAçıklığın %1’lik artışı GelirPayı’nı %0.008, KBGSYH’nin %1’lik artışı GelirPayı’nı %0.04, Enflasyonun %1’lik artışı GelirPayı’nı %0.02 ve Kamu’daki %1’lik bir artışın ise GelirPayı’nı %0.12 azalttığı görülmektedir. Ayrıca bağımlı değişkenin bir dönem gecikmeli değerinin ise bağımlı değişken üzerinde arttırıcı etki yarattığı anlaşılmaktadır. Model 1’den farklı olarak, Model 2’de tüm katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Model 2 Tahmin Sonuçları

Model 2					
Bağımlı Değişken: GelirPay₁₅₉	Katsayı	St. Hata	t İstatistiği	Olasılık	
GelirPay ₁₅₉ (-1) ^{*2}	0.814226	0.091643	8.88	0.0000*	
FinAçıklık	-0.008331	0.004630	-1.79	0.0870***	
KBGSYH	-0.046135	0.0177404	-2.65	0.0153**	
Enf	-0.023772	0.004770	-4.98	0.0001*	
Kamu	-0.124423	0.035080	-3.55	0.0020*	
Sabit Terim	0.593146	0.230809	2.57	0.0183**	

² Bağımlı değişkenin GelirPay₁₅₉ olduğu Model 2’de, Breusch-Godfrey otokorelasyon testi sonuçlarına göre F istatistiği “6.720807” ve olasılık değeri ise “0.0059” olarak hesaplanmış ve bu durumda modelde otokorelasyon sorunu bulunmadığını ifade eden temel hipotez reddedilmiştir. Bu sorunun çözümüne yönelik olarak bağımlı değişkenin “1” dönem gecikmeli değeri modele bağımsız değişken olarak eklenmiştir.

Düzeltilmiş R^2 : 0.94

F İstatistiği /Olasılığı: 90.77 / 0.0000*

Not: *,** ve *** sırasıyla 0.01, 0.05 ve 0.10 önem seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 5'te, araştırma kapsamında incelenen ve Model 3 olarak adlandırılan son modelin regresyon tahmini sonuçları sunulmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde modelin istatistiksel olarak anlamlı ve güvenilir olduğu görülmektedir. Bu modelde en dikkat çeken nokta, GelirPayı'nın farklı aralıklarının bağımlı değişken olduğu Model 1 ve Model 2'den farklı olarak FinAçıklık değişkeninin GelirPayı üzerindeki pozitif etkisidir. FinAçıklık %1'lik bir artış gösterdiğinde GelirPayı da yaklaşık olarak %0.05 artış göstermektedir. Enflasyonda %1'lik bir artış ortaya çıktığında ise GelirPayı yine diğer modellerden farklı olarak, burada, %0.05 artış göstermektedir. KBGSYH'deki %1'lik artış GelirPayını %0.06 azaltmakta iken Kamu değişkenine ilişkin ise istatistiksel olarak anlamlı bir katsayı elde edilememiştir.

Tablo 5. Model 3 Tahmin Sonuçları

Model 3				
Bağımlı Değişken: GelirPayı ₁	Katsayı	St. Hata	t İstatistiği	Olasılık
FinAçıklık	0.049071	0.013605	3.60	0.0015*
KBGSYH	-0.066888	0.028472	-2.34	0.0278**
Enf	0.055942	0.005808	9.63	0.0000*
Kamu	-0.039840	0.098297	-0.40	0.6890
Sabit Terim	-0.068011	0.610753	-0.11	0.9123

Düzeltilmiş R^2 : 0.83

F İstatistiği/Olasılığı: 33.96 / 0.0000*

Not: *,** ve *** sırasıyla 0.01, 0.05 ve 0.10 önem seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 6, Tablo 3,4 ve 5'te sunulan regresyon tahminlerinin tanı testleri sonuçlarını göstermektedir. Bu sonuçlar ışığında her üç modelde de otokorelasyon ve farklı varyans sorunu bulunmamakta, hatalar normal dağılmakta ve model spesifikasyonlarında bir hata görülmemektedir. Tanı testleri sonucuna göre her üç model de istatistiksel olarak anlamlı ve varsayımların sağlandığı modellerdir.

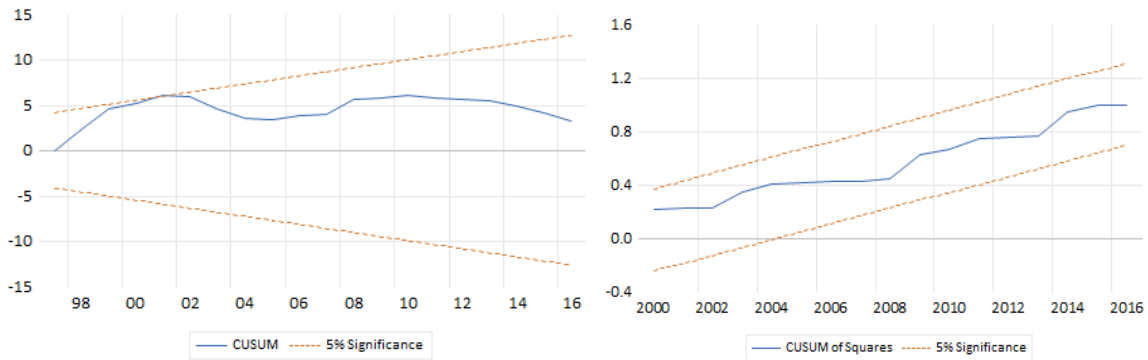
Tablo 6. Tanı Testleri

Tanı Testleri Sonuçları		
Model 1	İstatistik	Olasılık
Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi / F	2.415635	0.1149
Breusch-Pagan-Godfrey Farklı Varyans Testi / χ^2	8.840560	0.1156
Ramsey-Reset Model Spesifikasyon Testi / F	0.675027	0.4210
Normallik Testi / JB	0.919252	0.6315
Model 2	İstatistik	Olasılık
Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi / F	0.367595	0.6975
Breusch-Pagan-Godfrey Farklı Varyans Testi / χ^2	1.638065	0.1958
Ramsey-Reset Model Spesifikasyon Testi / F	1.232425	0.2808
Normallik Testi / JB	0.96348	0.6177
Model 3	İstatistik	Olasılık

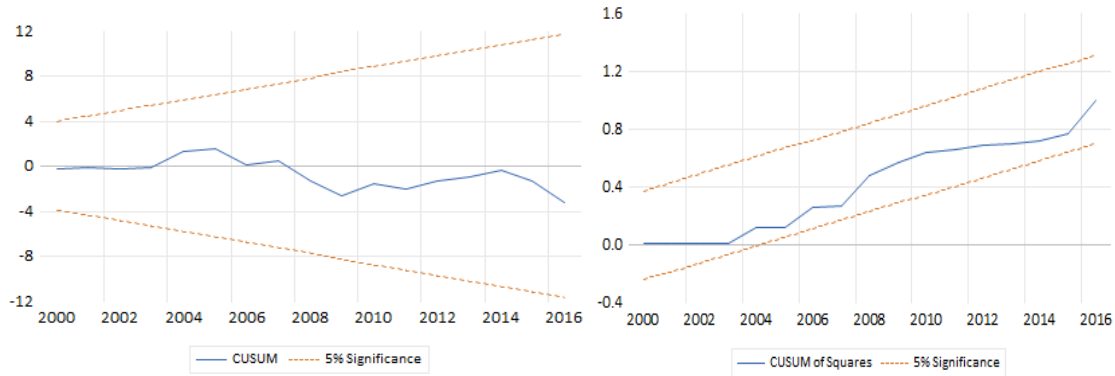
Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi / F	2.461309	0.1108
Breusch-Pagan-Godfrey Farklı Varyans Testi / χ^2	1.281339	0.3075
Ramsey-Reset Model Spesifikasyon Testi / F	1.250773	0.2760
Normallik Testi / JB	0.256727	0.8795

Model 1, Model 2 ve Model 3'te tahminlenen parametrelerin istikrarlı olup olmadığını test etmek için ise CUSUM ve CUSUMQ grafiği çizdirilmiştir. Bu grafiklerdeki düz çizgiler parametre tahminlerini, kesikli çizgiler ise %95 güven sınırını ifade etmektedir. Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3 ile gösterilen grafiklerde de doğrular güven sınırları içerisinde yer aldığı için her üç model için de parametre tahminlerinin istikrar koşullarını sağladığı görülmektedir.

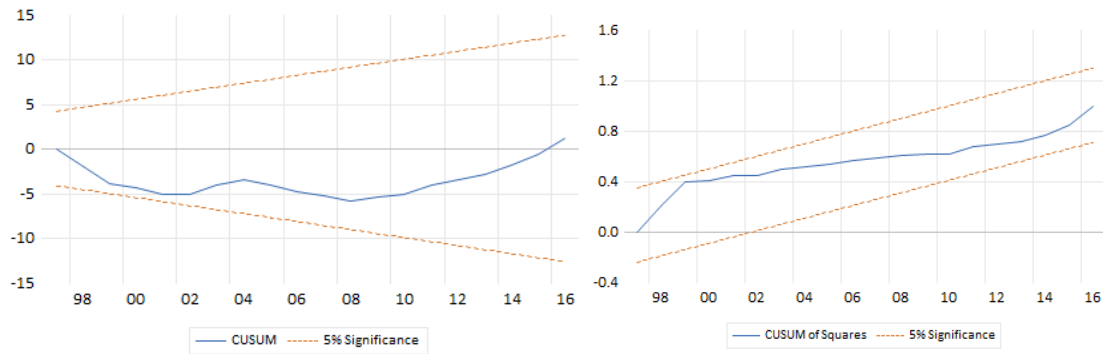
Şekil 1: Model 1 için CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

Şekil 2: Model 2 için CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

Şekil 3: Model 3 için CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

SONUÇ

Finansal küreselleşmenin, uzun vadeli büyümenin ve refahın artırılmasında önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Bununla birlikte, bu faydaların nüfusun tüm kesimleri arasında eşit olarak paylaşılıp paylaşılmadığı açık değildir. Son otuz yılda benzeri görülmemiş bir küresel finansal entegrasyonun yaşanmış olması ve aynı dönemde çoğu ülke ve bölgede gelir eşitsizliğinde artış görülmesi finansal açıklık ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin sorgulanmasına neden olmuştur. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak sermaye hesabını 1980'li yıllardan itibaren önemli ölçüde serbestleştiren Türkiye'de bu dönüşümün gelir eşitsizliğini nasıl etkilediğinin ortaya konması amacıyla yapılmış olan bu çalışmada 1990-2016 dönemi verileri kullanılarak düşük, orta ve yüksek gelir gruplarında sermaye açıklığının etkisi zaman serisi analiziyle ölçülmüştür.

Bulgular, finansal açıklık ile gelir eşitsizliği arasında güçlü bir istatistiksel ilişki olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Analiz sonuçları, finansal açıklıktan en olumsuz etkilenen grubun en düşük gelire sahip %50'lik grup olduğunu göstermiştir. Finansal açıklık benzer şekilde orta gelire sahip %40'lık grubun da gelirden daha az pay almasına neden olmaktadır. Finansal açıklıktaki artış sadece en yüksek gelire sahip %10'luk grubun toplam gelirden aldığı payı artırmaktadır. Çalışmanın bulguları yükselen ülke ekonomilerinde sermaye hesabı serbestliği ile gelir payları arasındaki ilişkiyi araştıran Das ve Mohapatra (2003)'ün sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Finansal açıklığın düşük ve orta gelir grubunu olumsuz etkilediği bulgusu finansal sistemin bastırılmasının eşitsizliği azaltmak için etkili bir araç olduğunu göstermemektedir. Finansal açıklığın ekonomik büyüme finansal gelişme gibi ekonomiye sağlayacağı pozitif etkiler göz önüne alındığında, gelir eşitsizliğini önlemek için uygulanacak yöntem yabancı sermayenin girişine kısıtlama getirmekten ziyade finansal piyasalara katılımın genişletilmesini sağlamak olmalıdır. Teorik ve ampirik literatür finansal bütünleşmenin potansiyel faydalarından tam olarak faydalanabilmesi için finansal sistemin ve kurumların güçlü olmasına ve finansal piyasaların derinleştirilmesine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, finansal entegrasyonu sadece yalıtılmış bir politika hedefi olarak değil, toplumun tüm kesimlerinin finansal piyasalara erişimine katkı sağlayacak daha geniş bir reform paketinin ve destekleyici makroekonomik politikaların bir parçası olarak görmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Agnello, L., Mallick, S.K., Sousa, R.M. (2012). Financial Reforms and Income Inequality. *Economics Letters*, 116, (3): 583–587. DOI: 10.1016/j.econlet.2012.06.005
- Alvaredo, F., L. Chancel, T. Piketty, E. Saez and G. Zucman (2017) World Inequality Report 2018. Paris: World Inequality Lab. <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf>
- Ang, J. B. (2010). Finance and Inequality: The Case of India. *Southern Economic Journal*, 76(3): 738-761. DOI: 10.4284/sej.2010.76.3.738
- Azis I.J., Shin H.S. (2015). Capital Flows and Income Distribution. In: *Managing Elevated Risk*. Springer, Singapore. DOI: 10.1007/978-981-287-284-5_5
- Baharumshah, A. Z., Thanoon, A. (2006). Foreign Capital Flows and Economic Growth in East Asian Countries. *China Economic Review*, 17(1): 70-83. DOI: 10.1016/j.chieco.2005.09.001
- Bayraktar, Y., Özyılmaz, A., Toprak, M. (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Türkiye Deneyimi. *Akademik Hassasiyetler*, 6(12): 477-490.
- Berument, H., Dincer, N. (2004). Do Capital Flows Improve Macroeconomic Performance in Emerging Markets?: The Turkish Experience. *Emerging Markets Finance and Trade*, 40(4): 20-32. DOI: 10.1080/1540496X.2004.11052579

- Beji, S. (2019). Financial Openness and Income Inequality: Do Institutions Matter for Africa? *Economics Bulletin*, 39(1): 104-114.
- Bumann, S., Lensink, R. (2016). Capital Account Liberalization and Income Inequality. *Journal of International Money and Finance*, 61: 143-162. DOI: 10.1016/j.jimonfin.2015.10.004
- Chinn, M. D. & Ito, H. (2006). What Matters for Financial Development? Capital Controls, Institutions, and Interactions. *Journal of Development Economics*, 81(1): 163-192. DOI: 10.3386/w11370
- Chung-Hua S., Chien-Chiang L. and Chi-Chuan L. (2010). What Makes International Capital Flows Promote Economic Growth? An International Cross-Country Analysis. *Scottish Journal of Political Economy*, 57(5): 515-546. DOI: 10.1111/j.1467-9485.2010.00529.x
- Dabla-Norris, E., Kochhar, K., Suphaphiphat, N., Ricka, & Tsounta, E. (2015). Causes and Consequences of Income Inequality: A global Perspective, IMF staff discussion note. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1513.pdf>.
- Das, M., Mohapatra, S., 2003. Income Inequality: The Aftermath of Stock Market Liberalization in Emerging Markets. *Journal of Empirical Finance*. 10(1-2): 217–248. DOI: 10.1016/S0927-5398(02)00025-7
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366): 427-431
- Furceri, D., Loungani, P. (2015). Capital Account Liberalization and Inequality. IMF Working Paper, No. WP/15/243. DOI: 10.5089/9781513531083.001
- Griliches, Z. (1969). Capital-Skill Complementarity. *Review of Economics and Statistics*, 51(4): 465-468. DOI: 10.1111/sjoe.12267
- Guillen, J. (2016). Does Financial Openness Matter in the Relationship Between Financial Development and Income Distribution in Latin America? *Emerging Markets Finance and Trade*, 52(5): 1145-1155. DOI: 10.1080/1540496X.2015.1046337
- Gujarati, D. (2015). *Econometrics by Example* (2nd ed.). London, United Kingdom: Macmillan International Higher Education.
- Gygli, S., Florian, H., Niklas, P., Jan-Egbert, S. (2019). The KOF Globalisation Index - Revisited, *Review of International Organizations*, 14(3): 543-574. DOI: 10.1007/s11558-019-09344-2
- Jaumotte, F., Lall, S., Papageorgiou, C. (2013). Rising Income Inequality: Technology, or Trade and Financial Globalization? *IMF Economic Review*, 61(2): 271-309. DOI: 10.1057/imfer.2013.7
- Kantar, G., Gülay, İ, Kılıcı, H. (2018). Siyasal Krizler Karşısında Liderlerin Davranışları ve Ekonomiye Etkileri. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 5(1): 5-19.
- Kwiatkowski, D. , Phillips, P.C.B. , Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationary Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have A Unit Root?. *Journal of Econometrics*. 54: 159-178.
- Lagarda, G., Linares, J., Gallagher, K. (2016). Capital Openness and Income Inequality: A Cross-Country Study and the Role of CTT in Latin America. Munich Personal RePEC Archive, No. 74181.
- Larrain, M. (2015). Capital Account Opening and Wage Inequality. *Review of Financial Studies*. *Society for Financial Studies*, 28(6): 1555-1587. DOI: 10.1093/rfs/hhu088

- Lee, J. ve Strazicich, M.C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85(4): 1082-1089.
- Lim, G. C., McNelis, P. D. (2014). Income Inequality, Trade and Financial Openness. Paper Presented at the conference "Macroeconomic Challenges Facing Low-Income Countries", Washington, January 30-31.
- Lim, G. C., McNelis, P. D. (2016). Income Growth and Inequality: The Threshold Effects of Trade and Financial Openness. *Economic Modelling*, 58: 403-412. DOI: 10.1016/j.econmod.2016.05.010.
- Mert, M. ve Çağlar, A.E. (2019). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Örnek, İ., Elveren, A. Y. (2010). Trade Liberalization and Income Inequality in Turkey: An Empirical Analysis. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2): 62-70.
- Özdemir, O. (2019). Autoregressive Distributed Lag Approach to the Income Inequality and Financial Liberalization Nexus: Empirical Evidence from Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 9(6): 1-15. DOI: 10.32479/ijefi.8626
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. *Econometrica*, 57: 1361-1401.
- Ucal, M., Haug, A. A., Bilgin, M. H. (2016). Income Inequality and FDI: Evidence with Turkish data. *Applied Economics*, 48(11): 1030-1045. DOI: 10.1080/00036846.2015.1093081
- World Bank (2020). World Development Indicators. World Bank: Washington, DC.
- World Inequality Database (2020). <https://wid.world/data/>, accessed January 2020.
- Zehri, C., Ben Abid, H. (2019). Impact of Financial Liberalization on Income Inequality: A PVAR Approach. *International Journal of Econometrics and Financial Management*, 7(1): 1-11. DOI: 10.12691/ijefm-7-1-1

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 1, March 2020

ORCID ID: 0000-0001-9170-4852

Makale Gönderim Tarihi: 24.12.2019

Makale Kabul Tarihi: 11.03.2020

<https://doi.org/10.30692/sisad.664098>

İŞLETMELERDE BİLGİ YÖNETİMİNİN STRATEJİK ÖNEMİ VE UYGULAMADA OLAP MODELLERİ

Strategic Importance of Knowledge Management in Businesses and Olap Models in Practice

Murat ÇUBUKÇU

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İŞletme Anabilim Dalı Doktora ğrencisi

711314012@ogr.uludag.edu.tr

zet: Bu alışmamızda, olap teknolojilerinin işletmeler açısından stratejik önemi vurgulanmakta ve olap araçlarının kullanım yöntemleri incelenmektedir. İŞletmelerde talebin doğru ve hızlı yönetiminde olap modelinin etkinliğini literatürdeki tartişmalar ve uygulamadan örnekler ile gösterilmesi amaçlanmıştır. Ham veriyi iŐleyerek, anlamlı ve stratejik bilgiye dönüştüren, olap olarak bilinen çok boyutlu analiz sistemlerinin, yöneticilere, hızlı ve doğru kararlar vermede, önemli ve faydalı bir çözüm sunduğu tespit edilmiştir. Bütün tedarik zinciri boyunca doğru bilgiye ve hızlı ulaşabilmek, yöneticilere büyük yararlar sağlar. Olap çok boyutlu analiz ve karar destek için veri ambarlarına erişimi sağlar. Eğilimlerin belirlenmesi veya müşteri isteklerinin ortaya çıkarılması gibi çoğu işletmenin beklentisi olan depolanmış bilgidен yeni bilgiler türetmeyi de sağlamaktadır. Araştırmamızda, uygulamadan örnek olarak perakende sektöründen bir işletmede talep ve bilgi yönetiminde verilerin çok boyutlu olarak analiz edilmesine yönelik kullanılan raporlar gösterilmiştir. İŞletmelerde aktif ve yaygın olarak olap modelinin kullanıldığı tespit edilmiş ve modelin oluşturulması ve uygulama örnekleri de sunulmuştur. Olap modelinin, yöneticiler tarafından etkin olarak kullanıldığı

ve işletmeye katkılar sağladığı tespit edilmiştir. İşletmelerin veri yığınları karşısında anlamlı sonuçlara en kısa sürede ulaşmalarını sağlayacak olap gibi karar destek modellerine ihtiyaçları vardır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Yönetimi, Talep Yönetimi, OLAP, Veri Analizi, Veri Yığınları

Abstract: In this study, the strategic importance of olap technologies for businesses is emphasized and the methods of using olap tools are examined. The aim of this course is to demonstrate the effectiveness of the OLAP model in the correct and rapid management of demand in the enterprises through discussions in the literature and examples from practice. It has been found that multidimensional analysis systems, known as olap, which process raw data into meaningful and strategic information, provide managers with an important and useful solution in making fast and accurate decisions. Fast access to accurate information across the entire supply chain provides great benefits to managers. Olap provides access to data warehouses for multi-dimensional analysis and decision support. It also provides the ability to derive new information from stored information that most businesses expect, such as identifying trends or uncovering customer requests. In our research, as an example of the application, the reports used for the multi-dimensional analysis of data in demand and information management in a business from the retail sector are shown. Active and widespread use of olap model was determined in the enterprises and the creation of the model and application examples were also presented. It was found that the Olap model was used effectively by the managers and contributed to the business. Businesses need decision support models such as the ability to achieve meaningful results in the shortest time against data masses.

Keywords: Knowledge Management, Demand Management, OLAP, Data Analysis, Data Stacks

GİRİŞ

Bilgi çağında, bilginin gücünün farkına varılması önem arz eder. Girişimcilerin hızlı bir şekilde doğru bilgiye ulaşabilmeleri, çevreleri ile sürekli iletişim halinde olmalarını gerektirir. İşletmelerde büyük hacimli ve çok çeşitli verilerin doğru zamanda ve şekilde yönetilmesi ve en alttan en üste kadar yöneticilerin kararlarına destek oluşturabilecek şekilde düzenlenmesi stratejik önem arz eder. İşletmelerde, çeşitli kaynaklardan gelen pek çok veri ile karşı karşıya kalan karar vericiler için, herhangi bir anlamlı bilgiyi elde edebilmeleri için rahatlıkla kullanabilecekleri şekilde düzenlenmelerine imkân sağlayacak karar destek sistemleri stratejik öneme sahiptir. Yöneticilerin karşı karşıya kaldıkları ve stratejik kararlar almalarına yardımcı olan veriler genellikle çok geniş ve karmaşıktır. Bu yüzden verilerin anlamlı bilgiler elde etmek için karar vericilere yardımcı olacak bir formatta düzenlenmeleri gerekir (Ahmad, Azhar ve Lukauskis, 2004: 525-526).

Uygulamada işletmelerdeki büyük ölçekteki verilerin analizinde olap (online analytical processing) yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Olap, yöneticilere esnek raporlama ve hızlı sorgulama imkânı sağlaması ve verilerin özetlenmesi, bütünleştirilmesi ve analizine imkân sağlaması açısından yoğun rekabet ortamında işletmelere avantajlar sağlar. İşletmeler büyüdükçe, karşı karşıya kalınan verilerin hacmi de artmaktadır. Bu karşı karşıya kalınan veri yığınının doğru yönetilmesinde olap araçları, stratejik kararların alınmasına imkân sağlamaktadır. Günümüzün gelişen teknolojisi sayesinde, hız çok önem kazanmıştır. İşletmeler için teknoloji bir amaç değil araç olmalıdır (Codd, Codd ve Salley, 1993: 5).

Araştırma yöntemi olarak eylem araştırması yöntemi kullanılmıştır. Eylem araştırmasının asıl amacı uygulamayı iyileştirmektir. Bu araştırma, işletmelerde tedarik zincirinin ve talebin doğru ve hızlı yönetiminde olap modelinin etkinliğini literatürdeki tartışmalar ve uygulamada kullanılan örnekler ile gösterebilmek için yapılmıştır. İSO ilk 500 sanayi kuruluşu içerisinde yer alan büyük ölçekli bir perakende işletmesinde olap modelinin uygulanmasına dair örnek kullanılan bazı raporlar gösterilmiştir. Doğru, zamanında ve etkili karar almada kullanılan olap modelinin, perakende işletmelerine sağladığı katkılar, literatür çerçevesinde ortaya konulmuştur. Olap modelleri ile işletmelerin tedarik zincirinde ve talep yönetiminde mevcut sistemi bütün boyutları

ile kurulmuş ve bölgelere yönelik satış faaliyetlerinin etkin yönetilmesi için bölgesel, tarihsel ve ürün temelinde ayrıştırma yapabildikleri tespit edilmiştir.

Olap modeli, yöneticilerin doğru karar vermelerinde etkilimidir? Olap modeli kullanan işletmelere ne gibi faydalar, kolaylıklar sunmaktadır? Perakende sektöründe olap modeli uygulanabilir mi? İşletmelerde olap ne tür verilerin analizinde kullanılabilir? Stratejik ve doğru kararlar almada olap modellerinin etkinliği var mıdır? Makalemizde bu araştırma sorularının yanıtları, literatürdeki tartışmalar ve uygulamadan örnekler ile açıklanması hedeflenmiştir. Bu çalışmamızda, teknolojik gelişmelere paralel olarak giderek artan veri yığını ile karşı karşıya kalan işletmelerde bilgi ve talep yönetiminin stratejik önemi, OLAP veri analiz modeli çerçevesinde, uygulamada kullanılan örnek raporlar ve literatürdeki tartışmalar ile artan öneminin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yoğun rekabet ortamında işletmeler, konumlarını sağlamlaştırmak ve devamlılıklarını sürdürebilmek için talep yönetimi kavramına gittikçe artan şekilde önem vermekte ve operasyonel sistemlerden elde edilen verilerini, ilişkisel veri tabanlarında saklamakta ve bu verileri ilişkisel teknolojiye dayanan analiz araçları ile analiz etmektedir. İlişkisel veri tabanları işletme açısından kritik öneme sahip verileri saklamalarına rağmen, geleneksel analiz araçları, bu verilerin stratejik bilgiye dönüştürülmesi aşamasında yetersiz kalmaktadır. Ham veriyi işleyecek, anlamlı ve stratejik bilgiye dönüştürecek sistemler gerekli olmaktadır. Bu nedenle, olap olarak bilinen çok boyutlu analiz sistemleri, yöneticilerin karşısına bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan örgütlerde, teknolojik engellerin azaltılarak kararların zamanında alınması önem arz eder. İşletmeler karar destek sistemlerine web teknolojilerini entegre etmektedirler.

Günümüzün artan rekabet ortamında, piyasada ayakta kalabilmek için, talep yönetiminde hata yapılmaması, doğru ve hızlı kararlar alınması önem arz eder. İşletmeler müşterilerine en etkin ve hızlı hizmeti sunma olanaklarını sürekli aramaktadırlar. Yöneticiler karar sürecinde eskiye oranla daha fazla veri yığınıyla karşı karşıya kalmaktadır. Geçmişte odak noktası işletme verilerinin toplanması ile sınırlıyken gelişen teknolojiler sayesinde odak noktası toplanan verilerden anlamlı sonuçlar çıkartılması olarak değişmiştir. Veri miktarı düşük olduğunda bu verilerin anlaşılması ve yorumlanması sorun olmamaktadır, ancak veri miktarı arttığında karar vericilerin bu verileri anlamaları ve yorumlamaları zorlaşmaktadır. Yöneticiler, bu veri yığınları arasından kendileri için gerekli olan bilgileri çıkartıp görüş açılarına dâhil ederek veriyi anlamlı bir bütün olarak gösterecek sistemlere ihtiyaç duymaktadırlar.

Günümüzde kullanılan ilişkisel teknolojiye ve verinin iki boyutlu görünümüne dayanan geleneksel karar destek sistemi araçları işletmelerin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. İşletmelerin ihtiyaçları çok boyutlu analiz gerektirmektedir. Bu noktada anlamsız görünen veri yığınlarının düzenlenmesi ve çok boyutlu olarak analiz edilmesinde veri ambarları ve olap (online analytical processing) araçları olarak bilinen teknolojiler, işletmelerin karşısına bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Veri ambarlarında düzenlenerek analize uygun hale getirilen veriler, olap araçları olarak isimlendirilen çok boyutlu analiz araçları kullanılarak, işletme açısından değer ifade eden stratejik bilgiye dönüştürülmektedir.

İşletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri müşteri, tedarikçi ve ana işletme arasındaki güvenilir bilgi akışına ve bu akış sonucunda etkin talep yönetimine bağlıdır. Bu nedenle işletmeler yıllık, aylık ve hatta günlük veri analizlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu analizlerin yapılabilmesi için işletmelerin olap gibi çeşitli analiz yöntemlerini kullanabilmeleri gerekmektedir. İşletmeler, sürekli olarak güncel verilerle, tedarik zinciri içerisinde yer alan diğer işletmelere ve müşterilerine en etkin ve hızlı bir biçimde hizmet verebilecek ve tedarik zinciri sürecinde yaşanması olası belirsizlikleri de minimum seviyelere taşıyabileceklerdir.

İşletmelerin tedarik zinciri faaliyetlerini tek başına yerine getirmeleri ve bu faaliyetlerin her birinde uzmanlaşması mümkün değildir. Bu nedenle zincir içerisinde yer alan diğer işletmelerle kolektif bir şekilde, bir ortak gibi çalışmak zorundadır. Değişen çevre koşulları nedeniyle

işletmelerin, maliyetlerini minimum, karlarını ise maksimum yapabilecek hem bilgi akışını hem de talep akışını etkin yönetmek üzerine odaklanmakta olduklarını görmekteyiz.

İşletmeler maliyetlerini etkin yönetebilmeleri için artık talebi ve eldeki stoklarını geçmişe oranla daha da iyi bir biçimde ve etkin yönetmeleri gerekmektedir. Gelişen teknoloji, talebin etkin ve verimli bir biçimde yönetilmesini sağlamak açısından çok önemli bir araç haline almıştır. Tedarik zinciri içerisinde yer alan işletmelerin birbirileri arasındaki talebe yönelik bilgi akışının daha hızlı ve doğru sağlanması, yeni gelişen teknoloji sayesinde gittikçe kolaylaşmıştır. Teknolojinin verimli bir biçimde kullanılması ve bilgi akışında veri analizlerinin doğru bir biçimde yapılabilmesi, tedarik zinciri etkinliğinin sağlanmasının en önemli koşullardan birisi haline gelmiştir.

Tedarik zincirlerinde talep ve bilgi yığınlarını doğru yönetimi çok önemlidir. Aynı zamanda, etkin stok yönetiminin tedarik zinciri içerisindeki önemi ve takibi de önemlidir. Olap veri analizi yöntemi kullanılarak, tedarik zincirinde yer alan işletmeler arasında bilgi ve talep akışı ve yönetimi daha verimli hale gelmiş ve olap uygulamaları çoğalmıştır. Operasyon süreçlerindeki yetkinliklerini artırmak, giderlerini azaltmak, risklerinin en aza indirmek ve rekabet avantajı sağlamak, iş süreçleri ile ilgili olan her türlü verinin yönetilebilmesi için olap modelleri kullanılmaktadır.

Bu çalışmamızda, literatür taraması ile öncelikle tedarik zincirinde bilgi ve talep yönetiminin önemi ve etkinliğin nasıl artırılacağı kısaca açıklanmıştır. Tedarik zincirinde bilginin yönetimi, bilgi sistemlerinin kullanılması, iletişim teknolojileri ile talep planlama ve tahmininin önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede olap terimi, tanımı, tarihçesi, veri analizi modelinin kuruluşu ve uygulanması literatürdeki tartışmalar çerçevesinde, örnekleri ile çalışmamızda yer almıştır. Perakende sektöründeki büyük ölçekli İSO ilk 500 sanayi kuruluşu içerisinde yer alan bir işletmedeki olap uygulamaları, küplerinin adım adım oluşturulmasından, kullanılan örnek olap raporlarına, işletmeye sağladığı olumlu katkılarıyla birlikte açıklanmıştır.

Makalemizde işletmelerde bilgi ve talep yönetiminin stratejik önemi, karar destek sistemleri stratejileri ile birlikte literatürdeki tartışmalar çerçevesinde açıklanması, olap'ın tanımı, tarihçesi, kuralları, faydaları ve olap veri analizi modellerinin oluşturulması adımları, uygulamada kullanılan örnek raporlar ile birlikte araştırmamıza konu edinmiştir. İşletmelerde ve özellikle perakende sektöründe olap modüllerinin etkin ve yaygın kullanılmasının, yöneticilerin hızlı ve doğru kararlar almasında etkili ve faydalı olduğu sonucuna varılmıştır.

1. İşletmelerde Bilgi ve Talep Yönetiminin Stratejik Önemi

İşletmelerde stratejik davranış, elde edilen bilgiler sonucu yapılan analizlerle ortaya çıkmak zorundadır. İşletmelerde bilgi kullanıcıları olan yöneticiler ve tüm paydaşlar için yararlı bilginin taşınabilmesi ve kullanılabilmesi, bilgi teknolojileri vasıtası ile olmaktadır. Stratejik kararlar için yarar taşıyan bilgi, üç özelliğe sahiptir (Daft, 1999: 671); bilgi, zamanında elde edilir ve kullanılırsa yararlıdır, zamansız bilgi, kullanıcı için bir anlam ifade edemeyebilir ve yarar sağlamayabilir, bilgi, hatasız, kullanıcı için anlamlı, gerektiği kadar ve konu ile ilgili olmalıdır, bilginin sunulması, onun anlamını kolaylaştıracak ve kullanıcı için yarar sağlayacak şekilde olmalıdır.

Stratejileri belirleme ve uygulama kararları alan üst düzey yöneticiler arasında işletmenin hedefleri konusunda sağlanan uzlaşma, karar verme sürecinin etkinliği etkilemektedir. Yöneticilerin yüksek kaliteli karar almasında ve bu kararların uygulanmasında iş birliği ve uzlaşma içinde olunması önem arz eder (Besler, 2009: 95). İşletmelerin bilgi paylaşımını kolaylaştırmaları, çeşitli kaynakların kolay değiş tokuşuna, yenilikçiliği hızlandırmasına ve böylece rekabet avantajı elde etmesine ve yenilik faaliyetlerine ilham vermesine yardımcı olabilir (Xie ve Gao, 2018: 812). Doğru bilgi doğru ilişkiler ağı ile elde edilebilir. Girişimcilerin sahip oldukları sosyal ağları son derece önemli ve büyük bir sermayedir. Eskisine göre çok daha karmaşık bir dünyada yaşıyoruz ve bu karmaşıklığın anlaşılır hale getirilmesi günümüzün önemli konularındandır (Gürsakal,

2009: 5). Stratejik ağlar, bilgi paylaşımını kolaylaştırarak ve yenilik hızını artırarak (Dougherty ve Dunne, 2011) işletmelerin kilit kaynaklara (Eisenhardt ve Schoonhoven, 1996) erişmelerine yardımcı olabilir (Xie ve Gao, 2018: 821).

İşletmeler tedarik zinciri yönetiminde, maliyet azaltımı ve süreç iyileştirme için ek kaynakların araştırılmasına öncelik vermektedirler. Modern işletme yönetimi tedarikçilere ve müşteri kanallarına doğru yayılmaktadır. Zamanla işletmeler içsel fonksiyonlarında işletme kaynak planlaması (ERP), toplam kalite yönetimi ve iş süreçlerinin yeniden yapılanmasında, bilgisayara dayalı tekniklere ve yönetim metotlarına ağırlık vermişlerdir. Yüksek düzey ve kalitede hizmet sunumunu gerçekleştirmek için çevik, yalın imalat ve dağıtım fonksiyonlarını uygulamaktadırlar. İçsel maliyet azaltımı ve süreç optimizasyonu konusundaki temel amaç; tedarik zincirinin kapsadığı lojistik, stok, tedarik, müşteri yönetimi, ürün geliştirme ve finansal fonksiyonlar gibi tüm alanlarda boşa harcanan her türlü eylemin ortadan kaldırılmasıdır (Ross, 2000: 1-4.).

Müşteri talebi tedarik zincirinin başlangıcında yer alır ve tedarik zinciri çıktılarının pasif bir alıcısı olarak hareket etmektense tedarik olayının başlatıcısı ve devam ettireni olarak hareket eder. Böylesi bir anlayış tedarik zinciri yönetiminin dağıtım etkinliği, kalite ve maliyet gibi lojistik özelliklerine odaklanan geleneksel performans amaçlarını değiştirmektedir. Talep yönetim zinciri sadece ihtiyaç ve isteklerin tedarik zincirine iletilmesi değildir, aynı zamanda tedarikçi araştırması, değer elde etme, uygunluk, marka bağlılığı ve ilişkilerin derinliği gibi müşteri deneyim unsurlarının da farkına varılması ve gerçekleştirilmesidir (Ross, 2008: 56). Tedarik zinciri performansını iyileştirmek için bilginin kullanımı çok önemli sonuçlar sağlamıştır. Örneğin Wall-Mart satış noktası verilerini tedarikçileri ile paylaşarak tedarik zinciri karar alma sürecinde doğru tahminler yapabilme olasılığını artırmıştır (Ayers, 2002: 8-11).

Örgütün her kademesinde bulunan kişiler “düzenli ve anlık” olarak nitelenen bilgilere ihtiyaç duyarlar. Düzenli bilgi olağan görevlerin yerine getirilebilmesi için gereklidir. Ancak kişiler potansiyel ve fiili problemleri göz önüne alarak geleceğe yönelik planlar yapabilmek için de her konuda bilgiye, gerekli olduğu anda sahip olmak isterler. Bu nedenle anlık olmayan bilgi hiçbir işe yaramaz. Bir bilişim sisteminin, durumlara ve zamana bağlı olarak hızlı bir şekilde bilgi ihtiyacını karşılayacak nitelikte olması örgütler açısından büyük önem taşımaktadır (Çebi, 1997: 23–24). Tedarik zinciri içerisinde yer alan üretici, tedarikçi, dağıtıcı, perakendeci ve müşteriler arasında doğru bilgilerin hızlı bir şekilde, karşılıklı ve sürekli olarak akışının yönetilmesi gerekir. İşletmelerdeki bilgi ve talebin doğru yönetilmesi önem arz eder. Yok satmanın maliyeti çok yüksektir. Eğer müşteriler aradığı ürünleri zamanında bulamazsa, hemen bulabildiği bir başka işletmeye gider ve bu durumda satış kaybına neden olunur.

Yöneticiler doğru bilgiye zamanında sahip olduklarında daha doğru kararlar alacaklardır. Aynı zamanda sahip oldukları bakış açıları genişlemektedir. İşletmelerde siparişler, stok düzeyi, üretim ve dağıtım durumları hakkındaki bilgi akışı yoğunluğu ve yöneticilerin doğru bilgiye sahip olmalarının önemi artmıştır. Bilginin, stratejik avantaj elde etmek için kaynakların nasıl, ne zaman ve nerede kullanılacağı konusundaki esnekliği arttırmıştır. İnternet vb. teknolojilerin kullanılması ile artan bilgi transferi ve değişim kapasitesi alıcı ve satıcı arasındaki ilişkileri değiştirmiştir. Tedarik zinciri bilgi sistemi lojistik eylemleri de kapsayan bütünlük bir süreçtir (Bowersox, Closs ve Cooper, 2002: 193). Bilgi yönetimi, örgütsel hedefleri yerine getirmek için uygun ve gerekli bilginin saptanmasını, analiz edilmesini ve daha sonra bilgi varlıklarını geliştiren faaliyetlerin planlanmasını ve kontrolünü içerir. Aynı zamanda bilgi yönetimi, sadece bilgi varlıklarını yöneten bir süreç değil, ayrıca bilginin geliştirilmesini, korunmasını, kullanılmasını ve paylaşılmasını da kapsayan bir süreçtir (Civi, 2000: 166–174).

İşletmelerde yöneticiler, müşteri sipariş durumunu dikkate alacak şekilde gerçek zamanlı ve doğru bilgiye ulaşma beklentisi içerisinde. İşletmelerde tedarik zincirinde bilgiye ulaşılması, bilginin toplanması ve analizinin yapılması önem arz eder. Bunun için en son teknolojik araçlara hitap edebilecek ve en güncel bilgi teknolojileri sistemlerinin uygulanması gerekir. Kullanılacak

bilgi teknolojileri, sürekli sağlanan bilgilere, en kısa sürede ulaşmayı sağlamalı, verilerin sürekli toplanmasına ve analiz edilmesine olanak sağlamalıdır.

Günümüzde bilgi, özgün sorunların çözümünde daha önemli bir güç haline gelmiştir. Sorunların çözümünde örgütler artık daha fazla bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar. Bürokratik yapılarında daha hızlı ve daha çok bilgi gereksinimleri oluşmuştur. Alvin Toffler, bilgiye nasıl ulaşılacağını bilmenin önemine dikkat çekmiştir (Toffler, 1981: 272). Bilgi en önemli stratejik varlıklardan biri olarak görülmektedir. İşletmelerde bilgi stratejilerinin seçilmesi ve uygun bilgi teknolojileri altyapısının desteklenmesi kritik önem taşır. Bilgi stratejisi ve bilgi teknolojileri altyapısı kararları rekabetçi konumlandırma üzerinde doğrudan etkisi vardır (Morten, Nohria ve Tierney, 1999: 110).

Bilgi yönetimi ile stratejik yönetim arasında yakın bir ilişki vardır. Bilgi yönetimi doğru insana doğru zamanda gerekli bilgiyi verme stratejisidir (Çakır ve Atak, 2013: 283). Bilginin stratejik nitelikte olması ve uzun vadede rekabet avantajı yaratabilmesi için işletmeye özgü ve kolayca transferi, göçü, elde edilebilmesi, yayılması olanaklı olmamalıdır (Yeniçeri ve İnce, 2005: 161). Bilgi stratejisinin seçimi, işletmenin rekabetçi konumlandırılmasıyla yakından bağlantılıdır. Bu nedenle bir örgütün bilgi stratejisi iş stratejisinin kilit bir bileşenidir (Scheepers, Venkitachalam ve Gibbs, 2004: 204). Önemli olan bilgiye sahip olmak değil, onu nasıl kullanabileceğini bilmek ve öğrenebilmektir (Vardar, 2001: 37). Stratejik yönetim, niteliksel ve niceliksel bilginin düzenlenip, yöneticiye yaratıcı ve sezgisel düşünce yollarını açmaktadır (Yazgan, 2011: 20).

Bilgi sistemleri, işletmelerin rekabet avantajlarını artırmada, stratejik yönetimi geliştirmenin yanında önemli rol oynar. Bilgi teknolojisi stratejisi, işletme kültürü ile birlikte işletme stratejisini de destekleyen önemli bir faktördür (Pamuk, Erkut vd., 1997: 267). Karar vermek, işletmenin amaçlarına ulaşabilmesi için yöneticinin olmazsa olmaz niteliği taşıyan bir görevi ve sorumluluğudur (Koçel, 1998: 36). Stratejik bilgi, örgütün uzun dönemli, rekabet avantajı yaratmada kullanacağı bilgidir. Stratejik bilgiler özgün bir karakter taşırlar. Sıradan bilgilerin stratejik bir değeri yoktur. Bilginin kaliteli, doğru ve geçerli olması da onun stratejik bilgi değeri taşıması anlamına gelmez (Yeniçeri ve İnce, 2005: 164).

2. İşletmelerde Karar Destek Sistemleri Stratejisi

İşletmelerde veri tabanlarını genişletme ve analiz ihtiyacı, tutarlı ve hızlı bir şekilde artmıştır. İşletmeler önceleri megabayt ve gigabayt aralığındaki verilerle çalışıyorlarken, artık girişimciler terabayt ve petabayt aralığındaki veriler ile mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Aynı zamanda, daha karmaşık analizlere ve daha kaliteli bilginin daha hızlı sentezine duyulan ihtiyaç artmıştır. Artık girişimciler, geçmişte olduğundan çok daha rekabetçi ve dinamik bir ortamda mücadele etmektedirler. İşletmeler, bilgi sistemlerinin karmaşıklığına, hızına ve bu sistemleri kullanarak bilgileri analiz etme ve sentezleme yeteneklerine göre gelişir veya başarısız olurlar. İşletmelerde daha karmaşık analiz yapma ihtiyacı duyan bireylerin sayısı artmaktadır (Codd, Codd ve Salley, 1993: 2).

Yöneticiler, sosyal medya ağları kurarak ve örgütlerde etkili kullanıcı stratejileri geliştirerek, etkili ve verimli bir şekilde benimsenme sonrası bilgi teknolojileri kullanımının geliştirilmesine yönelik teknikleri tanımlayabilirler (Wu vd., 2017: 804). Galbraith (1973), bilgi teorisi örgütlerin belirsizliği azaltmak ve performanslarını artırmak için harekete geçirmek amacıyla bilgiye erişebilmeleri ve kullanabilmeleri gerektiğini öne sürmektedir (Collins ve Clark, 2003: 741). Richardson (1972), Arora ve Gambardella (1990)'a göre teknoloji, yenilik sürecinde sıklıkla farklı beceri ve bilgi tabanlarının aynı anda kullanılmasını sağlar (Ahuja, 2000: 429).

Dougherty ve Dunne (2011) ve Xie ve Gao (2018)'e göre bilgi paylaşımının kolaylaştırılması, yenilik hızını artırır. Verschoore vd. (2015)'e göre ağ sözleşmeleri Kobi'leri yenilikçi iş geliştirme süreçlerinde destekleyebilir. Zaman içerisinde işletmelerin yenilikçiliğini hızlandırmaları ve böylece rekabet avantajı elde etmeleri beklenir (Xie ve Gao, 2018: 812). Dougherty ve Dunne (2011)'e göre stratejik ağlar, bilgi paylaşımını kolaylaştırarak yenilik hızını artırırlar. Sosyal ağlar içerisindeki büyük verinin içerisinde örgütlerin geleceğine yön verecek pek

çok önemli stratejik bilgi yer almaktadır. Dolayısıyla büyük verinin özel olarak işlenmesine ve analizine ihtiyaç vardır (Şen ve Silahtaroglu, 2017: 51).

Bilgi teknolojisi yöneticilerin işlerini daha iyi yapmalarını sağlayan böylece daha doğru ve zamanlı bilgiye sahip olmalarını sağlayan teknolojidir (Fredendall ve Hill, 2001: 215). Kurumsal kaynak planlaması (ERP); işletmenin stratejik amaç ve hedefleri doğrultusunda müşteri taleplerini en uygun şekilde karşılayabilmek için farklı coğrafi bölgelerde bulunan tedarik, üretim ve dağıtım kaynaklarının en etkin ve verimli şekilde planlanması, koordinasyonu ve kontrol edilmesi fonksiyonlarını bulunduran bir yazılım sistemidir (Acar, 2001: 201). Bu sistem, bilgi teknolojisi ile mümkün olan, işletmenin bütün kaynaklarını planlayan ve bütün bilgi gereksinimlerini gideren, tamamıyla entegre edilmiş bilgisayar destekli bir iş yönetim sistemidir. Tüm bölümlerin yazılım ve süreçlerini tek bir veri tabanı üzerinde çalışan tek bir yazılım uygulaması içinde birleştirir. ERP yazılımı ise, bir kuruma tüm organizasyon boyunca bilgiyi paylaşma imkânı veren bir yazılım uygulamaları serisidir (Düzakın ve Sevinç, 2002: 194).

Kurumsal kaynak planlaması, tüm sektörlerin, tüm faaliyet birimlerini kapsayan, işletmelerde süregelen tüm bilgi akışının entegrasyonunu sağlayan ticari yazılımlar olarak tanımlanabilir (www.erpcrm.com). Kurumsal kaynak planlamasının başka bir tanımında ise; işletmenin stratejik amaç ve hedefleri doğrultusunda müşteri taleplerini en uygun şekilde karşılayabilmek için farklı coğrafi bölgelerde bulunan tedarik, üretim, dağıtım ve mali kaynaklarının en etkin ve verimli bir şekilde planlanması, koordinasyonu ve kontrol edilmesi fonksiyonlarını bulunduran bir yazılım sistemi olarak tanımlanmaktadır (Karadede ve Baykoç, 2006: 138).

Olap analiz yöntemleri ile amaca yönelik olarak sınıflandırılmış veriler, yöneticilere istedikleri boyutta verilere rahatlıkla ulaşabilme ve analiz yaparak entegre kararlarına destek sağlar. Olap modülleri ile işletmelerde yöneticilerin kritik karar destek noktalarında gerekli bilgilere kolaylıkla ulaşabilmeleri sağlanabilmektedir. Olap ve mrrp gibi kurumsal kaynak planlaması yöntemleri, işletmelerin finans, satış, stok yönetimi, üretim ve insan kaynakları gibi fonksiyonları arasındaki iş birliği ve etkileşimi sağlamak ve geliştirmek için kullanılmaktadır (Bayraktar ve Efe, 2006: 693).

Talep yönetimi, planlama amacı ile talep bilgilerinin operasyonel olarak yönetimidir. Her tedarik zincirinde talep tahmini temel alınarak planlanması gereken operasyonlar vardır. Araçların üretimi, hammaddenin alınması ve bitmiş ürünlerin üretilmesi gibi özel operasyonlar bir işletmenin varlık esnekliği ve pazar tedarik süresinin bir fonksiyonudur. Talep yönetiminde konu sadece tahmin değildir, asıl konu tahminin nasıl meydana getirileceği, nasıl yönetileceği, tahmin ile yeni bilgilerin nasıl bağdaştırılacağı ve bu bilgilerin sürekli olarak nasıl güncelleneceğidir. Burada tedarik zinciri üyeleri arasındaki bilgi paylaşımı temel gerekliliktir (Handfield ve Nichols, 2002: 110).

Talep yönetimi müşteri ile başlayan ve tedarikçinin tedarikçisini de kapsayan ve böylelikle bilinen müşteri gereksinimlerinin en iyi biçimde karşılanması için gerekli olan her unsurun düzgün bir biçimde hareket ettirildiği, tedarik edildiği ve üretildiği bir sistemdir. Talep yönetiminin amacı müşteriye sadece ürün çeşitliliği karşısında bir seçenek vermek değil aynı zamanda belirli bir ilişkinin oluşmasını sağlamaktadır. Müşteri için bir tedarikçi çok iyi işler yapmak isteyebilir, fakat tedarikçi müşterisine nasıl yaklaşacağını ve sunduğu yararlar da daha iyi ne tür farklılıklar sağlayabileceği konusunda da hazırlıklı olmalıdır (Hoover vd., 2001: 13-15).

Etkin talep planlaması stok, satın alma, lojistik, üretim maliyetlerini en aza indirerek tedarik zinciri maliyetlerinin azaltılmasına olanak yaratmaktadır (Moon, Mentzer ve Thomas, 2000: 20). Talep planı uyumu ve uzlaşısı sağlandığında idari olarak onaylanır ve plan satış bölümüne iletilir. Bu iletişim sonucunda satış elemanları kendilerinden nelerin satılmasının beklendiğini ve satış için nelerin mevcut olduğunu görürler. Burada iletişim sürecinin etkinliği ve sürekliliği sağlanmalıdır. Talep tahmini, bir bölgedeki bir ürünün geçmiş satış verilerini kullanılması ve gelecekteki talebe bu verileri yansıtılması sürecidir. Mevsimsellik talebin doğasıdır. Talep, geçen zaman dilimi içerisinde birbirini tekrar eden hareketler gösterebilir. Bir müşteri mağazaya girer

ve ihtiyacı olan şeyi bulamaz ise bu kayıp satıştır. Bu satış verisi satış tarihi içerisinde yer almayacak olsa bile bu veri gerçek satışı temsil etmesi nedeniyle talep tahmininde kullanılmalıdır (Sehgal, 2009: 32-35).

Tedarik zinciri yönetiminin amacı, tedarikçilere müşterilerine kesintiye uğramadan ve tam zamanlı malzeme akışını sağlayabilmelerine olanak tanıyacak yüksek kalitede, uygun bilgi akışını hızlı bir biçimde sağlamaktır (Quayle, 2006: 112). İşletmelerin bugünün piyasa koşullarında rekabet edebilmeleri için çok daha detaylı, talebe ve tahminlere dayalı bir tedarik zinciri yönetimine ihtiyaçları bulunmaktadır. İşletmelerin stratejik hedefleri doğrultusunda en etkin biçimde doğru ürünü, doğru fiyat ile doğru zamanda ve doğru noktada bulundurması sağlamalıdır.

İşletmelerde talebi doğru planlamak ve tahmin edebilmek, rakiplere göre avantaj sağlamalarına neden olur. Dolayısıyla, talep planlaması ve tahmininde, işletmeler bilimsel ve analitik analiz araçlarına yönelmektedirler. Bu talep planlama ve tahmin süreci analitik olmalı, karmaşıklığı önlemeli, dinamik ve izlenebilir olmalıdır. Amaç sınırlı olan kaynakların, rekabet ortamında ki sınırlı talebin ve maliyeti olan stokun daha verimli ve etkin kullanılmasının sağlanmasıdır. Verilerin güncel ve güvenilir olmasını sağlayan bir sistemin seçilmiş olması ve işletmeleri doğru kararlar almalarını sağlayacaktır.

Yöneticiler stok düzeylerini, yüksek stok maliyeti nedeniyle, en düşük düzeyde tutma ancak sipariş verme ve stok yerleştirme maliyetlerini en aza indirmek için de yeteri düzeyde yüksek tutma çelişkisi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Stok yöneticileri büyük oranda bilgiye ihtiyaç duyarlar. Bu bilgiler sadece stok kalemleri ya da bunların özellikleri ve kullanımları hakkında değil aynı zamanda işletme planları ve stratejileri, tedarikçiler, müşteriler, tutundurma faaliyetleri, depolama gereksinimleri, kısıtlılıklar, ticaretin yaygın özellikleri, sözleşme hükümleri, nakliye, rakipler, değişen koşullar, işletme çevresi, uluslararası ticaret vb. hakkındadır. Bu tür bilgiler pek çok kaynaktan toplanır ve örgütün bilgi sistemi içerisinde yer alır (Waters, 2003: 199). Yöneticilerin, güncel stok verilerine hızlı ulaşabilmesi, etkin stok yönetimi açısından çok önemlidir. Doğru talep edilen stoğun, yoka düşülmeyecek miktarda ve talep ettiği zamanda bulundurulması, optimal stok maliyetinin elde tutulması açısından önem arz eder. Çünkü yok satmanın da elde fazla stok tutmanın da maliyeti vardır.

Geliştirilen yönetim bilgi sistemleri, yöneticilerin bilgilere daha çabuk ve yönetsel raporlara doğrudan erişimini sağlayarak bilgi ihtiyaçlarını giderirler. Bu nedenle yönetim bilgi sistemi yöneticiye bugün örgütün ne durumda olduğunu gösterirken gelecekte nasıl olabileceği konusunda yeterince yardımcı olmaz. Sistemden elde ettiği bilgilere göre örgütün gelecekte nasıl bir değişime uğrayacağını yöneticinin sorumluluğuna bırakır. Dolayısıyla yönetim bilgi sistemi yöneticiye akıl vermez, yalnızca bilgi verir (Bensghir, 1996: 121-122).

Bilgi teknolojilerinin stratejik kullanımı ve uygulanmasında, stratejik bilgi teknolojileri sisteminin dört temel tür uygulaması olması gerektiği söylenebilir (Peppard ve Ward, 2016: 17); bilgi teknoloji tabanlı sistemlerinizi müşterileriniz ve tedarikçilerinizle paylaşın, işletmenin katma değerli süreçlerinde bilgi kullanımının daha etkin entegrasyonunu sağlayın, işletmenin yeni ve geliştirilmiş ürün veya hizmetler yaratmasına, geliştirilmesine, üretilmesine, pazarlanmasına ve sunmasına ve bilgi temelinde yeni değer önerileri sunmasına olanak tanıyın, bilgiden bilgi üretmek ve bilgiden anlayabilmek için insanların bilişsel süreçlerini artırmak, yöneticilerin stratejilerinin geliştirilmesi, uygulanması ve değerlendirilmesini desteklemek için bilgi sağlamalı.

Stratejik düşünen bir yönetici, çevresinde nelerin değiştiğini fark edebilmek için yeniden çerçeveleme ve bilişsel unsurlar ile nesnelere ya da durumlar arasındaki farklılıkları algılayabilme ve onları sınıflandırabilme yeteneğine ihtiyaç duyarlar. Bununla birlikte, stratejik düşünebilen bir yöneticinin kararlar alırken veya strateji üretirken örgütün bugünü ve geleceğini anlayabilmek için deneyimleri yansıtabilmesi, örgütün geçmişini sorgulayabilmesi, değerlendirebilmesi veya birtakım verileri kıyaslayabilmesi gerekmektedir (Naktiyok ve Çicek, 2014: 164).

3. Olap Veri Analizi Modeli

Veri madenciliği, çevrim içi analitik işleme, sorgulama ve raporlama dâhil olmak üzere birbiriyle ilgili çeşitli aktivitelerden oluşan geniş kapsamlı bir disiplindir (Arslan ve Yılmaz, 2010: 75–82). Veri ambarında veri oluşturulduktan sonra bu verinin elle veya gözle analizi yapılabilir. Bunun için olap (online analytical processing) programları kullanılır. Bu programlar, veriye her boyutu veride bir alana karşılık gelen çok boyutlu bir küp olarak bakmayı ve incelemeyi sağlar. Böylece boyut bazında gruplama, boyutlar arasındaki korelasyonları inceleme ve sonuçları grafik veya rapor olarak sunma olanağı ortaya çıkar. Veri analiz tekniği, seçilen veri modeli tipini ve içeriğini etkiler. Sorgulama ve raporlama becerisi temel olarak ilgili veri elemanlarının seçilmesi, özetlenerek kategoriler halinde gruplanması ve sonuçların sunulmasını içerir. Bu da doğrudan tablo taramasını kullanmayı gerektirir. Çok boyutlu veri analizi yapılacaksa, çok boyutlu veri yapısı uygun olacaktır. Bu tip bir analiz, verilere analiz boyutlarının birleşimleri bazında hızlı ve kolay erişimi sağlayan yapıyı destekleyen bir veri modelini gerektirir (Ersoy, 2013: 131). Olap, belirli bir tarihsel temel ve perspektif bağlamında yürütülen sayısız, spekülâtif “ne olursa olsun” ve / veya “neden” veri modeli senaryosundan oluşur (Codd, Codd ve Salley, 1993: 6).

İş zekâsı alanında uluslararası çözümler üreten Bitterer iş zekâsını, bir organizasyonun ham verilerini analiz etmek için kullandığı çeşitli yazılım uygulamalarının tümünü kapsayan bir ifade olarak tanımlamıştır. İş zekâsı, işletmelerin etkinlik ve finansal fayda elde etmek amacıyla performansla ilgili gerekli kararları en iyi şekilde verebilmeleri ve ölçümleri yapabilmeleri, performansı en iyi şekilde yönetebilmeleri ve optimize edebilmeleri için bilginin kullanılmasıdır. Olap, toplanan verilerin biriktirilip bunlar üzerinde analizler yapılmasına imkân sağlayan uygulamalardır (Bitterer, 2007).

Olap gibi kurumsal kaynak planlamasına yönelik karar destek yöntemleri, işletmelerin kaynaklarını etkin bir şekilde kullanabilmelerine ve yöneticilerine yol gösterici nitelikte ve karar vermesine destek olan bütünlük bir bilgi yönetimine olanak sağlar. Olap gibi kurumsal kaynak planlaması araçları, entegre bilgi sistemleridir (Jacobs ve Whybark, 2000: 8). Olap, genellikle çok büyük, dağınık ve heterojen veri tabanlarından ve diğer bilgi kaynaklarından gelen verileri entegre etmek için geliştirilmiş, veri depolama ve çevrimiçi analitik işleme konseptine dayanır (Ahmad, Azhar ve Lukauskis, 2004: 525-526).

Olap veya çok boyutlu veri analizi, işletmelerde bilgiyi en iyi şekilde kullanmanın bir yoludur. Olap yazılımları işletme veri tabanlarından veriyi alarak özetlenmiş bilgiyi sunmaktadırlar (Hasan ve Hyland, 2001: 44-50). Çevrimiçi analitik işleme anlamına gelen olap terimi ilk olarak 1993 yılında, ilişkisel veri tabanı kavramının da çerçevesini çizen Dr. Codd tarafından kullanılmıştır. Olap, çok boyutlu olarak düzenlenmiş özet veriden yararlanarak karar vermeye yardımcı olmaya çalışmaktadır. Geleneksel veri tabanları genellikle operasyonel görevlerle ilgili olan oltp sistemlerini desteklemek amacıyla geliştirilmiştir. Geleneksel veri tabanı yönetim sistemleri çok boyutlu analizde gerekli olan sentezleme, analiz ve konsolidasyon için güçlü fonksiyonları sağlamaktan uzaktırlar (Niemi, Hirvonen ve Jarvelin, 2003: 939-951). Kullanıcılara veriyi çok boyutlu olarak inceleme ve analiz etme imkânı sağlayan olap sayesinde karar vericiler işle ilgili belirli bir dönemi kapsayan birçok farklı boyut arasında düzenlemeler, karşılaştırmalar ve trendlere dayanan sorgular yapabilmektedirler (Meyer ve Cannon, 1998).

Tipik olarak birden fazla veri tabanından ve diğer bilgi kaynaklarından veri birleştirilerek oluşturulan olap gibi veri ambarı, oltp gibi salt okunur veri tabanı sistemlerinden farklıdır (Gray ve Watson, 1998). Oltp gibi işlem veri tabanları kim ve ne tipi soruların cevaplanması için odaklanmışken, olap eğer, niçin ve neden tipi sorulara odaklanmıştır. Çünkü işlem veri tabanları, analitik işlemeyi destekleyecek tarzda organize edilmemiştir (Ahmad, Azhar ve Lukauskis, 2004: 527).

Olap analiz araçları, kullanıcılara veri üzerinde dilimleme (slice ve dice) işlemleri, ayrıntılı veriye inme (drill down) işlemleri yaparak çok boyutlu analizler gerçekleştirme imkânı vermekte ve stratejik kontrol evresini kolaylaştıran etkili analiz araçlarından oluşmaktadır. Güncel miktarları

karşılaştırma olanağı vererek sonuçlardaki değişiklikleri daha iyi anlamaya yardım etmektedir. Veri ambarları ham veriyi son kullanıcılara uygun hale getirip tutarlılığını ve tamlığını temin ederken, olap son kullanıcıların analitik ihtiyaçları üzerine odaklanmaktadır. Veri ambarları, olap uygulamasına durum değişikliğini yansıtabilmek için özet veriyi güncellemekten sorumludur (Singh, Watson ve Watson, 2002: 71-85).

Yüksek iş hacmi sonucu oluşan büyük miktarlarda verinin yönetilmesi ve en iyi şekilde kullanılması için bir kurumsal zekâ altyapısı oluşturmaya karar veren işletmeler, istediği olap çözümüne Microsoft'un SQL Server, Analysis Server, Host Integration Server, Windows Server 2003 ve net teknolojileri ile ulaşabilmektedir (www.bm.com.tr/docs/ulkerbasari.doc).

İş zekâsı sistemleri, periyodik olarak operasyonel verilerle beslenen veri ambarı adı verilen entegre, tutarlı ve sertifikalı bir bilgi havuzuna dayanır. Karar verme sürecinde, analiz edilen veriler genellikle veri ambarlarında çok boyutlu küpler şeklinde depolanır. Olap paradigmasına göre bu küpler, karar vericiler tarafından etkileşimli olarak sorgulanabilmektedir (Djiroun, Boukhalfa ve Alimazighi, 2019: 783).

Veri ambarları farklı veri kaynaklarındaki verileri bir araya getirerek bu verilerden yarar sağlamak için gerekli olan bir ön koşuldur. Ancak veri ambarları sadece geçmiş olaylarla ilgili 'ne' ve 'kim' sorularına yanıt verebilirler. Bu verilerden daha çok bilgi almak için "çevrimiçi analitik veri işleme" (olap) kullanılır. Olap sistemleri bu sorulardan öte "eğer ... olursa ne olur" (what if) ve "neden" sorularına yanıt verebilirler. Olap, veri ambarlarında ki verileri analiz ederek bilgiye dönüştürür (Chen, 2002: 8).

3.1. Olap Tanımı, Tarihçesi ve Literatürdeki Tartışmalar

Olap, paylaşılan çok boyutlu bilginin hızlı analizi ve çevrimiçi analitik veri işleme anlamına gelmektedir (Pendse, N., 2005: <http://www.olapreport.com/fasmi.htm>). 1995 yılında, Olap report'ta, Nigel Pendse ve Richard Creeth "Çevrimiçi Analitik Veri İşleme" teriminin bir tanım olmadığını, hatta Olap'ın neyi ifade ettiğini açıkça belirtmediğini ve gerçekte ne yaptığını göstermediğini düşündükleri için Olap'ı yeniden özetle tanımlamışlardır; Olap farklı kaynaklardan bir araya getirilmiş verilere hızlı ve etkileşimli bir şekilde erişmeyi sağlayan, ayrıca verinin büyüklüğü ne olursa olsun hızlı bir şekilde sorgulamaya ve görüntülemeye izin veren, ihtiyaç duyulan veriyi, stratejik kararlar verebilmeleri için karar vericilere sunan, kullanıcılarına anlık sorgulama yapma yeteneği sağlayan kavramsal ve sezgisel bir modeldir (Pendse, N., 2008, What is Olap?, <http://www.olapreport.com>).

Olap terimi ilk olarak 1993 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Ancak teknolojisi ve ürünlerinden bazıları çok daha eskiye dayanır. 1961 yılında Charles Bachman ilk veri tabanı yönetim sistemi olan IDS'i geliştirmiştir. Olap'ın temeli olan çok boyutlu analiz, 1962 yılında Ken Iverson tarafından yazılan 'A Programming Language' adlı kitabın yayınlanmasıyla ortaya çıkmıştır. APL ilk çok boyutlu dildir. İlk olarak IBM tarafından 1960'lı yılların sonlarında kullanılmaya başlanmıştır. 1964 yılında Michael S. Scott Morton ilk kez destek sistemlerini tanımlamıştır. 1969 yılında Dr. Codd ilişkisel veri tabanını bulmuştur. 1980'li yıllarda finansal uygulamaları hedef alan ilk Olap aracı Comshare System W kullanılmaya başlanmıştır. Artık pazarlanmamaktadır ancak IBM hala sınırlı bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca ilk olap ürünü 'Metaphor' ve olap stili çalışan ilk sunucu EIS piyasaya sürülmüştür. William H. Inmon 80'li yıllarda veri ambarı kavramı üzerinde çalışmaya başlamıştır (Hayes, 2004: 35).

Bir veri ambarı, birçok farklı veri tabanından verilere erişir, verileri işler yani normalize eder, yeniden düzenler ve birleştirir. Ayrıca kullanıcı sorgularına göre farklı veriler arasındaki ilişkileri geliştirir ve ardından verileri özel veri depolama şemalarında saklar (Ahmad, Azhar ve Lukauskis, 2004: 528). Olap, veri depolama, yani çevrimiçi analitik işleme fikrine dayanır. Olap teknolojisi ile kullanıcıların bilgiye hızlı ve doğru bir şekilde erişimlerini sağlayan yeniden düzenleme, entegrasyon ve analiz işlemlerini desteklemektedir. Olap, planlama ve karar vermek için kullanılan bir analiz aracıdır (Ahmad, 2000).

1990 yılında ilk masaüstü hem de ilk Windows Olap, Cognos Power Play ürünü piyasaya çıktı. 1991 yılında Inmon, pratik bir kullanım kılavuzu yayınlamıştır. 1992 yılında en iyi pazarlanan ilk olap ürünü 'Essbase' piyasaya çıkmıştır, 1997 yılına kadar olap pazarında liderlik yapmıştır. 1993 yılında Dr. Codd bir makalesinde olap'ın tanımını yapmıştır. Makale'de olap'ın tanımıyla birlikte bir ürünün olap ürünü olarak tanımlanabilmesi için gerekli 12 kural belirlenmiştir. 1995 yılında ise bu kurallara ek olarak 6 kural daha belirlemiştir. 1994 de Nigel Pendse ve Richard Greeth kurumların olap uygulamalarını satın alması ve sağlaması için bağımsız bir kaynak olan olap report projesine başladılar ve 1996'nın sonlarına doğru olap report'u web de yayınlamaya başladılar (www.olapreport.com). Gün geçtikçe daha fazla işletme tarafından, işletme içinde kritik kararlar alabilmek, pazar rekabetini anlamak veya hizmet ve ürün kalitesini artırmak için, işletmelerin bugün ve yarın için daha etkin kararlar alabilmesini sağlayan birkaç teknolojiden biri olan, iş zekâsı aracı olap raporlama modelleri uygulanmaktadır.

Literatürde küp kurma problemini ele alan eserler üç kategoride sınıflandırılmaktadır (Djiroun, Boukhalfa ve Alimazighi, 2019: 786); küp tasarım optimizasyonu, küp tasarım çözümleri ve küp çözümleri ve mevcut küpleri birleştirme olarak. Kraiem vd. (2019) tarafından yapılan çalışmada, her olap operatörü için cebirsel bir formalizasyon olarak kullanıcı odaklı bir tanımlamanın yanısıra bir uygulama algoritması da önerilmiştir. Olap analiz operatörleri için, karar vericilerin görevlerini kolaylaştıracak ve eksik verileri olmayacak bir modelleme çözümü önerilmektedir (Kraiem vd., 2019).

Ghrab vd. (2015), olap küplerini grafik verilerinden oluşturmak ve grafik topolojik özelliklerini analiz etmek için bir çerçeve önermiştir. Niemi vd. (2001)'da küp tasarımında, kullanıcı örnek sorgularına dayanarak, olap küplerini oluşturmak için bir yöntem ileri sürmüştür. Bilgi merkezlerinde toplanan ve depolanan bilgilerden kullanıcı, kendisi ile alakalı tüm bilgileri içeren bir küp oluşturmak için bir dizi sorgu oluşturabilmektedir. Önerilen yöntem, mevcut sorgular hakkındaki bilgilere dayanarak, mevcut küplerin yapısını iyileştirmeyi mümkün kılar. Yazarlar yaklaşımlarında, olap küpleri ve sorgular arasındaki doğal bir bağlantıyı göz önüne alarak küp tasarımını ve sorgu yapısını birleştirmişlerdir (Djiroun, Boukhalfa ve Alimazighi, 2019: 786).

3.2. Olap Kuralları ve Faydaları

Olap, taktiksel ve stratejik iş kararları vermek amacıyla veri ambarında bulunan verilerin etkileşimli analiz aktiviteleridir. Olap yapısını kurmak için ilişkisel veri tabanı veya çok boyutlu veri tabanı kullanılabilir. İlişkisel veri tabanı kullanan olap sistemlerine rolap (relational online analytical processing), çok boyutlu veri tabanı kullanan olap sistemlerine ise molap (multidimensional online analytical processing) adı verilir. İlişkisel veri tabanları, veriyi düzenlemek ve depolamak için iyidir ancak veri analizi yapmak için uygun değildir. İlişkisel veri tabanları az sayıdaki verilere sorgulama yaparken hızlıdır ama çok büyük hacimde ki verilere sorgulama yaparken oldukça yavaştır. Olap, bu veri tabanlarında depolanan bilginin analizini ve sorgulamasını hızlı bir şekilde yapmak için oluşturulmuştur. Olap farklı kaynaklardan toplanıp veri ambarında bir araya getirilmiş verilere hızlı ve etkileşimli bir şekilde erişmeyi sağlamaktadır. Ayrıca verinin büyüklüğü ne olursa olsun hızlı bir şekilde sorgulamaya ve görüntülemeye izin vermektedir. Olap ihtiyaç duyulan veriyi, stratejik kararlar verebilmeleri için karar vericilere sunar. Kullanıcılarına kendi anlık sorgulamalarını yapma yeteneğini sağlar (Pendse, 2008).

Olap, kullanıcıların analitik hiyerarşi prosesi, beklenen fayda temelli karar ağacı modelleri veya diğer sayısal analitik teknikler gibi farklı analitik modeller ve araçlar kullanarak bir veri deposunda verileri analiz etmelerini sağlar. Uygun kullanıcı dostu sorgu araçlarıyla analiz edilen verilerin farklı görünüşleri denenebilir, böylece bilinçli kararlar vermek için duruma daha iyi bir bakış açısı kazandırabilir (Inmon, 1992). Olap modelinin önemli yararlarından biriside, rakamsal tablolar gösterime olanak sağladığı gibi grafiksel olarak da gösterim olanağı sağlamasıdır.

Son yıllarda Olap önemli ölçüde gelişmiştir. Olap karmaşık analizler için uygun olan çok boyutlu bir veri modeline dayanmaktadır. Olap'ın amacı, veri ambarında bulunan ve farklı yerlerden toplanıp bir araya getirilen verilere erişerek kullanıcılara veriyi analiz etme yeteneği

sağlamaktadır. Böylece karar vericiler, çeşitli karar problemlerinde alternatif çözümler üretebilirler. Çok sayıda değişken ile hem güvenilir hem de doğru modeller kurmak olap ile mümkün olmaktadır. Modelin doğruluğunu ve güvenilirliğini model kurucunun uzmanlık derecesi değil, verinin kalitesi belirlemektedir. Olap teknolojisi hızlı ve esnek veri görüntülemeye, hızlı sorgular ve analizler yapmaya ve veriler arasında dolaşmaya izin vermektedir. Olap, kullanılan veri ambarının boyutu ve karmaşıklığı ne kadar olursa olsun tüm sorgulara hızlı yanıt verir. Olap, sayısal analizler içinde güçlü bir sisteme sahiptir, basit satış raporlarından karmaşık istatistiklere kadar çeşitli analizlere olanak sağlamaktadır (Pendse, 2008).

Olap ile tüm bu sorgulama ve raporlar saniyeler süren çok kısa bir sürede ve tek bir işlemle elde edilmektedir. Olap ve veri ambarları çok boyutlu veri modelini temel almaktadır. Bu model veriyi “veri küpü” biçiminde görüntülemektedir. Veri küpü, veriyi biçimlendirmeye ve çeşitli boyutlarda görüntülemeye izin vermektedir (Han ve Kamber, 2006). Küpün her yüzü bir boyutu ifade etmektedir. Olap’ın temel birimi küptür. Bir olap küpü, bir veya daha fazla veri tabanından veriyi özetleyen alt küplerden oluşur. Her küp veri küpü, aylara, ürünlere ve bölgelere göre düzenlenebilmektedir.

İşletmelerin stok, malzeme ve hizmet taleplerinin takibi ve işletmenin elinde bulunan tüm kaynakların nasıl eşgüdümlü kullanılabileceği, olap ve mrp gibi kurumsal kaynak planlaması araçları ile sağlanabilmektedir. Olap ve mrp gibi kurumsal kaynak planlaması uygulamaları ile işletmelerin fonksiyonları ve iş birimleri arasındaki iş birliği ve etkileşimlerinde gelişmeler ve süreç iyileştirmeler gibi stratejik faydalar elde edilmesi beklenir (Düzakın ve Sevinç, 2002: 209).

İş zekasının analitik katmanını, verilerin birden fazla boyutta toplanmasına ve dilimlenmesine olanak sağlayan çok boyutlu çevrimiçi analitik işleme küpleri, yani olap küplerinin oluşturulması içerir (Larson, 2017). İş zekası, iç sistemler ve dış kaynaklardan veri toplanarak, analiz için depolama ve daha etkili stratejik uygulamaların ve araçların geliştirilmesiyle ilgilenen içgörü ve karar verme alanıdır (Djiroun, Boukhalfa ve Alimazighi, 2019: 783).

Özellikle perakende sektöründe işletmeler, stratejik hedefleri doğrultusunda en etkin biçimde doğru ürünü, doğru fiyat ile doğru zamanda ve doğru yerde bulundurmayı hedeflemektedirler. İşletmeler iş zekası çözümü olarak, olap küpleri kullanılarak, çok boyutlu olarak analiz yapabilmektedirler. Olap veriyi hızlı bir şekilde sunarak, kullanıcılara sahip oldukları teorileri kabul ya da red etmelerine yardımcı olan yarı otomatikleştirilmiş bir analizdir. Olap ve veri madenciliği birbirini tamamlayıcıdır. Olap ve veri madenciliğinin ikisi de geçmişteki verileri inceleyerek hipotez üretmede kullanılan geçmişe yönelik çalışmalardır. Beraber kullanıldıklarında olap ve veri madenciliği iş geliştirme araçlarının güçlü bir birleşimini meydana getirirler. Codd’un 1993 yılında belirlediği 12 kural ve 1995 yılında belirlediği 6 ek kuralı sıralamıştır (Codd ve Salley, 1993). Olap ürünlerini değerlendirmek için on iki kural şunlardır (Codd, Codd, Salley, 1993: 12); çok boyutlu kavramsal görünüm, şeffaflık, erişilebilirlik, tutarlı raporlama performansı, istemci-sunucu mimarisi, genel boyutluluk, dinamik seyrek matris kullanımı, çok kullanıcı destek, sınırsız çapraz boyutlu işlemler, sezgisel veri işleme, esnek raporlama, sınırsız boyutlar ve toplama düzeyleridir.

Çevrimiçi analitik işleme anlamına gelen olap’ı veri madenciliği ile bütünleştiren olap madenciliğini kullanmakta önemlidir. Böylece madencilik, kullanıcıların veri merkezlerinde farklı veri depo bölümlerinde ve farklı soyutlama seviyelerinde gerçekleştirilebilir. Soruların cevap süresinin kısalması ve ayrıca karar vericilerin memnuniyet derecelerini değerlendirmek önemlidir (Kraiem vd., 2019: 27).

Olap modeli gerek üst yönetime gerek orta kademeye, istedikleri gibi uyarlama olanakları sunmaktadır. İstedikleri raporları kendi istedikleri formatta alabilme olanakları sağlamıştır. Olap özellikle aşağı kademelerde de kullanılır. Satış raporları, bunların karşılaştırmalı raporları alınabilir. Veri ambarı ve veri işleme sisteminin altyapısını microsoft olap çözümü ile oluşturabiliriz (www.bm.com.tr/docs/ulkerbasari.doc).

3.3. Temel Olap İşlem ve Modelleri

Çok boyutlu olap modeli, verilerin kapsamlı analiz ve keşfi için farklı açıları tanımlayan boyutlara göre düzenlediği veri ambarının temel veri modelidir. Kavramsal olarak olap, çok boyutlu veri setinde toplama, dilimleme, bağlama ve detaylandırma gibi işlemleri gerçekleştirilir (Zhang vd., 2019: 1723). Veriler bir veya daha fazla konsolidasyon yoluna göre birleştirildikten sonra, daha fazla ayrıntıya inmek mümkündür. Aşağıya inmek, konsolidasyon seviyesinin yükselmesinden aşağı seviyeye doğru hareketi ifade eder. Bunun tersine, yuvarlanma düşük seviyeden yüksek konsolidasyon seviyelerine doğru hareketi ifade eder (Codd, Codd ve Salley, 1993: 8).

Olap'da verileri analiz etmek için 4 çeşit işlem kullanılmaktadır. Hiyerarşilerle ilgili işlemler detay açma (drill down) ve detay kapama (roll up)'dır. Boyutlarla ilgili işlem yapmak istendiğinde ise dilimleme (slice) ve kesme (dice) işlemleri kullanılmaktadır. Bu işlemler kullanıcıya, verilere değişik açılardan bakma imkânı sağlamaktadır. Bu işlemlerin yapılabilmesi için verilerin özel bir şekilde depolanması gerekmektedir ve buda veri ambarları sayesinde sağlanmaktadır (Dodge ve Gorman, 1998: 45).

- **Slice ve dice işlemleri:** (Dilim ve Küp) Bir slice, boyutların bir ya da daha fazla üyesi için tek bir değerle ilgili olarak düzenlenmiş küpün bir alt kümesidir. Slice işlemi tek bir boyutun seçimine ve küpün belli bir bölümü üzerinde odaklanılmasına dayanmaktadır. Örnek olarak zaman, bölge, ürün tipi veya bu boyutların herhangi bir kombinasyonunu vermek mümkündür. Dice işlemi ise iki veya daha fazla boyut üzerinde seçme işlemi gerçekleştirilerek alt küpler oluşturulması işlemidir (Ponniyah, 2001: 39). Slice (dilim) komutu, depolanmış verilerin bir alt kümesini seçer (Djiroun, Boukhalifa ve Alimazighi, 2019: 783).

- **Drill down ve roll up işlemleri:** (Detay ve Yığın) Drill down işlemi bir ya da daha fazla boyut hiyerarşisinde toplam seviyesinden detay seviyesine inilerek verilerin incelenmesi anlamına gelmektedir. Roll Up işleminde ise küp verisi üzerinde kümeleme işlemi gerçekleştirilmektedir. Drill down işleminin aksine detay seviyesinden toplam seviyesine çıkılarak veriler incelenmektedir (Koutsoukis, Mitra ve Lucas, 1999: 1-30). Roll-up, küp hiyerarşisinde yukarı hareket ederek toplu görülmesini sağlar. Drill-down, roll-up'ın tersidir, detayın görülmesine imkân sunar. Drill-across, aynı boyutta birden fazla küp içeren sorguları yürütür (Djiroun, Boukhalifa ve Alimazighi, 2019: 783).

- **Pivot (Rotate) işlemi:** (Bağlı olmak) Küp verisinin eksenleri etrafında döndürülerek veriye farklı açılardan bakılmasını sağlayan bir işlemdir.

Olap modelleri; çok boyutlu olap'ı ifade eden molap, ilişkisel olap'ı ifade eden rolap ve karma olap (holap)'tır. Molap ve rolap modeli arasındaki temel fark, çok boyutlu adresleme mekanizmasıdır. Molap modelinde, gerçek boyutlu verileri çok boyutlu diziyile düzenleyerek boyutlar ve gerçek veriler arasında çift eşleme ile tasarlanırken, rolap modeli, birincil ve yabancı anahtar kısıtlamaları ile boyutsal adresleme mekanizmasını basitleştirir. Temel olap modelleri sınıflandırılması (Zhang vd., 2019: 1722-1723);

- Molap modeli, veri küpü olarak düzenlenmiş çok boyutlu veri kümesine sahip verileri depolar ve olap işlemi, veri küpünde çok boyutlu bir geri kazanımdır. Çok boyutlu dizi modeli, seyrek veriler için etkili değildir.

- Rolap modeli, olap alt yapısı olarak ilişkisel veri tabanını kullanır ve çok boyutlu SQL sorguları olarak dönüştürülür.

- Holap modeli, ayrıntılı verilerin ilişkisel tablolar olarak depolandığı ve sıklıkla girilen toplam tabloların çok boyutlu dizilerde depolandığı molap ve rolap modelleri arasındaki bir dengedir.

4. Olap Veri Analizi Modelinin Oluşturulması ve Uygulanması

Talebin ve eldeki bilginin etkin bir biçimde yönetilebilmesi ve maliyet etkinliğinin sağlanabilmesi, tedarik zinciri yönetiminde ulaşılmak istenen en önemli amaçlardan birisidir.

Bunun sağlanabilmesi için, karşılıklı etkin bir bilgi akışının sağlanması gerekir. İyi bir tedarik zinciri, talebin etkin bir biçimde yönetilmesini sağlamalıdır (Başkol, 2011: 106)

Olap ismi iş zekâsı için tasarlanan sistemlerin genel adı olarak kullanılmaktadır. Olap yapısı, kullanıcıların analiz esnasında veri ile etkileşim içinde olmasına izin verecek şekilde tasarlanmıştır. Kullanıcılar verileri bölümlendirebilir, gruplandırabilir, farklı görünümle analiz edebilir, belirli bir veriyi oluşturan detay verilere ulaşabilir. Olap modüllerinin sahip olduğu bu esnek ve gelişmiş yapı, olap yapısını sıklıkla kullanılan statik raporlardan ayırmaktadır (Türkmen, <http://danismend.com/kategori/altkategori/olap-1/>).

Gerçekte olap sistemi küplere odaklanmıştır. Küp (cube) 1997’de Gray ve arkadaşları tarafından yapısal sorgulama dili (Structured Query Language (SQL))’nin gruplama (group by) işlemcisinin geliştirilmesiyle ortaya çıkarılmıştır. Küp belirlenmiş boyutların tüm alt setlerindeki veri setlerinin gruplama sonuçlarını hesaplayabilmektedir. Böylece 2d kadar grup oluşmaktadır. d, 2d ifadesinde küpün boyut sayısını göstermektedir. Her bir grup küboid (cuboid) ve tüm sonuçlar ise küp olarak kullanılmaktadır. “Veri Küpü” terimi veri ambarcılığı literatüründe sürekli olarak kullanılmaktadır. Bir veri seti; çok boyutlu hiper-karmaşık kavramsal modellemedir, ya da kısaca veri küpü’dür. Veri setindeki bir veri birimini tanımlayan d’nin fonksiyonel özellikleri, boyutlardır. d “dimension” teriminden gelmekte ve boyutu göstermektedir. Bunların bazıları hiyerarşik (örneğin; zaman boyutunda yıl- çeyrek yıl- ay- gün gibi) bazıları var olan bir özellik için çoklu hiyerarşiye (örneğin yine zaman boyutunda hafta-gün gibi) sahiptir. Bir formdaki kayıtları oluşturan veri seti değerleri, çok boyutlu dizilerdeki bir hücreyi temsil etmektedir. Hücreler, ekstra özelliklerdeki değerleri içerirler (Çetinyokuş ve Gökçen, 2008: 478).

Olap’ın çok boyutlu veri modeli, veri küpü şeklinde görünür. Çok boyutlu veri gösterimi ve modellemeye imkân sağlayan veri küpü, boyutlar ve olaylarla belirlenir. Burada boyut, tanımlanan örgütün tutmak istediği verilere bakış açısını göstermektedir. Örneğin bir süpermarketin, işlem birimi ve zamana yönelik kayıtlara ilişkin bir “satışlar” veri ambarı oluşturduğunu düşünelim. Burada birim, zaman ve diğerleri veri ambarının boyutları olarak tanımlanmaktadır. Boyut tablosu olarak tariflenen tabloda, her bir boyut, boyutun özelliklerini tanımlayan bir tablo ile ilişkilendirilmiştir. Çok boyutlu veri modeli, rakamsal değerlerden oluşan ve merkez tablo adı verilen merkezi bir tema etrafında organize edilir (Shi, Zhang ve Zheng, 2002: 4-5).

Djiroun, Boukhalfa ve Alimazighi (2019), küp tasarımı ve yapımı sürecindeki yaklaşımları, karar vericinin ifade ettiği ihtiyaca göre küp tasarlamak ve inşa etmek için; ölçü ve boyutlara dayalı küpler oluşturmayı ve bilinen bir küpü temel alan küpler oluşturmayı önermişlerdir (Djiroun, Boukhalfa ve Alimazighi, 2019: 791).

4.1. Online Analitik İşlem (Olap) Sistematik Yapısı ve Küpleri

Olap araçları veri küpü yapısını kullanarak, esnek raporlama ve hızlı sorgulama yapabilmektedir. Olap çok boyutlu analiz ve karar destek için veri ambarlarına erişimi sağlayan etkili bir yoldur. Bununla birlikte olap, eğilimlerin belirlenmesi veya müşteri isteklerinin ortaya çıkarılması gibi çoğu işletmenin beklentisi olan depolanmış bilgidan yeni bilgiler üretmeyi kendi başına gerçekleştiremez. Farklı detay seviyesinde verilerin veri küpleri şeklinde gösterildiği veri madenciliği bu nedenle olap ile doğrudan ilişkilidir. Olap teknikleri ile veri küplerinin görselleştirilmesi neticesinde anlamlı örüntü ve modellerin ortaya çıkarılması mümkün olabilecektir (Çetinyokuş, Çerçioğlu ve Gökçen, 2006).

Birden fazla iştiraki olan büyük işletmelerde, yeni iş gereksinimleri sıkça ifade edilerek ve çok sayıda küp üretilerek manipüle edilecek veri küpleri oluşturulabilir. Bu veri küplerinin karmaşıklığı ve heterojenliği, veri küpleri tasarlamayı zorlaştırır (Djiroun, Boukhalfa ve Alimazighi, 2019: 783).

Bir küp oluşturulurken bir ana veri tablosu kullanılır. Bu veri tablosu küpün boyutları aracılığı ile özetlenecek olan ölçü birimlerinin bulunduğu olay tablosudur. Olay tablosu boyut tabloları ile

ilişkilendirilir. Boyut tabloları zaman, ürün, bayi, bölge, şehir gibi nesnelere oluşur. Her bir boyut tablosu kendi içerisinde düzeylere ayrılır. Örneğin, ürün tablosunun düzeyleri gazlı meşrubatlar, sıvı yağlar, bisküviler, buzdolabı, çamaşır makinesi vb. düzeylere ayrılabilmesi gibi hızlı tüketim malları, beyaz eşya gibi düzeylere de ayrılabilir. Bu düzeyler ise boyut tablolarının bir kolonunu oluşturur. Boyutlar raporlamanın zenginleşmesini sağlar. Olap tablosunda yer alan veriler, ölçütler 1,2,3,4 boyutlu küplerde özetlenebilir. Aşağıdaki şekilde 1,2,3,4 boyutlu olarak gösterilen küboidler yer almaktadır. Her bir küboid kendi boyutu kadar boyut tablosundan oluşur (<http://www.misjournal.com/?p=724>).

4.2. Olap Veri Tabanı Oluşturulması

Olap modelinden beklenen yararın sağlanabilmesi için yapılması gereken en önemli unsur verilerin belirli bir kategori içerisinde düzenlenmeleridir. Aynı ürün farklı ebatlarda, renklerde ve türlerde olduğunda doğal olarak bir ürün için çok sayıda stok kaydı olabilmektedir. Bu stok çokluğunda, bir ürünün hangi renginin, türünün, farklı ebatlarının zaman dilimleri içerisinde ne kadar satıldığı, kısacası geçmiş talebin ve geleceğe yönelik talep tahmininin belirlenebilmesi için, uzun süre veriler üzerinde çalışmak ve bunları ayırtmak gerekmektedir. Bu sorunu ortadan kaldırmak için sistematik yapıya geçilmesi gerekir. Veri tabanı içerisinde düzenleme yapıldığında, her bir ürün rengi, türü, ebadına göre rahatlıkla sorgulanabilecektir. Bu aynı zamanda veri tabanı içerisindeki ana grup tablosunu temsil etmektedir. Olap için temel veri tabanının oluşturulması önemli ve zaman alan bir süreçtir. Veri tabanının oluşturulmasında en önemli kısım tabloların oluşturulmasıdır. Tablolar, veri tabanında verilerin bulunduğu ve saklandığı yerlerdir. Bu tablolar (Başkol, 2011: 117-119);

- Ana Grup Tablosu: Bu tabloda, ürünün dâhil olduğu ana grubun tanımlaması ve onunla ilgili özellikler yer almaktadır.
- Ürün Tablosu: Bu tabloda ürün stok miktarları ve ürün isimleri ile birlikte ürünün hangi ana gruba dâhil olduğunu gösteren 'ANAGRUPKODU' bilgileri yer almaktadır.
- Müşteri Tablosu: Müşteri tablosunda müşteriye ait bilgiler yer almaktadır. Müşteri ismi, bölge ve şehir gibi bilgilere ek olarak istenirse başka bilgiler de bu tablo içerisinde gösterilebilir.
- Sipariş Detay Tablosu: Sipariş detay tablosu ise sipariş girişlerinin gerçekleştiği tablodur. Bu tabloda yapılan her türlü güncelleme olap tablosunda kullanıcılar tarafından da izlenebilecektir. Olap küplerinin özellikle zaman boyutu da bu tablo tarafından oluşturulmaktadır.

Tablolar bireysel anlamda oluşturulduktan sonra her tablonun birbiri ile olan ilişkileri oluşturulmalıdır. Bir veri tabanı içerisinde her tablonun ilişkili olduğu bir veya daha fazla tablo ile ilişkisi vardır. Oluşturulan ilişkiler aracılığı ile ihtiyaç duyulan bilgiler elde edilmektedir. Bu nedenle tablolar arasında oluşturulan ilişkilerin önemi büyüktür. İlişkiler, aynı alanlara sahip tablolardaki verilerin eşleşmesi ile çalışır. Kurulan ilişkilerin içerisinde aynı zamanda sorgu tabloları da yer almaktadır. Sorgular SQL dili kullanılarak yaratılmış ve özel amaçlara yönelik tablolardır. Uygulamada kullanılan olap yapısında beş temel küp boyutu olabilmektedir. Bu boyutlar; müşteri, bölge, ürün, ana grup ve tarih olabilmektedir.

Olap sistemlerinde oluşturulan küpler için işletmenin ihtiyacına göre belirlenmiş ölçümler kullanılmaktadır. Bu ölçümler toplam satış miktarı, toplam satış cirosu, net kar, toplam maliyet vb. nitelikte işletme yöneticilerinin ve diğer kullanıcıların ihtiyaçlarına ve karar alma süreçlerine destek olacak şekilde oluşturulan çeşitli ölçümlerdir. Bu ölçümlerin işletmenin içerisinde bulunduğu endüstri yapısına göre değişmesi de oldukça doğaldır.

Olap modelinin mimarisi oluşturulduktan sonra bu modelin kullanıcılar tarafından kullanılabilmesi için belirli bir ara yüze ihtiyaç vardır. Bu ara yüz işletme dışından çeşitli firmalar tarafından hazırlanan ara yüzler olabileceği gibi doğrudan küplerin excel tabloları şeklinde de olması mümkündür. Genelde excel ara yüz olarak kullanılmaktadır. Excel burada küpten aldığı verileri bir özet tablo uygulaması halinde kullanıcıya sunmaktadır.

Olap modelinin doğru bir biçimde oluşturulması aynı zamanda işletmelere veri madenciliği uygulamalarını kullanarak doğru bir biçimde geleceğe yönelik satış tahminlerini yapma olanağı da sağlamaktadır. OLAP modelinden alınan verilerin veri madenciliğinden yararlanılarak belirli bir yıla ve bölgeye ait satış tahminleri, excel programının veri madenciliği seçeneğinden yararlanılarak yapılabilmektedir. Olap modelinden alınan veriler sayesinde, gelecek yılın aylık satışlarını bölgeler itibarıyla kolaylıkla tahmin edebilmektedir. Bu tahmin süreci ürün, ana grup, şehir, müşteri gibi olap küplerinin her boyutu için de yapılabilmektedir. Bu tarz tahminlerin kolaylıkla yapılabilmesi de talep zincirinin her halkasında gerek üreticinin gerekse satıcıların talep dalgalanmalarına karşı daha tedbirli olmalarına olanak sağlayacak ve aynı zamanda maliyetleri düşürücü bir etki sağlayacaktır.

4.3. Olap Modelinin Oluşturulması ve Uygulanması

Uygulamada kullanım kolaylığı ve lisans sorununun olmaması nedeniyle sunucu olarak ms excel programı kullanılmaktadır. Özet tablo işlevi sayesinde veriler büyük ve etkileşimli bir çapraz tablo şeklinde görüntülenmektedir. Kullanıcılar, istedikleri raporları oluşturabilmekte ve görmek istedikleri verilerin raporda 3 boyutlu olarak yer almasını sağlayabilmektedirler. Yer, zaman, miktar, tutar, ana grup gibi pek çok faktör, bir arada raporda yer alabilmekte ve bir tuş ile verilerin yenilenmesi ve istedikleri bilgilere ulaşma olanağı sağlanmaktadır. Hazırlanışı, kullanılması ve modülleri basit ve anlaşılabilir.

Olap tablosunun oluşturulmasına yönelik uygulamanın yapılışı aşağıda adım adım gösterilmiştir: 1. adım: Denetim masasının açılması; 2. adım: ODBC (open database connectivity) Veri kaynak modelinin seçilmesi microsoft sorgu sihirbazı'nı ve ODBC'yi kullanarak listelenmeyen biçimdeki verilerin alınması; 3. adım: ODBC Veri kaynağı yöneticisi; 4. adım: Yeni veri kaynağı seçilmesi ve yeni veri kaynağı oluşturulması; 5. adım: Veri kaynağına ad verme (SQL: Structured Query Language); 6. adım: Dış veri alma; 7. adım: Veri kaynağını seçme; 8. adım: Veri tabanı dosyasını seçme; 9. adım: Sütunları seçme; 10. adım: Veri süzme; 11. adım: Veri sıralama; 12. adım: Verilerle ne yapılacağını seçme; 13. adım: Olap küpü sihirbazı; 14. adım: Veri alanlarını tanımlama; 15. adım: Boyutları ve düzeyleri tanımlama; 16. adım: Küp türünü seçme; 17. adım: Küpü kaydetme; 18. adım: Özet tablo ve özet grafik sihirbazı; 19. adım: Yerleşim düzeni; 20. adım: Verilerin özet tablo biçiminde ki gösterimi; 21. adım: Oluşturulan olap tablosu.

Olap sistemleri, karar vericilerin çok boyutlu veri küplerini görselleştirmelerine ve keşfetmelerine izin verir. Karar vericilerin ihtiyaçları birkaç küp üzerine dağılmış olabilir ve farklı veri küplerinde depolanan farklı iş süreçlerini de karşılaştırabilirler (Djiroun, Boukhalfa ve Alimazighi, 2019: 783-784). Olap uygulamaları, yöneticilere işletmelerin stratejik yönleri hakkında etkili kararlar vermelerinde, ihtiyaç duyacakları bilgiyi anında sağlama yeteneğinden dolayı tercih edilmektedir. Olap modülleri kullanıcılarına, etkili karar vermek için gerekli olacak değişen iş gerekliliklerine cevap verebilmesini garantileyen doğru ve esnek bir veri modeli sunar (<http://www.olapcouncil.org/research/whtpapply.html>).

5. Uygulamada Olap Veri Analizi Modeli Örneği

İSO ilk 500 sanayi kuruluşu içerisinde yer alan örneklem alınan perakende işletmesinde, tedarik zinciri ve talep yönetiminde genellikle mikro ve sap yazılım ana veri tabanları ile birlikte mrp ve olap modelleri kullanılmaktadır. İşletmedeki her noktada ve görevdeki personel, görev tanımı çerçevesinde günlük satış, envanter, brüt kar, maliyet, stok tutarı, miktarı v.b. pek çok veriye, sisteme, veri tabanına ulaşarak, mikro sisteminden rapor olarak ulaşabileceği gibi, olap kullanarak özet raporlarda hemen hemen her konuda hazırlayabilmektedir. İşletmenin hemen hemen her departmanında hem mikro ve/veya sap yazılım sistemleri hem de olap kullanılmaktadır. Yöneticilere karar almada kullanabilecekleri verileri sunmaktadır. Özellikle büyüyen ve gelişen işletmelerde mikro yerine dünya genelinde daha yaygın olan sap kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Perakende işletmesinin her biriminde ve şubelerinde aktif olarak ve yaygın bir şekilde olap veri analiz modelleri kullanılmaktadır.

Perakende sektöründe, micro ERP'den, sap ERP (SAP=System Application and Product) yazılım modellerine geçiş olduğu gözlenmektedir. İşletme birimlerinde ki tüm birimlerin bu yazılım, sistem ve modüllere uyum sağlaması hedeflenmektedir. Kullanım kolaylığı olması, insan gücünü minimize ederek kurumsal karlılık ve verimliliğe katkıda bulunması, süreçler arası güçlü entegrasyon ile hataları minimize etmesi, izlenebilirliği artırması, birimler arası etkileşimi güçlendirmesi, kurumsal bütünlük ve sinerji sağlayacağı, micro'dan sap'ye geçişten beklenen faydalarıdır. Bu kurumsal kaynak planlaması sistemlerinde olap modüllerinin kullanılması ile karar alma ve kurumsal gelişme süreçlerinin hızlanacağı beklenmektedir.

Olap küplerinin oluşturulmasında SQL server 2000 analiz servisi kullanılmaktadır. Microsoft firması veri ambarlarında kullanılmak üzere daha iyi ve özel tasarlanmış bir veri tabanı sisteminin ve veri analizinin kolay bir şekilde yapılabilmesini sağlayacak araçların gerekliliğinin farkına varmıştır. Microsoft SQL Server 7.0 ve onun getirdiği araçlarla birlikte problemlere geçerli, uygulanabilir bir çözüm getirilmiştir. Microsoft, SQL server 7.0 ürününde olap servisleri olarak bilinen araçlara, SQL server 2000 ile birlikte yeni versiyon olap servislerini ve veri madenciliği yeteneklerini de ekleyerek bunları analiz servisleri olarak adlandırmıştır. Microsoft SQL server 2000 analiz servisi, olap ve veri madenciliği için bir orta katman sunucusunu içermektedir. Analiz servis sistemi, küp bilgisine hızlı istemci erişiminin sağlanması ve analiz için çok boyutlu küp verilerinin yönetilmesinden sorumlu bir sunucu içermektedir. Analiz servisi, karmaşık analitik sorgulara hızlı cevap verilmesini sağlamak amacıyla veri ambarında bulunan veriyi önceden hesaplayıp kümeleyerek küp içerisinde düzenlemektedir. Aynı zamanda analiz servisi hem olap hem de ilişkisel veri kaynaklarından veri madenciliği modelleri oluşturulmasına izin vermektedir.

5.1. İşletmelerde OLAP Raporu Oluşturulması

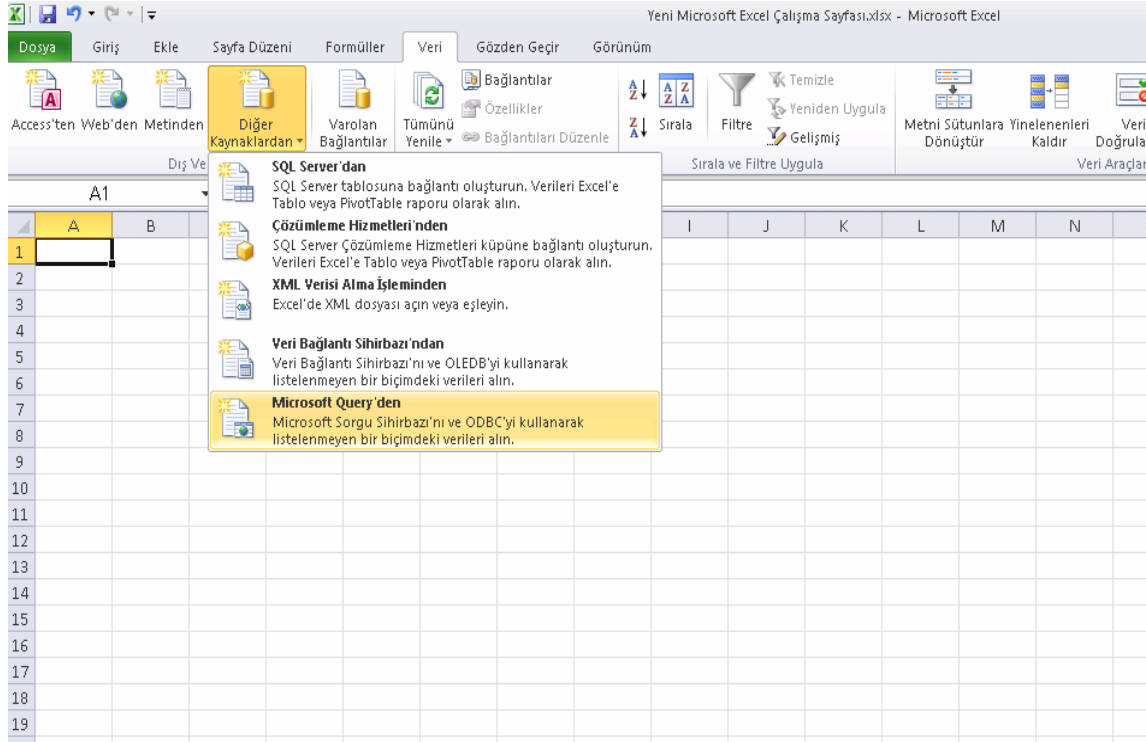
Olap küpleri, yüksek hacimli veriler üzerinde hızlı ve esnek raporlar alabilmeyi sağlayan analiz servislerinin bir yapısıdır. Olap küpleri sayesinde çeşitli karar mekanizmaları oluşturularak bir nevi veri madenciliği yapılmaktadır. Ms office excel ya da SQL server analiz servisinin kendisi ile veri madenciliği yapılabilmektedir.

Veri analizleri yapılarak her stok için bir sonraki ayın satış tahminleri çıkarılabilmektedir. İşletmedeki olap araçları, hızlı gözden geçirmelere, özetleme ve veri analizi için tasarlanmış, çok boyutlu gösterime olanak sağlamaktadır. Olap araçları ile en çok kar getiren müşteriler, en çok karlı ürünler gibi sorular hızlı bir şekilde cevaplanabilmektedir.

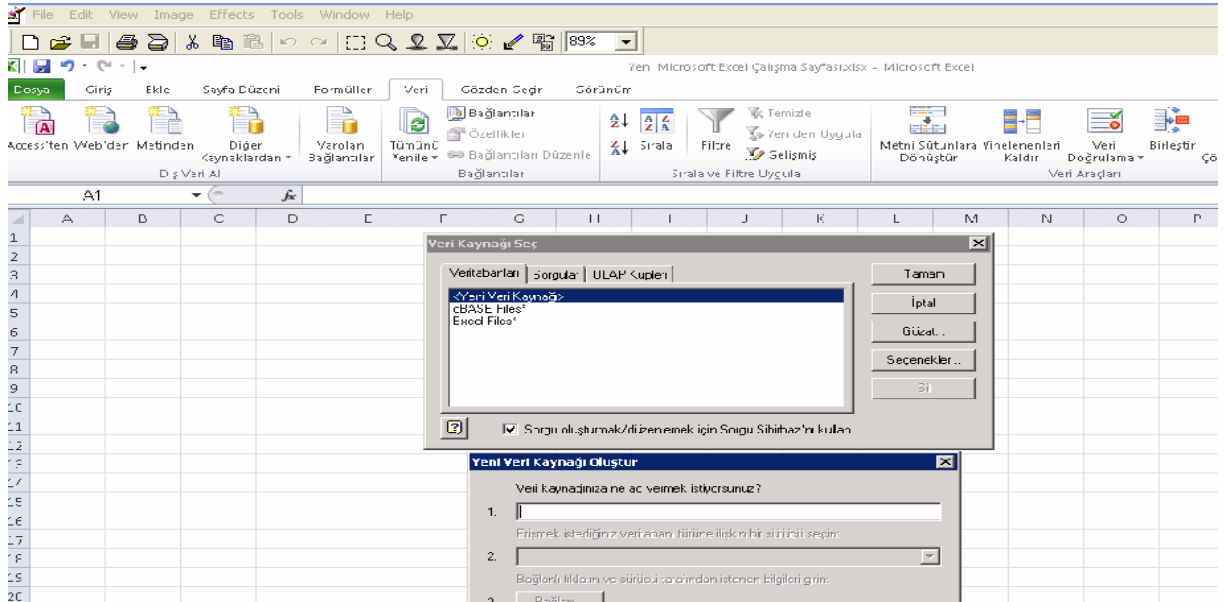
İşletmenin tüm birimlerinde; muhasebe, finans, üretim, iç ve dış piyasa, pazarlama, insan kaynakları, kalite gibi tüm birimlerde, olap aktif olarak kullanılmaktadır. Günlük veri yenilenerek, güncel verilere ulaşılabilir. CRM portalından, internet server veri tabanı aracılığı ile müşteri şikâyet yönetim sistemi ve CRM verileri, stok, satış, envanter, maliyet, karlılık v.b. pek çok çeşitte ve örnekte raporlar alınabilmektedir. Aşağıda ki örnekte olap raporu oluşturulması adım adım anlatılmıştır. Excell de oluşturulan olap raporları, güncel olarak veri yenile tuşuna basılarak, güncel verilere ulaşma imkânı sunmaktadır.

Olap raporunun hazırlanmasının süreç adımları şu şekilde sıralanabilir;

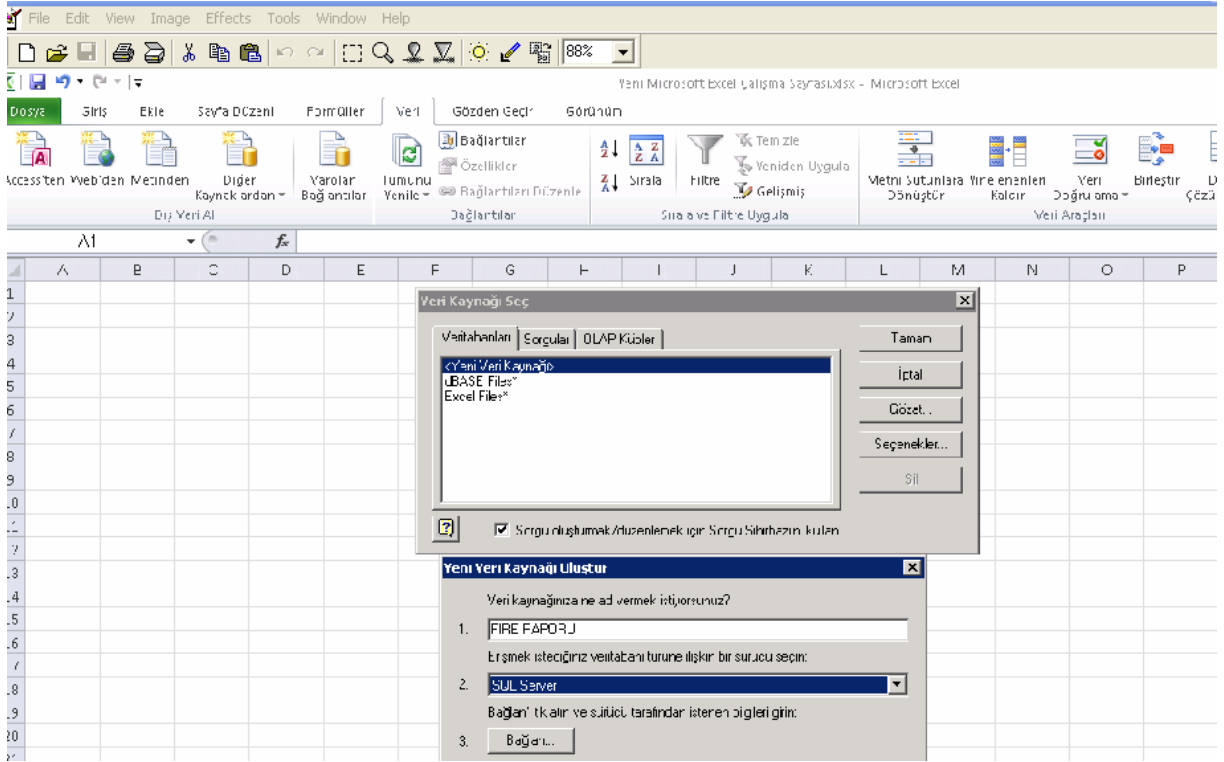
1. adım: Microsoft sorgu sihirbazı'nı ve ODBC'yi kullanarak listelenmeyen biçimdeki verilerin alınması (ODBC: Open Database Connectivity)

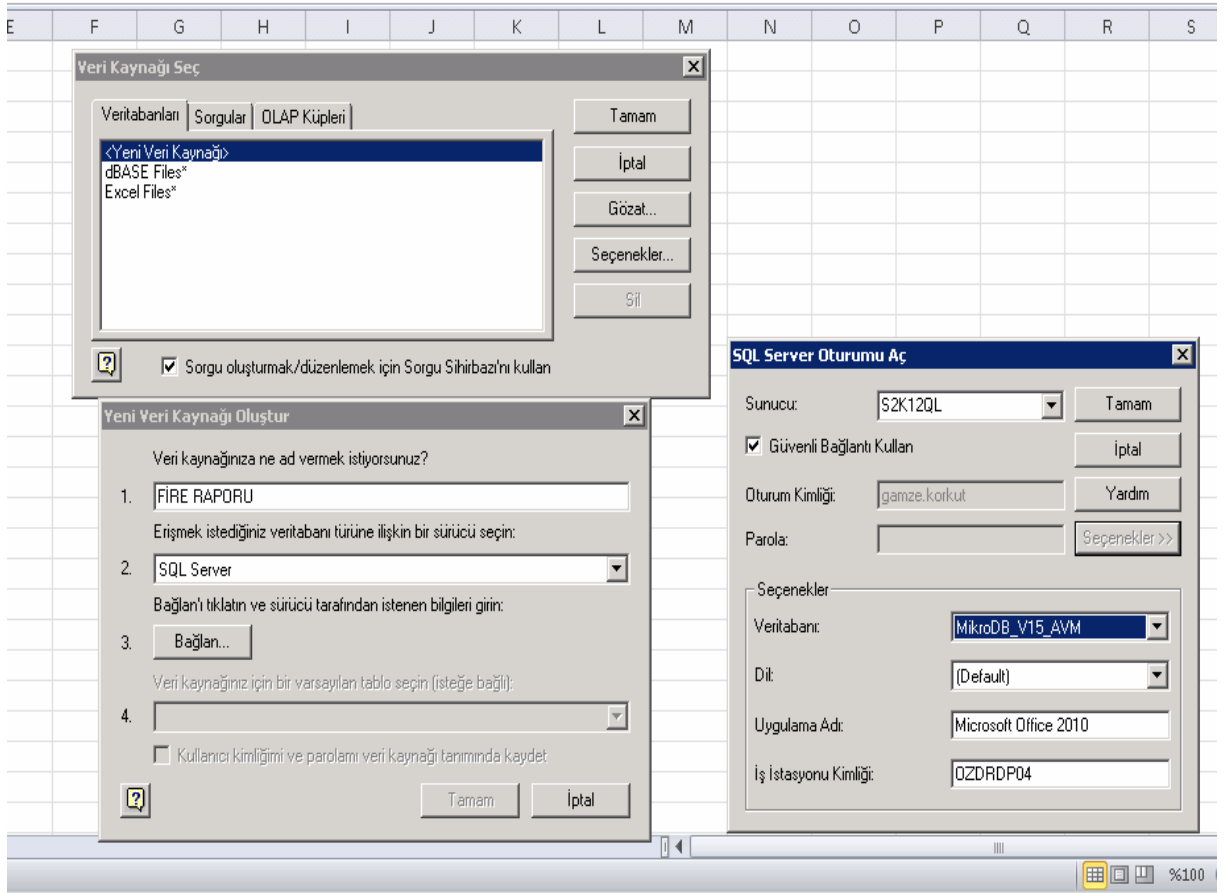
2. adım: Yeni veri kaynağı seçilmesi ve yeni veri kaynağı oluşturulması

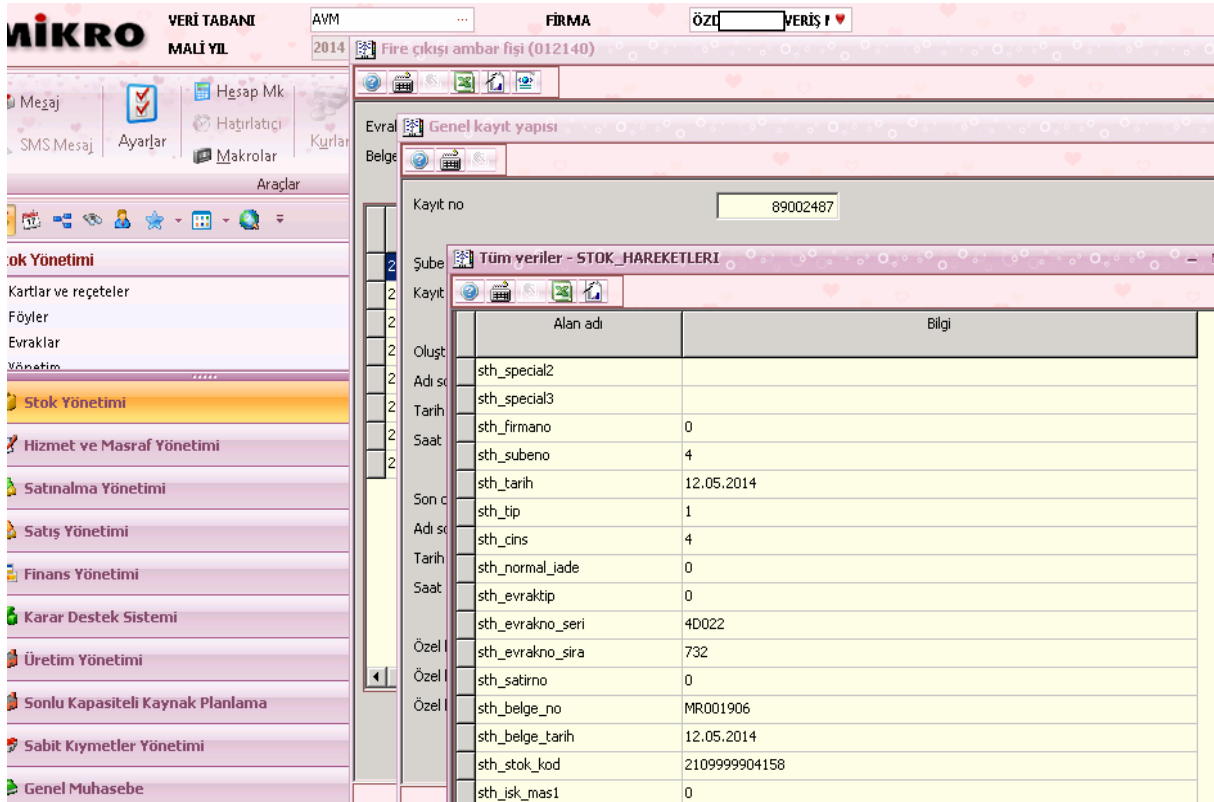
3. adım: Yeni veri kaynağı oluşturulması (SQL: Structured Query Language)

4. adım: SQL Server oturumu aç

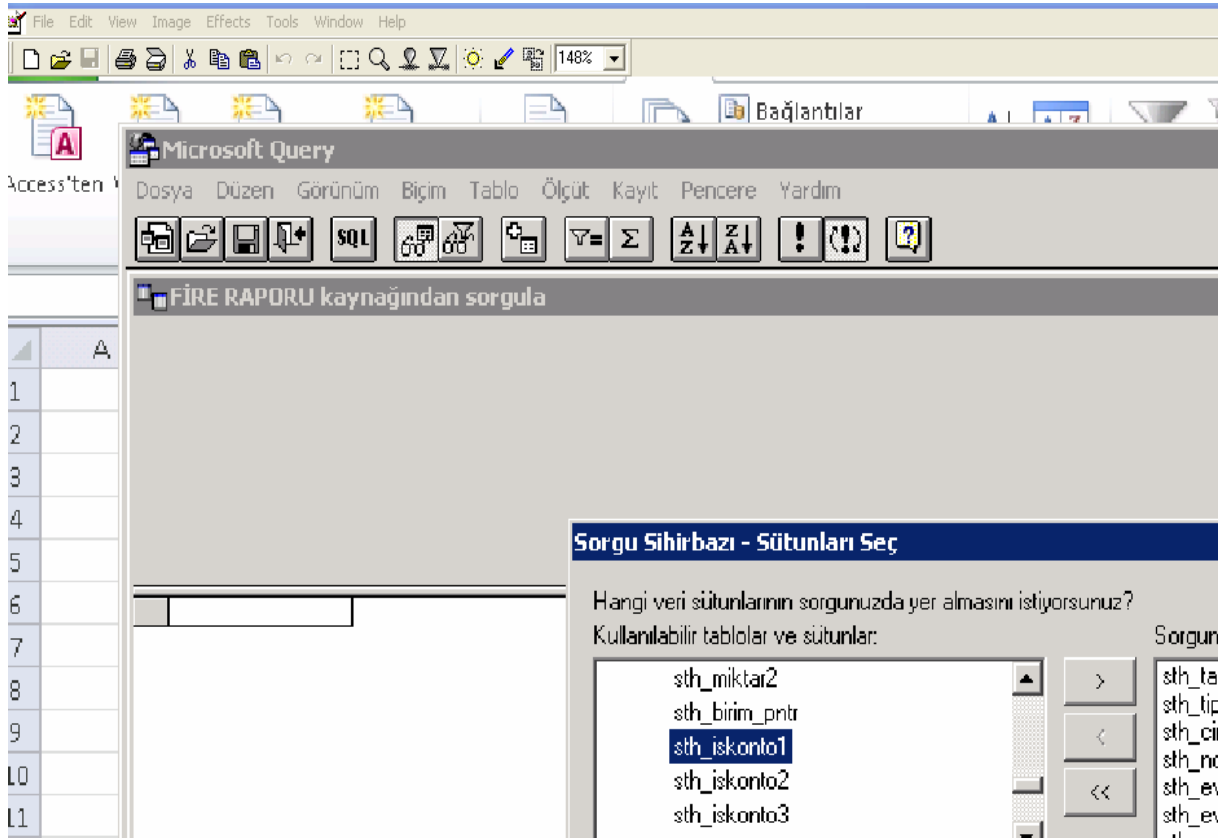

5. adım: Mikro veri tabanı

Alan adı	Bilgi
sth_special2	
sth_special3	
sth_firmano	0
sth_subeno	4
sth_tarih	12.05.2014
sth_tip	1
sth_cins	4
sth_normal_jade	0
sth_evraктиp	0
sth_evrakno_seri	40022
sth_evrakno_sira	732
sth_satimo	0
sth_belge_no	MR001906
sth_belge_tarih	12.05.2014
sth_stok_kod	2109999904158
sth_isk_mas1	0

6. adım: Sorgu sihirbazı

Microsoft Query

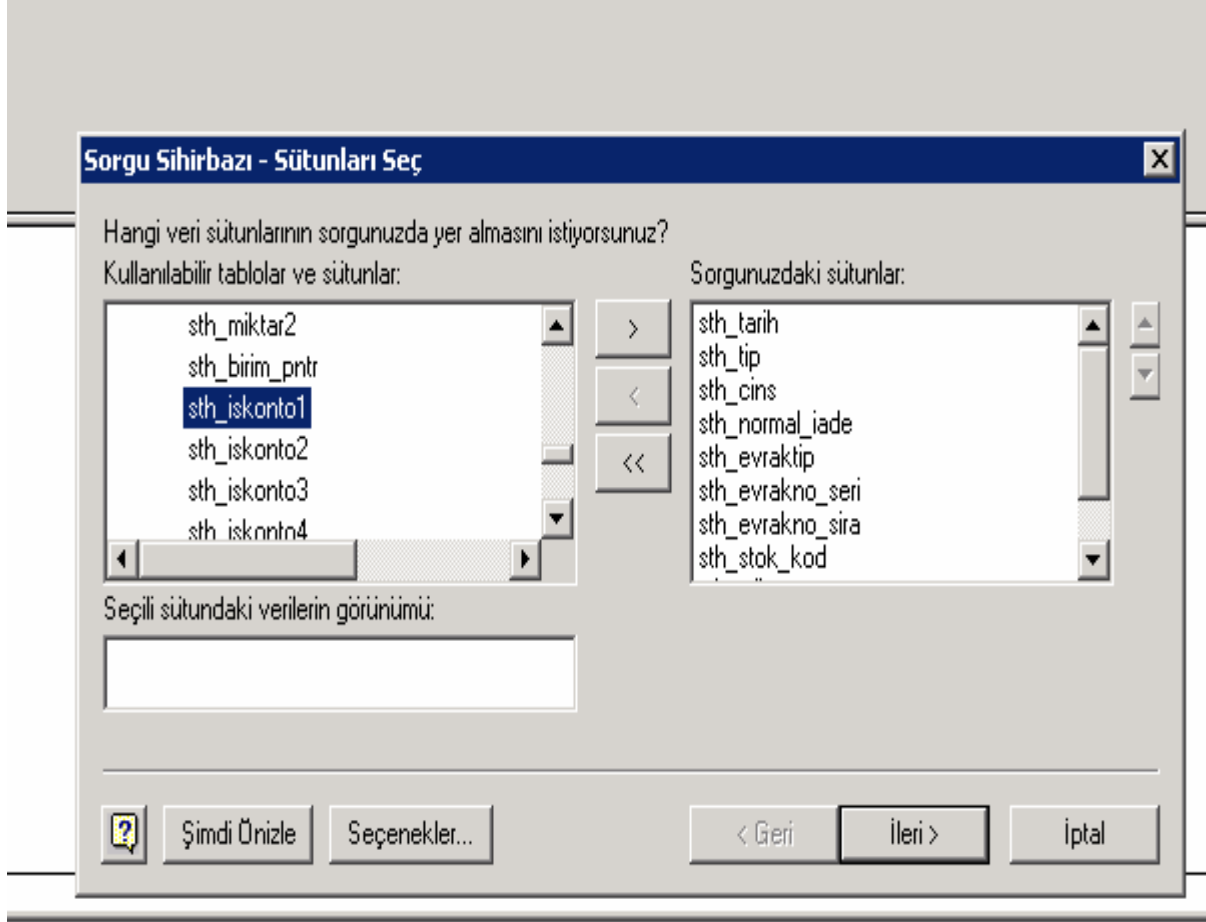
FİRE RAPORU kaynağından sorgula

Sorgu Sihirbazı - Sütunları Seç

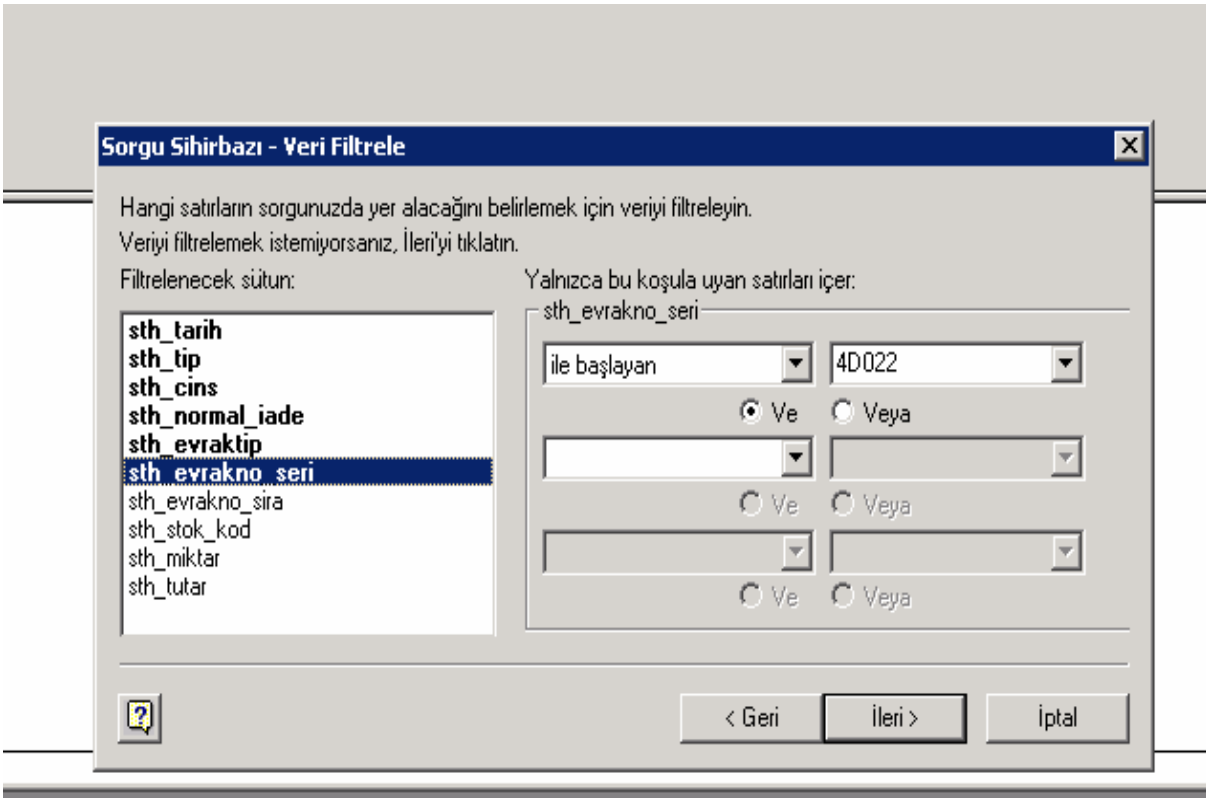
Hangi veri sütunlarının sorgunuzda yer almasını istiyorsunuz?

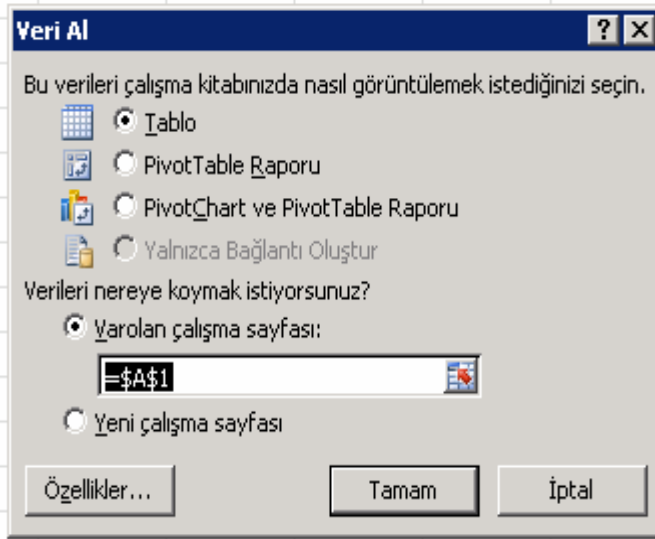
Kullanılabilir tablolar ve sütunlar:

sth_miktar2	>	sth_ta
sth_birim_pnr	<	sth_tic
sth_iskonto1	<<	sth_ci
sth_iskonto2		sth_no
sth_iskonto3		sth_ev
		sth_ev

7. adım: Sorgu sihirbazı – Veri filtrele

8. adım: Veri al**9. adım: Excel çalışma sayfası**

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
1	sth_tarih	sth_tip	sth_cins	sth_normal_jade	sth_evraक्ति	sth_evrakno_seri	sth_evrakno_sira	sth_stok_kod	sth_miktar
2	02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022		667 2109999901133	3
3	02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022		667 2000686000002	0,86
4	02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022		667 2109999902857	1
5	02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022		667 2109999902840	1
6	02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022		667 2001338000005	0,39
7	02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022		667 2001327000009	0,542
8	03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022		672 2109999900730	11
9	03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022		672 2109999900068	1
10	03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022		672 2109999901765	3
11	03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022		672 2109999963919	3
12	03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022		672 2003715000004	1,446
13	03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022		672 2109999901133	3
14	03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022		672 2000695000000	0,714
15	03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022		672 2001338000005	0,294
16	03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022		672 2002132000000	0,386

10. adım: Tarih filtrele

The screenshot shows the Microsoft Excel interface with the PivotTable task pane open on the left. The filter is set to '02.05.2014'. The main data table is as follows:

sth_tarih	sth_tip	sth_cins	sth_normal_iade	sth_evraktip	sth_evrakno_seri	sth_evrakno_sira	sth_stok_kod	sth_miktar
02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2109999901133	3
02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2000686000002	0,86
02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2109999902857	1
02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2109999902840	1
02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2001338000005	0,39
02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2001327000009	0,542
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2109999901133	3
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2000686000002	0,86
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2109999902857	1
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2109999902840	1
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2001338000005	0,39
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2001327000009	0,542
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2109999900730	0,542
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2109999900068	0,542
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	21099999001765	0,542
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2109999963919	0,542
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2003715000004	1,4
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2109999901133	1,4
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2000695000000	0,7
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2001338000005	0,2
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2002132000000	0,3
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2003636000008	0,1
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	673	4015600965099	0,1
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	673	5410076593101	0,1
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	673	3283840019624	0,1
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	673	8411936002761	0,1

11. adım: Özet tablo oluşturulması

The screenshot shows the Microsoft Excel interface with the PivotTable task pane open on the left. The PivotTable is set to 'Tablo FIRE RAPORU'. The main data table is as follows:

sth_tarih	sth_tip	sth_cins	sth_normal_iade	sth_evraktip	sth_evrakno_seri	sth_evrakno_sira	sth_stok_kod	sth_miktar
02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2109999901133	3
02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2000686000002	0,86
02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2109999902857	1
02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2109999902840	1
02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2001338000005	0,39
02.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2001327000009	0,542
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2109999901133	3
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2000686000002	0,86
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2109999902857	1
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2109999902840	1
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2001338000005	0,39
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	667	2001327000009	0,542
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2109999900730	0,542
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2109999900068	0,542
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	21099999001765	0,542
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2109999963919	0,542
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2003715000004	1,4
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2109999901133	1,4
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2000695000000	0,7
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2001338000005	0,2
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2002132000000	0,3
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	672	2003636000008	0,1
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	673	4015600965099	0,1
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	673	5410076593101	0,1
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	673	3283840019624	0,1
03.05.2014 00:00	1	4	0	0	4D022	673	8411936002761	0,1

The PivotTable 'oluştur' dialog box is open, showing the following options:

- Çözümlenmek istediğiniz verileri seçin
 - Tablo veya aralık seçin
 - Tablo/Aralık:
 - Dış veri kaynağı kullan
 - Bağlantı adı:
- PivotTable raporunun yerleştirilmesini istediğiniz yeri seçin
 - Yeni Çalışma Sayfası
 - Konum:
 - Varolan Çalışma Sayfası

12. adım: Özet tablo seçenekleri

The screenshot shows the Microsoft Excel interface with the PivotTable Options dialog box open. The dialog box is titled "PivotTable Seçenekleri" and has a name field set to "PivotTable2". It has three tabs: "Yazdırılıyor", "Veri", and "Diğer Metin". The "Veri" tab is selected, showing options for "Görüntüle" (Display) and "Alan Listesi" (Field List). The "Görüntüle" section includes checkboxes for "Genişlet/daralt düğmelerini göster", "Bağlamsal araç ipuçlarını göster", "Alan başlıklarını ve filtre açılan listelerini görüntüle", "Klasik PivotTable düzeni (klavyuzda alanları sürüklemenizi sağlar)", "Değerler satırını göster", "Satırlarında veri olmayan öğeleri göster", "Sütunlarında veri olmayan öğeleri göster", and "Değerler alanında alanlar olmadığında, öğe etiketlerini göster". The "Alan Listesi" section has radio buttons for "A'dan Z'ye sırala" and "Veri kaynağı sırasına göre sırala". The "PivotTable Alan Listesi" pane on the right shows a list of fields to be added to the report, including "sth_tarih", "sth_tip", "sth_cins", "sth_normal_jade", "sth_evraktip", "sth_evrakno_seri", "sth_evrakno_sira", "sth_stok_kod", "sth_miktar", and "sth_tutar".

13. adım: Özet tablo

The screenshot shows the Microsoft Excel interface with a PivotTable displayed. The PivotTable is titled "Rapor Filtresi Alanlarını Buraya Bırakın" and has a data source of "0,011408". The PivotTable has two columns: "Değerler" and "Toplam sth_miktar". The data is filtered by "sth_tarih" and "sth_stok_kod". The context menu is open over the PivotTable, showing options such as "Kopyala", "Hücreleri Biçimlendir...", "Numara Biçimi...", "Yenile", "Sırala", "Toplam sth_tutar" öğesini kaldır, "Değerleri Özetleme Ölçütü", "Değer Gösterimi", "Ayrıntıları Göster", "Değer Alanı Ayarları...", "PivotTable Seçenekleri...", and "Alan Listesini Gizle".

sth_tarih	sth_stok_kod	Toplam sth_miktar	Toplam sth
06.05.2014 00:00	5503	11,6	46,6
	5522	17,6	43,6
	5526	6,8	17,2
	5527	13	30,
	5531	34,4	199,
	5669	20	85,
	5732	18,2	45,
Toplam 06.05.2014 00:00		121,6	465,
09.05.2014 00:00	2003715000004	0,532	0,74
	2003772000009	0,392	0,85
	2109999001765	2	1,
	2109999900297	1	0,
	2109999902000	1	0,011408
	2703576000006	3	1,
	2703726000009	1	0,
	2703785000002	2	1,
	2703798000006	4	0,630672

5.2. Örnek Olap Raporları ve Kullanımı

Yöneticiler günlük stok raporları, satış, envanter, karlılık, fire ve sarflar, sipariş takibi v.b. pek çok konuda veriye olap raporları ile çok kısa sürede ulaşabilmektedirler. Siparişlerin zamanında karşılanmasında, stok hareketlerinin, günlük satışların, karlılığın, bütçenin, maliyetlerin raporlanmasında, müşteri ilişkilerinin yönetilmesinde olap raporları kullanılmaktadır. Firma sipariş günlerine göre otomatik sipariş sistemi ile olap raporları oluşturulmaktadır. Günlük sipariş takip sistemi sayesinde, anlık veriler güncellenerek, yöneticilerin kontrolünde siparişlerin girilmesi sağlanmaktadır. Burada kurulan sistem ile birlikte yöneticilerin yargısal karar ve öngörülerinde, geçmiş dönem verileri önem arz eder.

Olap raporları ile müşteri, ürün ana grupları ve ürün küpleri ile, her bir müşteriye yapılan satışlar ürün ve bu ürünlerin bağlı olduğu ana gruplar temelinde anlık olarak takip edilebilmektedir. Müşterinin yıl, çeyrek, ay ve gün gibi zaman boyutları temelinde aldığı ürünlerin isimleri, birim fiyatları, hangi ana grupta oldukları, ebat, türleri, alım miktarı ve tutarları rahatlıkla izlenebilmektedir. Olap raporları yıllar ve belirlenen dönemler arası miktarsal ve tutarsal karşılaştırmaların yapılmasına olanak sağlamaktadır.

Aşağıda örnek gösterilen raporlarda, micro yazılımdan alınmış veriler ile oluşturulan olap modüllerinden elde edilen olap raporlarının excel'e aktarılmış rapor örnekleri gösterilmektedir. Kullanıcılar tarafından belirlenmiş, belirli dönemler arası kategori bazında ilgili birimin satış ve brüt karlılık karşılaştırma raporu, ürün bazında fire sarf karşılaştırma raporu ve satış, brüt kar fire karşılaştırma raporları sonuçları görülmektedir.

Rapor 1. İlk 3 Ay 2013 -2014 Yılları Satış ve Brüt Karlılık Karşılaştırma Raporu

OLAP [Uyumluluk Modu] - Microsoft Excel										
PivotTable Araçları										
Seçenekler Tasarım										
Dosya Giriş Ekle Sayfa Düzeni Formüller Veri Gözden Geçir Görünüm Eklentiler										
Seçenekler Tasarım										
Yapıştır										
Pano Yazı Tipi Hizalama Sayı Stiller Hücreler Düzenlem										
F14 fx 33908,2099811676										
A	B	C	D	E	F	G	I	K	M	
1	Depo	Ataevler Marl								
2										
3				Kategori	Altkategori					
4				EV TEKSTİL VE AKSESUA	Toplam EV TEK	HIZLI TÜKETİM	TAZE GIDA	Genel Toplam		
5	Year	Quarter	Month	Veri	BORNOZ-H	EV TEKSTİLİ				
6	2013	Quarter 1	January	Satis Tutar	12.871 TL	9.960 TL	22.831 TL	755.928 TL	559.134 TL	1.527.851
7				Brüt kar	5.684 TL	4.562 TL	10.247 TL	98.899 TL	148.179 TL	299.251
8			February	Satis Tutar	11.599 TL	10.401 TL	22.000 TL	773.673 TL	547.127 TL	1.557.890
9				Brüt kar	4.995 TL	4.740 TL	9.735 TL	97.379 TL	139.166 TL	257.853
10			March	Satis Tutar	11.001 TL	13.547 TL	24.548 TL	811.081 TL	631.920 TL	1.666.451
11				Brüt kar	4.695 TL	5.923 TL	10.619 TL	93.028 TL	162.092 TL	304.463
12				Satis Tutar Quarter 1	35.471 TL	33.908 TL	69.379 TL	2.340.681 TL	1.738.181 TL	4.752.192
13				Brüt kar Quarter 1	15.375 TL	15.226 TL	30.601 TL	289.306 TL	449.436 TL	861.567
14				Satis Tutar 2013	35.471 TL	33.908 TL	69.379 TL	2.340.681 TL	1.738.181 TL	4.752.192
15				Brüt kar 2013	15.375 TL	15.226 TL	30.601 TL	289.306 TL	449.436 TL	861.567
16	2014	Quarter 1	January	Satis Tutar	13.305 TL	11.132 TL	24.437 TL	749.361 TL	627.874 TL	1.595.632
17				Brüt kar	6.072 TL	4.949 TL	11.021 TL	94.979 TL	176.642 TL	317.861
18			February	Satis Tutar	12.212 TL	11.489 TL	23.701 TL	838.955 TL	595.037 TL	1.642.207
19				Brüt kar	5.172 TL	4.884 TL	10.056 TL	91.845 TL	159.031 TL	296.190
20			March	Satis Tutar	12.905 TL	14.836 TL	27.742 TL	838.505 TL	700.774 TL	1.776.537
21				Brüt kar	5.726 TL	5.433 TL	11.159 TL	102.757 TL	191.486 TL	345.529
22				Satis Tutar Quarter 1	38.422 TL	37.458 TL	75.879 TL	2.426.821 TL	1.923.686 TL	5.014.377
23				Brüt kar Quarter 1	16.971 TL	15.266 TL	32.236 TL	289.580 TL	527.158 TL	959.580

Rapor 2. Fire Sarf Karşılaştırma Raporu – İlk 3 ay Sonu 2013 / 2014

Depo		Ataevler Market		Kategori		Alt Kategori		Segment		
				TAZE GIDA						
				ACIK UNLU MAMUL				Toplam ACIK UNLU MAM		
Year	Quarter	Month	Veri	BAKLAVALAR	EKMEK	KURU PAÇ	MAYALI URUN	PASTALAR		
2013	Quarter 1	January	Fire Tutan	85 TL	14 TL	50 TL	59 TL	195 TL	404 TL	
			Sarf Tutan		411 TL	3 TL	76 TL	123 TL	613 TL	
		February	Fire Tutan	134 TL	70 TL	28 TL	61 TL	80 TL	373 TL	
			Sarf Tutan	7 TL	624 TL	3 TL	43 TL	49 TL	726 TL	
		March	Fire Tutan	151 TL	84 TL	46 TL	107 TL	162 TL	549 TL	
			Sarf Tutan		541 TL	53 TL	63 TL		663 TL	
	Fire Tutan Quarter 1			370 TL	168 TL	124 TL	227 TL	437 TL	1.325 TL	
	Sarf Tutan Quarter 1			7 TL	1.575 TL	59 TL	182 TL	172 TL	2.002 TL	
	Fire Tutan 2013				370 TL	168 TL	124 TL	227 TL	437 TL	1.325 TL
	Sarf Tutan 2013				7 TL	1.575 TL	59 TL	182 TL	172 TL	2.002 TL
2014	Quarter 1	January	Fire Tutan	146 TL	219 TL	14 TL	54 TL	95 TL	528 TL	
			Sarf Tutan	23 TL	504 TL	6 TL	314 TL	74 TL	924 TL	
		February	Fire Tutan	191 TL	101 TL	24 TL	80 TL	27 TL	423 TL	
			Sarf Tutan		458 TL	29 TL	395 TL	30 TL	915 TL	
		March	Fire Tutan	136 TL	81 TL	2 TL	48 TL	148 TL	416 TL	
			Sarf Tutan	4 TL	336 TL	90 TL	297 TL	7 TL	734 TL	
	Fire Tutan Quarter 1			473 TL	401 TL	40 TL	183 TL	270 TL	1.367 TL	
	Sarf Tutan Quarter 1			27 TL	1.299 TL	125 TL	1.006 TL	112 TL	2.572 TL	
	Fire Tutan 2014				473 TL	401 TL	40 TL	183 TL	270 TL	1.367 TL
	Sarf Tutan 2014				27 TL	1.299 TL	125 TL	1.006 TL	112 TL	2.572 TL
Fire Tutan Toplamı				843 TL	569 TL	164 TL	409 TL	707 TL	2.692 TL	
Sarf Tutan Toplamı				34 TL	2.874 TL	184 TL	1.188 TL	284 TL	4.575 TL	

Rapor 3: Satış- Brüt kar- Fire Karşılaştırma Raporu – Mayıs 2013 / 2014

"	MEYVE SEBZE
Depo	A Marketi

				Veri					
Year	Quarter	Month	Day	Net Satis	Brut Kar	SDH	Kar Marjı	Fire Cıkıs	SMM
2013	Quarter 2	May		101.941	23.721	6,47	30%	5.398	78.220
	Toplam Quarter 2			101.941	23.721	5,25	30%	5.398	78.220
Toplam 2013				101.941	23.721	4,18	30,33%	5.398	78.220
2014	Quarter 2	May	1	2.994	760	0,18	34%	0	2.234
			2	3.435	996	0,17	41%	0	2.439
			3	3.326	903	0,17	37%	493	2.423
			4	2.961	784	0,18	36%	0	2.177
			5	3.041	765	0,20	34%	181	2.276
			6	3.004	730	0,22	32%	467	2.274
			7	2.598	682	0,18	36%	0	1.915
			8	2.268	545	0,13	32%	0	1.723
			9	3.251	579	0,15	22%	0	2.672
			10	3.825	691	0,16	22%	515	3.134
			11	3.048	605	0,15	25%	0	2.443

		12	3.564	722	0,19	25%	0	2.842
		13	2.639	0	0,19	0%	254	2.639
		Toplam May	39.953	8.761	2,50	28%	1.910	31.192
	Toplam Quarter 2		39.953	8.761	1,11	28%	1.910	31.192
Toplam 2014			39.953	8.761	1,31	28,09%	1.910	31.192
Genel Toplam			141.894	32.481	21,48	30%	7.307	109.413

Sonuç ve Öneriler

İşletmelerde veri hacmi arttıkça, ihtiyaç duyulan verileri işlemede daha etkili yaklaşımlar geliştirilmesi gerekmiştir. İşletmelerde veri ambarlarında depolanan verilere erişmek için, karar destek teknolojisi olarak olap uygulamalarının kullanımı yaygınlaşmıştır. İşletmelerin rekabetçi ortamdan başarıyla sıyrılarak varlıklarını devam ettirebilmeleri için kararların gerçeklere dayanarak sağlıklı bir şekilde alınması gerekmektedir. Bu ise mevcut durumun, doğru ve güvenilir veri kaynakları kullanılarak farklı yönlerden analizinin yapılmasıyla mümkün olmaktadır. İşletmenin mevcut durumunu olabilecek en iyi şekilde yansıtabilecek ve karar vericilere alacakları taktiksel ve stratejik kararlarda destek sağlayacak analiz sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

İşletmelerde karar verme noktalarında oluşturulan olap modülleri ile yöneticilere yol gösterilmektedir. İşletmelerde olap araçları ile ilgili yöneticilerin ihtiyaçlarına uygun esnek karar destek modülleri tasarımı yapılabilir. Her düzeyde yöneticiye ilgileri ve yetkileri dahilince bu araçları kullanma imkânı sunulabilir. İşletmelerde yöneticilerin hızlı bir şekilde doğru kararlar verebilmelerinde ve kendilerine gerekli verileri değerlendirebilmelerinde olap yöntemleri çok boyutlu çözümler sunar. Uygulamada perakende sektöründen verilen örnekte, işletmelerin tüm süreçlerinin yönetiminde işletme yöneticilerinin karar vermelerinde yol gösterici olduğu tespit edilmiştir.

İşletmelerde yöneticiler kritik karar verme aşamasında, satışları geçen yıla göre en fazla artan ürünler, brüt kar oranları en yüksek ürünler, en fazla fire veren ürünler gibi birçok sorunun cevabını, olap modüllerinde zamansal ve mekânsal boyutlarıyla özet veriler şeklinde istenilen değerlere ulaşabilirler. Aslında kullanıcılar, her biri sadece kısmen tatmin edebilecek bir takım küp yerine, tüm gereksinimlerini karşılayan bir küp ihtiyacı duyarlar. Bu nedenle, mevcut olanlardan yeni bir küp tasarlamak için yeni bir yaklaşım belirlemek gereklidir. Tüm bu çalışmalarda, kullanıcıların ihtiyaçları göz önüne alınmalıdır. En iyi karar vericiler, hangi küpleri birleştireceklerini ve ne istediklerini bilirler (Djiroun, Boukhalfa ve Alimazighi, 2019: 784).

İşletmelerin karşı karşıya kaldıkları büyük veriler için uyarlanabilirlik ve hız gereksinimi önem arz eder. Olap, artan veri hacmi ve gerçek zamanlı analiz gereksinimleri için performansı geliştirmeyi amaçlamaktadır (Zhang vd., 2019: 1722). İşletmelerin yoğun rekabet ortamında hayatta kalabilmeleri ve stratejik avantaj kazanabilmeleri için doğru bilgilerin doğru zamanda etkin kullanımını sağlayabilecek bilgi yönetiminin öneminin farkında olmaları ve iletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeleri yakından takip etmeleri stratejik önem arz eder. İşletmeler sahip oldukları verileri, müşterilerinin ihtiyaçlarına uygun daha iyi ürünler üretilmesine, yeni ürün faydalarının müşteriye daha iyi iletilmesine ve satın almayı teşvik edecek pazarlama çabalarının etkinliğinin artırılmasına imkan sağlayabilecek şekilde doğru kullanabilmelidirler.

Geçmiş oranla daha fazla veri yığınlarıyla karşılaşıldığı ve verilerin daha karmaşık bir yapıya sahip olduğu günümüzde, sağlıklı kararlar almak isteyen işletmeler için veri ambarları, doğru ve güvenilir veri kaynakları olarak vazgeçilmez olmaktadır. Veri ambarları ile veriler çok boyutlu analize uygun hale getirilerek karar destek sürecinde kullanılacak verilere dönüştürülmektedir. Ellerindeki verileri en iyi şekilde değerlendirmek isteyen yöneticilerin, bu

verileri çeşitli açılardan görmeden doğru bir fikir elde edebilmeleri mümkün değildir. Yöneticiler için ellerinde işletmeyle ilgili verilerin bulunması bir anlam ifade etmemektedir. Önemli olan ellerinde bulunan verilerin bir anlam ifade eder hale gelmesidir. Bu da olap araçları gibi çok boyutlu analiz araçlarıyla mümkün olabilmektedir.

Bu makalede önerilen olap veri analizi modeli uygulaması ile bir işletmenin tedarik zinciri içerisinde kendinden sonraki zincir üyeleri ile olan bilgi ve talep akışı sürecini nasıl daha etkin bir biçimde kontrol edebileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Bu modelin çoğu perakende işletmesinde kullanıldığı gözlemlenmektedir. Olap veri analizi modelinin uygulanmaya başlanmasından sonra işletmede bilgi akışının daha net ve doğru sağlanması yönündeki kontrol artabilmektedir. Bu kontrol mekanizmasındaki iyileşme süreci de doğal olarak talep ve stok yönetimindeki verimi de arttırmaya başlar. İletişim ve bilgi aktarımı yargısal ve kişisel tespitlerden ziyade olap veri modeli analizi ile takip edilerek, daha objektif kriterlere dayandırılmaktadır.

Literatürde, Rolap'ın verimli depolama avantajı ile Molap'ın yüksek performanslı çok boyutlu adresleme faydalarını birleştiren karışık olap modeli önerilmektedir (Zhang vd., 2019:1735). Djiroun, Boukhalfa ve Alimazighi, (2019) çalışmalarında, olap küplerini kullanarak katalog denilen bir veri yapısı oluşturmayı önermişlerdir. Katalog, net bir açık sorgu oluşturabilmek, sorgu analizi yapmak için kullanılmaktadır. Buradaki temel yaklaşım, karar vericilerin ihtiyacına göre bir dizi oluşturulmuş küp kazandırmaktadır (Djiroun, Boukhalfa ve Alimazighi, 2019: 789). Bu yaklaşım, karar vericilerin ihtiyaçlarına göre birkaç veri küpü üzerine dağılmış yeni küpler oluşturmayı içermektedir. Yaklaşımda, karar vericilerin ihtiyaç duyduğu, sadece bir kısmını içeren küpleri, tüm kullanıcıların ihtiyaç duyduğu bir küpte birleştirmek önerilmektedir (Djiroun, Boukhalfa ve Alimazighi, 2019: 801).

İşletmelerde olap veri analizi modeli yardımı ile talep ve bilgi yönetiminde eldeki verilerin detaylı ve çok boyutlu olarak analizi yapılabilmektedir. İşletmenin kendi satış verileri için kurduğu bu olap veri analizi modeli, nihai tüketici ve satış organizasyonlarından aldıkları veriler sayesinde zaman açısından da büyük bir verimlilik sağlayarak işletmenin taleplerini etkin bir biçimde yönetme olanağı sağlamaktadır. Satış ve stok hareketleri anlık olarak takip edilebilmekte ve bu doğrultuda kategori yöneticileri gereken önlemleri alabilmektedir. Özellikle perakende işletmelerinde olap modelinin başarılı ve yaygın bir şekilde kullanıldığı, araştırma ve gözlemlerimiz sonucu ortaya konulmuştur.

Bilgi ve talep yönetiminde olap veri analizi modeli; siparişlerin ne yönde geliştiğinin izlenmesi, stoklar üzerinde kontrol, satış ve müşteri ilişkilerinin yönetiminde olumlu faydaları görüldüğü tespit edilmiştir. Bu model sayesinde ileriye yönelik olarak yapılması gereken talep tahminlerinin de daha sağlıklı yapılması olanaklı hale gelmiştir. Önceleri daha çok yargısal süreçlere dayanan tahminleme, olap veri analizi modeli ile verilerin daha düzenli hale gelmesi ve anlık olarak değişimlerin gözlemlenmesi sayesinde, daha etkin ve güvenilir bir duruma gelmiştir. Olap küpleri yüksek hacimli veriler üzerinde hızlı ve esnek raporlar alabilmeyi sağlayan analiz servislerinin bir yapısıdır. Olap küpleri sayesinde çeşitli karar ağaçları ve karar mekanizmaları oluşturarak bir nevi veri madenciliği yapmak mümkündür. Karmaşıklaşan iş dünyası ve is verileri daha karmaşık sorgular ile daha karmaşık raporlamaların gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. İşletmelerin bu zorunluluğun farkına vararak, mevcut sistemlerine olap araçlarını dâhil etme yoluna gitmeleri gerekmektedir. Olap modelleri ile karar verme faaliyetlerine destek sağlanmaktadır.

Olap gibi, ilişkisel ve çok boyutlu analitik işlemlerin kombinasyonu, karar vericilerdeki ek yükü azaltır ve böylece toplam performansı artırır. Girilen veriler en kısa sürede raporlara güncel olarak yansır. Dolayısıyla elde edilen daha bilgili ve kapsamlı, bütünleştirilmiş standartlaştırılmış raporlama imkânı yöneticilerdeki iş yükünü hafifletir, basitleştirir ve daha etkili kaynak tahsisine yol açar. Yöneticiler çeşitli ve gerekli detaylara hızlı bir şekilde ulaşabilirler.

İşletmeler büyüdükçe ve tüm örgüt yapısı boyunca esneklik ve rekabete vurgu yapıldıkça, gittikçe daha fazla olap modüllerine ihtiyaç duyulmaktadır. Yöneticilerin çoğunluğunun olap'a güvenmesi beklenmektedir. Olap, yöneticileri işletmelerine etki eden artan iç ve dış faktörlere

uygun olarak daha zamanında stratejik ve taktiksel yön vermeleri için güçlendirir. Olap modülü analizi sonucunda alınan stratejik iş kararlarının kalitesi, geleneksel olarak alınanlardan önemli ölçüde daha yüksek ve daha zamanındadır. Nihayetinde, bir işletmenin başarılı bir şekilde rekabet edebilmesi, büyümesi ve gelişmesi, olap yeteneğinin kalitesi, verimliliği, etkinliği ve yaygınlığı ile doğrudan ilişkili olacaktır. Bu nedenle, her büyüklükteki işletmedeki bilgi teknolojileri, örgüte titiz olap desteği hazırlamak ve sağlamakla görevli olmalıdır.

Sonuç olarak olap modelinin işletmelere sağladığı faydalar; operasyonel ve mali verimliliğe yönelik hız kazanılan bir yapı oluşması, rapor uyumluluğu sağlanarak herkesin aynı veriler ve aynı rapor formatları üzerinden konuşabilmesi sağlanması, raporların ortalama geri dönüş zamanında süre kazanılması, esnek ve hızlı bir raporlama yapısına sahip olunması, veri analiz ve raporlamayla ilişkili maliyetleri azaltacak bir yapı oluşması, mevcut operasyonel veri içerisindeki doğruluk ve tutarlılık sorunlarının çözülmesi, istenilen zamanda istenilen yerden erişebilme imkânı sağlanması olarak sıralanabilir. Literatür taraması, iş tecrübelerim ve uygulamadan gözlemlerim sonucunda; işletmelerde olap modellerinin, yöneticilerin stratejik ve doğru karar almalarında, özellikle perakende sektöründe etkin ve yaygın bir şekilde kullanılması önerilmektedir.

Bu çalışma sonucunda, hızlı ve doğru karar alma konusunda, yöneticilerin proaktif olmaya yönlendirilmesi, eldeki mevcut veriler ve veriler arasındaki ilişkiler kullanılarak anlamlı veri toplulukları üretebileceği ve sonuçta karar vericiye destek olan olap gibi bir karar destek sistemi oluşturabileceği tespit edilmiştir. Literatür taraması ve uygulamadan gözlem sonucu, işletmelerde olap modülleri ile karar vericilerin gereksinimlerine dayalı yaklaşım sergilenerek veri küpleri tasarlandığı ve uygulamada aktif olarak çeşitli olap raporlarının, yöneticilerin hızlı ve doğru karar vermelerine destek sağlayacak nitelikte stratejik bir araç olarak kullanıldığı ve işletmelere önemli faydalar ve yöneticilere kolaylıklar sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Acar, N. (2001). Üretim Planlaması Yöntem ve Uygulamaları, 8. Baskı, Ankara: Mpm Yayınları.
- Ahmad, I. (2000). Data Warehousing in Construction Organizations, ASCE Construction Congress-6, February, Orlando.
- Ahmad, I., Azhar, S., & Lukauskis, P. (2004). Development of a Decision Support System Using Data Warehousing to Assist Builders/Developers in Site Selection. *Automation in Construction*, 13, 525-542.
- Ahuja, G. (2000). Collaboration Networks, Structural Holes, and Innovation: A Longitudinal Study. *Administrative Science Quarterly*, 45(3), 425-455.
- Alpat, A. (2006). Web Tabanlı Ortamda Olap Araçlarının Karar Destek Sistemlerinde Kullanılması, Anadolu Üniversitesi, Bilgisayar Mühendisliği, Yüksek Lisans Tezi, Kasım.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2005). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, 4. Basım, Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Arslan, V., & Yılmaz, G. (2010). Karar Destek Sistemlerinin Kullanımı İçin Uygun Bir Model Geliştirilmesi. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 4(4), 75-82.
- Ay, D., & Çil, İ. (2008). Migros Türk A.Ş. de Birlikte Kurallarının Yerleşim Düzeni Planlamada Kullanılması. Sakarya Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, Endüstri Mühendisliği Dergisi, 21(2), 14-29.
- Ayers, J. B. (2002). *Making Supply Chain Management Work: Design, Implementation, Partnerships, Technology, and Profits*, New York: Auerbach Publications, A CRC Press Company.

- Bardakçı, G. (2006). Çevrimiçi Analitik Veri İşleme (OLAP)'nin İstatistikteki Yeri ve Bir Uygulama, Anadolu Üniversitesi, Bilgisayar Mühendisliği, Yüksek Lisans Tezi, Kasım.
- Başkol, M. (2011). Tedarik Zincirinde Bilgi ve Talep Yönetimi Olap Veri Analizi Modeli ile Uygulaması, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Necdet TİMUR, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayraktar, E., & Efe, M. (2006). Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) ve Yazılım Seçim Süreci. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15, 689-709.
- Bensghir, T. K. (1996). Bilgi Teknolojileri ve Örgütsel Değişim, 1.b., Ankara: T.O.D.A.İ.E. Yayın No: 274.
- Besler, S. (2009). Karar Verme Sürecinin Etkililiği ve Stratejik Uzlaş. Amme İdaresi Dergisi, 42(2), 89-108.
- Bitterer, A. (2007). London: Business Intelligence Summit, <http://www.tuncaybas.com/index.php/is-zekasi/>, (11.12.2019).
- Bowersox, D. J., Closs, D. J., & Cooper, B. M. (2002). Supply Chain Logistics Management, New York: Mc Graw Hill.
- Büyükoztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E. & Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Pagem Akademi.
- Chen, Z. (2002). Intelligent Data Warehousing From Data Preparation To Data Mining, Florida: Crc Press.
- Civi, E. (2000). Knowledge Management as a Competitive Asset: a Review. Marketing Intelligence & Planning, 18 (4), 166–174.
- Codd, E.F., Codd, S.B., & Salley, C.T. (1993). Providing OLAP (on-line analytical processing) to User Analysts: an IT Mandate., Technical Report, Codd and Associates.
- Collins, C. J., & Clark, K. D. (2003). Strategic Human Resource Practices, Top Management Team Social Networks and Firm Performance: The Role of Human Resource Practices in Creating Organizational Competitive Advantage. Academy Of Management Journal, 46(6), 740-751.
- Çakır, Ö., & Atak, M. (2013). Bilgi Çağında Yönetim, 1.b., Edirne: Paradigma Akademi Yayınları.
- Çebi, F. (1997). Bilişim Teknolojilerinin Rekabet Üstünlüğüne Yönelik Etkileri ve Türk İşletmelerinde Bir Araştırma, İstanbul: İTÜ. Fen. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Çetinyokuş, T., Çerçioğlu, H., & Gökçen, H. (2006). Veri Küplerinin Bütünleşik Kullanımı. YA/EM 2006 Yöneylem Araştırması, Endüstri Mühendisliği XXVI. Ulusal Kongresi.
- Çetinyokuş, T., & Gökçen, H. (2008). Bütünleşik Veri Küpü Sistemi (BVKS): Satış Küpü Uygulaması. Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Dergisi, 23(2), 477–484.
- Daft, R. L. (1999). Management, 5 ed., Chicago: Dryden Press.
- Diñçer, Ö. (2013). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, 9. b., İstanbul: Alfa Yayım.
- Djiroun, R., Boukhalfa, K., & Alimazighi, Z. (2019). Designing Data Cubes in OLAP Systems: A Decision Makers' Requirements-Based Approach. Cluster Computing, 22, 783-803.
- Dodge, G., & Gorman, T. (1998). Oracle8 Data Warehousing, Wiley.
- Dougherty, D. J., & Dunne, D. D. (2011). Organizing Ecologies of Complex Innovation. Organization Science, 22(5), 1214-1223.

- Durmuş, A., Ömürbek, N., & Ömürbek, V. (2003). Bilgi Teknolojilerinin Gıda Sektöründe Kullanımı. Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.BF Dergisi, 8(2), 1-22.
- Düzakın, E., & Sevinç, S. (2002). Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP). Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1, 189-218.
- Eisenhardt, K. M., & Schoonhoven, C. B. (1996). Resource-Based View of Strategic Alliance Formation: Strategic and Social Effects in Entrepreneurial Firms. Organization Science, 7(2), 103-209.
- Emel, G. G., & Taşkın, Ç. (2010). Veri Madenciliğinde Kümeleme Yaklaşımları ve Kohonen Ağları ile Perakendecilik Sektöründe Bir Uygulama. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(3), 395-409.
- Emel, G. G., Taşkın, Ç., & Kılıçarslan, S. (2004). Sınır Ağları Veri Madenciliği İle Çelik Üretim Sürecinde Bir Analiz. Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 5(1), 206-207.
- Emhan, A. (2007). Karar Verme Süreci ve Bu Süreçte Bilişim Sistemlerinin Kullanılması. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 6(21), 212-224.
- Erdoğan, Z., & İpçioğlu, İ. (2005). İşletme Stratejisinin Belirlenmesinde Bilgi Yönetimi Altyapısının Analizi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 89-111.
- Ersoy, N. F. (2013). E-Perakendecilik, Elektronik Perakendecilikte Veri Madenciliği, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2782, 1.Baskı, Ocak, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1740.
- Fredendall, L. D., & Hill, E. (2001). Basic of Supply Chain Management, Boca Raton, New York: Lucie Press.
- Ghrab, A., Romero, O., Skhiri, S., Vaisman, A., & Zimanyi, E. (2015). A Framework for Building OLAP Cubes on Graphs. In: East European Conference on Advances in Databases and Information Systems. Springer, 92-105.
- Gürsakal, N. Sosyal Ağ Analizi, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları.
- Gray, P.G., & Watson, H.J. (1998). Decision Support in the Data Warehouse, New Jersey: Prentice-Hall.
- Han, J., & Kamber, M. (2006). Data Mining: Concepts and Techniques, 2. Ed., San Francisco: Morgan Publishers.
- Handfield, R. B., & Nichols, E. L. (2002). Supply Chain Redesign, Financial Times Prentice Hall, Pearson Education.
- Hasan, M. H., & Hayland, P. (2001). Using OLAP and Multidimensional Data for Decision Making. Faculty of Commerce, 3(5), 44-50.
- Hayes, F. (2004). Chaos is Back. ComputerWorld, 27, 2008.
<http://www.computerworld.com/managementtopics/management/project/story>, (12.12.2019).
- Hoover, W. E., Eloranta, E., Holmström, J., & Huttunen, K. (2001). Managing The Demand-Supply Chain, John Wiley.
- Inmon, W. H. (1992). Building the Data Warehouse, New York: Wiley.
- Jacobs, R. F., & Whybark, C. D. (2000). Why ERP?: A Primer On Sap Implementation, Boston: McGrawHill.
- Karadere, A., & Baykoç, Ö. F. (2006). Kurumsal Kaynak Planlama (KKP) Uygulaması Sonrası İşletmelerin Yaşadığı Sorunlar. Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Dergisi, 21(1), 137-149.

- Kraiem, M. B., Alqarni, M., Feki, J., & Ravat, F. (2019). OLAP Operators for Social Network Analysis. *Cluster Computing*, 19(October), 1-28.
- Keçek, G., & Yıldırım, E. (2009). Kurumsal Kaynak Planlaması ve İşletme Açısından Önemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(29), 240-258.
- Kehoe, D. & Boughton, N. (2001). Internet based supply chain management: A classification of approaches to manufacturing planning and control. *International Journal of Operations & Production Management*, 21(4), 516–524.
- Koçel, T. (1998). *İşletme Yöneticiliği*, İstanbul: Beta.
- Koutsoukis, N. S., Mitra, G., & Lucas, C. (1999). Adapting On Line Analytical Processing (OLAP) for Decision Modelling: The Interaction of Decision and Information Technologies, *Decision Support Systems*, 26, 1–30.
- Larson, B. (2017). *Delivering Business Intelligence with Microsoft SQL Server 2016*, 4th ed., USA: McGraw-Hill Education.
- Mercado, E. C. (2008). *Hands-On Inventory Management*, New York: Auerbach Publications.
- Meyer, M., & Cannon, C. (1998). *Building a Better Data Warehouse*, Prentice Hall.
- Moon, M. A., Mentzer, J. T., & Thomas, D. E. (2000). Customer Demand Planning at Lucent Technologies: A Case Study in Continuous Improvement Through Sales Forecast Auditing. *Industrial Marketing Management*, 29(1), 19-26.
- Morten, T. H., Nohria, N., & Tierney, T. J. (1999). What's Your Strategy for Managing Knowledge?. *Harvard Business Review*, 77(2), 106-116.
- Naktiyok, A., & Çiçek, M. (2014). Stratejik Düşünmenin Bir Öncülü Olarak Eleştirel Düşünme: Yöneticiler Üzerinde Bir Araştırma. *Atatürk Üniv. İİBF Dergisi*, 28(2), 157-178.
- Niemi, T., Nummenmaa, J., & Thanisch, P. (2001). Constructing OLAP Cubes Based on Queries. In: *Proceedings of the 4th ACM International Workshop on Data Warehousing and OLAP*. ACM, 9–15.
- Niemi, T., Hirvonen, L., & Jarvelin, K. (2003). Multidimensional Data Model and Query Language for Informetrics, *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 54(10), 939–951.
- Özdemir, A. İ. (2004). Tedarik Zinciri Yönetiminin Gelişimi, Süreçleri ve Yararları. *Erciyes Üniv. İİBF Dergisi*, 23, Temmuz-Aralık, 87-96.
- Pamuk, G., & Erkut, H. v.d. (1997). *Stratejik Yönetim ve Senaryo Tekniği*, 1. b., İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Pendse, N. (2005). What is OLAP?, *The OLAP Report*, <http://www.olapreport.com/fasmi.htm> (13.12.2019).
- Pendse, N. (2008). What is OLAP?, <http://www.olapreport.com>, (25.11.2019).
- Peppard, J., & Ward, J. (2016). *The Strategic Management of Information Systems: Building a Digital Strategy*, 4. Edt., Wiley.
- Ponniiah, P. (2001). *Data Warehousing Fundamentals*, New York: John Wiley.
- Quayle, M. (2006). *Purchasing and Supply Chain Management*, Idea Group, Irm Press.
- Ross, D. F. (1998). *Competing Through Supply Chain Management: Creating Market-Winning Strategies Through Supply Chain Partnerships*, Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Ross, D. F. (2000). *Introduction To E-Supply Chain Management: Engaging Technology To Build Market-Winning Business Partnerships*, Florida: ST. Lucie Press-CRC Press LLC.

- Ross, D. F. (2008). *The Intimate Supply Chain: Leveraging The Supply Chain To Manage The Customer Experience*, New York: CRC Pres Taylor & Francis Group.
- Scheepers, R., Venkitachalam, K., & Gibbs, M. R. (2004). Knowledge Strategy in Organizations: Refining the Model of Hansen, Nohria and Tierney. *Journal of Strategic Information Systems*, 13(3), 201-222.
- Sehgal, V. (2009). *Enterprise Supply Chain Management*, Wiley.
- Shi, H., Zhang, J. F., & Zheng, L. (2002). Mining Association Rule Oriented Data Cube and Its Application. *Proceedings of the First International Conference on Machine Learning and Cybernetics*, Beijing, 4-5 November.
- Singh, S. K., Watson, H. J., & Watson, R. T. (2002). EIS Support For Strategic Management Process. *Decision Support Systems*, 33(1), 71-85.
- Şen, A., & Silahtaroglu, G. (2017). Kar Amaçsız Örgütlerde Sosyal Ağ Kullanım Etkinliğinin Bağışçı Sayısına Etkisinin Stratejik Açıdan İncelenmesi: Bir Vakıf Örneği. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 3(2), 47-61.
- Toffler, A. (1981). *Üçüncü Dalga*, Çev: A. Seden, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Türkmen, E., <http://danismend.com/kategori/altkategori/olap-1/>, (01.12.2019).
- Tüzüntürk, S. (2010). Veri Madenciliği ve İstatistik, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, XXIX(1), 65-90.
- Vardar, A. (2001). *Yeniden Yapılanma Stratejileri*, 1. b., İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Yalçın, P., Esin, C., & Şen, A. (2012). Süreç İyileştirme Çalışmalarında Veri Madenciliği Yaklaşımının Kullanılması Üzerine Bir Çalışma. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz, 29, 57-77.
- Yazgan, T. (2011). *Stratejik Yönetim*, 1. Baskı, İzmir: Konak Kültür Yayınları.
- Yeniçeri, Ö., & İnce, M. (2005). *Bilgi Yönetim Stratejileri ve Girişimcilik*, İstanbul: IQ Yayınları.
- Waters, D. (2003). *Global Logistics and Distribution Planning*, London: Kogan Page Limited.
- Wu, Y., Guo, X., Choi, B., & Chang, K. T. (2017). Understanding User Adaptation toward a New IT System in Organizations: A Social Network Perspective. *Journal of the Association for Information Systems*, 18(11), 787-813.
- Xie, X., & Gao, Y. (2018). Strategic Networks and New Product Performance: The Mediating Role of Ambidextrous Innovation. *Technology Analysis & Strategic Management*, 30(7), 811-824.
- Zhang, Y., Zhang, Y. Wang, S., & Lu, J. (2019). Fusion OLAP: Fusing the Pros of MOLAP and ROLAP Together for In-Memory OLAP. *IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering*, 31(9), 1722-1735.
- <http://www.bm.com.tr/docs/ulkerbasari.doc>, (12.12.2019).
- <http://www.misjournal.com/?p=724>, (10.12.2019).
- www.erpcrm.com, (05.12.2019).
- <http://www.olapcouncil.org/research/whtpapply.html>, (11.12.2019).
- www.olapreport.com, (05.12.2019).

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 1, March 2020

ORCID ID: 0000-0003-2028-3977

Makale Gnderim Tarihi: 15.01.2020

Makale Kabul Tarihi: 14.03.2020

<https://doi.org/10.30692/sisad.701209>

ABD-RUSYA-ÇİN EKSENİNDE ENERJİ GÜVENLİĞİNİN ULUSLARARASI SİSTEMDEKİ ARTAN ÖNEMİ: ORTADOĞU PETROLLERİ ÖRNEĞİ

*The Increasing Importance of Energy Safety in The US-Russian- China Axis: The Example
of The Middle East Oils*

Ramazan İZOL

Dr. ÖĞretim yesi

Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

Uluslararası İlişkiler

ramazanizol@akdeniz.edu.tr

zet: Ortadoğu'daki petrol kaynakları küresel enerji güvenliğinin en önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. nemli enerji kaynaklarını barındıran Ortadoğu bölgesi artık hegemonik mücadelelerin yoğun bir rekabet noktası hline gelmiştir. Küresel sistemin önemli aktörleri nezdinde Ortadoğu bölgesinde etkinlik kurmak birincil meseledir. Stratejik ve ekonomik önemi geometrik bir biçimde artmakta olan Ortadoğu petrolleri küresel enerji güvenliğinin belki de en önemli boyutunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada da hegemonya kavramından da yararlanılarak Ortadoğu'daki petrol kaynaklarının küresel gç mücadelesindeki konumu tartışılmış ve özellikle son yıllardaki küresel gç mücadelesinde petrolün yeri ortaya koyulmuştur. Çalışmada öncelikle enerji güvenliğinin artık birincil politika (high politics) meselesi olarak görülmeye başlandığına dikkat çekilerek Amerika Birleşik Devletleri(ABD), Çin ve Rusya gibi üç önemli aktörün Ortadoğu petrollerine yönelik izledikleri dış politika incelenmiştir. Bu bağlamda; ABD ve Rusya'nın önemli enerji kaynaklarına sahip olmalarına rağmen Ortadoğu petrolleri üzerinde denetim kurarak küresel enerji piyasasındaki konumlarını güçlendirmeyi hedeflediği görülmektedir. Diğer taraftan enerjide büyük lde dışa bağımlı olan in'in ise Ortadoğu petrollerine en ok ihtiyaç duyan ülkeler arasında bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Gvenliği, Hegemonya, Ortadoğu Petrolleri

Abstract: Oil resources in the Middle East are one of the most important dimensions of global energy security. The Middle East region, which contains important energy resources, has become an intense competitive point of hegemonic struggles. Dominating the Middle East region before the important actors of the global system is a primary concern. Middle Eastern oils, whose strategic and economic importance is increasing in a geometrical manner, are perhaps the most important dimension of global energy security. In this study, by using the concept of hegemony, the position of oil resources in the Middle East in the global power struggle was discussed and the place of oil in the global power struggle especially in recent years was revealed. In the study, first of all, it was pointed out that energy security is now seen as the primary policy (high politics) issue, and the foreign policy of three important actors such as the United States (USA), China and Russia towards the Middle East oil was examined. In this context; It is understood that although the USA and Russia have important energy resources, they aim to strengthen their position in the global energy market by establishing control over the Middle East oil. On the other hand, it is seen that China, which is highly dependent on foreign energy, is among the countries that need Middle East oil.

Keywords: Energy Security, Hegemony, Middle East Petroleum,

Giriş:

Realist teorinin belirgin bir biçimde söz sahibi olduğu Soğuk Savaş'ın önemli bir döneminde, birincil politika(high politics) olarak görülen güvenlik konuları öne çıkarken ikincil politika(low politics) olarak görülen sosyal ve ekonomik konular görece arka planda kalmıştır. (Al, 2015:144) Ancak Soğuk Savaşın son dönemleriyle birlikte birincil politika/ikincil politika kavramları arasındaki ayırım muğlaklaşırken bir zamanlar ikincil politika alanları olarak görülen ekonomik ve sosyal faktörler daha çok ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu durum ekonomik faktörlerin uluslararası ilişkiler analizlerinde daha çok yer bulmasına yol açmıştır. (Burchill ve Linklater, 2014:30) Her ne kadar Soğuk Savaş dönemindeki teorik tartışmalarda ekonomik unsurlar özellikle liberal ve Marksist teorilerde başat konuma sahip olsa da realist teorinin alandaki hakimiyeti bu durumu gölgelemiştir. Zira Soğuk Savaşın önemli bir bölümünde uluslararası sisteme güvenlik odaklı bir bakış açısıyla yaklaşan realist teori ekonomiyi büyük ölçüde göz ardı etmiş daha doğrusu güvenlik konularının arkasında bırakmıştır. Öte yandan ekonominin realist teori üzerindeki ağırlığının özellikle 1970'li yıllarla birlikte değişmeye başladığı da görülmektedir. Bu dönemde Doğu- Batı blokları arasında yumuşamanın yaşanmasıyla güvenlik konularının tansiyonun düşmesi, Batı'da Bretton Woods Sistemi'nin çökmesi, AB ve Japonya'nın ekonomik güç olarak sivrilmesi, Çin'in iktisadi rejim olarak açık kapı politikasını benimsemesi gibi olaylar ekonominin uluslararası ilişkilerdeki konumunu güçlendirmiştir. (Duman, 2002:4) Neticede Soğuk Savaşın son dönemlerinden itibaren ekonominin küresel sistemdeki ağırlığı belirgin hale gelmiştir. Bunun yanında Realist teorinin Soğuk Savaşın bitişini açıklama konusunda yetersiz kalması, Tarihin Sonu gibi neo-liberal tezlerin ön plana çıkması ve iki kutuplu sistemin bitmesiyle uluslararası ilişkilerde ekonomik konular ve politik ekonomi¹ olarak bilinen alan da daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. (Gilpin, 2015:22)

Ekonominin giderek artan önemi küresel güç mücadelesindeki konumuna da yansımış, ve iktisadî konular uluslararası sistemde daha çok yer bulmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrasında ise ekonomik konular arasında en öne çıkanlardan bir tanesi enerji güvenliği meselesi olmuştur. Nitekim artık, petrol ve doğalgaz bugün, hiç olmadığı kadar, uluslararası sistemin merkezine yerleşmiş bulunmaktadır. Pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin petrol ve doğalgaza olan talepleri her geçen gün artmaktadır. (Noël, 2005) Bütün bu gelişmelere paralel olarak bazı uzmanlar mevcut kaynakların orta ve uzun vadede tükeneceğini öngörmektedirler. Yakın bir gelecekte ülkeler petrol savaşlarına kadar gidebilecek, azalmakta olan kaynakların kontrolünü elde bulundurma yarışına girişebileceklerdir.

¹ 1970'li yıllarda gündeme gelen Politik Ekonomi uluslararası ilişkilerde ekonomi ile siyaset biliminin kapsayan bir yaklaşım olup, temel olarak ekonomik güçlerin siyasal ve askeri gücün uluslararası dağılımını nasıl değiştirdiğini araştırmaktadır.

Petrol ve Küresel Hegemonya:

Geçen XX. Yüzyılın hatta bu yüzyılın petrol yüzyılı olduğu ileri sürülebilir. Endüstrileşme, şehirleşme ve ticaretin gelişmesiyle birlikte büyüyen ekonomiler bakımından hızlı bir şekilde kömürün yerini temel enerji kaynağı olarak alan petrol almıştır. Ne nükleer enerji ne de alternatif enerji kaynakları bugün itibarıyla petrolün vazgeçilmezliğini sarsabilmiştir. Bu vazgeçilmezlik pozisyonu kısa süre içerisinde petrole stratejik olma karakteri yüklemiştir. Büyük güçler bakımından dünya diplomasisi içinde bu temel enerji kaynağı önemli stratejik konuma sahip olmuştur. İşte bu nedenden dolayıdır ki Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra büyük güçler Ortadoğu'yu petrol ve diğer hammadde kaynaklarının zenginliğine göre aralarında bölüşmüşlerdir. (Cleveland, 2015:193)

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan dış politikasında Ortadoğu'ya yönelik ilgi giderek artmıştır. Ayrıca, geride kalan yüzyıl içinde petrol kaynaklarının güvenliğinin sağlanması bakımından birçok çatışma ve çekişme vuku bulmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşılması, 1953'te İran'da Musaddık Hükümeti'nin düşürülmesi, 1956'da meydana gelen Süveyş Krizi, 1973'teki Yom-Kippur Savaşı ve akabinde 1973-1974 Petrol Krizi, 1979'daki İran devrimi, I. Körfez Savaşı ve 2003 Irak işgali gibi olaylar petrol kaynaklarına erişim güvenliğinin sağlanması ve bu kaynaklar üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesine örnekler teşkil etmektedir.

Petrol talebinin her geçen gün artması, üretimin bu talebi karşılayacak seviyeden uzak olması, petrol tedarik yollarının güvenli olmaması, jeopolitik krizlerin varlığı, her gün yeni savaşlar ve işbirliklerinin yapılması petrolü önemli kılan bazı önemli faktörlerdendir. Kıt olan petrol kaynakları yüzünden petrol üreten ülkelerin petrole bağımlı olan ülkelere karşı fiyat değişikliğine giderek petrolü hem politik hem de ekonomik bir araç olarak kullanabilmeleri bu enerji kaynağını önemli kılmaktadır. (Bauchard, 2006:96)

1973-1974 petrol krizinden beridir petrol fiyatlarının değişen ivmeyle de olsa artış trendinde olduğu görülmektedir. (Öksüzler ve İpek, 2011:6) Petroldeki bu yeni durum dünya ekonomisinde güç dengelerinin yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Nitekim gerek Soğuk Savaş sürecinin son demlerinde gerekse de Soğuk savaş sonrası hegemonik mücadelede Ortadoğu petroleri ayrıcalıklı bir yere sahip hâle gelmiştir. Bu bağlamda özellikle Gilpin ve Keohane üzerinden hegemonya kavramına değinilmesi çalışmamız için yararlı olacaktır. Daha çok bir küresel gücün ekonomik ve siyasi hakimiyetini tanımlamak için kullanılan hegemonya kavramı² Gilpin'de askeri ve ekonomik kapasite gibi maddi unsurlar üzerinden temellenen bir bakış açısı üzerinden sunulmuştur. (Hopf, 2013:319) Gilpin'e göre bir hegemon gücün uluslararası iktisadî-politik yapıyı kontrol etmesi ve bu kontrolü sağlayacak askeri güce de sahip olması gerekmektedir. (Alakel ve Yıldırım, 2014:137) Keohane ise hegemon gücün devletler arasındaki ilişkileri belirleyen kuralları belirleyecek ve sürdüreceği kapasitede ve istekte olması gerektiğini söylerken hegemonyanın ekonomik kaynaklar üzerinde kontrol ve denetim sağlanması ile gerçekleşeceğini belirtmektedir. Yani Keohane'e göre hegemonik güç dünya genelindeki hammadde kaynaklarının, sermayenin, uluslararası marketlerin ve değerli malların üretimi gibi konularda önemli bir ağırlığa ve kontrole sahip olmalıdır. (Keohane, 1984:32) Bu anlamda enerji güvenliğinin hegemonik güç olma yolunda vazgeçilmez olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Üstelik, Ortadoğu ve bilhassa Körfez bölgesini dikkate almadan hegemonya kavramını ve küresel hakimiyeti ele almak mümkün değildir. Ortadoğu bölgesinde enerji arzı noktasında rolü olan ülkelerin önemi Batı dünyasının yanında Çin, Hindistan gibi pek çok Asya ülkesi nezdinde de artmaktadır. Bu anlamda Ortadoğu bölgesi dünya enerji güvenliği bağlamında en önemli bölgedir. (Özev, 2017:184) Nitekim, hem ABD'nin küresel hegemonyasını idame ettirebilme

² Rasyonalist teoriler özellikle maddi boyutları öne çıkarırken Robert Cox'un yaklaşımında maddi kabiliyetlerin yanında düşünceler ve kurumlar boyutu da önemli yer tutmaktadır. Robert Cox'un hegemonya kavramı için Bkz. Robert W. Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations: an Essay in Method", Cambridge Studies in International Relations, 26, 1993

sürecinde hem de diğer bölgesel ve küresel güçlerin hegemonik mücadelede ben de varım diyebilmesinde bu bölgeye yönelik hakimiyetleri oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Azalan Petrol Kaynakları ve Büyüyen Ekonomiler:

Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle uluslararası olaylar başka bir boyut almıştır. 2003'teki petrol zengini ülkelerden biri olan Irak'a ABD'nin müdahalesi, 2006'da Rusya ile Ukrayna ve Gürcistan arasında yaşanan "doğal gaz savaşları", Latin Amerika ülkelerinden Venezüella ve Bolivya'da petrol kuyularının millileştirilmesi, Çin Halk Cumhuriyeti'nin saldırgan petrol diplomasının sonucu olarak enerji tedarikinin (ikmal) güvenliğinin sağlanması için Afrika'daki petrol kaynaklarına yönelmesi ve Avrupa'nın enerji tedarikinin geleceği, 2011 "Arap Baharı" sonrasında Ortadoğu'da nasıl bir düzen kurulacağı gibi konular Soğuk Savaş döneminin ardından uluslararası krizlerin ne yöne doğru gittiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Hidrokarbürün jeopolitik bir öneme sahip olmasının nedenleri çeşitlidir: Bunlardan en önde gelenleri; dünyadaki ekonomik büyüme ile dünya enerji talebinin çok yakından birbirine bağımlı olması, petrol zengini ülkelerle petrol tüketicilerinin ayrı coğrafyada bulunması ve ekonomilerin gelişmişlik düzeyi ile tüketim oranları arasında sıkı bir bağın olması olarak söylenebilir. (Müller, 2016)

Ortadoğu'nun, dünyadaki petrol rezervleri göz önünde bulundurulduğunda, mucizevi bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu anlamda dünya yüzölçümünün %3.4'üne tekabül eden Ortadoğu bölgesi³ dünya petrol rezervlerinin %40'ına dünya doğalgaz rezervlerinin ise %41'ine sahiptir.(Sorkhabi, 2010) Ortadoğu bölgesinde genel bir sıralama yapıldığı zaman Suudi Arabistan kanıtlanmış rezervleriyle 264 milyar varil kapasiteyle birinci konumda yer almaktadır. Bu ülkeyi sırasıyla İran-Arap Körfezine kıyısı olan diğer 4 ülke izlemektedir: İran (157 milyar varil), Irak (149 milyar varil), Kuveyt (101,5 milyar varil) ve Birleşik Arap Emirlikleri (97,8 milyar varil). (Tristam, 2019)

Bütün bu veriler ışığında, gelişmiş büyük devletlerin Ortadoğu'daki siyasi istikrarsızlığa, çatışmalara ve karışıklıklara karşı hassasiyetlerini ve müdahalelerini anlamak daha kolay olmaktadır. Aynı şekilde, ABD'nin Amerikan yanlısı Sünni Petrol Monarşilerini her ne pahasına olursa olsun koruma girişimleri de küresel hegemonyasını sürdürebilmesinde hayati bir yere sahiptir.. Bölgede küçük çaplı bir problemin ortaya çıkması bile petrol fiyatlarının istikrarsızlaşmasına yol açarak dünya ekonomilerini olumsuz yönde etkilemeye yetmektedir. Bu durum ABD'nin uluslararası sistemdeki hakim konumunu da sarsabilecektir.

ABD'nin Ortadoğu ve Enerji Politikaları

ABD'nin Ortadoğu politikasının belli başlı amaçları şu şekilde özetlenebilir: Bölgeden serbest şekilde petrol sevkiyatının yapılması, bölgedeki müttefik ülkelere silah ihracatının gerçekleştirilmesi, İsrailin korunması, Çin, AB, Rusya gibi rakip bölgesel ve küresel güçlerin bölgede etkinlik kurmasının engellenmesi ve terörizmin önlenmesidir. (Alakel ve Yıldırım, 2014:149-150) ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik yakın ilgisinde ise enerji güvenliği önemli rol oynamaktadır. Bilhassa Körfez bölgesinin ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu açıktır. ABD'nin Körfez bölgesine yönelik yakın ilgisi ise 1970'lerin sonlarında Carter dönemine rastlamaktadır. Körfez bölgesinin ilk defa doğrudan Sovyet tehdidine maruz kalması Afganistan'ın işgali esnasına denk gelmektedir. 1979'da Körfezdeki "Petrol Monarşileri"ne İran'ın retorik saldırısı, İran-Irak Savaşı ve savaşın sona ermesinden sonra Saddam'ın bölgedeki istikrarı tehdit etmesi gibi olaylar ABD'nin enerji güvenliği ile ilgili politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. ABD'nin bölgeye ilişkin dış politikasının temelini Körfez bölgesindeki müttefik Arap monarşilerinin her türlü tehdide karşı korunması oluşturmuştur. Petrol sisteminin kalbini

³ Bu çalışmada Ortadoğu terimi dar anlamdaki ifadesiyle kullanılmıştır. Bu bağlamda Ortadoğu terimiyle kastedilen ülkeler Suriye, Irak, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinden oluşmaktadır.

oluşturan coğrafyada siyasal istikrarsızlığa izin vermeyerek ekonomilerin vazgeçilmez olan kara elmasın dünya piyasalarına rahatça ulaştırılması hedeflenmektedir.

Bush'a kadar İran Körfezine ilişkin Amerikan dış politikasını ve enerji güvenliği politikasını oluşturan temel prensip, milli çıkarları tehdit edildiği zaman "negatif güç"ün uygulanmasına dayanmaktaydı. Yani ABD sürekli olarak bölgenin istikrarsızlaşmasına yol açabilecek her türlü girişimi "negatif güç" kullanarak engellemeyi hedeflemiştir. (Noël, 2006a) Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden petrolün üretilmesini, ihraç edilmesini ve Hürmüz Boğazı ile Körfez deniz yollarının güvenliğini tehdit eden önce İran ve sonra Irak'ın bu girişimleri her defasında bu prensipler çerçevesinde engellenmiştir. Bush dönemine gelinceye kadar, ABD Ortadoğu'da siyasi problemlerin üzerine gitmek ve temelden halletmek yerine sadece kendi milli çıkarlarının korunmasını hedefleyerek jandarma görevi üstlenmiştir. İran'da devrim sonrası iktidara gelen rejimi ortadan kaldırmayı, İran-İrak savaşını sonlandırmayı veya Saddam rejimini devirmeyi öncelikli hedef olarak görmeyerek yalnızca Körfez Monarşilerinin devamını ve petrol kaynaklarının güvenliğini sağlamayı yeğlemiştir.

11 Eylül saldırılarından sonra Bush yönetimi Ortadoğu'ya ilişkin Amerikan politikalarını temelden değiştirme yoluna gitmiştir. ABD'nin yeni politikasının kalbini oluşturan temel dayanağı "terörizme karşı verilen savaşın kazanılması için ABD'nin sahip olduğu olağanüstü gücünü dünyada ve özellikle Müslüman dünyasında özgürlüklerin geliştirilmesi, demokrasinin ve serbest piyasa ekonomisinin yerleştirilmesi doğrultusunda kullanmalıdır" prensibine dayanmaktadır. Oluşturulan bu yeni politikanın ikinci çıkarımı ise "ön alıcı savaş" (preemptive war) konseptine dayanmaktadır. Bush Doktrini olarak da bilinen bu yeni politika ile ABD'nin neo-emperyal bir devlet biçimine büründüğüne yönelik iddialar terörizme ve Haydut Devlet olarak nitelendirilen ülkelere karşı tek taraflı müdahalelerin artan dozuyla birlikte kendine daha güçlü bir yer edinmeye başlamıştır. (Alakel ve Yıldırım, 2014)

Bush döneminde ABD politika yürütücüleri Neoliberallerin 1990'lar süresince uyguladıkları "düzenleyici" ve hatta "politika mühendisliği" prensibine dayalı politikaların uzun vadede ABD çıkarlarına hizmet etmediği ileri sürmüştür. Ortadoğu'da dengelerin bozulmasına yol açan bu politikaların petrol üretimini ve ihracatını engellediği ve petrol fiyatlarının artmasına neden olduğu söylenmektedir. 11 Eylül sonrasında ABD'nin Ortadoğu'da daha aktif ve müdahaleci bir politika izlemesinde küresel hegemonik düzeninin karşı karşıya kaldığı aşınma süreci de önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda 2003 Irak işgali'nin ABD'nin enerji güvenliğine ve küresel jandarma rolüne önemli katkılar sağlanması amacıyla gerçekleştirilmiş olduğu söylenebilir. (Noël, 2006b) Ancak 11 Eylül'den sonra, ABD'nin dış politika ve enerji güvenliği konusundaki bu tutum değişikliğine gitmesi, hassas dengelere dayalı Ortadoğu bölgesinde de ciddi sarsıntılara yol açmıştır. (Mireur, 2005-2006) 2011 "Arap Baharı" süreci de aslında bu yaşanan sarsıntıların neticesi olmuştur.

Ortadoğu bölgesindeki istikrarsızlıkların petrol piyasalarını etkilemesi ve dolaylı olarak dünya ekonomisini etkilemesi bu bölgenin önemini arttırmaktadır. Petrolün ikmal yollarının güvence altına alınması öncelikli bir sorun haline gelmiştir. Özellikle Arap Baharı sürecinden sonra ABD'nin bazı tedbirler aldığı görülmektedir. Bu anlamda en önemli tedbir, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi önemli petrol ihraç eden ülkelerde güvenliğin askeri tedbirlerle sağlanmasıdır. Petrol ikmal bölgelerinin çeşitlendirilmesi ve mevcut petrol kuyularının üretim kapasitelerinin artırılması diğer tedbirleri oluşturmaktadır.

Uzun yıllardan beridir ABD dış politikasında, Ortadoğu'da müttefik bir ülkeye dayanmak ve güvenebilmek milli çıkarların korunması bakımından hep avantajlı bir durum olarak görülmüştür. Böylece hem petrol zengini bölgeye yakın olunacak, hem de gerektiğinde bölgede konuşlandırılan askeri birlikleri sayesinde Amerikan çıkarlarına zarar gelme tehlikesi belirdiğinde, olaya anında müdahale edilebilecekti. 1953'ten 1979'a kadar Ortadoğu'da bu görevi İran yerine getirmiştir. Şah'ın devrilmesinden ve ülkede ABD karşıtı bir iktidarın göreve gelmesinden sonra, ABD yakın müttefik olarak Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri aracılığıyla Ortadoğu'da çıkarlarını

muhafaza etmeyi sürdürmüştür. Bunun yanında 11 Eylül sonrasında Irak ABD'li yönetici elitlerinin gündeminde daha önemli bir yer tutar hâle gelmiştir. Saddam rejiminin elinde kitle imha silahların bulunduğunu ve El Kaide gibi terör örgütlerini desteklediğini ileri sürerek ABD Irak'a müdahalede bulunmuştur. Böylece, petrol zengini bir ülkenin kontrol edilmesi, İsrail'in güvenliğinin sağlanması ve Suriye ve İran gibi Amerikan çıkarlarını tehdit eden ülkelerin kontrol edilmesi bu müdahaleyle mümkün olacaktı.

Amerikan dış politikasını belirleyenler açısından Irak'ın işgali tam olarak bir konsensüs ile gerçekleştirilmemiştir. Büyük petrol şirketlerinin desteklediği ve Irak'ın tam olarak işgal edilmesine karşı olan Dışişleri Bakanlığı kurmaylarıyla, silah sanayi ve Yahudi lobisinin desteklediği ve Irak'ın işgal edilmesini destekleyen ikinci grup olan Savunma Bakanlığı kurmayları arasında fikir ayrılığı mevcuttu. Müdahaleden yana olan ikinci grubun görüşleri ağır bastı ve Irak işgal edilerek ülkede rejim değişikliğine gidildi. Birinci grubu oluşturanlar Irak'ın kısmî olarak işgal edilmesini uygun bulup, ülkedeki kurumların ve mevcut yapının korunmasından yana tavır almışlardı. Ama ikinci grubu oluşturan Savunma Bakanlığı kurmaylarının dediği olmuş ve ülkede radikal değişikliğe gidilerek bölgedeki güç dengelerinin yeniden oluşturulmasında sakınca görülmemiştir. Bu politikanın bir uzantısı ve kanıtı olarak bölgede uzun süre kalmayı planlayan ABD, bu çerçevede Bağdat'ta Vatikan yüzölçümü büyüklüğünde Büyükelçilik inşa etmiştir.

Irak Ortadoğu'daki güç dengelerinin belirlenmesi konusunda önemli bir konuma sahip olan, Suudi Arabistan, İran, Ürdün, Kuveyt, Suriye ve Türkiye ile ortak sınırlara sahip stratejik ağırlığı olan bir ülkedir. Irak'ın ülke bütünlüğünün zarar görmesi veya bozulması bölgenin istikrarsızlaşmasına ve dolayısıyla petrol piyasasının zarar görmesine yol açabilecek önemli sonuçlar doğurmuştur. Bölgede bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması ihtimali Türkiye'yi, İran'ı ve Suriye'yi çok yakından ilgilendirmektedir. Bu devletlerin kendi topraklarında yaşayan Kürt etnik çoğunluğu etkileyeceğinden bu ülkelerin de istikrarsızlaşmasına yol açacaktır. Üstelik İran'ın işgalden sonra Irak'ta kurduğu etkinlik Şii Hilali iddialarını da güçlendirmiştir. (Rubin, 2014:107) Bu anlamda bölgede bir mezhepsel mücadele ekseninde soğuk savaşın olduğu dahi öne sürülebilir. ABD'nin Irak'ı işgali Ortadoğu'daki güç dengelerinin yeniden şekillenmesine sebebiyet verdiğinden bu sürecin çok sancılı ve riskli olacağı kesinlik taşımaktadır. Ortadoğu'daki güç dengelerinin altüst olması İran'ın tehdit edici bir güç haline gelmesini beraberinde getirmiştir. (Djalili ve Kellner, 2006a) Etnik ve mezhepsel çatışmaların çok görüldüğü ve ülkelerin birbirlerine düşman olduğu Ortadoğu'da siyasi güç dengeleri çok hassas hesaplara dayanmaktadır. Bölgenin kompleks ve homojen olmayan yapısı nedeniyle herhangi bir çatışma alanına yapılan küçük bir müdahale bütün dengeleri altüst edecek karaktere sahiptir. Irak'ın işgali de Ortadoğu'daki güç dengelerini altüst etmiştir. Bu dengelerdeki bozulma Arap Baharı ayaklanmalarıyla birlikte bölgeyi daha da istikrarsız hale getirmiştir. Bu süreçte ABD Körfez ülkelerine olan desteğini yapılan silah anlaşmaları ve ziyaretlerle açık bir şekilde ifade etmiştir.

Rusya'nın Enerji Politikası

2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahalesi ve Saddam rejiminin düşürülmesi belki de ABD'nin bölgenin siyasi gelişmeleri üzerinde sürekli olarak etkili olmak istemesiyle açıklanabilir. Belirtmek gerekir ki, Irak'a yapılan Amerikan müdahalesini sadece enerjinin kontrolünün sağlanmasına indirgemek yanlış ve eksik olur. Ancak, her ne gerekçe ile yapılırsa yapılsın, Irak'taki Amerikan askeri varlığı stratejik bakımdan petrol zengini bölgede ABD'yi geleneksel rakipleri Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya'ya karşı avantajlı kılmıştır. Dolayısıyla Irak'ın işgalinin önemli gerekçelerinden birisi de budur.

Rusya enerji konusunda çok büyük bir güç olarak dünyada kendi ağırlığını hissettirmektedir. Dünya petrol rezervleri bakımından sekizinci sırada bulunan Rusya, 2019 itibarıyla Suudi Arabistan'dan sonra üçüncü büyük ham petrol üreticisi konumundadır. (Investopedia, 2019) Bu konumu dolayısıyla, Rusya hiç tartışmasız petrol bakımından merkezi aktörlerden biri

görünümündedir. Ancak Rusya'nın enerji alanındaki vazgeçilmez üstünlüğü daha çok doğalgaz rezervlerinden kaynaklanmaktadır. Dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerine sahip olan Rusya, İran, Katar gibi pek çok ülkenin önünde bulunmaktadır. (Hydrocarbons Technology, 2019) Ayrıca, doğalgazın Avrupa ve Asya'ya sevkiyatını sağlayan boru hatlarına sahip olması kolayca pazarlanmasını sağlamakta ve bu durum Rusya'yı diğer rakiplerinden daha avantajlı konuma sokmaktadır. Stratejik bakımdan Rusya enerji alanında sahip olduğu avantajları kendi lehine etkili kullanarak rakipleri üzerinde siyasi baskı kurmaktan çekinmemektedir. (Rahr, 2007) Örneğin Moskova, 2006 yılı boyunca Kiev'e verdiği doğalgazın fiyatını esaslı bir şekilde artırarak önce Avrupa'ya yakınlaşmaya çalışan Ukrayna'ya karşı siyasi baskı kurmak istemişti. 2006'ın sonbaharında bu defa aynı olayın bir benzeri Gürcistan'la Rusya arasında yaşanmıştır.

Rusya'nın doğalgaz ve petrol konusundaki vazgeçilmez üstünlüğü Avrupa'yı endişelendirmektedir. Eski Kıta doğalgaz ihtiyacının dörtte birini Rusya'dan temin etmektedir. Gelecekte Avrupa'nın daha büyük oranda bu enerjiye bağımlı hale gelmesi kaçınılmaz gibi görünmektedir. Avrupa'nın bu konudaki endişeleri iki nedene dayanmaktadır. Birincisi, Avrupa'nın doğalgaz tüketiminin üçte birinin temin edildiği Rusya ile Cezayir arasında ilişkilerin güçlendirilmesinin stratejik bir birliği ortaya çıkacağından endişe edilmektedir. İkinci olarak, Avrupa Komisyonunun belirlediği Enerji Şartı'nın onaylanmasının Rusya tarafından reddedilmesi. Bu Şart, Rus pazarının Avrupalı operatörlere açılmasını öngörmektedir. Bu isteği sistematik olarak reddeden Rusya'nın açıkça elinde bulundurduğu etkili silahlardan biri olan enerji kozunu Avrupa'ya karşı sürekli kullanma avantajından vazgeçmek istemediğini göstermektedir. Bazı uzmanlar ise, Rusya ile Batı Avrupa'nın birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı olduğunu ve er ya da geç ortak Avrupa pazarının oluşturulması konusunda anlaşmak zorunda olduklarını ileri sürmektedirler. Bütün bunlara rağmen, Rusya'nın ürettiği doğalgazın bir miktarını hızlı şekilde büyümekte olan diğer pazarlara (Çin, Japonya, Kore) kaydıracağı gerçeğini de yadsımamak gerekir. Bu çerçevede bu ihtiyaçları karşılayacak yeni gaz boru hatlarının yapılması muhtemeldir. Bu gerçekten hareketle, Rusya'nın belli bir miktar doğalgazını Avrupa'nın artan tüketim ihtiyacına rağmen Asya'nın büyüyen ekonomilerine kaydırması Eski Kıta açısından bir risk teşkil etmektedir. Ama sahip olduğu müşterilerini çeşitlendirmeyi stratejik açıdan faydalı gören Rusya'nın bu büyüklükte bir altyapı yatırımını tamamlayabilmesi için daha uzun zamana ihtiyacı olduğu aşikardır.

Rusya enerji konusunda yukarıda anlatılan eşsiz konumuna rağmen Ortadoğu'da enerji kaynaklarına yönelik yakın bir ilgi göstermektedir. Enerji piyasasında kontrolü elinde tutmak isteyen Rusya, Ortadoğu'nun önemini gayet farkındadır. Rusya'nın Ortadoğu petrollerine yönelik ilgisi iki farklı sebepten kaynaklanmaktadır. İlk sebep petrol fiyatlarıyla ilgilidir. Ortadoğu'daki petrol arzına göre petrol fiyatları değişmekte bu durum aynı zamanda büyük bir petrol üreticisi konumunda bulunan Rusya'nın ekonomisini derinden etkilemektedir. Fiyatların azaldığı durumda Rus ekonomisi zarar görürken fiyatların arttığı durumlar Rus ekonomisini canlanmaktadır. Rusya'nın Ortadoğu petrollerine ilgisinin ikinci temel sebebi ise enerji güvenliğinde Ortadoğu bölgesinin eşsiz konumundan kaynaklanmaktadır. Her ne kadar Rusya enerji kaynaklarına ihtiyaç duymasa da Ortadoğu bölgesindeki enerji mücadelesinde önemli bir aktör olmak istemektedir. Rusya'nın İran'la kurduğu ilişkiler, Suriye'ye yönelik aktif dış politikası ve Libya gibi devletlere yönelik ilgisi Ortadoğu petrollerinde söz sahibi olma isteğinden kaynaklanmaktadır. Rusya pragmatik hedefleri çerçevesinde ve ABD'nin tek kutuplu bir dünya oluşturmasını engellemek amacıyla Ortadoğu bölgesine ilgisini canlı tutmaktadır. (Kayrak, 2012)

Rusya'nın Ortadoğu politikalarına karşı ABD ise enerji ikmal yollarının çeşitlendirilmesini sağlamak bakımından Hazar Denizindeki petrol ve doğalgazların alternatif bir yolla dünya pazarına sunulmasını sağlayarak Rusya'nın bu alandaki stratejik üstünlüğünü dengelemeyi hedeflemektedir. Örneğin Rusya'nın güneyinde bulunan Orta Asya'da ve Kafkaslarda ki ABD'nin diplomatik ve finansal etkinliğinin sonucu olarak gerçekleştirilen Baku-Tiflis-Ceyhan boru hattının stratejik bakımdan Amerikan çıkarlarına da önemli avantajlar sağladığı söylenebilir. (Raballand, 2006-2007) Bu projenin hayata geçirilmesiyle Hazar Denizindeki

petrolün Tiflis üzerinden Akdeniz'e ulaştırılması temin edilerek, bugüne kadar Rusya'ya bağımlı olan Türki Cumhuriyetlerdeki petrolün transferinin alternatif bir boru hattıyla Türkiye üzerinden dünya pazarlarına sunulması gündeme gelmiştir. (Simonet, 2007) Son zamanlardaki gelişmelerle Rusya kendi arka bahçesi olarak nitelendirdiği Kafkaslardaki ve Orta Asya'daki yeni Cumhuriyetler üzerindeki etkisini yeniden tesis etmeyi temel öncelikleri arasına almıştır. Demokratik olmayan veya diktatörlük özelliklerin ağır bastığı bu Cumhuriyetleri doğrudan savunarak bunlar üzerinde yeniden kontrolünü tesis etmeyi başarmıştır. Son kertede, Orta Asya'daki hidrokarbür ve doğalgaz kaynakları üzerindeki etkinliğini kurarak ve bunların ihraç edilmesindeki öncelikli konumuyla enerji alanında stratejik bir üstünlük elde etmiştir. (Laruelle, 2007) Rusya bu üstünlüğünü ya da avantajlı konumunu şimdi de Ortadoğu bölgesine yansıtmak istemektedir.

Petrol Bağımlısı Bir Güç Olarak Çin Halk Cumhuriyeti

2000'li yıllarda uluslararası sistemde yaşanan belki de en büyük gelişme Çin'in muazzam bir ekonomik güce ulaşması ve bu ekonomik gücünü yavaş yavaş siyasi ve askeri alanlara da taşımaya başlamasıdır. Bu durum küresel dengelerin nasıl şekilleneceği sorusunu da beraberinde getirmiştir. Özellikle realist ekole mensup uluslararası ilişkiler araştırmacıları Çin'in yükselen bir güç olarak uluslararası sistemin statükosunu değiştirmeye yöneleceğini ve böylece Çin ile ABD arasında güvenlik yarışının tırmanabileceğini öne sürmektedir. (Friedberg, 2005) Nitekim Çin ile ABD arasında yaşanan ticaret savaşları, Güney Çin Denizine yönelik güvenlik sorunları, Çin ile Japonya arasında Senkaku/Diayou Adaları üzerine paylaşım sorunu, Tayvan meselesi gibi konular iki ülke arasındaki gerilimin son yıllarda artmasına yol açmıştır. (Grandre, 2019) Tüm bunların yanında Çin'in enerji konusunda bağımlılığının süregelen endüstrileşmeyle birlikte giderek artması ve ABD'nin küresel enerji piyasasındaki denetleyici konumunu sürdürmek istemesi Çin ile ABD'yi karşı karşıya getirebilecek en muhtemel konulardan birini oluşturmaktadır. Nitekim Samuel Huntington'un Medeniyetler Çatışması kitabında bir senaryo olarak anlatılan Çin-ABD savaşı petrol kaynaklarına ulaşım konusundaki rekabetten kaynaklanmıştır. (Huntington, 1997:313) Bu durum enerji kaynaklarının Çin ile ABD arasındaki ilişkilerde ne derece belirleyici olduğuna dair ipuçları vermektedir. Yakın zamanda Çin ile ABD arasında sıcak bir çatışma beklenmiyor olsa da enerji kaynakları üzerinden yaşanacak rekabetin iki ülke arasındaki ilişkilere olumsuz yansıtacağı açıktır. Bu rekabetin önemli bir boyutunu Ortadoğu'daki enerji kaynakları oluşturmaktadır.

Büyümekte olan ekonomisine enerji temin etmek bakımından aşırı derecede petrole olan bağımlı olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin hidrokarbür ikmal yollarının çeşitlendirilmesi bakımından ABD ile karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdır. Bu anlamda, İran'ın "haydut devletler" ekseninde tanımlanmasından sonra Çin Halk Cumhuriyeti'nin ekonomisinin ihtiyaç duyduğu enerjinin temin edilmesi bakımından İran'la ticari ilişkiler geliştirme kararı iki büyük gücü karşı karşıya getirmektedir. Hem bölgedeki petrolü talep eden ülke olması bakımından, hem de İran'la ticari münasebetler geliştirmesi bakımından Çin, ABD açısından potansiyel rakip konumunda bulunmaktadır. Bu çatışmanın bir diğer sebebini ise ABD'nin Ortadoğu bölgesinde sahip olduğu avantajlı pozisyonunu kaybetme korkusu oluşturmaktadır.

Çin ile ABD arasındaki tüm gerilimlere rağmen Çin daha çok ticari ve finansal bakımdan mücadele etmeyi tercih etmekte ve askeri bir çatışma ihtimalinden kaçınmaktadır. Hızlı gelişmekte olan ekonomisinin enerji ihtiyacının karşılanması konusunda petrol ve doğal gaz ikmal yollarını çeşitlendirmeyi stratejik bakımdan uygun gören Çin; Angola, İran, Sudan, Venezüella, Orta Asya Devletleri ve hatta Kanada gibi devletlerle ticari anlaşmalar yapmayı tercih etmektedir. (Herve, 2007) Petrol ihraç eden ülkelerin enerji sektörlerinde ihtiyaç duydukları altyapı yatırımlarına kaynak tahsis eden ticari anlaşmalar yapan Çin, petrol ve doğalgaz ithalatında öncelikli ortak olmayı garantileyerek ekonomisi için temel ihtiyaç maddesi olan enerjinin uzun süreli ve sürdürülebilir şekilde elde edilmesini güvence altına almayı hedeflemektedir. Bu bağlamda Pekin yönetimi Ortadoğu ve Orta Asya'da yeni petrol kuyularının açılması ve mevcut kuyuların modernizasyonu için yapılan yatırımlar konusunda öncü roller

üstlenerek enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi amacına yönelik adımlar atmaktadır. Ayrıca, Şangay İşbirliği Örgütü'nü kullanarak petrol ve doğalgaz zengini ülkeler ile ilişkilerini geliştirmeyi arzulamaktadır. (Djalili ve Kellner, 2006b)

ABD'nin Irak'ı işgalinden ve Ortadoğu bölgesindeki hakim konumundan rahatsızlık duyan Çin gaz ve petrol ithalatında öncelikli olmak ve bunların ikmalinin güvenliğini sağlamak amacıyla İran'la yakınlaşma yönünde adımlar atmaktadır. Bu anlamda Pekin yönetimi İran ile İran'da petrol ve gaz kuyularının kapasitelerinin geliştirilmesi, limanların inşa edilmesi ve endüstriyel yatırımların gerçekleştirilmesi için gerekli kaynak tahsisini öngören anlaşmalar yapmıştır. Önemli ölçüde enerjide dışa bağımlı olan Çin, İran'ın enerji kaynaklarından faydalanma konusunda en somut adımlar atan ülkelerden biridir. Çin bu yolla, ekonomisinin ihtiyacı olan enerji ikmalinin güvence altına almaya çalışmaktadır. Ekonomik yaptırımlarla yalnızlığa itilen İran yönetiminin Çin'le yakınlaşması ise İran'a önemli siyasi ve ekonomik faydalar sağlamaktadır. Tahran yönetimi Çin ile yakınlaşarak Amerikan baskısını hafifletmeye ve içinde bulunduğu tecrit durumunu ekonomik ve siyasal bakımdan kendi lehine döndürmeye çalışmaktadır. Çin ise İran'la kurduğu ilişkinin benzerlerini diğer petrol ihraç eden ülkelerle de yapmaya çalışmaktadır.

Petrole bağımlı ülkeler açısından birinci öncelik sınai üretiminin ve dolayısıyla ihracatın artırılması ile petrol ve doğalgaza dayalı enerji giderlerinin karşılanması ve kendi kendine yeten ekonomiler yaratılmasıdır. Bu çerçevede, sürdürülebilir bir kalkınma ve büyüme sağlayabilmek için enerji ikmalinin ve fiyat istikrarının güvence altına alınması önemlidir. Çin'in İran'la yaptığı anlaşmaların benzerlerini Suudi Arabistan, ve Rusya ile de yapmıştır. Petrole bağımlı ülkeler açısından büyük öneme sahip olan petroldeki fiyat istikrarı ve üretimin tüketimi karşılayacak oranda olması gerekliliği özellikle Çin için mutlak surette göz önünde bulundurulması gereken unsurlardandır.

Çin ile ABD'nin Ortadoğu'da enerji kaynakları konusunda kullandıkları mücadele yöntemleri farklılıklar içermektedir. Askeri yöntemleri kullanarak Ortadoğu'daki petrol ve doğalgaz kaynakları üzerinde söz sahibi olmayı amaçlayan ABD'nin aksine Çin Ortadoğu'daki rejimlerin iç işlerine karışmamakta daha çok ticari ve ekonomik anlaşmalar yoluyla ilişki kurmaktadır. Hızlı bir şekilde gelişmekte olan ekonomisinin enerji ihtiyacını garanti altına almayı ve ülkesini kalkındırmayı arzulayan Çin'in bu bağlamda genellikle otoriter rejimlere sahip olan Ortadoğu ülkeleri için iyi bir ekonomik ortak olduğu açıktır. (Kreft, 2006) Diğer taraftan ABD küresel enerji piyasasındaki hakim konumunu sürdürmek ve Çin'in bölgeye aktif katılımını engellemek için elinden geleni yapmaktadır. Petrol ve doğalgaz ithalatçısı Çin'in küresel veya bölgesel bir hegemon güç olabilmesinin önündeki en büyük engellerden biri enerji ithalatındaki yüksek düzeydeki dışa bağımlılıktır. (Güneş, 2009:184) Bu bağlamda Çin'in etkin bir bölgesel veya küresel bir güç olabilmesi için öncelikle enerji güvenliği sorununu çözmesi gerekmektedir. Bu yönüyle bakıldığında gelecek yıllarda Ortadoğu petrolünün Çin ile ABD arasındaki ilişkilerde ne derece önemli rol oynayacağı açıktır.

SONUÇ

Ortadoğu'daki enerji kaynakları son dönemlerde giderek artan bir öneme sahiptir. Küresel siyasetin Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'ya odaklanması bölgede yer alan önemli enerji kaynaklarıyla yakından ilişkilidir. Ortadoğu bölgesinden büyük bir devletin yer almaması bölgeye yönelik rekabet ve mücadelenin canlı kalmasına yol açmıştır. Önemli küresel güçler artan ihtiyaçları ve değişen stratejik tercihleri ile beraber Ortadoğu petrol piyasasından daha çok pay almaya çalışmaktadır.

Ortadoğu'daki petrol kaynakları öncelikle küresel hegemonyanın kurulabilmesi ve korunabilmesi için hayati bir yere sahiptir. Bu anlamda Ortadoğu'daki petrol kaynakları küresel enerji güvenliğinin sağlanması yönüyle hegemonik gücün vazgeçilmez unsurlarından birini oluşturmaktadır. Petrol rezervleri bakımından önemli bir paya sahip olmasına rağmen ABD,

dünya petrol sevkiyatının güvenliğini elinde tutma konusunda önemli bir çaba içerisindedir. Bu durumun temel sebebi ise küresel hegemonyanın petrol kaynakları üzerinde kurulacak etkin bir denetim olmadan sağlanamayacak olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden ki ABD petrol ikmal yollarının güvenliğiyle bu kadar yakından ilgilenmektedir. Bu anlamda ABD özellikle Körfez bölgesindeki ülkelerle kurduğu yakın ilişkiler üzerinden Ortadoğu petrolleri üzerinde başat bir konum elde etmiştir. Rusya ise halihazırda önemli bir petrol ve doğalgaz üreticisi olmasına rağmen Ortadoğu'daki enerji kaynaklarının kontrolüyle yakından ilgilenmektedir. Bu bağlamda pragmatist ve aktif bir dış politika izleyen Rusya bu yolla ABD'nin bölgedeki hakim konumunu aşındırmayı ve diğer rakiplerinden daha avantajlı bir konuma yerleşmeyi hedeflemektedir. Nitekim Rusya'nın Suriye ve İran ile ilişkilerinin artan boyutu Ortadoğu petrollerinin hayati konumu göz önüne alınmadan anlaşılabilir. Bir diğer aktör olan Çin Ortadoğu petrollerine belki de en çok ihtiyaç duyan ülkedir. Yükselen bir güç olarak Çin büyük ölçüde enerjide dışa bağımlıdır. Bu durum Çin'in zayıf karnını oluştururken küresel bir güç olmasını da zorlaştırmaktadır. Çin'in enerji güvenliğini sağlama almadan etkin bir küresel güç olması pek kolay görünmemektedir. Bu durumun farkında olan Çin enerji güvenliğine katkı sağlayacak politikaları öncelikli politikalar olarak görmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu petrollerinin Çin nezdindeki önemi giderek artmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alakel, M. ve Yıldırım, A. (2014), "11 Eylül Sonrası ABD'nin Irak İşgali Sürecinde Hegemonya-Emperyalizm Tartışmalarına Eleştirel Bir Bakış", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8).
- Al, A.. (2015) "Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 143-159.
- Bauchard, D. (2006) "Le Moyen-Orient entre peurs et espoirs", in Ramses(Rapport annuel sur le système économique et les stratégies), ifri, ss.95-110
- Burchill, S. ve Linklater, A. (2014) "Giriş", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Ed. Scott Burchill ve Andrew Linklater, Çev. Muhammed Ağcan, Ali Aslan, 3.Bs., İstanbul, Küre Yayınları
- Cleveland, W. (2015) *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev: Mehmet Harmancı, Agora, İstanbul
- Cox, R. (1993) "Gramsci, Hegemony and International Relations: an Essay in Method", *Cambridge Studies in International Relations*, 26
- Djalili, M. ve Kellner, T. (2006a) "Au centre pétrolier du monde : le golfe Persique", in *Revue française de géopolitique, Outre-Terre (Arabies malheureuses – II)*, No : 14, érès éditions, s.341-375
- Djalili, M. ve Kellner, T. (2006b) "L'Asie centrale, terrain de rivalités", in *Le courrier des pays de l'Est*, No : 1057, septembre-octobre, ss.4-16.
- Duman, M. (2002) "Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, ss. 1-16.
- Friedberg, A. (2005) "The Future of US-China Relations:Is Conflict Inevitable?", *International Security*, 30(2), Autumn

- Gilpin, R. (2015) Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politigi, Kripto Yayınları, 3. Baskı, Haziran, Ankara
- Grandre, N. (2019) “Conflict with China is Not Inevitable”, 23 Nisan 2019, <https://nationalinterest.org/blog/skeptics/conflict-china-not-inevitable-53897> (Erişim Tarihi: 28.02.2020)
- Güneş, E. (2009) “Yeni Yüzyıldaki Çin-Amerika Rekabeti, Toplum ve Demokrasi”, 3(6-7), Mayıs-Aralık
- Hydrocarbons Technology. (2013) “The World’s Biggest Natural Gas Reserves”, <https://www.hydrocarbons-technology.com/features/feature-the-worlds-biggest-natural-gas-reserves/>, Erişim Tarihi:25.02.2020
- Hopf, T. (2013) “Common-sense Constructivism and Hegemony in World Politics”, International Organization, 67(2)
- Huntington, S.. (1997) The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, Simon Schuster, Inc, s.313
- Investopedia. (2019) “The World's Top Oil Producers of 2019”, <https://www.investopedia.com/investing/worlds-top-oil-producers/>, Erişim Tarihi:25.02.2020
- Kayrak, S. (2012) “Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu Politikası”, <http://www.bilgesam.org/incele/103/-rusya-federasyonu'nun-ortadogu-politikasi/#.XIVGhSgzZPY>, Erişim Tarihi: 26.02.2020
- Keohane, R. (1984) After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy, Princeton University Press, New Jersey
- Kreft, H. (2006) “La diplomatie chinoise de l’énergie”, in politique étrangère, 2 :2006, s.349-360
- Laruelle, M. (2007) “Asie Central : Le « Retour » de la Russie”, in politique internationale, No : 115, printemps, s.377-391
- L’Huillier, H. (2007) “Les Chinois à la conquête des hydrocarbures de la planète. Esquisse d’une approche intégrée”, in La Revue Internationale et Stratégique, No : 6, Printemps s.36-49.
- Mireur, Y. (2005-2006) “La politique globale des Etats-Unis et la sauvegarde du modèle américain”, in Politique Américaine, No : 3, Hiver
- Müller, F. (2006) “Le nouveau Grand Jeu”, in revue française de géopolitique Outre-Terre, Asie antérieure Guerre à l’Iran, No : 16, Editions érès, Paris, s.163-175
- Noël, P. (2005) “Dépendance pétrolière et politique étrangère américaine : au delà des mythes », dans G. Chaliand ve A. Jafalian (dir.), La dépendance pétrolière. Mythes et réalités d’un enjeu stratégique, Encyclopédia Universalis Editions, 2005
- Noël, P. (2006a) “Les Etats-Unis et le Pétrole du Moyen-Orient”, in Les cahiers de l’Orient, No : 83, Septembre 2006, s. 85-95

- Noël P. (2006b) “La « doctrine Bush » et la sécurité pétrolière”, in *Politique étrangère*, 2 , s. 243-253
- Öksüzler, O. ve İpek, E. (2011) “Dünya Petrol Fiyatlarındaki Değişimin Büyüme ve Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*
- Özev, M. (2017) “Energy Security and Future of the Persian Gulf, Ed. Sadık Ünay, *Global Political Economy After the Crisis*, Nova, New York
- Raballand, G. (2006/2007), “Les hydrocarbures du bassin Caspien: de la construction à l’affranchissement des interdépendances?”, in *La Revue Internationale et Stratégique*, No: 64, Hiver, s.120-131
- Rahr, A. (2007) “Russie - Allemagne : la relation spéciale et la présidence de l’Union européenne”, in *Politique étrangère*, No :1, Armand Colin, s. 109-122
- Rubin, L. (2014) *Islam and Balance: Ideational Threats in Arab Politics*, California, Stanford University Press
- Simonet, L. (2007) “Les pipelines internationaux vecteurs de prospérité, de puissance et de rivalités. Oléoducs et gazoducs dans la géopolitique et les relations internationales”, in *La Revue Internationale et Stratégique*, No : 65, Printemps s.50-62
- Sorkhabi, R. (2010) “Why So Much Oil in the Middle East?”, <https://www.geoexpro.com/articles/2010/07/why-so-much-oil-in-the-middle-east>, Erişim Tarihi:10.02.2020
- Tristram, P. (2019) *The Truth About Middle East Oil Reserves*, <https://www.thoughtco.com/middle-east-oil-reserves-by-country-2353411>, Erişim Tarihi:11.02.2020

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 1, March 2020

ORCID ID: 0000-0003-0152-4458

Makale Gnderim Tarihi: 29.01.2020

Makale Kabul Tarihi: 11.03.2020

<https://doi.org/10.30692/sisad.681639>

**EYLEM-TEMSİL DÖNGÜSÜNDE SZL KÜLTÜR ORTAMINDAN
ELEKTRONİK KÜLTÜR ORTAMINA SOMUT VE SANAL SAHNEDE
BENLİĞE KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ**

*A Comparative Overview on The Representation of Self From The Oral Culture
Medium to Electronic Culture Media in Tangible and Intangible Stage*

Mehmet Taner TÜRK

Dr. Öğretim yesi

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü

tanerturk@selcuk.edu.tr

Azem SEVİNDİK

Dr. Öğretim yesi

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü

azem_syndk@hotmail.com

zet: Sözlü kültür ortamı mahsulleri olan mit ve efsanelerin birer ardılları olarak ortaya çıkan tragedya ve komedyalar, yazılı kültür ortamının ürünleri olarak görülebilir. Bu oluŐumun kanıtları, aynı zamanda teknolojik kodlar olarak da adlandırılabilen yazılı kullanmayan toplumlarda bu türlerin sanatsal bir biçimde ortaya çıkmamasında aranabilir. Sözlü kültür toplumlarında tragedya ve komedyaların yerini rituel kökenli oyunlar ve diğer sözlü kültür mahsulleri almıştır. Yazılı kültür sadece sözlü kültür ortamında insanların kutsalları için tertipledikleri Őlenlerdeki ritüellerin sahnelenmiŐ hali olan tragedya ve komedyaların ortaya çıkmasını sağlamakla kalmamıŐ, aynı zamanda felsefi düşünce sistemlerinin güçlenmesini de sağlamıştır. Felsefenin ortaya çıkması ve sanatsal dramatik oyunların icra edilmesi sözlü kültür ve yazılı kültür ortamının farklılıklarının birer görünümleridir.

Her oyun bir sahneye ihtiyaç duyar. Antik Yunan'da dekor, zaman ve özel mekânlarla birlikte özgün bir sahnenin geliştirildiği söylenebilir. Bununla birlikte somut ve soyut görünüşleriyle günümüzde de sahnelerin çeşitlendiği anlaşılmaktadır. Bir sahne olarak görülebilecek sosyokültürel ortamlarda oluşan sosyal kimlik; dışsallaştırma, içselleştirme, nesnelleştirme ve kurumsallaşma olmak üzere dört aşamayla meydana gelir. Kimliği oluşturan alt yapılardan birisi olan benliğin bu sosyalizasyon süreci modernite tarafından standartlaştırılır. Elektronik kültür ortamında ise sözlü kültürün oluşturduğu ilkel benliğin yeniden canlandığı göze çarpmaktadır.

Sözlü kültürde benlik özeldir. Kimlik ise neseldir. Yazılı kültürle beraber sözlü kültürün oluşturduğu öznel olan, doğaya ve kültüre hükmetmeyi amaçlayan ilkel benlik toplumsallaşmayla beraber nesnelleşmiş ve kurumsallaşmıştır. Bunun sonucunda "süperego" "id"i baskılamıştır.

Bu çalışmada sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamındaki somut ve sanal sahnede benliğin temsilinin farklılıklarına ve benzerliklerine odaklanılacaktır. Sonuç olarak elektronik kültür ortamında ilkel benliğin; sosyal medya, spor müsabakaları, mitingler ya da konserler gibi kitlesel gösteri ve performanslarda yeniden belirdiği saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Benlik, Kimlik, Oyun, Sosyal Medya, Tiyatro

Abstract: The tragedies and comedies that emerged as successors of myths and legends, which are oral culture media products, can be seen as the products of the written cultural context. Evidence of this formation can also be sought in the absence of artistic expression of these species in societies that do not use the so-called technological codes. In oral culture societies, tragedies and comedies were replaced by ritual-based plays and other oral culture products. Written culture has not only provided the emergence of tragedies and comedies, staged in the rituals of the feasts organized for the saints of the people but also strengthened the philosophical thought systems in the oral culture context. The emergence of philosophy and the execution of artistic dramatic plays are the views of the differences between oral and written culture.

Every game needs a scene. It can be said that a unique scene in Ancient Greece is developed with decor, time and special places. However, with the tangible and intangible views, it is understood that the scenes are now being diversified. Social identity in sociocultural context that can be seen as a scene; is occurred as externalization, internalization, objectification and institutionalization. This socialization process of the self, one of the sub-structures constituting the identity, is standardized by modernity. In the electronic culture context, The revival of the primitive self which is created by oral culture is seen.

In oral culture, the self is subjective but identity is objective. The primitive self, occurred by oral culture with the written culture and being subjective and aiming to dominate nature and culture, is objectified and institutionalized along with the socialization. As a result, "superego" suppressed the "id".

In this study, it will be focused on the differences and similarities of the representation of the self in tangible and intangible scene in the oral, written and electronic culture context. As a result; it is detected that primitive self is appeared in mass demonstrations and performances such as social media, sports competitions, mass meetings or concerts.

Keywords: Self, Identity, Game, Social Media, Theater

GİRİŞ

Günümüz toplumları postmodern, endüstri sonrası ya da geç modern toplumlar olarak adlandırılmaktadır. Çağımız toplumlarının çoğunun gündelik hayatında gerçekleşen sosyokültürel değişimlere bağlı olarak farklı ortamlarda ikelliğin tekrar ortaya çıktığı görülmektedir. Araştırmamızda "ilkel" kelimesi kesinlikle düşünce olarak geriliği değil ruhsal yapının ilk ortaya çıkan unsuru olan "id" in yönlendirdiği beden odaklı dönemsel davranış kalıplarını içermektedir.

Modernitenin katı kuralları ile birlikte bastırılmaya çalışılan "id" in yönlendirdiği ilkel davranışlar otoritenin zayıfladığı yani "süperego" nun ortadan kalktığı mecralarda tekrar gün yüzüne çıkmaktadır. Özellikle kamusal alanda içindeki ikelliği bastırmaya çalışan insanlar, kitlesel hareketlerin icra edilmesine imkân tanıyan ortamlarda ya da denetimin olmadığı alanlarda otoritenin istemediği hareketleri sergileyerek bir tür arınma ritüeli gerçekleştirmektedir. Stadyumlar, konser alanları, sosyal medya, ev ya da ıssız ortamlar gibi özel alanlar ikelliğin yeniden gün yüzüne çıktığı alanlardır.

Gözlemci topluluğu karşısında sınırlı bir süre içinde gerçekleşen ve gözlemciyi belli açılardan etkilemeyi amaçlayan faaliyetler için kullanılan performans, belirli standartlar içeren bir ortamda icra edilir (Goffman, 2014: 33). Vitrin olarak da tanımlanabilecek bu ortamın somut ve soyut

olmak üzere iki boyutu vardır. Dekor ya da set vitrinin somut; dijital çağın göstere araçları olan Twitter, Facebook, Instagram vb. sosyal medya platformları ise vitrinin soyut ya da sanal yönüne işaret etmektedir.

Bir tiyatro sahnesi olarak da görülen dünyada, kişiler yüzlerine taktıkları maskelerle farklı performanslar sergileyerek bir şovmen gibi farklı rollere bürünmektedirler (Goffman, 2014). Şovmen, “kontrol altında tutmak istediği hedef kitleyi etkilemek, tarzıyla farkındalık yaratmak ister. Kendine has tarz oluşturabilmek, kimlik kazanmayı ve markalaşmayı beraberinde getirir” (Eker, 2014: 225). Sadece sosyal medya fenomenleri değil sosyal medyadaki kullanıcıların neredeyse tamamı bu eğilim içerisinde.

Çalışma, sözlü kültür sonrasında ortaya çıkan tragedyalardaki temsil öğesinin nasıl dönüşerek melez kültür ortamı olarak da kabul edilebilecek elektronik kültür ortamında kendisini nasıl yeniden sözlü kültüre ait eylemsellikle ifade ettiğini ispatlamayı amaçlamaktadır. Çalışmamızın anlaşılması ve analitik bir ilerleme sergilemesi için benlik, oyun, tiyatro, kimlik ve maske gibi kavramların birbirleriyle ilişkisinin kurulması gerekmektedir. Bu nedenle öncelikli olarak adı geçen bu kavramlar açıklığa kavuşturulduktan sonra benlik çatışmasının ıkellikle ve uygarlıkla ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde benlik sadece kavramsal düzeyde ele alınacaktır. İkinci bölümünde oyun ve tiyatro ilişkisi, üçüncü bölümde ise oyun kavramının psikolojik ve sosyolojik boyutları ele alınmaya çalışılacaktır. Dördüncü bölümde ise benliğin diğer kavramlarla ilişkisi üzerinden dijital ortamdaki eylem ve temsil durumu gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Elektronik kültür ortamı gözlemleri ve alandaki literatür çalışmalarının taranması yoluyla (gözlemle veri toplama tekniği) oluşturulmuş çalışmamız sözlü-yazılı ve elektronik kültür ortamlarındaki insan davranışlarını karşılaştırmalı olarak ele alarak insanlık tarihindeki eylem-temsil döngüsünü gözler önüne sermeye amaçlamaktadır.

1. Benlik

Günlük yaşamımızda bazı kavramları üzerinde hiç düşünmeden kullanırız. Bizi derinden sarsan ya da ani bir değişikliğin yaşandığı anlarda ise onları fark ederiz. Buna en güzel örnek olarak benlik kavramı gösterilebilir. Birçoğumuz için benlik tanımlaması oldukça zor bir kavramdır; fakat hiç kimse de kavramın varlığından şüphe duymaz. Günümüz Batı’sında benlik kavramı oldukça geç sayılabilecek bir zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Sorgulamadan kabul ettiğimiz insanlık düşüncesinin gelişmesi okuma-yazma faaliyetleri sayesinde. Benlik okuryazarlık neticesinde belirginleşen bir kavram olarak çağımız kültüründe kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır (Sanders, 2013, s. 9-10). Çünkü sözlü kültürün etkisini yitirmesi toplumsal etkileşimi azaltmaktadır. Diyalog yerini monoloğa bıraktığı için soyut düşünce üretimi etkinliğini yitirmektedir. Biz duygusunun yerini ben duygusuna bırakması azalan toplumsal etkileşim nedeniyle gerçekleşmektedir.

Gündelik hayatımızda bir kişinin yaptıkları ve söylediklerinin aslında kastettiğinden farklı olduğuna sıkça rastlarız. Benliğin gündelik hayatımızda yaşadığımız olaylarda ne kadarının iletişime dâhil olacağını toplumsal deneyim belirler. Diyaloga girdiğimiz her insanla farklı ilişkiler sürdürürüz. Karşıdaki kişiyi ne kadar tanıdığımız benliğimizi nasıl kullanacağımızı da belirler. Toplumsal ilişkiler sonucunda farklı farklı benlikler ortaya çıkar. Kendimizi ait hissettiğimiz toplumsal ilişkilerde birleşik benlik bulunurken, bazı eylemleri gerçekleştirmek için benlikte bölünme söz konusudur. İşte “sosyal ben” ile “ferdi ben” adı verilen iki farklı benlik bu durumlarda oluşur (Mead, 2017, s. 171). Sahnelerin bütüncül ve kapsayıcı adı olan sosyo-kültürel ortam “sosyal ben” ve “ferdi ben”i şekillendirir.

İnsanlar, bebeklik döneminde diğer insanlara yetişkinlik dönemlerinin aksine daha az önem verirler. Yaş ilerledikçe neye benzedikleri ya da hangi davranışlarının iyi ya da kötü olarak nitelendirilebileceğine dair fikir sahibi olurlar; fakat bu düşüncüyü oluşturan en önemli faktörlerden bir tanesi diğer insanların o kişiyi nasıl gördüğüdür. 1902 yılı gibi erken bir tarihte

Charles Cooley, ayna benlik kavramını kullanmıştır. Bu kavramla Cooley, kendimizi başkalarının gözünde yaşadığımızı kastetmektedir (Hayes, 2011, s. 20). Sürekli değişim ve gelişim gösteren benlik, insanın doğuştan sahip olduğu bir şey değildir. Toplumsallaşma süreci sonunda diğer bireylerle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bir olgudur (Mead, 2017, s.165). Bu etkileşim de aslında yanlı ve korumalı bir etkileşimdir:

Benlik denildiğinde bütün toplumsal formasyonlar için belli sabiteleri olan ve bütün toplumsal formasyonlar için değişmeyen evrensel kategorilere sahip bir niteliğe değil; tam tersine belli bir toplumsal formasyonla kazanılmış, hatta yeniden üretilmiş, tanımlanmış bir kimliğe atıfta bulunmuş oluyoruz (Topçuoğlu, 1995, s. 127).

Benlik toplumla girdiği etkileşim sonucunda şekillenir. Ait olunan toplumun kültürel bileşenleriyle belirli bir forma ulaşan benlik aslında kimlikten ayrı düşünülemez. Örneğin, ilkel toplumlarda bile bireyin kimliği, topluluğun ona verdiği değerle şekillenir ve böylece birey yeni bir statü kazanır. Oğuz Kağan Destanı'ndan da hatırlayacağımız Oğuz Kağan'ın avlanamayan ve öldürülemeyen gergedanı alt etmesi (Çobanoğlu, 2007, s. 124), Dirse Han oğlu Boğaç Han boyunda Boğaç Han'ın bu adı boğaya üstünlük sağlayarak alması (Ergin 2011: 78), Robin Hood ve Köroğlu'nun soylu sınıf karşısındaki mücadeleleri sonrasında kahraman statüsüne ulaşması vb. bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Kahramanlık statüsüne ulaşmak, ait olunan grubun ya da topluluğun onayıyla gerçekleşir. Bir başka ifade ile, içinde yaşadığı grubun çıkarlarına uygun bir hareketin gerçekleşmesi gerekmektedir. Böyle bir durumda karşı tarafı düşman ya da öteki olarak yaftalamak zorundadır.

Yukarıda sayılan örneklerin hepsinde bedensel eylemler görünmektedir. Benlik ve beden birbirinden ayrı düşünülür; fakat bedensel hareketleri benlik düzenler (Mead, 2017, s. 166). Descartes, “düşünüyorum öyleyse varım” önermesinde akla vurgu yaparak bedeni sadece uzamda yer alan mekanik bir yapı olarak ele alır. Beden, kartezyen anlayışla dış dünyaya aitken akıl düşünen şeydir. Beden sadece aklın komutlarıyla hareket edebilen bir makinedir (Işık, 1998, s. 200-201). Bedensel hareketlerin onayı toplumda hâkim olan kimliğin onaylanması ile gerçekleşir.

Aydınlanma döneminde akıl ve beden birbirinden ayrı düşünülmüştür. Çünkü bedenin rasyonel hareketleri yapması için kontrolünün akıl tarafından yapılması gerektiği düşünülmüştür. Uygarlığın ve kültürün ikellikten medeniyete doğru tek bir hatta ilerlediğini düşünen evrimci anlayışın temsilcileri ve ardılları, bedeni ya da başka bir ifadeyle bedenin ifade biçimi olan hazzı ötekileştirmiştir. Postmodern dönemde ise Aydınlanma dönemindeki düşünce yapısının aksine, beden akıl tarafından kontrol edilemez bir yapıya bürünmüştür. İhtiyaçların haz ya da arzu olarak karşımıza çıkartıldığı postmodernizm yeni benlik tasarımlarının seri üretime geçtiği dijital kültür ortamında kendisini göstermektedir.

Radyo ve televizyon kendi geleneklerini oluşturarak yeni oyuncu tiplerini iletişimin farklı bir boyutuyla sahneye yerleştirmiştir. Bu sahnede eylemi gerçekleştiren kişilere sınırları belli olan roller biçilmiştir ve bu roller hiç olmadığı kadar katıdır. Böylece aklın beden üzerindeki otoritesi devam etmiştir. Bilgisayar ve devamında karşımıza çıkan internet sayesinde aklın yüklediği ödevlerden sıyrılan beden, yeni bir toplumsallaşma türünün görüldüğü sosyal medya platformlarında yeniden üretilen benlikle özgürlüğüne kavuşmuştur. Sanal bir toplumsallaşma ile oluşan benlik bireye kuralları esnek olan bir oyunun parçası olma şansını tanımıştır. Bu platformların katılımcı bireylerden istediği tek bir şey vardır; oyuncu olmak.

2. Oyun ve Tiyatro

Mağaradan dijital çağa giden yolda insan davranışlarına yön veren benlik ve maske kavramlarının daha anlaşılır kılınması için tarihsel perspektifte oyun ve tiyatro meselesinin detaylı bir biçimde ele alınması gerekir.

Dünya oyun sahnesi ve tüm canlılar/insanlar oyuncudur (Nutku, 2011, s. 20). Oyun dinî-ritüelistik uygulamalarda, kutsal ve gerçek kabul edilen mitolojide (şaman olma ve büyü bozma ritüelleri), doğum/askerlik/evlilik gibi geçiş törenlerinde, bağ bozumu veya bolluk-bereket törenlerinde (ki komedyalar ve tragediyaların oluşumundaki esas etmen bu törenler ve yazılı kültürdür; o halde

modern tiyatro oyunlarının kökeninde de arınma/katharsis aranmalıdır), eğlence kültüründe oyun kendisini gösterir. Antik Yunan’da tiyatro oyunlarında ilkel dönemin büyü ve sihir anlayışı yerini çağdaş düşünce yapısına bırakarak taklidin tiyatrodaki bir değer haline gelmesini sağlamıştır (Şener, 2016, s. 16). Oyun kültürden farklı bir kavramdır. Çünkü oyunu oynamak için insan olmaya gerek yoktur. Kültür ise insani faaliyetler bütününe işaret eder. Tiyatronun kökenindeki insanın hayvanları taklit etme eylemi aslında oyundan tiyatroya mirastır. Bu süreci Huizinga şu sözlerle özetlemektedir:

[...] “oyunun” daha da “içinde” olan ve aydınlatılması çok güç bir ruhani unsurla karşılaşırız. Kutsal temsil bir görünüşün gerçekleştirilmesinden daha fazla bir şey olduğu gibi, simgesel bir gerçekleştirilmeden de fazla bir şeydir: Mistik bir gerçekleştirilmedir. Görünmez ve sözle anlatılması olanaksız bir şey burada güzel, hakiki ve kutsal bir biçime bürünmektedir. İbadete katılanlar, eylemin yüce bir mutluluğu somutlaştırdığından ve kendi alışılmış hayatlarındakinden daha yüksek bir düzeni gerçekleştirdiğinden emindir. Ancak, bu gösteri yoluyla gerçekleştirme, gene de oyunun biçimsel karakteristiklerini her açıdan korumaktadır. Eyleme bağlı olarak sınırları belirlenen bir mekânın içinde sahneye konulmakta ve bir şenlik gibi, yani neşe ve özgürlük içinde oynanmaktadır. Geçici bir değeri olan, kendine özgü bir evrenin sınırları bu amaçla belirlenmektedir. Ancak bu gerçekleştirimin etkisi oyunun bitmesiyle sona ermez: Görkemini dışarıya, olağan dünyaya yansıtmakta ve bayramı kutlamış olan grup için, bir dahaki kutsal dönem gelene kadar güvenlik, düzen ve refah sağlamaktadır. Dünyanın her bir köşesinde buna benzeyen örnekler bulunabilir. Eski bir Çin doktrinine göre, dans ile müziğin amacı evreni kendi yolunda tutmak ve doğayı insana yararlı olmaya zorlamaktır. O yılın refahı, mevsimleri karşılayan şenliklerde düzenlenen müsabakalara bağlıdır. Eğer bu toplantılar yapılmazsa, ürünler olgunlaşamayacaklardır (Huizinga, 2006, s. 32-33).

Kültür tanımlarına bakıldığında ister betimleme ister yorumlama isterse de değerlendirme biçiminde yapılsın, hepsinde karşımıza insani faaliyetler çıkar. Planlı ve programlı bir hareketi içeren kültürün aksine oyun mistik ve gizemli bir doğaya sahiptir. Katılımcıların hareketlerini daha duygusal temellerle gerçekleştirdikleri görülür. Ayrıca her ne kadar bir kural içerse de oyunun kuralları kültür gibi ilerlemeci bir anlayışla kurulmaz.

Oyun kavramının içeriğine kısa bir bakıştan sonra etimolojik kökenine bakıldığında Metin And’a göre (2012, s. 37-38) (y) kaynaştırma harfiyle birleşen “o-” fiilinin “ot” (=ot, ilaç) biçimi, oyun kelimesinin etimolojik kökeninin temelini oluşturduğu görülmektedir. Divanü Lüğati’t-Türk üzerine yapılan bazı çalışmalarda da “ot” kelimesi “ilaç, em; zehir” ve “ot-çı” “hekim, ilaç yapan” (Atalay, 1943, s. 444) şeklinde tanımlanmıştır. Bu anlamda oyun kelimesine kaynaklık eden “ot”, şamanların hastalık yaratan kötü ruhlarla savaşlarında kullandıkları “ilaç”tan türemiştir. Oyun kelimesinin anlamlarına bakıldığında, birçoğunda Şamanizm unsurları akla gelmektedir. Şaman; şölen ve törenlerde dans eder, çalgı aleti çalar, çeşitli sesler çıkararak taklit yapar ve şiir okur. Tiyatro, dans ve diğer seyirlik oyunların kökenlerinin şamanda ve şamanın eylemlerinde toplandığı görülmektedir (And, 2012, s. 37). Orta Asya’da şamanlara “oyun” denilmesi de bu açıdan önemlidir.

Abdülkadir İnan, Yakutlar ve Doğu Türkistan Türklerinin “kullandığı araçlar (cübbe, külah, davul, taş, put-fetişler) ve yöntemlerden (ayınlerdeki dans ve dramatik gösteriler, dua, ilahi ve efsunlar) yararlanarak günlük yaşamdan farklı bir dünyada hareket eden” (Aktaran: Özdemir, 2005, s. 207) erkek şamana “oyun” dediklerini, Saha ve Yakut Türkleri arasında bugün bile şamana “oyun” adı verildiğini belirtir (İnan, 1976, s.74). Günümüzde Anadolu’da oynanan köy seyirlik oyunlarının çağdaş tiyatronun temellerini attığı söylenebilir. Oyun ve seyircinin bir bütün halinde hareket ettiği köy seyirlik oyunları, gündelik olaylara (profan mahiyette) da yer vermesine rağmen, pagan/şaman törenlerine ait unsurlar kendisine yer edinmeye devam eder. Her ne kadar güldürü unsurları barındırsa da oyunlar dinsel kökenden kaynaklı bir ciddiyet de barındırır (Şener, 2011, s. 7). Yunan tiyatrosunda olduğu gibi Anadolu’da da ilkel ritüellerin çağdaş düşünce yapısıyla ele alınarak taklit unsuruyla sanatsal hale geldiği görülür.

Oyunun kaynaklarından bir tanesi de avlanmadır. İlkel insanların av oyunlarında tiyatronun üç temel ilkesi göze çarpar: taklit, eylem ve topluca katılım. İlkel oyunlarda oyuncular önceleri ellerini çırparak ya da ayaklarını yere vurarak bir ayin gerçekleştirir, sonradan söz konusu bu oyuna ezgiler ve belli anlamlara gelen sesleri eklerler. Bu oyunlar av törenlerinden doğa güçlerine olan saygıyla karışık korkuya kadar bir gelişme düzeyi gösterir. Böylece kutsal kabul edilen

yağmur duaları, bolluk törenleri, ölüm-dirilme oyunları ortaya çıkar. Avcı avını avlayabilmek için önce bir hayvan postuna bürünür ve hayvanın hareketlerini taklit ederek yakınına girer, avını öldürür, sonra köyüne döner, nasıl avladığını ötekilerine anlatacak bir hareketler düzenine girer. Bu ise eylemdir. Dans, ezgi ve hareketle oyununu sürdüren avcıya karşı seyirciler de avın uğurlu olmasını sağlamak için dans ederler. Bu da topluca katılımdır (Nutku, 2011, s. 17). Taklit, eylem ve topluca katılım gibi tiyatronun temel ilkelerinin kökenini doğada ya da başka bir ifade ile oyunda buluruz. Kültürel bir form olan tiyatroya eklenen bu ilkeler uygarlık sürecinde ilkeliliğin her zaman varlığını sürdürdüğünü göstermesi açısından önemlidir. Tiyatro-oyun ilişkisinin daha net olarak anlaşılması için tiyatro türlerine yakından bakmak gerekli olabilir.

Tragedya, Yunanca tragoidia'dan gelir; tragos (keçi) ve oïdie (türkü) sözcüklerinin birleşmesiyle keçilerin türküsü anlamında kullanılır. Dionysos şenliklerinde koro, tanrının ona bağlı kölelerini simgeler. Tanrının çevresinde hep doğanın yabancı güçlerini temsil eden teke ayaklı satirler bulunduğu için ilk bakışta koro da satirlerin biçimine girmiştir; ilk dönemlerde korodaki oyuncular teke derileri (tragoi) giyerek oyun alanına çıkmışlardır. Tragedya türü de tragos'ların şarkılarından doğmuştur (Nutku, 2011, s. 33). Dionysos şenliklerinde söylenen dithirambos şarkıları ile ortaya çıkan tragedya dinsel bir tören olarak ortaya çıksa da sonraları bir "sanat gösterisi"ne evrilmiştir (Şener, 2016, s.16). Antal Szerb, Dionysos'u devrimci bir tanrı olarak değerlendirir. Gençlerin ve kadınların tanrısı olarak görülen Dionysos, akıldışı güçlerin özgürleşmesi anlamına gelirken, sınırsız tutkunun ve acının temsilcisi olarak Helen kültüründe kendisine yer edinmiştir. Dans ve koroyu kısa zamanda hizmetine alan Dionysos için sanata karşı büyük bir ilgisi bulunan tiran Periandros şölenler örgütlemiştir. Dionysia adı verilen bu şölenlerde dans ve koro birleşmiş ve günümüze kadar gelen süreçte sahne oyunu kurumsal bir yapıya kavuşmuştur (Szerb, 2008: 35-36). Günümüz tiyatrosunun temellerinin de bu şölenlerde atıldığı pek çok kaynak tarafından da doğrulanmaktadır. Şener (2011, s.8) Max Müller, Wilhelm Mannhardt, Andrew Tang, E. B. Taylor, William Robertson gibi bilim adamlarının isimlerini bu savı destekleyenler arasında zikretmektedir.

Mageralı oyuncular, köy köy dolaşmalarına atıfta bulunarak ve kendi dillerinde köyler anlamına gelen 'komai' kelimesini işaret ederek 'komedyā' adının bu şekilde ortaya çıktığı tezini ileri sürmüşlerdir (Öngören, 1996, s. 34) diyen Aristoteles "Poetika" adlı eserinde şehirli oyuncuların köylere gitmesiyle ilişkilendirdiği komedyā kelimesinin oluşumu ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler verir. Aristoteles'e göre komedyanın törensel şarkılarla bir ilişkisi vardır; komedyā "Phallos şarkılarından doğmuştur ve 'Komos Şarkısı' yahut 'Komos alayında söylenen şarkı' demektir" (Öngören, 1996, s. 34). Bir eğlence türü olan "Komos"un ilk biçimleri ise "Pompeler"dir. Yine Aristoteles eserinde epik destanlar, tragedya, drama ve komedyā ile ilgili dikkat çekici bilgiler verir:

(...) Şimdi destan (epopoia) ve tragedya şiiri, ayrıca komedyā, dithirambos şiiri ve aulos ile kithara sanatlarının hepsi ana hatlarıyla öyle ya da böyle taklittir (mimesis). Ancak bunlar taklit ederken kullandıkları araçlar, taklit ettikleri nesnelere ve taklidi aynı şekilde değil de farklı bir tarzda yapmaları itibarıyla üç bakımdan birbirlerinden ayrılırlar. (...) Tragedya komedyadan bu farkla ayrılır: İkincisi günümüz insanlarından daha kötüler, ilki daha iyileri taklit etmek ister. (...) Sophokles bir anlamda Homeros'la aynı türden bir taklitçidir, zira ikisi de ağırlığı olan kişileri taklit ederler; öte yandan Sophokles Aristophanes'le de aynı türden bir taklitçi sayılabilir, zira ikisi de taklidi eylem ve davranışlarda bulunan insanlarla gerçekleştirirler. Zaten kimilerine göre bu tür eserlere drama (dramata) denmesinin nedeni, davranışlarda bulunanları taklit etmeleridir. Dorlar tragedyaı da komedyayı da bu yüzden kendilerine mal ederler ve bunun göstergesi olarak sözcüklere başvururlar: Kentleri çevreleyen yerleşimlere kendileri kôme derken Atinalıların demos dediğini, "komedyen (kômôidos) sözcüğünün de zaten "cümbüş yapmak" (komazein) fiilinden değil, bu insanların aşağılanarak kentten kovulup bir kômeden diğerine dolaşmalarından geldiğini söylerler; "yapmak" için Atinalıların pratteini kendilerininse dramı kullandığını da söylerler. (...) Tragedyalar için İlyada'yla Odyssea neyse komedyalar için de Margites odur. (...) Komedyā daha bayağı insanların taklididir ama kötülüğün her türünü ele almaz, gülünç olanı, yani çirkinliğin belli bir kısmını ele alır. Çünkü gülünç olan, insana rahatsızlık vermeyen bir kusur ve çirkinliktir. Örneğin gülünç maskeler çirkin ve çarpık olur ama insanı rahatsız etmez. Tragedyanın gelişim aşamaları ve bunları borçlu olduğumuz kişiler hakkında bilgi yok değil ama komedyā ciddiye alınmadığı için baştan beri unutulmuş. Komedyā ozanı denen kişiler ancak komedyā belli bir biçim kazandıktan sonra hatırlanır oldu. Maskeleri, ilk sözleri (prologos) ve birden fazla oyuncuyu ilk kimin kullandığı, kaç oyuncu kullandığı bilinmez olmuş (Aristoteles, 2017, s. 1-

14).

Geçen zaman içinde tragedyada Dionyos ile ilgili öğelerin azaldığı görülür. Bu unsurları artırmak için birkaç yüzyıl sonra satirik drama denilen tragedyaya ile komedyaya arasında konumlandırılabilen yeni bir tür ortaya çıkar (Tekin, 1998: 124).

Tiyatro; dram ve oyunun bileşimidir. Dram; akış halinde olan yaşamın olduğu gibi icra edilmesi ve canlandırılmasıdır. Dramlar sahnede oynanmak için yazılırlar. Biçim olarak karşıtlıkların çatışmasıyla gelişen ve başkaları önünde bir eylemin canlandırıldığı oyunlardır. Dramlar tragedyaya ve komedyaya şeklinde ikiye ayrılırlar. Dram kavramıysa, Eski Yunan dramı bağlamında tanımlanır. Batı tiyatrosu bu kaynaktan beslendiği için tanımlamalarını da ona göre oluşturur. Bizim kendimize özgü bir dramımız yoktur. Kaldı ki başta dil bakımından Eski Yunan'ın Hıristiyan mirasçısı Bizans İmparatorluğu bile bin yıllık ömründe özgün bir dram yaratmak şöyle dursun, Antik Yunan örneğinde bir dram bile geliştirememiştir. Avrupa'nın dahi Ortaçağ'da yarattığı Hıristiyan dramı Antik Yunan kaynaklıdır. İslam dininde de dramın oluşturulmadığı göze çarpar. Yalnızca Hıristiyanlıkta acı çekme (passion) oyunlarının bir benzeri Şî inancı taziyelerinde, Kerbela olaylarının sergilenmesinde bir nebze göze çarpar. Türk tiyatrosunun dram yokluğu bir kenara bırakılıp oyunculuk gibi seyirlik yanına döndüğümüz zaman geleneksel Türk tiyatrosu başlığı altında incelenen bu yüzün özgün bir tiyatro niteliği taşıdığı görülür. Türk tavrı ve üslubu bu tiyatrolarda hemen fark edilir (And, 1983, s. 5-6).

Dramatik tiyatronun kaynağında büyü, gösteriyi ortaya çıkaran bir araçtır. Büyü, maske ve dansla gelişen oyun, insanoğlunun doğaya karşı durmasına yaradığı kadar insanlar arasındaki duygusal bağların gelişmesine de yol açar. Ancak tiyatronun kaynağını yalnız bu özelliği ile açıklamak eksik kalır. O halde tiyatronun kaynağı nedir? Büyü kadar doğada insanları çeken renkler, etkili kokular, göz alıcı biçimler, güzel sesler ve hareketler tiyatronun doğuşunda etkindir. Tartımlı düzen de tiyatronun kaynağıdır ve bu düzen doğada da vardır; yüreğin atışı, solunum, cinsel birleşme, başka deyişle birtakım özelliklerin tartımlı tekrarı ve bundan insanların aldığı tat, tiyatronun kaynağındaki dans, jest, ezgi ve maske ile bütünlüğe erer (Nutku, 2011, s. 18). İlkel büyü törenleri, tıpkı tiyatro gibi, belirli bir düzen içermelidir. Kutsal törenler, her ne kadar içerik olarak büyü içerse de, biçim bakımından teatral ya da daha kesin ifadeyle dramatiktir. Örneğin; Osiris, Attis, Thammuz, Adonis, Dionysis, Demeter vb. mitlerde yaygın biçimde görülen ölme ve diriltme olayının temsillerinde biçimsel olarak taklidin bir düzen içinde gerçekleşmesi beklenir.

3. Oyun, Kimlik ve Maske

Fizyoloji, psikoloji ve sosyoloji; hayvanların, çocukların ve yetişkin insanların oynadıkları oyunu gözleyen, betimleyen ve yorumlayan ve neticesinde onun hayat düzlemindeki yerini saptamaya çalışan bilim dallarıdır. Bu bilim dallarında araştırma yapanların bir kısmı oyunu biriken yaşam enerjisi fazlalığından kurtulma ya da gevşeme; bir kısmı egemenlik kurma; bir kısmı zararlı eğilimlerden kurtulma; bir kısmı gerçek hayatta gerçekleştirilmesi mümkün olmayan arzuların kurmaca bir ortam vasıtasıyla giderilmesi ve böylece benlik duygusunun korunması olarak görmektedirler. Oyun hangi açıdan ele alınırsa alınsın cevabının bulunamadığı bir şey vardır. Oyunun zevkli bir yanı (aardigheid) vardır. İster yavru köpeklerin, bebeklerin oyunu olsun, ister bir futbol maçında bağırarak kitleler olsun durum ve bağlam değişmez. Kelime anlamı doğa olan "aard" kelimesi bizi kültürün tam karşısına çıkarmaktadır (Huizinga, 2006, s. 18-19). İnsanın sahip olduğu ferdi ve sosyal benlik arasında yaptığı geçişlerde kullandığı araç maske olarak nitelenebilir. Şartlara göre insanın takındığı tavır ve sergilediği hareket ve davranış kalıplarına yön veren soyut maskelerdir. Burada kastedilen Dionysos şenliklerinde insanların taktığı somut maske değildir. Maske yukarıda sözü geçen rahatlama, gevşeme ya da benliğin korunmasında aracılık etmektedir.

Öyleyse, insanlar neden maske takarlar? Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, maske tanıdığımız kişiyi yok eder ve onun insana özgü yüzünü ve ifadesini alarak yerine tanımadığımız, doğaüstü, insanla ilgili olmayan bir görünüş içine sokar. İkincisi, maske, oyuncunun yüzünü yeniler ve ona bir özellik verir. Bununla birlikte iki çeşit maske vardır. Biri, yüzün boyanmasıyla ten üzerinden yapılan maskedir. Diğeri, yabancı bir maddeden (tahta, bakır, ot, tüy, alçı, tutkal kâğıt hamuru

vb.) yapılan ve istenilen ifadenin daha kolayca verilebildiği maskedir (Nutku, 2011, s. 18). Yukarıda sözü edilen somut maskelerin yanı sıra maskenin az önce kısmen değinilen bir de soyut boyutu bulunmaktadır. Kişinin kendi kimliğine ya da kimliğin belirlediği role inanmadığı durumlarda ortaya çıkardığı yeni kimlik de bir maskedir. Ezra Park bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

Kişi (person) sözcüğünün ilk anlamının “maske” olması büyük olasılıkla basit bir tarihsel rastlantı değildir. Daha ziyade herkesin her zaman ve her yerde, az çok farkında olarak belli bir rolü oynadığı gerçeğinin kabulüdür bu. ... Biz birbirimizi bu roller içinde tanırız; bu rollerde kendimizi tanırız. Bir anlamda, kendimiz hakkında oluşturduğumuz anlayışı-hakkını vermeye çalıştığımız rolü-temsili ettiği sürece bu maske bizim daha hakiki benliğimizdir, olmak istediğimiz halimizdir. Sonuçta, rolümüzü anlayış şeklimiz doğamızın, kişiliğimizin ayrılmaz bir parçası haline gelir (Park, 1950, s. 249-250; Aktaran: Goffman, 2014, s. 31).

Mikhail Bakhtin, *François Rabelais ve Ortaçağ-Rönesans Halk Kültürü* adlı kitabının resmi bayram ile karnavallarda insan davranışlarını karşılaştırdığı bölümünde bu tarz bayramların halkın genellikle kendi fikirlerine uymayan; fakat değişmez olarak kabul edilen normları, yasakları ya da dini ya da politik değerleri dayattığını, bununla birlikte karnavallarda kast, mülkiyet, aile ya da yetişme tarzı gibi bütün hiyerarşik düzenin tamamen ortadan kalktığı -yani eşitliği kutsadığını- belirtmektedir (Bakhtin, 2016, s.18-19). Gerçekliğin grotesk bir sunumu olan karnavallarda özellikle devlet ve kilise yetkilileri halk tarafından yoğun olarak alaya alınır ve toplum önünde küçük düşürülür. Senenin belirli dönemlerinde de olsa halk ve otorite sahipleri konum değiştirir. Böylece gerçeklik algısı karnavallar sayesinde groteskleşir. Gerçeklik ters yüz edilerek gündelik hayatın gerçeğinin yerini karnavalın sunduğu grotesk gerçeklik alır (Çil, 2017, s. 81). Gerçeklik algısının groteskleşmesinde maske anahtar role sahiptir. Çünkü yan yana gelmesinin gülünç durumlar oluşturduğu zıtlıkların abartılı bir sunumu olan groteski takılan maskeler sağlamaktadır.

4. Eylem-Temsil Döngüsünde Sözlü Kültür Ortamından Dijital Çağ’a Somut ve Sanal Sahnede Benliğe Karşılaştırmalı Bir Bakış

Yazı ve matbaadan önceki dönemlerde yaşayan ve iletişimini sadece konuşma diliyle sağlayan kültürler “birincil sözlü kültür” olarak adlandırılırken günümüzde radyo, televizyon, telefon ya da diğer elektronik medya aygıtlarının sözlü nitelikleri “ikincil sözlü kültür” olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde neredeyse bütün kültürlerde yazı ya da yazı deneyimi mevcut olduğu için birincil sözlü kültür artık yok denecek kadar azdır; fakat ikincil sözlü kültürün içinde birincil sözlü kültüre ait düşünce tarzları ve eylem ifadelerine sıkça rastlanmaktadır (Ong, 2014, s.23-24). Birincil sözlü kültüre göre oldukça denetimli bir yapıya sahip olan yazılı kültür aslında uygarlıkla eşdeğer olarak düşünülebilir. İllellik ya da barbarlık sesli ya da gürültülü; uygarlık ise sessizdir. İllelikte eylem, uygarlıkta ise temsil vardır. Uygarlık doğanın taklidi olarak bir anlamda doğanın temsilini gerçekleştirmektedir. Günümüz dünyasında hem eylem hem de temsil bir arada yürümektedir. Tarihsel olarak sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş; yerini artık yazılı kültürden sözlü kültüre dönüştürmüştür. Bu yüzden uygarlığın sessiz hareketi olan yazılı kültür içinde sözlü kültürün eylem hareketleri kendisini göstermektedir.

Sanders’a (2013, s.11) göre okuryazarlığın temeli iyi bir sözlü kültüre sahip olmaktan geçer. Televizyon, sinema, bilgisayar vb. elektronik aygıtlar sözlü kültürden yazılı kültüre giden yolu tıkamaktadır. Yine Sanders (2013, s. 34), köylülerin çarşı-pazar alışverişlerini sözlü kültürle, süpermarketlerde yapılan alışverişi ise yazılı kültürle ilişkilendirir. Köylülerin pazar alışverişlerinde hem alıcı hem de satıcı aktiftir ve canlıdır. Bu canlılıkları adeta teatral bir gösteriye de dönüştürür. Bu yüzden yapılan pazarlıklar ya da söylemler pazarda bulunan kişilerin ilgisini çeker ve bir seyirci kitlesi meydana getirir. Burada ilgi çeken satılan mal değil alıcı ve satıcı arasında değiş-tokuşu yapılan söz ve temsil yeteneğidir. Yazılı kültürün somutlaşmış hali olan süpermarketlerde ise bir edilgenlik ve suskunluk söz konusudur. Satıcı alıcıyı ürünü alması için zorlamaz. Alıcı da ürün pahalıysa başka süpermarketlere gider (Sanders, 2013, s.14).

Uygarlığın bir diğer göstergesi olan televizyon da aynı süpermarketler gibi alıcıyı edilgen bir hale sokar. Verilen mesajları alıcı (izleyici) karşılık vermeden içselleştirmek zorunda kalır. Bilgisayar ile birlikte elektronik kültür ortamlarında ise farklı bir yapı bulunur. Alıcı ve gönderici, aynı Sanders'ın çarşı-pazar örneğindeki gibi, canlıdır ve etkindir. Yazılı kültürün bir ürünü olan bilgisayarda ilkel olarak görülen eylemler tekrar gün yüzüne çıkmaktadır. Yazılı kültür öncesinin kime ait olduğu bilinmeyen eserlerinin yerini kime ait olduğu bilinmeyen paylaşımlar almaktadır. Bir başka ifadeyle elektronik kültür ortamında anonimlik tekrar belirginleşmiştir.

Postmodern durumun kendisini en iyi gösterdiği alanlardan bir tanesi elektronik kültürün lokomotifini konumuna ulaşan sosyal medyadır. Uygarlık ve modernlik düzen ister. Postmodernizm ise kaostan beslenir. Anlam ve eylem bulanıktır, karmaşıktır. Eylemin aktörü çoğunlukla bilinmez. Yapılan paylaşımların sahibi sahte (fake) hesaplardır. Sorumluluk duygusundan kaçışı da barındıran bu tarz eylemler aslında yeni tür bir toplumsallaşma biçimini somutlaştırması açısından önemlidir. Ortak değerlerin olmadığı bu tarz yaşam biçimi kendisine en iyi hareket alanı olarak sosyal medya ortamını seçmektedir. Çünkü sosyal medya ile somut olarak yaşadığımız dünya biçimsel olarak birbirinden çok farklıdır; fakat yapılan eylemler benzerlik taşımaktadır.

Sürekli bir işe sahip olan bir kişinin o zamana kadar yapmış olduğu işi bırakıp yepyeni bir uğraşı sahibi olması, o bireyin yeni dâhil olduğu sosyal hayat neticesinde eski hayatına dair deneyimlerini yavaş yavaş arka plana atıp yeni ortama dair eylem dizgelerini benimsediği görülür. Eğer yeni ortamla aşına olduğu eski ortamın ilişkilerinde benzerlikler fazlaysa benlik bölünerek sorunsuz ya da fazla sorun yaşamadan kişinin hayatına devam etmesini sağlar. Sosyal medyada da benzer bir durum söz konusudur. Sosyal medyada bağlama bağlı olarak farklılaşan ve çeşitlenen icra performansları vardır. Arkadaş bulma sitelerinde romantik bir kimliğe bürünen birey, taraftar forum sitelerinde radikal ve ilkel bir duruş sergileyebilir. Aşama aşama arınan ve bu süreçten haz duyan benlik bireyin gündelik hayatta oluşturduğu benlikten uzaklaşır ve yeni bir benlik oluşturur. Sosyal medyada inşa edilen bu benlik, kişinin gündelik hayatta toplum nezdinde elde ettiği benlikle çatışır ve bazen de taban tabana zıtlık taşır. Maskeler kişinin gündelik hayatına dair değerlere karşı gösterdiği sapmaların gizlenmesini sağlar.

Sosyal medya ilk etapta herkese kendi karnavalına katılma imkânı sunar. Bunun için yapılması gereken belirli ritüeller vardır. Bu ritüellerin ilki gerçek kimliğin ve benliğin maskelendiği kullanıcı adlarıdır (nickname). Toplumdaki sınıf ayrımının ortadan kalktığı karnavallar gibi sosyal medyada da bireyler kullanıcı adları sayesinde doğal sosyo-kültürel ortamlarda kullandıkları maskeleri de bir kenara bırakarak özgün kimliklerini sergileme şansı elde ederler. Gündelik hayatta baskıladıkları benlikleri sosyal medya aracılığıyla gün yüzüne çıkar. Bu durumu sağlayan yeni, farklı ve denetimsiz bir ortamda bulunmaktadır. Sosyal medya insanlara bu şansı tanımaktadır. Böylece insanlar hayatlarını sosyal medyada paylaşılabilir şekilde kurgulamaktadırlar. Bunun için kendilerine sürekli deneyim alanları yaratırlar. Bu deneyim alanlarındaki sunumlar ise tıpkı ilkel insanların av oyunlarındaki teatral icranın üç temel ilkesi olan taklit, eylem ve topluca katılım unsurlarını bizlere hatırlatır. Doğanın ve eylemin taklidi olan "mimesis" ve ayrıca topluca katılım ve hatırlanan deneyimler sonucunda gerçekleşen "katharsis" in temelleri bu unsurlarda aranmalıdır.

Hatasız olma isteği ve diğerlerinin gözünde itibarını sürdürme arzusu grup tarafından önceden belirlenmiş olan uygun davranışları teşvik etmektedir. Hatasız olma isteği eylem öncesinde eylemin nasıl yapılacağına karar verme; itibar kazanma ve koruma isteği ise diğerlerine karşı yapılan davranışlar üzerinde etkide bulunur. Her iki durum da grup aidiyeti için yapılır. Grup kimliğine aykırı davranışlar olan sapmalar grup üyeleri tarafından onanmaz ve çeşitli yaptırımlar içerir (Jenkins, 2016, s.169). Aynı sosyal ortamda bulunan kişiler benzer performans ve davranış kalıpları ile birbirlerini anlamaya çalışır. Aslında toplumsal sınıflardaki ortak beğeniler de benzer durumlarda benzer davranış kalıplarını benimsemelerinden kaynaklanır. Paylaştıkları bağlam onların grup/sınıf kimliğini meydana getirir (Yıldırım, 2019, s.18-19). Hem bireyin davranışları hem de grup ya da sınıfın yargıları birbirini etkiler. Sosyal medyadaki farklı uygulamalarda görülen beğenin silinmesi, "retweet" in geri alınması, takipten çıkılması, "mention" ların

silinmesi vb. sosyal medya ritüelleri gruptan dışlanmaya örnek olarak gösterilebilir. Yapılan paylaşımın destek görmesi için ya da karşıt görüş içeren bir paylaşımın tepki görmesi için grup kimliğini en iyi biçimde sunduğu düşünülen kişiler, ki çoğunlukla fenomen olarak isimlendirilen kullanıcılar, paylaşımlarda etiketlenirler.

Grup ilkelerine tutarlı paylaşımlar yaparak gruba uymak kişinin grup kimliğini rasyonelleştiren unsurlardır. Böylece grubun kuralları içselleştirilmiş olacağından kişi itibarını korumayı sürdürecektir. Jenkins (2016), kimlik inşasının son aşaması olan kurumsallaşmayı alışkanlıklarla örtüştürerek şu cümlelerle ifade etmiştir: “Kolektif alışkanlık bir kurumsallaştırma şeklidir ve alışkanlık çoğunlukla kurumsallaşmış örüntülerin bireysel ifadesidir” (s.186). Belirli kavramlar üretirek ve bu kavramlar çerçevesinde gruplar kuran ve kendilerine karşı yine kavramlarla üretilen gruplarla mücadele etme ihtiyacı hisseden sınıflar; olaylara farklı açıdan bakarak farklı beğeni ve algılara karşı ortak davranış kalıpları belirler (Bourdieu, 2015, s. 694, 696). Faillerin yatkınlıkları, habitusları ya da sosyal dünyayı idrak ettikleri zihinsel yapılar ait oldukları sosyal yapıyı içselleştirmeleriyle mümkündür. Bu sosyal gerçekliğin inşası sadece bireysel değil aynı zamanda kolektif bir teşebbüsün de sonucu olabilir. Kısaca sosyal dünyadaki konumları üzerinden sahip oldukları bilişsel ve değerlendirici yapılar olarak habituslarına göre tahayyülleri değişkenlik gösterir (Bourdieu, 2014, s. 201).

Sosyal medyada iki türlü maske vardır. Bir tanesi bedenini diğeri ise entelektüel düzeyin farklı sunulmasını temin etmektedir. İlkinde fotoğraf filtreleme programları sayesinde yüzde bulunan kırışıklar, sivilceler, dişlerdeki lekeler vb. ortadan kaldırılır; diğesinde ise sağduyu, çalışkanlık, iyimserlik, pratik zekâ vb. durumlar ortaya konulmaktadır. Sosyal medyadaki bu tür maske kullanımı günümüz insanının yeni arınma (katharsis) ritüellerindedir. Bir oyuncudan farksız olan birey kurmaca bir sahne ve sanal bir vitrin olarak değerlendirilebilecek ve yeni hayat tarzlarının tasarlanıp kurulduğu sosyal medya ortamında gündelik hayatta biriktiği yaşam enerjisi fazlalığından kurtulma ya da gevşeme; egemenlik kurma ve gerçek hayatta gerçekleştirilmesi mümkün olmayan arzulara ulaşma şansı elde eder ve böylece yeni bir benlik inşa eder.

Sosyal medya üzerinden üretilmiş sanal kimliklerin söz konusu mecrada saygınlığı verme biçimi olarak beğeni ve yorum gibi eylemleri kullandıkları görülmektedir. Elektronik kültür ortamı melez olarak adlandırılabilir, çünkü kişinin sözle söylediklerine diğeri kullanıcılar yorumla ya da beğeniyle (like) yani yazıyla cevap vermektedir.

İlkel toplumdaki statü elde mücadelesi günümüzde dijital ortamda değişerek ve dönüşerek işlev sahibi olarak devam etmektedir. Sosyal medyadaki takipçilerden beğeni kazanma ve yaptıkları eylemlerin paylaşarak takdir görme isteği, birçok sosyal medya kullanıcısının gerçek hayatta yapmaya cesaret edemeyeceği eylemler için onları teşvik etmektedir. Örneğin; gökdelenlerde ve uçurum kenarlarında öz çekim yapma, vahşi doğada hayvanlarla mücadeleye girişme, yapılamayacak şakaları belirli ortamlarda gerçekleştirme, spor müsabakalarında rakip tribünde kendi takımının lehine tezahüratta bulunma ve bu durumları, sosyal medya ortamlarında paylaşma dijital platformda ilkel toplumlara özgü davranış ritüellerinin yeniden belirmesidir.

SONUÇ

Çalışmamızda benlik, kimlik, oyun, tiyatro, maske ve kültür ortamları ilişkisi bireylerin görünüşleri ve icraları eylem-temsili bağlamında ele alınmıştır.

Çağımız toplumlarında yaşanan sosyo-kültürel değişimlere bağlı olarak gündelik hayatta ve sosyal medyada ilkeliğin tekrar belirdiği görülür. Sosyal medyada bağlama göre farklılaşan ve çeşitlenen icra performansları insanların yeni ortamlarda çeşitli maskelerle kendilerini güncellediklerinin kanıtıdır. Sosyal medyada inşa edilen benlik, kişinin gündelik hayatta toplum nezdinde elde ettiği benlikle çatışır.

Oyun, ilkel toplumlarda maskelerle birlikte benliğin sunumu ve gösterimi için kullanılan ritüelistik bir eylemdir. Sahnede benliklerin temsili maskeler aracılığıyla kuran tiyatro

oyuncularıyla kendilerini özdeşleştiren, fakat gündelik hayatına dair değerlerde sapmalarda bulunmayan Antik Yunan toplumunun aksine “Digital Çağ toplumu”, yazılı kültür çağı öncesinin temsili olan ilkel benliklerine tekrar dönme eğilimindedir. Sosyal medya sahnesi ve vitrinindeki maske kullanım çeşitliliği günümüz insanının postmodern arınma (katharsis) ritüellerindedir. Bu ritüeller çeşitli biçimlerde gerçekleştirilir. Bunlar siyasi, ekonomik ve kültürel içerikli kısa mesaj, tweet ya da retweet, video paylaşımları, durum paylaşımları, yazı ya da görsellerdir. Birey kendisini, gündelik hayatında tepkisiz kaldığı ya da fazla önem vermediği meselelerle ilgili sosyal medya platformlarında paylaşımda bulunarak tasarlanan ve güncellenen yeni benliği üzerinden arındırma çabasına girişir.

Sosyal medya insanların benliklerini sergileyebilecekleri yeni oyun alanları açar. Postmodern durumun her şeye kucak açan yapısından da destek alan ve aynı zamanda denetimsiz bir icra ortamı da olan sosyal medya bireye eylemde ve söylemde hareket özgürlüğü kazandırır. Böylece ilkel bir oyuncu hüviyetine bürünen insan kendisine postmodernizmin çoğulculuk ilkesi sonucunda, üretilmiş ve çoğaltılmış yeni kimliğini inşa etmiş olur. Çünkü bu kimlik sayesinde oyuncu olarak sosyal medya kullanıcıları istediği kişi ya da şeyleri paylaşır, eleştirir, bozar, düzeltir, onaylar ya da reddeder.

KAYNAKÇA

- And, M. (1983). Türk Tiyatrosunun Evreleri. Ankara: Turhan Kitabevi.
- And, M. (2012). Oyun ve Bügü Türk Kültüründe Oyun Kavramı (3. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles (2017). Şiir Sanatı Üzerine. A. Çokona ve Ö. Aygün (Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atalay, B. (1943). Divanü Lügati't-Türk Dizini. “Endeks”. Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- Bakhtin, M. (2016). François Rabelais ve Ortaçağ-Rönesans Halk Kültürü. S. Gürses (Çev.). İstanbul: Alfa
- Bourdieu, P. (2014). Seçilmiş Metinler (2. Baskı). L. Ünsaldı (Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi. D. F. Şannan, A. G. Berkkurt (Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Çil, H. (2017). Bedeni Kurgulamak İslami Romanlarda Beden ve Kimlik. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çobanoğlu, Ö. (2007). Türk Dünyası Epik Destan Geleneği. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2011). Dede Korkut Kitabı - I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker, G. Ö. (2014). İnsan Kültür Mizah Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah (2. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Goffman, E. (2014). Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu (3. Baskı). B. Cezar (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hayes, N. (2011). Psikolojiyi Anlamak. F. Şar ve A. Hekimoğlu (Çev.). İstanbul: Optimist Yayınları.
- Huizinga, J. (2006). Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme (2. Baskı). M. A. Kılıçbay (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Işık, İ. E. (1998). Beden ve Toplum Teorisi Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine. (Yayınlanmamış doktora tezi). Mimar Sinan Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İnan, A. (1976). Eski Türk Dini Tarihi. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

- Jenkins, R. (2016). Bir Kavramın Anatomisi: Sosyal Kimlik. G. Bostancı (Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Mead, H. (2017). Zihin, Benlik ve Toplum. Y. Erdem (Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Nutku, Ö. (2011). Dünya Tiyatrosu Tarihi I. İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
- Ong, W. J. (2014). Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü'nün Teknolojileşmesi (5. Baskı). S. Postacıoğlu Banon (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Öngören, F. (1996). Antik Mizah ve Dionysos. Güldiken Mizah Kültür Dergisi, 10, 34-38.
- Özdemir, N. (2005). Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Park, R. E. (1950). Race and Culture. Illinois: The Free Press.
- Sanders, B. (2013). Öküzün A'sı Elektronik Çağ'da Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi (3. Baskı). Ş. Tahir (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Szerb, A. (2008). Dünya Yazın Tarihi. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Şener, S. (2011). İnsanı Geçitlerde Sınayan Sanat Dram Sanatı (2. Baskı). İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları
- Şener, S. (2016). Düünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi (10. Baskı). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Tekin, O. (1998). Eski Yunan Tarihi (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topçuoğlu, A. (1995). Modernleşme Sürecinde "Bireyin" Dönüşümü ve Yaşantının Meşruluğu Sorunu. Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, 9-10, 127-138.
- Yıldırım, A. F. (2019). Farklılıklar ve Ötekileştirme. Konya: Çizgi Kitabevi.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 1, March 2020

ORCID ID: 0000-0003-1672-4823

Makale Gönderim Tarihi: 25.12.2019

Makale Kabul Tarihi: 11.03.2020

<https://doi.org/10.30692/sisad.665059>

ANTİK PİSİDİA SAGALASSOS'TA İMPARATOR KÜLTÜ VE BU KÜLTÜN ROMA'NIN HİRİSTİYANLAŞMASI SÜRECİNDEKİ İZLERİ*

*The Empire Cult at Antique Pisidia Sagalassos and Traces of This Cult in the Process
of Christianization of the Rome*

Zekiye SÖNMEZ

Dr. Öğr. Üyesi

Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri

(Dinler Tarihi)

zsonmez@aku.edu.tr

Özet: Bugün Burdur'un Ağlasun ilçesi sınırları içinde bulunan Antik Sagalassos'ta ilk yerleşimin izleri Epipaleolitik Döneme (M.Ö. 16000-10000) kadar geriye gitmesine rağmen, bölgede yapılan kazılardan Sagalassos'ta tarımsal hayatın M.Ö. 6. binyıla kadar eskiye dayandığı tespit edilmiştir. Köklü bir geçmişe sahip Sagalassos'un "imparator kültürü"yle ilgisi Augustus'a adanan "Apollon Klarios Tapınağı" ve Divus Hadrianus ve Antoninus Pius'a adanan "Antoninus Pius Tapınağı" başta olmak üzere birçok tapınak, anıt, heykel ve sikkeden anlaşılmıştır. Nitekim Hadrianus'un (M.S. 117-138), M.S. 120'li yıllarda Sagalassos'u, başkenti Ephesus (Efes) olarak bilinen Asia (Asya) Eyaleti'nden, Lycia ve Pamphylia Eyaleti'ne taşınması sırasında, kente hem "Pisidia'nın en ihtişamlı birinci kenti, Romalıların dostu ve müttefiki" unvanını vermesiyle, hem de "neokoros" olarak ilân etmesiyle, kentin imparator kültürü tescillenmiştir. Bu kült çerçevesinde dinî ve sosyal ağırlıklı festivaller düzenlenmiştir. Sagalassos'taki imparatorluk kültürü Hıristiyanlığın ortaya çıkmasından sonra, imparatora kurban sunulması dışında; din adamlarının unvanlarının korunması, yapılan oyunlar ve gladyatör dövüşleri gibi kült adına yapılan her şey, aynen devam etmiştir.

Bu çalışmada; Antik Pisidia ve Sagalassos'la ilgili genel bilgilerin yanı sıra, Sagalassos'taki imparator kültürünün varlığı, kentteki delilleri, kült çerçevesinde yapılan etkinlikler ve bu kültün Roma'nın Hıristiyanlaşması sürecindeki durumu

* Bu çalışma; 5-6 Aralık 2019 tarihlerinde Burdur'da yapılan IV. Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Sempozyumu'nda (ISASOR IV – 2019), "Antik Pisidia Sagalassos'ta İmparator Kültü ve Onun Hıristiyanlık Üzerine Etkisi" adıyla sunulan, fakat yayınlanmayan bildirinin genişletilmiş halidir.

ele alınacaktır. Böylece imparatorluk kültürünün Roma'nın Hıristiyanlaşması sürecinde benzer şekilde devam ettiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pisidia, Sagalassos, İmparator Kültü, Hıristiyanlık.

Abstract: Today, although the traces of the first settlement in Ancient Sagalassos, which is located within the borders of Ağlasun district of Burdur, go back to the Epipalaeolithic Period (B.C. 16000-10000), the agricultural life in Sagalassos is based on the findings obtained from the excavations in the region, it was determined that it dates back to the B.C. 6th millennium. The existence of the "emperor cult" in Sagalassos with a long history has been understood from many temples, monuments, sculptures and coins, especially the "Temple of Apollo Clarios" dedicated to Augustus and the "Temple of Antoninus Pius" dedicated to Divus Hadrianus and Antoninus Pius. As a matter of fact, Hadrianus (A.D. 117-138), in A.D. 120's, when he moved Sagalassos from the Province of Asia, its capital was known as Ephesus/Ephesos to Lycia and Pamphylia Province, he both gave the city the title of "the first magnificent city of Pisidia, the friend and ally of the Romans" and declared it as the "neokoros", the emperor cult of the city has been registered. The imperial cult in Sagalassos, after the emergence of Christianity, except for sacrifice to the emperor; everything done in the name of the cult, such as the preservation of the titles of the clergy, the games and the gladiatorial fights, has continued.

In this study; In addition to general information about Ancient Pisidia and Sagalassos, the presence of the emperor cult in Sagalassos, the evidence in the city, the activities carried out within the framework of the cult and the status of this cult in the process of Christianization in Rome. Thus, it will be tried to be demonstrated that the imperial cult continued in a similar way during the Christianization of Rome.

Keywords: Pisidia, Sagalassos, Cult of Emperor, Christianity.

GİRİŞ

Bu bölümünde, imparator kültürünün daha iyi anlaşılabilmesi için, Antik Pisidia ve Sagalassos'un tarihi, coğrafi, siyasi ve ekonomik yönü kısaca ele alınacaktır.

Bugün, Burdur'un Ağlasun ilçesi sınırları içinde yer alan Sagalassos'u ve daha pek çok antik kenti içinde bulunduran Pisidia'nın geçmişi Epipaleolitik Döneme (M.Ö. 16000-10000) kadar geriye tarihlenirken, bölgede tarımsal faaliyetlerin başlaması daha yakın dönemlere denk gelmektedir.¹ Pisidia Bölgesi, sınırları tam olarak belli olmamakla birlikte günümüzde Göller Bölgesi olarak adlandırılan yer ile Konya'nın batı kesimini içine alan topraklara karşılık gelmektedir. "Pisidia" isminden ilk kez M.Ö. 5. yüzyılda Ksenophon bahsetmiştir. Sonra tarihçi Herodotos (M.Ö. yak. 484-424), Pisidia'yı tarif ederken "Solymelerin ülkesi Milyas", Amasyalı Strabon (M.Ö. 63- M.S. 25) "Solymos" ve Romalı yazar Plinius (M.S. 23-79) ise "Solymi" ismini kullanmıştır (Çokay Kepçe ve Özdizbay, 2012: 76-77). Antik tarihçilerce bilinen Pisida'nın, Konya Beyşehir Gölü çevresinde bulunan anıtlardan, M.Ö. 2. bin yılda Hitit kültür çevresi içinde, Arzawa Krallığı'na bağlı olduğu anlaşılmıştır. Filolojik verilerden hareketle Pisidialıların komşuları Lycia ve Caria gibi, Tunç Çağı'nda konuşulan Luwice ile akraba, kendilerine özgü bir dile sahip oldukları ve bu dillerini Roma imparatorluk çağında bile kullandıkları belirtilmiştir (Çokay Kepçe ve Özdizbay, 2012: 76-77; Talloen, 2014: 22, 75).²

Kendilerine özgü bir dil kullanan Pisidia kentleri ve dolayısıyla Sagalassos; M.Ö. 546'dan 334'e kadar Pers egemenliği altında kalmıştır. Büyük İskender'in M.Ö. 334/333'de Doğu Seferi'ne başlaması ve Anadolu'ya geçmesi, Lydia, Ionia, Caria, Lycia ve Pamphylia bölgelerini ele geçirmesiyle Pisidia için yeni bir dönem başlamıştır. O, söz konusu yerleri aldıktan sonra Pisidia Bölgesi'ne gelerek Aspendos, Perge gibi yerleri ele geçirmiş ve Phrygia'ya yöneldiği sırada yol

¹ Pisidia Bölgesi'nin Hacılar ve Kuruçay gibi farklı yerlerinde yapılan kazılardan Sagalassos ve çevresindeki tarımsal hayatın Erken Neolitik Döneme (M.Ö. 8000- 6500) kadar dayandığı anlaşılmıştır (Vanhavebeke, 2007:671). Bununla birlikte Sagalassos'ta 3. binyıla kadar hayatı bulguların daha çok görüldüğünden bahsedilmiştir. Bu durumda Sagalassosluların, 2. binyıla tarihlendirilen Hint-Avrupa dillerini konuşan Hititlerden daha eskiye gidebileceği ifade edilmiştir (Waelkens, 1995: 31).

² Bazı kaynaklarda Pisidia'yı çevreleyen Phrygia, Lycaonia, Isauria, Pamphylia, Cilicia, Lycia, ve Caria gibi yerlerdeki diller, genetik olarak ya Anadolu Lidyan dili olarak ya da Hitit ve Hint-Avrupa dil ailesine ait olarak gruplandırılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte bölgede Yunanca, Latince ve Frig dilleri dışında eski bir dil daha kullanıldığı şeklinde bulgular elde edilmiştir. Bu çerçevede Pisidia'da Yunan- Lycian şeklinde iki biçimli bir dil kullandığı ve bu dilde standart Yunan alfabesinin bütün harflerinin yer aldığı belirtilmiştir (Shafer, 1950: 242, 151, 268).

üstündeki Sagalassos'u zorlu bir mücadeleden sonra almıştır (Tekin, 2016: 127-133). Büyük İskender'in ordularıyla Pisidia'ya ya gelişine kadar, Sagalassos Pisidia'daki en büyük şehirlerden biri olmuş ve halkı savaşı ve vahşi olarak nitelendirilmiştir. Nitekim Büyük İskender'in, Pisidialılardan ve muhtemelen Sagalassoslulardan “büyük bir kentte oturan en savaşı insanlar” şeklinde söz ettiğinden bahsedilmiştir (Waelkens, 1995: 31-32; Waelkens vd. 2011: 265).

Büyük İskender'den sonra Pisidia Bölgesi Romalıların eline geçmiştir. Kaynaklarda M.Ö. 189'da Consul Manlius Vulso komutasındaki Roma ordularının, Küçük Asya'daki Galyalılara (Galatyalılara) karşı yürüdüğünden ve sonra Pisidia'nın en zengin şehirlerinden biri olan Sagalassos'u ele geçirdiğinden bahsedilmiştir (Waelkens, 1995: 28). Bu konudaki tarihî bilgi Roma Tarihçisi Titus Livius'dan (yak. M.Ö. 59- M.S. 17) aktarılmıştır. Livius'a göre Consul, Pamphylia'dan döndükten sonra Xylinê Comê, Comasa ve Darsa gibi yerleri ele geçirmiş ve daha sonra her türlü mahsulü üreten zengin bir yer olarak nitelendirilen Sagalassos'a gelmiştir. Ona göre Pisidialılar iyi dövüşçüdür ve topraklarını teslim etmek istememişlerdir. Ancak Romalı askerler, Sagalassosluların mallarını yağmalamaya başlayınca, Sagalassoslular direnmekten vaz geçmiş ve Romalılara 50 *talent* ödemeyi ve 20.000 *medimni* buğday ve aynı miktarda arpa vermeyi kabul ederek teslim olmuşlardır (Livy, 1976: Kitap. XXXVIII.15) Günümüz ölçüleriyle Sagalassosluların Romalılara ödeyeceği miktar, yaklaşık bir buçuk ton gümüş ve 5.000 tondan fazla buğday ve arpaya karşılık gelmektedir (Waelkens, 1995: 28). Bütün bu miktarlar göz önüne alındığında Sagalassosluların o günkü zenginlik durumu kanıtlanır niteliktedir.

Livius'un bahsettiği dönemde zengin bir kent olan Sagalassos'un Augustus Dönemi'nde (M.Ö. 27-M.S. 14) de mevcut iyi durumunu koruduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Augustus M.Ö. 25'lerde Orta Anadolu ve Pisidia Bölgesi'ne muhtemelen İtalyalı emekli askerlerden oluşan ve Latince konuşan veteran'ları (emekli asker) yerleştirmiştir (Mowery, 2006: 230). Daha sonra o, siyasî ve ekonomik şartları düzenleyen yasalarla³ ve yaptığı düzenlemelerle barış ortamını (Pax Augusti) tahsis etmiştir.⁴ Bu barış ortamında tarımsal faaliyetlerdeki başarılarıyla Sagalassos, Pisidia Bölgesi'nin en zengin kenti konumuna yükselmiştir (Vanhavebeke, 2007: 673). Augustus zamanındaki bu zengin konumuyla Sagalassos, Lycia ve Pamphylia Eyaleti'nin sınır komşusu olduğu gibi Asia ve Galatia Eyaletleriyle de sınır komşusudur. Ancak kent, Galatia Krallığı'nın M.Ö. 25'te Roma İmparatorluğu'na dahil edilmesinden sonra, Galatia Eyaleti'ne bağlanmış (Waelkens, 2015: 178) olmakla birlikte Sagalassos'un hangi eyalete bağlı olduğu tartışmalıdır.⁵

Geçmişte eyalet aidiyeti konusunda bir karışıklığın olduğu Sagalassos, Pisidia Bölgesi'nin Çanaklı vadisinden beş mil güneyde, 4.900-5.250 fit yükseklikte bulunan, yağmuru bol ve bereketli topraklara sahip bir kentti (Waelkens, 1995: 31). Her türlü meyve ve tahılın yetiştiği,

³ Augustus'un ortaya koyduğu yasaların temeli onun *Res Gestae* adlı eserinde yer almaktadır. Bu çerçevede bu eserde; geçmiş atalarının yaptığı uygulamalardan, geleneksel Roma dini ve ahlakından ve bunların gelecek nesiller tarafından taklit edilmesi ve uygulanması gerektiğinden bahsedilmektedir. Böylece Augustus'un, aileden, generallere, merkezden taşra teşkilatına kadar hemen herkesin uygulaması gereken ilkeler ortaya koyduğu ve onun hedefinin, tamamen geleneksel değerlerle toplumun dönüşümünü sağlamak olduğu ifade edilmektedir (Harrison, 2013:10,12).

⁴ Roma dini anlayışında “pax deorum” olarak adlandırılan tanrılarla barışın sağlanması büyük bir öneme sahipti. Bu dinî anlayışa göre; eğer tanrılar sinirlenirse, iç savaşlar, doğal afetler ve hastalıklar ortaya çıkabilirdi. Bu sebeple Augustus, döneminin ve yaşadığı toplumun hassasiyetlerini gözetmiş ve böylece “pontifex maximus” (en büyük din adamı) sıfatıyla ve “ius augurium” (adaleti, geleceği tahmin) gücüyle tüm İmparatorluk'ta barışı sağlamış ve yeni bir Altın Çağ başlatmıştır. O, kendi döneminde gücün ve siyasî otoritenin simgesi olarak “Pax Augusta” ismiyle adlandırılan sikkelerin kullanımını yaygın hale getirmiştir (Magyar, 2009: 391-392).

⁵ Bir kısım bilim adamları Sagalassos'un ilk kurulduğundan beri Lycia ve Pamphylia'nın bir parçası olduğunu; diğer bir kısmının ise Pisidia ve Galatia Eyaletleri arasında iki üç kez yer değiştirmiş olabileceğini iddia etmiştir (Waelkens, 2015: 177-189). M.S. 54-55 tarihlerinde Küçük Asya'da görev yapan Quintus Petronius UMBER'in zamanında Tymbrinassos (Bugün Burdur'un Yarışlı Gölü yakınında) ve Sagalassos arasında bir sınır çizildiği, bulunan sınır taşlarından tespit edilmiştir (Horsley-Kearsley, 1998: 125-126). Aynı şekilde Sagalassos'un Frontinus'un proconsulluk yaptığı dönemde (M.S. 84/85), Traianus'un (M.S.98-117) ve Hadrianus'un (M.S.117-138) erken dönemlerinde, Asia Eyaleti'ne veya Lycia ve Pamphylia Eyaleti'ne bağlı olabileceği belirtilmiştir (Waelkens, 2015: 187-189). Sagalassos'un, birinci ve ikinci yüzyılda hangi eyalete bağlı olduğuyula ilgili bu karışıklığın yanı sıra kentnin, Hellenistik ve Roma Dönemleri'ndeki yeriyle ilgili bkz (Şekil.1).

farklı türden ağaçların bulunduğu Sagalassos'un bulunduğu yer, sahip olduğu bu niteliklerle Bereket vadisi olarak adlandırılmıştır (Kaptijn vd., 2013: 76).

Pisidia ve Sagalassos hakkındaki bu genel bilgilerden sonra, imparator kültü ve Sagalassos'la ilgili kaynaklardan ve çalışmalardan, kısaca söz etmek gerekmektedir. Roma'nın imparator kültüyle ilgili olarak Homeros, Cicero, Tacitus, Suetonius ve Cassius Dio gibi antik yazarların farklı konularda yazdıkları eserlerdeki bilgiler yanında; arkeolojik, numismatik ve epigrafik kaynaklar da bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili antik ve modern çalışmalardan faydalanılarak ülkemizde de Roma imparator kültü bir tez konusu olarak işlenmiştir.⁶ Modern Dönem'de ise çok sayıda Batılı yazar imparator kültürünü çalışmıştır.⁷ Ayrıca Sagalassos'taki imparator kültüyle ilgili bilgiler, uzun yıllardır bölgede kazı çalışmalarını sürdüren Marc Waelkens ve Peter Talloen'in çalışmalarının yanı sıra Sagalassos'un da dahil olduğu Pisidia Bölgesi'ne yönelik arkeolojik ve bilimsel çalışmalar yürüten ülkemiz bilim insanlarının eserlerinden konuyla ilgili detaylı bilgilere ulaşabilmekteyiz.⁸ Bu bağlamda imparator kültürünün ortaya çıkışından ve Sagalassos'taki imparator kültüründen bahsedebiliriz.

1. SAGALASSOS'TA İMPARATOR KÜLTÜ

İmparator kültü, farklı araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde ele alınmıştır. Bununla birlikte genel olarak bu kültür; Roma imparatorunu çevreleyen ritüelleri, sembolleri içermekte ve imparatorun tanrısal bir özellik taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Sagalassos'taki imparator kültürünü anlayabilmek için, öncelikle bu kültürün tarihçesinden kısaca bahsetmekte yarar vardır.

1.1. İmparator Kültünün Kısa Tarihçesi

Antik Yunan ve Roma'da bir insanın veya ölümlünün tanrılaştırılması ve tanrılar katına yükseltilmesi *Apotheosis* kavramıyla ifade edilmiştir (Kotan, 2018: 3) Bu kavramla ifade edilen insanın tanrılaştırılmasının ilk örnekleri, bir fenomen olarak "tanrı-kral", "kutsal kral", "kutsal krallık" anlayışlarıyla Eskidoğu Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında görülmüştür (Baz, 1998: 1-3; Yurtsever, 2015). Bu çerçevede Mısır'da M.Ö. 2600-2340 yılları arasında kralların "Tanrı Re'nin oğulları" olarak adlandırıldığı; Mezopotamya'da M.Ö. 3. bin yıllarda Uruk krallarından Gilgameş'in (Gilgames) tanrılar tarafından seçilip görevlendirildiği; Akkadlı Sargon'un halkı tarafından "Benim Tanrım" şeklinde hitap edildiği ve Pers toplumunda ise kralın ruhu ile ilgili *fravashi* kültürünün kısmen tanrı-kral anlayışıyla ilgili olduğu belirtilmiştir. Doğu'da daha pekçok örneği görülen tanrı-kral anlayışının Hellen dünyasındaki izleri Homeros ve Hesiodos'a kadar eskiye dayandırılmıştır (Baz, 1998: 1-3). Örneğin İliada'da Truva prensi Hector'un bir ölümlü olmasına rağmen, İlios'taki bütün ölümlüler arasında tanrılarının en değer verdiği kimse olduğundan (Hom. Il. XXIV: 55-60; 65-70); aynı eserin bir başka yerinde ise onun ölümlü bir adamın oğlu değil, bir tanrı gibi görüldüğünden söz edilmiştir (Hom. Il. XXIV: 255-260). Kralların veya yönetici kimselerin tanrılaştırılmasının yanı sıra Hellen dünyasında M.Ö. 5. yüzyıllardan itibaren topluma bir şekilde hizmet etmiş kimseler, savaşlarda ve yarışmalarda başarı kazanmış kahramanlar da onurlandırılmış ve adlarına kurbanlar sunulmuştur. Örneğin 5. yüzyılda güçlü bir boksör olan Astypalaea'lı Cleomedes, rakibini öldürdükten sonra kaçıp saklandığı

⁶ Roma imparator kültürünün tarihçesi, antik ve modern kaynaklarla ilgili geniş bilgi için bkz. (Baz, F. (1998).

⁷ Lily Ross Taylor, Morten Lund Warmind, Z.S. Magyar, Francesco Camia başta olmak üzere birçok yazar (kaynakçada belirttiğimiz) imparator kültüyle ilgili çalışmıştır.

⁸ Ülkemizde Sagalassos'un dahil olduğu Pisidia Bölgesi'yle ilgili çalışmalar hem akademik düzeyde hem de sahada yapılmaktadır. Örneğin "*Pisidia Araştırmaları I ve II*" olmak üzere iki sempozyum düzenlenerek, farklı üniversitelerden akademisyenler bölgeyle ilgili araştırmalarını ortaya koymuştur. Sempozyumların yanı sıra, Mehmet Özsait'in İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınlarından: "*İlkçağ Tarihinde Pisidya, İstanbul, 1980*" ve "*Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi, İstanbul, 1985*" adlı eserleri ile "*Pisidia Yazıları Hacı Ali İkinci Armağanı*" adlı kitaplar başta olmak üzere çok sayıda yayın bulunmaktadır.

Athena Tapınağı'nda gizemli bir şekilde yok olduktan sonra Dehphic rahibesi onu "kahramanların sonuncusu ve ölümsüz" ilan etmiş ve o bir kurbanla onurlandırılmıştır (Elder, 1844: 791-792). Fakat "kahraman" kavramı M.Ö. 4. yüzyılda "ilâhî insan" veya "tanrı insan" kavramıyla yer değiştirerek önemini yitirmiştir. Başlangıçta ölmüş insanlar için kullanılan "tanrı insan" kavramı, daha sonra yaşayan yöneticiler için de kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim Kral Philip'in, hayatta iken Olympia'daki kutsal bölgede *On İki Olimpius Tanrısı*'nın heykelleri ile eşleşecek bir heykeli dikilmiştir (Momiigliano, 1986: 185). Kral Philip'in oğlu Büyük İskender, Mısır'ı ele geçirdikten sonra, orada "Tanrı Ammon'un Oğlu" olarak vasıflandırılmış (Kotan, 2018: 12-13) ve Hellenler tarafından kendisine tapılmıştır. Onun bu şekilde tanrılaştırılmasıyla Doğu kökenli olan imparator kültü Eskibati'ya geçmiştir (İplikçioğlu, 2015: 139).

Büyük İskender'le Eskibati'ya geçtiği kabul edilen imparator kültürünün Roma'daki kökleri, Roma'nın efsanevi kuruluşuna kadar eskiye gitmektedir. Bu çerçevede Roma'nın kuruluşunda rol oynayan Troyalı kahraman Aeneas'ın annesi, hem tanrıça hem de Roma Devleti'nin annesi Venus Genetrix olarak Romalılar tarafından ibadet edilmiştir (Magyar, 2009: 385). Geçmiş bu kadar eskiye dayanan bu kült, ilk olarak Octavianus'un (Augustus) planlamasıyla, M.Ö. 42 yılında ölümünden sonra Iulius Caesar'a uygulanmıştır.⁹ Fakat imparator kültürünün gelişmesi bir bakıma kurumsallaşması M.Ö. 31 yılında Octavianus'un Actium Deniz Savaşı'nda Marcus Antonius'u yenmesi ve egemenliğin onun eline geçmesinden sonra olmuştur. Octavianus'un savaşı kazanmasından sonra M.Ö. 29'larda Asia Eyaleti'ndeki meclisler (koinon), Pergamum'da (Bergama) Octavianus için kült kurma izni istemiş, onun izin verip vermediği kesin olmamasına rağmen, adına bir tapınak inşa edilmiştir. Octavianus'un M.Ö. 27 yılında *Augustus* unvanı almasından sonra, artık Roma ve Augustus adına kült sunulmaya başlanmıştır (Friesen, 1993: 7-8). Sonraki yıllarda, muhtemelen M.Ö. 9-8 yıllarında, Asya'da, proconsulluk (bir nevi valilik) yapan Paullus Fabius Maximus, Augustus onuruna takvim reformunu gerçekleştirmiş ve sonraki yıl, *Sebasteia* olarak adlandırılan Augustus'un doğum günü ile başlamıştır. Bundan sonra hem Roma yetkilileri hem de doğudaki diğer illerde imparatorun adı ve unvanları günlerce ve aylarca kutlama vesilesi olmuştur.¹⁰ Bu bağlamda imparator kültü, imparatorluk çatısı altında yaşayan farklı kültürden halkları bir arada tutabilmek için siyasî bir güç aracı olarak ortaya çıkmış ve bunu ilk kullanan da Augustus olmuştur, demek daha doğrudur.

Roma'da Augustus'la başlayan imparator kültü, sonraki imparatorların bir kısmı tarafından çok önemsenmezken, diğer bir kısım imparatorlar döneminde abartılı bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Örneğin ikinci imparator Tiberius, babalığı Augustus'un tanrısallaştırılması (consecratio) için elinden geleni yapmış, ancak kendisinin tanrısallaştırılmasına karşı çıkmıştır. O, bir ölümlü olduğu düşüncesiyle kendisine verilen tanrısallık onurları reddetmiş, kendi heykellerinin tanrılarla birlikte tapınakta yer almasını istememiş, hatta *imperator* ve *pater patriae* (vatanın babası) unvanlarını bile kabul etmemiştir. Tiberius'un imparator kültü karşısındaki bu tutumuna karşılık, üçüncü imparator Caligula (M.S. 37-41) ise aşırı derecede bu kültürün taraftarı olmuştur. Bu bağlamda o, kendisini tanrı ve kardeşi Drusilla'yı tanrıça yapmış, dahası Jupiter başta olmak üzere diğer tanrılarla kendini özdeşleştirmiş, onlara yakın olabilmek için Capitolium tepesinde bir saray bile inşa ettirmiştir. Zamanla imparator kültü konusunda aşırılığa kaçmış olan Caligula, resmi olarak consecratio'su yapılmamış ve öldürülmesinden sonra da *damnatio memoriae*'ya (anısını lanetleme) uğramıştır (Baz, 1998: 49-53). Caligula'dan sonraki imparatorlar döneminde imparator kültü devam etmiş¹¹, bazen bu kültü karşı gelenler cezalandırılmış bazen de bu kült yerel kültlere entegre edilerek adaptasyon sağlanmıştır (Magyar, 2009: 88).

Yerel kültlere entegrasyonun yanı sıra, imparator kültü, siyasî ve dinî yönü olan çift karakterli karmaşık bir fenomen olarak nitelendirilmiştir (Camia, 2016: 11). Karmaşık bir fenomen olarak

⁹ Roma'da ölen bir imparatorun tanrısallık onura yükselmesi için *consecratio* kavramı kullanılmış bu konuma erişen imparatora ise "*deorum numerum referri* ya da "*consecrari*" denilmiştir (Kotan, 2018: 3, 14).

¹⁰ (Taylor, 1975: 205). Augustus'un tanrılaştırılması, ona yönelik kült ve kutlamalarla ilgili bkz. (Taylor, 1975).

¹¹ Diğer Roma imparatorlarının imparator kültürüyle ilişkileri hakkında bkz. (Baz, 1998: 54-84).

imparator kültü, *Divi* (Tanrılar) kültüyle ilişkilendirilerek Yunan dünyasında (muhtemelen İmparatorluğun Doğu kesimlerinde) imparatorun egemenliğini, seleflerini, imparator ailesinin yaşayan veya ölü diğer üyelerini içeren *Theoi Sebastoi kültüne* dahil edilmiştir. Bir başka ifadeyle Augustus'a bir bütün halinde hitap eden kolektif kült özellikleriyle, geleneksel Yunan kültürleri ve onların uygulanışı benzerlik göstermiştir. Bu sebeple imparator ve geleneksel tanrıya hizmet için ortak rahipler görevlendirilmiş ve ortak bayramlar oluşturulmuştur. Örneğin imparatorların doğum ve ölüm günleri dinî bayramlar çerçevesinde kutlanmış; geleneksel olanlara yeni imparatorla (Kaisareia ve Sebasteia)¹² ilgili bayramlar da ilave edilmiştir. Binalar yerel tanrılara ve imparatora birlikte adanmış; kurbanlar hem tanrılara hem de imparatora aynı sunakta sunulmuştur. Hatta imparator ve imparator ailesinin diğer üyeleri yazıtlarda, heykellerde ve sikkelerde ikonografik olarak yerel tanrılarla özdeşleştirilmiştir (Camia, 2016: 9-10).

Yunan dünyasının genelinde olduğu gibi, Roma ve Augustus kültü öncesinde Pisidia ve Sagalassos'ta yerli ve Hellen/Yunan kültü, Hellen tanrı panteonu içinde birlikte yer almıştır. Örneğin Pisidia'nın Ay Tanrısı Men, Hellen tanrıları yanında varlığını korumuştur (Talloen, 2014: 148; Mitchell, 199: 126). Bununla birlikte Pisidia'da Herakles/Hercules kültü de varlığını sürdürmüştür.¹³ Benzer biçimde Hellenistik Dönem boyunca bir Yunan tanrısı olan Apollon'un (Apollo) Sagalassos çevresinde yapılan araştırmalardan, sunakların ve adakların biçiminden, imparator kült döneminde etkinliğini sürdürdüğü anlaşılmıştır (Talloen ve Waelkens, 2005: 219-220).

Hellenistik Dönem'de etkin olan Tanrı Apollo, Roma İmparatorluk Dönemi'nde daha da etkin olmuştur. Nitekim Augustus, Tanrı Apollo ile İmparatorluğun kuruluşu arasında bir bağlantı kurmuş ve M.Ö. 42'de Philippi, 36'da Naucholos ve 31'deki Actium savaşlarını Apollo'nun ilahî yardımı sayesinde kazandığını düşünmüştür. Bu sebeple o, Apollo'yu Roma panteonunda ilk sıraya koymuş ve M.Ö. 28'de Roma'nın Palatinus tepesinde Apollo'ya adanmış bir tapınak inşa ettirmiştir. Bundan sonra Corinth, Delos ve Alabanda gibi bazı yerlerde bulunan Apollo tapınakları imparatorluğun ilk kurucusu Augustus ve ailesini onurlandırmak için kullanılmıştır (Talloen ve Waelkens, 2005: 221-222). İmparator ve hanedanlığının onurlandırılmasında, Roma'nın imparator anlayışı da etkili olmuştur. Çünkü Roma'da imparator, hem siyasî otoritenin başı hem de "Pontifex Maximus" (başrahip) sıfatıyla, oldukça büyük yetkilere haiz olmuştur.¹⁴ İmparatorun bu sıfatla Roma dinî hayatı üzerinde tam bir otoriteye sahip olması; onun yanında ailesinin de ilahî bir nitelik kazanmasında önemli rol oynamıştır. Böylece imparator ve ailesi, siyasî ve dinî gücün simgesi olmuş ve bunun göstergesi olarak onlar adına kurbanlar sunulmuş, sikkeler basılmış, onların tasvirleri ve heykelleri yapılmıştır (Warmind, 1993: 212-213). Bu çerçevede Sagalassos'ta imparator kültüyle ilgili yapılardan, heykellerden ve sikkelerden söz etmek yerinde olacaktır.

1.2. Sagalassos'ta İmparator Kültüyle İlgili Maddî Deliller

İmparator kültün varlığını tespit edebilmek için, bu kült için yapılmış tapınaklar, özel alanlar, heykeller, epigrafik malzemeler ve sikkeler gibi her türlü malzemeden faydalanmak

¹² *Kaisareia* ve *Sebasteia* terimleri imparatorla ilgili kavramlardır. Aynı şekilde *Sebasteion* ve *Kaisareion* da antik kaynaklar tarafından imparatorların ibadet edildiği yeri ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak F. Lozano gibi bilim adamları *Sebasteion* terimini, belirli bir şehirdeki imparatorluk kültünün "merkezi yerini" temsil eden yapıyı ifade etmek için kullanmıştır. Ancak mimari açıdan böyle bağımsız bir yapının genellikle olmadığı, bunun yerine tapınak, jimnastik salonu, tiyatro, agora ve kütüphane gibi biçim ve işlev bakımından çeşitli binaların imparator kültü için kullanıldığı ifade edilmiştir (Camia, 2016: 11-12).

¹³ Pisidia Bölgesi'nde Herakles/Hercules kültü Hellenistik Dönem'den itibaren diğer tanrı ve tanrıçalarla birlikte varlığını koruduğu; özellikle Roma kolonizasyon döneminden sonra kültte büyük bir artış olduğu; Sagalassos, Selge, Kremna, Ariassos gibi Pisidia kentlerinde farklı tipolojide Herakles'in resim, heykel ve kabartmalarının bulunduğu, belirtilmiştir. Pisidia'da bu kültün varlığıyla ilgili geniş bilgi için bkz. (Metin, 2016). Pisidia'daki Herakles kültüyle ilgili ayrıca bkz. (Polat Becks, B. A., 2015). Bunların yanı sıra Sagalassos'ta bulunmuş, Herakles/Kakasbos kültünün varlığını gösteren bronz bir sikke ile ilgili bkz. (Köker, 2019).

¹⁴ Roma'da din ve pontifex'lerin görevleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. (Aşkit, 2011: 7-26).

gerekmektedir. Bu çerçevede imparatora adanmış tapınak, kütüphane vb. bir yapı, imparator veya onun ailesinden birinin heykeli, o heykelin altındaki bir yazı, onlar adına basılmış bir sikke, imparator kültürünün maddî delillerindedir. Bunların yanı sıra bir kentin imparator kültürüne sahip olduğu, o kente verilen bazı özel unvanlardan da anlaşılmaktadır.

İmparatorluk kültürüyle ilgili özel unvanlar çerçevesinde Sagallassos'a "sebastos"¹⁵ teriminin şehirler için kullanılan dişil formu *sebaste* unvanının verilişini verilmemesini bilmiyoruz. Bununla birlikte Lycia-Pamphylia Eyaleti içinde yer aldığı belirtilen Sagallassos, iki kez "neokoros"¹⁶ (şehir imparatorluk kültürünün resmi merkezi) unvanını almıştır (Talloe ve Waelkens, 2004: 174). Sagallassos'un resmî olarak bu ünvanı alması Hadrianus (M.S. 117-138) zamanında olmuştur. Nitekim Hadrianus M.S. 120'li yıllarda Sagallassos'u; başkenti Ephesus/Ephesos olan Asia Eyaleti'nden, Lycia ve Pamphylia Eyaleti'ne taşınması sırasında, kente hem "Pisidia'nın en ihtişamlı birinci kenti, Romalıların dostu ve müttefiki"¹⁷ unvanını vermiş, hem de onu "neokoros" olarak ilân etmiştir (Waelkens vd. 2011: 267-269). Son araştırmalar ise şehrin neokoros unvanını yaklaşık olarak M.S. 117/119 tarihlerinde almış olduğunu ortaya çıkarmıştır (Waelkens, 2015: 177).

Neokoros unvanını alan Sagallassos'taki iki büyük yapı imparator kültürünün en önemli delilleri olarak gösterilmektedir. Bu yapılardan birincisi; bir kısım bilim adamlarına göre, inşaatı Augustus Dönemi'ne (M.Ö. 27-M.S.14), bir kısmına göre de M.S. 100'lü yıllara tarihlendirilen *Apollo Klarios (Clarios) Tapınağı*¹⁸dır. Bu tapınağın yeniden düzenlenmesinin Traianus (Trajan) Dönemi'nde (M.S. 98-117) gerçekleşmiş olabileceği ve son tamiratların ise M.S. 103/104'te Asia Eyaleti'nin atası olarak vasıflandırılan Consul C. Aquilius Proculus tarafından yapılmış olduğu belirtilmektedir. Bu tamirattan sonra tapınağın "Apollo Klarios ve İlahî Augusti"ye olan bağlılığı içeren bir yazıt eklenmesiyle onurlandırıldığından söz edilmektedir. Ayrıca tapınağın kitabesinde; Apollo Klarios'a, ilahî imparatorlara ve tapınağın tamiratını finansa eden ve imparator kültürünün başrahibi Titus Flavius Collega'ya, karısı Flavia Longilla'ya ve ailesine olan bağlılıklardan, söz edildiği belirtilmektedir. Bu bilgilerden hareketle, tapınağın isminin belirlendiği, tapınağın hem imparator kültürüne ev sahipliği yaptığı hem de kente ilk kez neokoros unvanının verilmesini ispatladığı ifade edilmektedir (Talloe ve Waelkens, 2004: 175-177); Waelkens, 2015: 188; Işın, 2014: 94).

İmparator kültürüyle ilgili ikinci önemli yapı ise Sagallassos'un güney kesimde İskender Tepesi olarak bilinen yerin kuzeyindeki yıkık alanda bulunan, dikdörtgen biçiminde bir avluya inşa edilmiş olan *Antoninus Pius Tapınağı*'dir.¹⁹ Önceden bulunan yazıtın bir kısmına göre; tapınağın, Sagallassos kenti tarafından imparator Antoninus Pius'a, *sumpans oikos* (bütün ev,

¹⁵ Sebastos (σεβαστος) terimi, M.S. 1.-2. yüzyıl Yunan yazarların eserlerinde, Latince "Augustus'a bir onur ifadesi olarak" yer almaya başlamıştır. Sonra yüzde doksandan fazlası yönetici aileler olmak üzere bazı kimselere bu tür unvanlar verilirken, bu terimin dişil formu şehirlere de unvan olarak verilmiştir. Örneğin Filistin Bölgesi'ndeki Samiriye kenti, Hirodes tarafından *Sebaste* olarak adlandırılmıştır. Benzer şekilde bugün ülkemizdeki Sivas şehri 5. yüzyıllarda *Sebasteia* olarak adlandırılmıştır (Kazhdan, A. P., 1991: 1861-1863). Bu çerçevede Sagallassos'un bu ünvanı alıp almadığını bilmiyoruz.

¹⁶ "Neokoros" ve bundan türeyen "neokorote" kelimeleri "tapınak bekçisi, koruyucusu" anlamında eski Yunancadır. <https://en.wiktionary.org/wiki/neokoros>, 27.11.2019; Şehirlere verilen bu ünvanın M.S. 1. yüzyıldan itibaren geleneksel bir tanrıyla ilişkilendirilerek şehirlere verildiği; yüzyılın sonundan itibaren bu ünvanın gayr-ı resmî olarak imparatorluk kültürü için kullanılmaya başlandığı; ancak bunun düzenli hale gelmesinin ve Senatus kararlarıyla verilmesinin ise Hadrianus döneminde gerçekleştiği belirtilmiştir (Talloe ve Waelkens, 2004: 172-174); ayrıca Neokoros'la ilgili geniş bilgi için bkz (Yurtsever, 2015).

¹⁷ Sagallassos'a ... *Romalıların dostu ve müttefiki* unvanının verilmesinde, kentin Roma'ya maddî, manevî ve özellikle askerî olarak katkı yapmasından dolayı olabileceği belirtilmiştir. Nitekim Sagallassos, M.S. 193'de I. ve II. Parthica savaşları sırasında iki yeni lejyonun oluşturulmasında Roma'ya askerî olarak büyük katkı yapmıştır (Talloe ve Waelkens, 2005: 234).

¹⁸ Apollo kültürü, Sagallassos'un da içinde bulunduğu Pisidia Bölgesi'nde M.Ö. 2. ve 3. yüzyıllarda Clarian Oracle'nin şöhreti nedeniyle popüler hale gelmiştir. Bununla birlikte Sagallassos'ta bağımsız bir Apollo Klarios Tapınağı'nın inşa edilmesi, dine olan ilginin arttığının kanıtı olarak yorumlanmıştır (Işın, 2014: 94,96).

¹⁹ Daha sonradan *Divus Hadrianus* ve *Antoninus Pius'a* adandığı tespit edilen *Antoninus Pius Tapınağı*'nin mimarî özellikleri ve görseliyle ilgili bkz. (Talloe ve Waelkens, 2004: 177-179; şekil .3 ve 4).

aile?) ve *theoi patrioi* (vatan tanrısı) nitelikleriyle adandığı ve inşaatının Hadrianus'un saltanatının ikinci yarısına denk geldiği belirtilmiştir. Ancak sonradan yazıtın tamamının bulunmasıyla tapınağın, *Divus Hadrianus ve Antoninus Pius'a* adanmış olduğu anlaşılmıştır. O, yerleşim itibarıyla Pisidia'daki en büyük tapınak olarak imparatorluk kültürüne hizmet etmiştir. Ayrıca tapınak, Sagalassos'un "*Pisidia'nın ilk şehri, Romaluların dostu ve müttefiki*" unvanını aldığı gösterir bir yazıtta da sahiptir. Bunların yanı sıra tapınağın avlusunda antik dönemde yaşamış aralarında imparatorlar, kült rahipleri ve savaş kahramanlarının bulunduğu birçok kimseye ait onursal küçük anıtlar bulunmuştur (Talloe ve Waelkens, 2004: 177-180).

Sagalassos'taki söz konusu tapınağın yanı sıra Melli'de bulunan türbe benzeri anıtın arşitravları üzerindeki yazıttan (Vandeput ve Köse, 2001: 137; şekil 7), bunun kentte bulunan imparator Antoninus Pius'a adanmış bir 'Sebasteion' olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca onun konum itibarıyla (ziyaretçilerin ana şehir kapısından girdiklerinde görecekları ilk halka açık anıt) Sagalassos'taki Antoninus Pius Tapınağı'na çok benzediğinden bahsedilmektedir (Vandeput ve Köse, 2001: 136). Bundan hareketle Sagalassos'taki Antoninus Pius Tapınağı'nın da *Sebasteion* olma ihtimali yüksektir.

Sagalassos'ta imparatorluk kültürüyle ilgili zikredilen iki büyük tapınak dışında, imparator ve ailesine bağlılığı ifade eden bazı kamusal anıtlar ve alanlar da bulunmaktadır. Bunlar arasında: "M.S. 42-43'teki Claudius'a adanmış, Yukarı Agora'nın her iki güney tarafını süsleyen *iki kemerli kapı*; çeşitli etkinliklerin yapıldığı Tiberius Claudius Dareios ve oğullarının Nero'ya, *neos Helios* olarak onurlandırdıkları 145 m uzunluğunda ve 25 m genişliğinde bir *stadyum*; Tiberius Claudius Dareios'un oğullarından biri olan Tiberius Claudius Kallikles'in şehrin kuzeybatısındaki *theoi Sebastoi*, *theoi patrioi* ve *demos* unvanlarıyla Nero'ya adanan bir *anıt*; Claudia Severa ve kardeşleri, Tiberius Claudius Aquila ve Tiberius Claudius Pius tarafından M.S. 102 ve 116 yılları arasında olduğu tahmin edilen imparator Traianus'a adanmış bir başka *anıt*; Divus Hadrianus ve yaşayan imparator Antoninus Pius'a adanmış, Aşağı Agora'nın doğusundaki sütunlarla çevrilmiş bir *tapınak*; M.S. 120'de Hadrianus zamanında inşaatına başlanmış ve 165'de tamamlanmış, merkezinde geleneksel imparator ibadeti için "Şeref Salon"unun yer aldığı *hamam kompleksi*;²⁰ içinde yiyecek maddelerinin satıldığı dükkanların bulunduğu ve henüz tamamen kazılmadığı belirtilen *macellum* (çarşı),²¹ ve Aşağı Agora'nın kuzeyinde yapılmış *nymphaeum*²² sayılmaktadır (Talloe ve Waelkens, 2004: 181-187).

İmparator kültürüne adanmış tapınaklar ve diğer binalara ilaveten imparatoru ve onun hanedanını onurlandırmak için heykeller dikilmiştir. Bu çerçevede Sagalassos'ta Yukarı Agora'nın güney ucunda bulunan meydandaki kaideler üzerine dört sütun yerleştirilmiş eğimli gölgelikli çatının

²⁰ Sagalassos'ta 2008-2009 yıllarında yapılan kazılarda, M.S. 120'li yıllarda yapımına başlanan ve 165'te yapımı tamamlanan, büyük bir *İmparatorluk Hamamı* ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu hamamın kuzey kesiminde yer alan *Basilica thermanum* adı verilen büyük bir salon ve *Cipollino* adı verilen yerde yaklaşık 5 m yüksekliğinde başta Hadrianus olmak üzere Sabina, Antoninus Pius, Faustina Maior, Marcus Aurelius'un (muhtemelen Faustina Minor) akrolitten (kolayca sökülebilen) yapılmış heykellerinin orijinal olarak bu Kaisersaal'a yerleştirilmiş olabileceği belirtilmiştir. Hamamın 4. yüzyıl sonu ile 5. yüzyıl başı tamirat geçirdiği ve Kaisersaal'ın bir *Caldarium*'a dönüştürüldüğü ve yukarıda zikredilen altı devasa hanedanlık heykelinin Güney *Apodyterium*'un nişlerine (İmparatorlar batı nişlerde, eşleri doğu nişlerde olacak şekilde) karşılıklı olarak yerleştirildiğinden söz edilmiştir (Waelkens vd. 2011: 267-269). Dolayısıyla Sagalassos'ta bulunan hamam kompleksinin, Roma imparator kültürünü göstermesi açısından önemi büyüktür.

²¹ Macellum denilen ve içinde kare biçiminde dükkanların olduğu yapının iç portiklerinden dördünün arşitrav bloklarında bulunan yazıtta; imparatorun en yüksek rahibi Publius Aelius Akulas'ın macellum için ödediği 13.000 denariyeden ve İmparator Marcus Aurelius'un M.S. 166'da Partları yenmesinden ve onun zaferinin şerefine açılışından söz edilmektedir. Aslında imparator kültürüyle ilgilisi olmayan böyle bir bina, rahibin para ödemesi ve imparatorun zaferi anısına açılması sebebiyle imparator kültürüyle ilişkilendirilmiştir (Talloe ve Waelkens, 2004: 186-187).

²² *Nymphaeum*'da (Yunan mitolojisinde su, dağ ve orman perilerine verilen isim) bulunan heykellerin ve kanatlı zafer tanrıçası Nike'nin yanına sonradan yapılan çeşme, Severan ailesinin Partlara karşı kazandıkları zafer anısına tahsis edilmiştir (Talloe ve Waelkens, 2004: 188; şekil 7). Dolayısıyla bir çeşme bile imparator kültürüyle ilişkilendirilmiştir.

(anıtın) bir zamanlar Augustus'u temsil eden bir heykel barındırmış olduğu belirtilmiştir.²³ Bununla birlikte İmparator Marcus Aurelius (M.S.161-180) Sagalassos topraklarından geçen Via Sebaste (İmparator Yolu)²⁴ üzerinde bulunan (bugün Yazıköy'de) mil taşında bir yazıtla; onun oğlu imparator Commodus da Sagalassos'ta bir heykelle; Hadrianus ve Antoninus Pius'a adanmış kutsal alanda Semptimus Severus temenos içinde dikilmiş bir heykelle; Severus'un oğlu Caracalla da birincisi babasının yanında bir heykelle ikincisi ise Yukarı Agora'da, M.S. 212'ye tarihlenen tek bir heykelle onurlandırılmışlardır. Yine Severan hanedanlığından Severus Alexander ve annesi Iulia Mamaea'nın heykelleri de Sütunlu Cadde'de yer almıştır. Benzer şekilde Sütunlu Cadde'de imparator Gallienus ve karısı Salonina'ya ithaf edilen bir anıt ve Gallienus'un halefi, imparator Claudius II Gothicus'a Via Sebaste'de bir mil taşı adanmıştır (Talloen ve Waelkens, 2004: 195-196).

Zikredilen imparator ve ailelerine ait heykellerin ve mil taşlarının yanı sıra, imparator ve ailesini onurlandırmanın bir diğer yolu, onlar adına para basılmasıydı. Örneğin Hadrianus için dört farklı türde para basılmıştır. Bunlardan birisi, Atina'daki Olimpiyatlarda gösterdiği gayret sebebiyle Zeus Olympios ile arasında ilişki kurulmuş ve *Olympios* adıyla onuruna para basılmıştır. Benzer biçimde Sagalassos'ta Gordianus III'un (M.S. 238-244), Güneş Tanrısı ile özdeşleştirilmiş ve başında güneşten bir taçla, eşi Tranquillina ise omuzlarının arkasında bir ay ile temsil edilen sikkelerle onurlandırılmıştır. Philippus II (M.S. 247-249) ise görevi süresince isimsiz bir magistrat (kamu görevlisi) olarak başında bir taç ile madenî paralarda temsil edilmiştir (Talloen ve Waelkens, 2004: 197-199). İmparator ve ailesi için yapılan bu onurlandırma faaliyetleri bir yönüyle imparator kültürünün varlığını gösterirken, diğer yönüyle bu kültürün yerleştiği ve uygulandığını ispat eder niteliktedir.

1.3. Sagalassos'ta İmparator Kültürünün Yerleşmesi ve Bu Kültürün Uygulanmasına Yönelik Yapılan Faaliyetler

İmparator kültürü, başlangıçtan beri İmparatorluğun egemenliği altındaki kentleri Roma Dünyası'na entegre etmenin bir yolu veya Romalılaştırma sürecinin bir parçası olarak görülmüştür (Warmind, 1993: 214). Bu nedenle Roma, kendinden önceki Hellenlerin yaptığı gibi²⁵ fethettiği yerlerdeki toplumu Romalılaştırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede o, öncelikle fethettiği yerlerin yöneticilerinden ve halkından kendine sadakat/bağlılık istemiştir. Roma, bunu yaparken eğer fethedilen yer Yunanca konuşulan bir bölge ise öncelikle o yerin halkını Hellenleştirmeye çalışmış, arkasından Romalılaştırma sürecine geçmiştir. Bu süreçte özellikle yerel seçkinlerin Romalılaşmasında; *paedeia* (retorik temelli kültür eğitimi), *facultates* (zenginlik, yetenek) ve kent çerçevesinde *euergesia munificentia* (kamu hizmetinde cömert olmak, eli açık olmak) gibi üç unsura önem verilmiştir. Bu üç niteliğe sahip, zengin yerel seçkinler Romalılaşırken, hem sosyal statülerini yükseltmiş hem de kentin rahatlaması için finansal harcamalar yapmak zorunda kalmıştır. Bu çerçevede onlar, kamusal binaların yapımını, dinî bayramları, imparatorluk kültürlerini ve oyunları düzenleyenleri (agonlar, agonothes) finanse etmişler; halka tahıl, zeytinyağı ve para gibi şeyler dağıtmışlardır. Bunun karşılığında onlar, hem Roma yönetiminden hem de halk tarafından tanınmayı, adlarına anıtlar ve heykeller dikilerek

²³ Yukarı Agora'daki bu anıtın, Claudius II Gothicus M.S. 268-270 döneminde basılmış ve üzerinde kader tanrıçası Fortuna'nın efektinin de yer aldığı bir yapı ile benzerlik gösterdiği belirtilmiştir. Bu anıtın ve anıtlarla benzer tasvirleri içeren sikkenin resimleri için bkz. (Talloen ve Waelkens, 2004: 188-191; şekil 8 ve 9).

²⁴ Visa Sebaste ve Pisidia'nın Apollonia Kenti yakınlarında bulunan yeni bir mil taşıyla ilgili bkz. (Coşkun Abuagla, A., 2015),.

²⁵ Roma öncesinde Yunanlar, kendi kültür değerlerini yerleştirmek suretiyle Pisidia'yı Hellenleştirmişlerdir. Bu bağlamda Hellenistik Dönem'de Pisidia'daki dinî ritüellerin, şölenlerin, ticaretin ve tanrıların şerefi için yapılan festivallerin, yerel kültürle paralellik arz etmesine rağmen gerçekte Yunan olgusu üzerine bina edilmiş olması, Hellenleşmenin göstergesi olarak kabul edilmiştir. Aslında bunlar, bir zamanlar barbar (Yunan olmayan) olarak nitelendirilen Pisidia halkının Hellenleştirilmesi ve toplumun sosyal düzeninin sağlanması için yapılmıştır (Talloen, 2014: 149-150). Pisidia ve Sagalassos'un Hellenleşmesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. (Mitchell, 1991).

onurlandırılmayı beklemişlerdir. Böylece Romalılılaşma ve yerel seçkinlerin Roma sosyal düzenine entegrasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. Romalılılaşmanın ve yüksek kademelere gelebilmenin ilk şartı ise Roma vatandaşlığına (*civitas Romana*) geçmek olmuştur (Devijver, 1996: 106-107). Bu çerçevede Sagalassos halkı tarafından ilk onurlandırılan, yerli elitlerden birisi Kallikles'in oğlu Ilagoas'dur. Ilagoas'ın oğlu *Tiberius Claudius Neon Quirina* ise Sagalassos halkından ailesini Roma vatandaşı yapan ilk kişidir. Dolayısıyla bundan dolayı ona, *praenomen*, *namen gentilicium* ve *tribus* denilmiştir (Devijver, 1996: 108). Belirtildiği şekilde Sagalassos'ta, Roma vatandaşı olan ve Romalı ileri gelen ailelerin soyadlarını alan birçok yerli seçkin aile vardır (Talloen ve Waelkens, 2004: 210).

Sagalassos'taki seçkin ailelerin başında Titius (Titi) Flavius ve onun ailesi gelmektedir. Bu aileden imparator kültürünü uygulayan ilk din adamı T. Flavius Attali filius Quirina Neon'dur. Bu din adamı hayatı boyunca imparator kültürüyle ilgili düzenlemeler yapmış ve agonların (özel olarak düzenlenen ödüllü oyunlar) organizasyonunu şahsen finanse etmiştir (Devijver, 1996: 111-112; Talloen ve Waelkens, 2004: 214). Benzer biçimde aynı aileden T. Flavius Collega, karısı Flavia Longilla, annesi, kardeşi T. Flavius Varus Dareius ve muhtemelen ailenin diğer üyeleri, Apollo Klarios Tapınağı'nın dekorasyonunu ve restorasyonunu finanse etmişlerdir. Tapınak hem Apollo'ya hem imparatorluk kültürüne hem de kente adanmıştır. Bu tapınağın restorasyonu tamamlandığında Flavius Collega aynı zamanda imparatorluk kültürünün başrahibi (*asiarkhes*) olmuştur (Devijver, 1996: 113-114; Talloen ve Waelkens, 2004: 212). Bir başka ifadeyle tapınak inşaatının finansmanını sağlayarak imparator ve ailesine bağlılığını ifade eden Flavius Collega, karşılığında imparator kültürünün başrahipliğini elde ederek sosyal prestij sahibi olmuştur. Zikredilen bu ailelerin yanı sıra Sagalassos'ta; Marcius Ulpius, Publius Aelius, Titus Aelii, Marcius Aurelius gibi elit tabakadan aileler imparatorluk kültürüne bir şekilde hizmet etmişlerdir (Devijver, 1996: 115 vd.)

Sagalassos'taki seçkin aileler, imparatora bağlılığın ifadesi olarak bir taraftan topluma hizmet mahiyetinde tapınaklar, kütüphaneler, çarşılar inşa ederken, diğer taraftan imparator ve ailesinin anıtlarını yapmış ve heykellerini dikmiştir. İmparator ve ailesi için yapılan bu anıtları ve heykelleri kutsamak²⁶ için rahipler, diğer görevliler ve şehir yetkilileri tarafından törenler düzenlenmiştir. Ayrıca halktan uzakta olan imparator ve ailesiyle ilgili imgelere saygı göstermesi ve onurlandırması da beklenen bir şey olmuştur. Belirli kutsal günlerde ise aynen tanrılara yapıldığı gibi bu heykeller çelenklerle süslenmiş, yağlanmış ve imparatorun refahı için onlara tütsüler yakılmıştır. Bu şekilde onurlandırılan ilk heykelin, Tiberius Claudius Piso ve Tiberius Claudius Varus tarafından Yukarı Agora'da dikilen Vespasian'ın heykeli olduğu belirtilmiştir (Talloen ve Waelkens, 2004: 192-193). Bundan başka Neon'un oğlu ve Antiochos'un torunu Attalos, İmparator Hadrianus'un bir heykelini dikmiştir. Bir din adamı olduğu belirtilen P. Aelius Akulas, kendi parasıyla Sagalassos'un gıda pazarı olan *macellum*'un önemli bölümünü finanse etmiş ve bunu imparator Marcus Aurelius'un onuruna adamıştır. Benzer biçimde bir din adamı (archiereus) olan T. Flavius Neon'un torunu T. Flavius Severianus Neon tarafından kütüphane yaptırılmıştır (Devijver, 1996: 125-127).

Yukarıda zikredilen elit tabakadan insanların farklı hizmet türleriyle imparatorluk kültürüne katkıda buldukları, bunun karşılığında Roma yönetimi tarafından ödüllendirildiği ve aynı zamanda toplumda saygın bir yer edindikleri anlaşılmaktadır. Bu seçkinleri bu kadar özveride bulunmaya iten iki önemli etkenden birisi, belli bir ahlâkî zorunluluk ve sadakat duygusu; diğeri ise hem emperyal düzeyde hem de toplumsal düzeyde tanınmaktır. Bir başka deyişle seçkinlerin yaptıkları finansal harcamalar karşılığında elde ettikleri "zorunluluk, şükran, prestij, kişisel sadakat" şeklindeki sembolik sermayedir (Talloen ve Waelkens, 2004: 214-215). Anlaşıldığı kadarıyla yerel seçkinler için imparator kültürünün anlamı, imparatorun ilâhlığını inanmaktan ziyade, sayılan imkanlara ulaşmaktır (Magyar, 2009: 388). Dolayısıyla Sagalassos'ta imparator ve ailesi adına

²⁶ Roma İmparatorluğu'nda, imparatorluk tapınaklarının çevresinde, kamu meydanlarında ve sütunlu caddelerde imparator ve ailesiyle ilgili yapılan heykellerin tümü, imparator kültürünün bir parçası olarak, yapıldıktan sonra büyük bir törenle, kült rahipleri tarafından kutsanırdı (Talloen ve Waelkens, 2004: 192).

(her ne niyetle olursa olsun) kentin seçkinleri tarafından yapılmış tapınaklar, binalar, anıtlar, heykeller ve basılmış paralar ile imparator kültü yaygın bir şekilde kendi göstermiştir.

Birçok kanıtıyla varlığı görülen imparator kültü, başlangıçta geleneksel tanrıları, tapınakları ve heykelleri kendisine model olarak seçmiştir. Bu çerçevede imparatorlar geleneksel tanrılara benzetilmiş, heykelleri yapılmış ve tanrı (theos) gibi muamele görmüştür. (Price, 1984: 231-232). Nitekim Hadrianus M.S. 129'da Ephesus'u ikinci kez ziyaret ettiğinde "İmparator Caesar Hadrian Zeus Olympios" olarak alkışlanmıştır (Friesen, 1993: 117-119). Hadrianus gibi Tanrı konumuna getirilen imparatorlar için bu kült, Hellenistik dünyadaki diğer Roma kültürleri gibi uygulanmıştır. Kültün sorumlusu başrahibin organize etmesi ve diğer birçok görevlinin²⁷ rol almasıyla, kamu kutlamaları halkın günlük yaşamıyla ilişkilendirilmiş ve "kutsal bir gün" havasında kutlanmıştır. Bu kutlamalarda imparatorun heykeli ve imgesi yer almış, bununla onun toplumdaki varlığı hissettirilmeye çalışılmıştır. Bunun için bazen imparatorla ilgili şeyler geleneksel olanlarla ilişkilendirilip festivaller düzenlenmiş;²⁸ bazen de sadece imparatora özgü (onun doğum günü gibi) olaylar kutlama vesilesi olmuştur.²⁹

İmparator kültürünün halka tanıtımı genellikle *Sebasteia* veya *Kaisareia* adıyla yapılmıştır. Bununla beraber Pisidia, Termessos ve Selge gibi büyük merkezlerde, *Zeus Solymeus* ve *Zeus Kesbelios* adlarından hareketle *Agon Sebasteios Solymeios* ve *Agon Kaisareios Kesbelios* gibi başlıklar altında hem tanrı hem de imparator kültü için müşterek dinî festivaller veya bayramlar düzenlenmiştir. Bu dinî bayramlarda; spor müsabakaları, müzikli oyunlar, tanrı imajlarının şehir içinde taşındığı zafer alayları, hayvanların kurban edilmesi, halka ziyafet düzenlenmesi ve pazarların kurulması gibi etkinlikler yapılmıştır (Talloe ve Waelkens, 2004: 200- 201).

İmparator kültürüyle ilgili etkinlikler çerçevesinde belki de yapılan en önem şey imparatora kurban/fedakarlık ritüeli olmalıdır. Ancak Sagalassos'ta bunun yapıp yapılmadığına dair elimizde tarihsel veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte daha önce değindiğimiz gibi bu kült Roma ve Yunan dünyasındaki benzerleri gibi uygulanmış olmalıdır. Bu konuda Price ikinci yüzyılın sonlarına ait Atina'daki parçalı bir yazıtta, Julia Domna Athena Polias'a, yani bir imparatora değil, imparator ailesinden bir kadına kurban sunulduğundan bahsetmektedir.³⁰ Benzer biçimde Price, Bergama'da bulunan bir yazıttan hareketle Roma ve Augustus ritüelleriyle ilgili özel bir düzenlemeden söz etmektedir:

... Bu, eyalet emperyal kültürüne karışan bir birlikti, ama aynı zamanda özel bir binada çeşitli vesilelerle toplanan dernek bünyesinde özel ritüel gerçekleştirdi. Çeşitli yetkililer koro için şarap, para, ekmek, çelenk ve diğer teçhizatları sağlamak zorundaydı. Babasının pozisyonunu miras almayan yeni üyeler 'Augustus ve

²⁷ İmparator kültü; Roma'nın batısında *sodalis* ve *flamen* adıyla anılan görevliler tarafından yerine getirilirken, doğusunda *asiarkhes* ve *arkhiereus* adı verilen din adamlarınca yerine getirmekteydi. *Arkhiereus*'ler eyaletteki imparator kültü tapınaklarında dinî görevleri yerine getiren sorumlu rahiplerdir. Bu rahiplere başkanlık eden, birer yıllığına *koinon* (eyalet meclisi) tarafından seçilen *asiarkhes* adında başrahipler vardır. Kültün uygulanmasında görevli bu rahiplerin ve başrahibin dışında, genellikle onların eşleri, kızları veya kız kardeşlerinden olan *arkhiereia* adı verilen bayan rahibeler; onursal bir görev üstlenmekten ziyade, erkek görevlilerden farklı işler yaparak ihtiyaçlara cevap vermeye çalışmışlardır. Bu rahip ve rahibelerin yanında, âdeta onların tamamlayıcısı gibi *neokoros* (bu isim aynı zamanda imparator kültü sahibi kente de verilmektedir) adı verilen, tanrıçalar için bayan, tanrılar için erkek görevliler vardır. Zikredilen görevlilerin dışında tapınak finansmanı ve bakımı işleriyle uğraşan *Neopoios*'lar; şenliklerin yapılmasından sorumlu *gymnasiarkhes*'ler ve *agonothetes*'ler; eyalet tapınaklarında imparator ve ailesinin imajlarının halka gösterilmesini sağlayan ve daha farklı işler yapan *sebatophantes*; *sebasteneos*, *sebastologos* gibi görevlilerden de söz edilmektedir (Baz, 1998: 87-94).

²⁸Bazen imparatorla ilgili bir olay yerel tanrılarla ilgili bir olayla birleştirilip öyle kutlamalar yapılmıştır. Bu anlamda Galya'da ve daha pek çok yerde Augustus'un doğum günü, tanrı Merkür'ün günüyle aynı festivalde kutlanmıştır (Warmind, 1993: 214).

²⁹ Efesliler, Antoninus Pius'un doğum gününü bir festivalle kutlayarak sevinçlerini ifade etmişlerdir (Price, 1984: 213).

³⁰ İmparator ailesinden bir kadına kurban sunulması, Julia Domna ve Livia gibi kadınların, imparator kadar saygı gördüğünü veya onların yönetimdeki etkinliklerini (gücünü) göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca bu kurbanların sunulana kişiye göre nitelikleri vardır. İmparatorla ve olimpiyat tanrılarına beyaz, chthonic (yeraltı dünyasına ait) tanrılara, kahramanlara ve ölümlere siyah kurbanlar sunmak standart bir uygulamadır. Yarı insan, yarı ilah olan doğası karışık Aşil'e biri beyaz ve biri siyah iki kurban sunulmuştur (Price, 1984: 217-218).

Romalılara fedakârlıklara' sabit bir miktar ödemek zorunda kaldılar. Belki şaraptan oluşan kurbanlar sırasında sunak yanında ilahiler söylendi. Belki, Roma ve imparatorların görüntülerini aydınlatmak için Augustus'a ritüel kekler, tütsü ve lambalar/kandiller sunuldu... (Price, 1984: 209).

Price'ın bu ifadelerinden, ritüeli düzenleyenler ve ritüel objeleriyle ilgili bilgiler elde etmekteyiz. Ayrıca Price, Sparta yakınlarındaki Gytheum'da bulunan bir yazıtta yer alan bir başka ritüelden bahsetmektedir:

Bir (tören) alayı, Asclepius ve Hygeia (sağlık tanrıları) tapınağından imparatorluk tapınağına doğru yol aldı. Orada bir boğa kurban edildi, ama bu tahmin edilebileceği gibi, sadece imparator için değil, geçmiş ve şimdiki imparatorlar için, “yöneticilerin ve tanrıların güvenliği ve onların egemenliğinin sonsuza kadar sürmesi adına”ydı. Ana meydanda bir başka kurban daha sunuldu ve muhtemelen oradan, alay tiyatroya geçti, burada bulunan Augustus, Livia ve Tiberius'un heykelleri önünde tütsü kurbanları yapıldı...” (Price, 1984: 210-211).

Gytheum'daki kurban ritüelinin benzeri muhtemelen Sagalassos'ta da yapılmış olmalıdır. Kurban ritüelinin yanı sıra imparator kültürünün en önemli göstergelerinden birisi imparator ve yerel tanrı kültürleriyle ilişkili olarak düzenlenen festivallerde sergilenen oyunlar veya yarışmalardır. Bu çerçevede yerel Apollo Klarios kültürüyle ilgili Sagalassos'ta bilinen en eski oyunun Tiberius Claudius Piso tarafından tanıtılan/kurulan *agones Klareia*'dir (Klareia oyunları/yarışmaları). Bu oyunların ilk olarak M.S. 103/104'de imparator kültürünün başrahibi Flavius Collega ve ailesinin restore ettirdiği Apollon Klarios Tapınağı'nın açılışı nedeniyle gerçekleşmiş olabileceği belirtilmiştir (Devijver, 1996: 114). Fakat bu oyunlarda yarışmalara katılmış ve ödül kazanmış bazı kimselerin isimlerinden hareketle, oyunların söz konusu tarihten daha erken zamanda başlamış olabileceği ifade edilmiştir.³¹ Muhtemelen Klareia oyunlarında birçok oyun/yarışma yer almış olmalı, ancak kaynaklarda yetişkinler ve gençler için düzenlenen, bir tür güreş ve boksun birlikte yapıldığı bir savaş oyunu *pankration*'dan söz edilmiştir. Sagalassos'ta Klareia oyunları dışında *agonothetes dia biou, venationes ve munera gladiatoria* gibi oyunları içeren *agones Vareia* özel oyunlarından da bahsedilmiştir. Vareia oyunlarının Publius Aelius Quintus Claudius Philippius Varus tarafından düzenlenen en eski oyun olduğu, dört gün boyunca sürdüğü ve oyunlarda her gün beş çift gladyatörün keskin silahlarla ve mızraklarla dövüştüğü ifade edilmiştir. Klareia ve Vareia oyunları dışında sadece imparatorlara ve onların zaferlerine yönelik kutlama mahiyetinde *Sebastoi* kültürüne adanmış agonistik festivallerin bulgularına Sagalassos'ta rastlanmamış, ancak bunların *neokoros* çerçevesinde yapılmış olabileceği belirtilmiştir (Talloon ve Waelkens, 2004: 202-206).

Dini bayramlar çerçevesindeki Klareia oyunları ve diğer oyunların yanı sıra Sagalassos'taki yerel stadyumda düzenlenen gladyator gösterileri ve hayvan dövüşleri halkın günlük yaşamı üzerinde etkili olmuştur (Talloon ve Waelkens, 2005: 248). İmparator kült festivalleri sebebiyle halk bir taraftan neşelenip eğlenirken, diğer taraftan uzaktaki yönetimle yakın temas kurmaya çalışmıştır (Warmind, 1993: 213-214). Bu şekilde uygulanan imparator kültürü yaklaşık M.S. 3. yüzyılın sonuna kadar etkin bir şekilde varlığını sürdürmüştür (Talloon ve Waelkens, 2005: 243). Ancak İmparatorluk Dönemi'nde, imparator kültürü adına yapılan bu faaliyetlerin, Roma'nın Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra da bir şekilde devam ettiği anlaşılmıştır.

³¹ Yukarıda zikredilen tarihlerin yanı sıra, Klareia oyunlarının M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısından 3. yüzyılın sonuna kadar olan kayıtlarda yer aldığı belirtilmiştir (Talloon ve Waelkens, 2004:201-203).

2. İMPARATOR KÜLTÜNÜN ROMA'NIN HİRİSTİYANLAŞMASI SÜRECİNDEKİ İZLERİ

İmparator kültürünün, Roma'nın Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra uygulanıp uygulanmadığını anlamak için, öncelikle Sagalassos'un içinde yer aldığı Pisidia Bölgesi'ne Hıristiyanlığın girişinden ve yayılmasından söz etmek gerekir. Hıristiyanlığın Pisidia'da başlaması, Tarsuslu bir Ferisi Yahudi iken, *Şam Vizyonu* ile kendisini "Yahudi Olmayanların Havarisi" (Gentileler Havarisi) olarak kabul eden Paulus'a (Pavlus) (M.S. 5-67) (Sönmez, 2012: 42) kadar dayandırılmıştır. Zira Elçilerin İşleri'ne göre; Paulus, Barnaba ve beraberindekiler Baf'tan deniz yolculuğuyla Pamphylia Bölgesi'ndeki Perge'ye oradan da Pisidia sınırındaki Antiokheia'ya (Bugün Isparta'nın Yalvaç yakınındaki antik kent) gitmiştir.³² Augustus Tapınağı'yla büyük bir imparator kült merkezi olan Antiokheia'da³³ Paulus ve beraberindekiler Şabat Günü havrada halka tebliğde bulunmuşlardır. Halk onlardan, tekrar aynı konularda konuşmak için bir sonraki Şabat Günü gelmelerini istemiştir. Paulus, Barnaba ve arkadaşları bir hafta sonra Antiokheia'ya geldiklerinde orada bulunan Yahudiler, halkın ileri gelen kadınlarını ve erkeklerini kışkırtmış³⁴, Paulus ve arkadaşlarının sınır dışı edilmesine sebep olmuşlardır. Bunun üzerine Paulus ve Barnaba Konya'ya gitmişlerdir (Elçilerin İşleri, 13:13-51).

Kaynaklarda Paulus'un, tarihi tartışmalı ilk misyon gezisi (M.S. 34-40 veya 43-49) sırasında Pisidia'ya uğradığı belirtilmiştir (Mowery, 2006: 227-229). Hatta onun Pisidia Antiokheiası yerlilerinden, Paulus sayesinde Hıristiyanlığa dönüşüm gerçekleştiren Roma Proconsülü Sergius Paulus'un, onu Kıbrıs'a gitmeyi teşvik ettiğinden söz edilmiştir. Ancak bazı kaynaklarda Paulus'un neden Pisidia Antiokheiası'na geldiği tartışılmıştır. Buna göre Pisidia yerlilerinden Proconsul Sergius Paulus'un Kıbrıs'ta bulunduğu sırada din değiştirdiği ve Paulus'u Pisidia'ya gelmeye ikna etmiş olabileceği belirtilmiştir (Tanyar, 2002: 69-72).

Paulus ve Barnaba'nın, Antiokheia'dan sonra Pisidia Bölgesi'nde nereleri ziyaret ettiği konusunda net bilgiler yoktur. Ancak Peter Talloen; Belke ve Mersich'den alıntıyla, Paulus'un Attaleia, Kremna, Keraia, Sagalassos, Seleukeia, Prostanna ve Antiokheia şeklinde bir rota izlemiş olabileceğini belirtilmiştir (Talloen, 2014: 200). Bu bilgilerden hareketle Hıristiyanlığın Sagalassos'a Paulus'un ilk misyon gezisi sırasında girmiş olduğu söylenebilir. Kanaatimizce de Paulus ve arkadaşları ya Pisidia'da bulunduğu sırada ya da Pisidia'dan kovulduktan sonra Konya'ya giderken Sagalassos'a uğramış olması mümkündür.

Paulus'un tebliğiyle Pisidia Antiokheiası'nda tohumları ekilen Hıristiyanlık, Constantinus'un (Constantine) bu dine özgürlük tanınmasına kadar, öncelikle Pisidia Bölgesi'ndeki kent merkezlerinde yayılmış, bununla birlikte ticarî ilişkilerin gerektirdiği kişisel temaslar vesilesiyle

³² Kaynaklarda Paulus'un Pisidia Antiokheiası'nda iken muhtemelen Augustus'un "Res Gestae" adlı eserinin Latince veya Yunanca metnini görmüş olduğu ifade edilmektedir. Onun, Roma vatandaşlarına İsa'nın mesajını aktarma konusunda ve özellikle misyonerliğini Yunan Doğu'dan Latin Batı'ya taşımaya düşünürken, bu eserden faydalanmış olabileceği belirtilmektedir (Harrison, 2013: 2).

³³ Hıristiyanlık öncesinde Pisidia Antiokheiası'nda hem yerel kültürün hem de imparatorluk kültürünün hâkim olduğu söylenebilir. Nitekim burada yapılan kazılarda ortaya çıkarılan iki tapınak kompleksinden, söz etmek imparator kültü açısından önemlidir. Bu yapılardan birisi şehrin dışındaki tepe üzerinde duran *Askaenos Men* adına yapılan tapınaktır. Bununla birlikte şehrin içinde bulunan, Tuchelt tarafından Men (Ay Tanrısı) veya Cybele'ye; Hänlein-Schälfer, Mitchell ve Waelkens tarafından ise Augustus'a (Augustus ve Roma'ya) adandığı belirtilen *Augustus Tapınağı*'dır (Mowery, 2006: 233-235). Son yapılan çalışmalar, artık burasının Augustus Tapınağı olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda Augustus Tapınağı'nın inşaat tarihi her ne kadar tartışmalı olsa da, inşaatın Geç Augustus Dönemi'nde başladığı ve Erken Tiberius Dönemi'nde tamamlandığı kabul edilmektedir. Tapınağın ön kısmında 63 x 85 m boyutlarında İmparator Augustus'un adıyla anılan kutsal bir alan olduğu, bu kutsal alanın önünde Augustus'un ölümünden önce yazdığı Vasiyetnamesi *Res Gestae Divi Augusti*'nin fragmanlarının bulunduğu belirtilmektedir. Bu tapınağın bezemesinde ve mimarisinde Augustus-Tiberius Dönemi özelliklerinin yanı sıra geleneksel özelliklerin de yer aldığından bahsedilmektedir (Akgül Özasan, S., 2013).

³⁴ Elçilerin İşleri'ne göre, Antiokheia'da bulunan Yahudiler, Paulus ve arkadaşlarına karşı halkı kışkırtmıştır. Yahudilerin böyle davranmasında, muhtemelen Paulus'un, konuşma esnasında Roma'nın imparatorlukla ilgili değerlerini, din anlayışını ve zaferlerini eleştirmiş olması etkili olmuş olmalıdır (Harrison, 2013: 3).

daha bölgenin diğer kesimlerine de yayılmıştır (Talloen, 2014: 201-202). Ancak Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nda yayılmaya başladığı dönemlerde, imparator kültürü Hıristiyanlar tarafından reddedilmiştir. Muhtemelen bunda, Hıristiyanların Roma'nın yönetim sistemini anlamayışları ya da imparator kültürünü, Hıristiyanlığın *tek tanrı* anlayışına rakip gibi görmeleri etkili olmuş olmalıdır. Zira Roma'nın yönetim anlayışına göre; imparator devletin başıydı ve devletin refahı ve mutluluğu imparatorun refahına, mutluluğuna bağlıydı. Bu sebeple imparatorun kültür yoluyla mutlu edilmesi veya onun onurlandırılması önemliydi. Bu bağlamda Hıristiyanlar, devletin başını onurlandırmamakla ve ona fedakarlık sunmamakla bir nevi onu reddetmiş, dahası devleti reddetmiş sayıldıkları için zulüm görmüşlerdi (Magyar, 2009: 392). Ancak Paulus gibi Hıristiyanlığın ileri gelenlerinin yönetimle ilgili olumlu ifadeleri, Hıristiyanların Roma yönetimine karşı tavırlarını değiştirmiş olmalıdır. Nitekim Paulus'un Romalı Hıristiyanlara yönelik "yönetimlerin Tanrı'dan olduğu ve uyulması gerektiğiyle ilgili uyarısı" (Romalılara, 13: 1-7) muhtemelen Hıristiyanların Roma yönetimine karşı olumlu tavır takınmalarında etkili olmuştur.

M.S. 4. yüzyılda Hıristiyanlığın bütün imparatorluğun resmî dini olmasından sonra Antiokheia, Pisidia'nın başpiskoposluk merkezi olmuştur. Bu yüzyılda Aziz Paulus adına kent içinde bir kilise inşa edilmiş ve bu kilise o dönemde hem Antiokheia'nın en büyük kilisesi olmasından hem de Aziz Paulus'la olan bağlantısından dolayı kente değer katmıştır. Bu yönüyle Antiokheia, Pisidia'daki kentler arasında ön plana çıkmış ve Hıristiyan hacıların³⁵ uğrak yeri olmuştur. Bu durum, Antiokheia'nın ekonomik açıdan refahına katkı sağladığı gibi, toplumun Hıristiyan kimliğini benimsemesinde de etkili olmuştur. Bölgede yapılan kazılarda; 381 Konstantinopolis (İstanbul) Konsili'ne katılan Piskopos Optimus dönemine ait yazıtların bulunması (Kaşka, 2017: 28), 4. yüzyılın sonunda Antiokheia'daki Hıristiyan varlığını göstermesi açısından önemlidir.

Antiokheia'da olduğu gibi Sagalassos da M.S. 4. yüzyılın ortalarında ekonomik ve mimarî açıdan bir refah dönemi yaşamış ve imparatorluk ailesinin üyelerini onurlandırmak için heykeller dikilmiş ve anıtlar yapılmıştır (Waelkens, 1995: 34). Bu çerçevede Sagalassos'da Augustus için adanmış Yukarı Agora'da bulunan anıtın ön kaidelerinde, Constantius II'nin kızı Constantia (M.S. 337- 361) ile İmparator Gratianus'un karısını (M.S. 375-393) onurlandıran ifadeler yer almıştır. Ayrıca Constantinus hanedanını onurlandıran ifadelerin yer aldığı mil taşları ve heykeller, Sagalassos ve civarında bulunmuştur. Örneğin Constantius II'ye ait M.S. 346 -361 yılları arasında tarihlendirilen Sagalassos metropolü tarafından Yukarı Agora'da dikilmiş iki heykel ve son pagan imparator Flavius Claudius Iulianus'a (Julianus Apostata) (M.S. 361-363) adanmış küçük bir kireçtaşı kaidesi Ağlasun'da bulunmuştur (Talloen ve Waelkens, 2004: 190, 196; Talloen ve Waelkens, 2005: 426). İmparatorluk ailesine yönelik bu onurlandırmaların yanı sıra söz konusu yüzyılda Sagalassos önemli bir piskoposluk merkezi olmuş ve M.S. 381 Konstantinopolis Konsili'ne temsilci göndermiştir (Waelkens, 1995: 34). Bu durum Sagalassos'ta Hıristiyanlığın oldukça yayılmış olduğunu göstermektedir. Nitekim daha önceden imparator kültürü için kullanılan Apollo Klarios Tapınağı, M.S. 5. yüzyılın başlarında, köklü bir değişikliklerle kilise mimarisine uygun bazilikaya dönüştürülmüştür (Mitchell vd. 1989: 63-77; Waelkens, 2015: 181).³⁶ Yapılan değişikliklere rağmen bazilikanın, şekli ve yapısı itibarıyla resmî imparatorluk salonlarından bir farkı olmadığı; tapınakta yapılan ritüellerin, Hıristiyanlık öncesi dönemlerdekine benzediği ifade edilmiştir (Warmind, 1993: 217).

Hıristiyan ritüellerinin, putperest dönemdeki imparator kültür sunumlarına benzemesi gibi, Constantinus'un Hıristiyanlığa dönüşümüyle³⁷ imparatorluk kültüründe bazı değişiklikler olmuştur.

³⁵ Antiokheia'nın M.S. 325 yılında yapılan İznik Konsili'nde hac merkezi olarak ilan edildiği ve önemini Anadolu Selçuklu Dönemi'ne kadar koruduğu belirtilmiştir (Özhanlı, 2013: 87-90).

³⁶ Apollo Klarios Tapınağı'nın pagan ve Hıristiyanlık Dönemi'ndeki mimarî özellikleri ve yapılan değişikliklerle ilgili ayrıca bkz. (Waelkens, vd., 1990).

³⁷ İlk Hıristiyan İmparator olarak ifade edilen Constantinus'un Hıristiyanlığa dönüşümü, gerçekten Hıristiyan olup olmadığı ve Hıristiyanlarla olan münasebeti tartışılmıştır. Onun ömrünün sonuna doğru vaftiz olduğu, bundan öncesinde Hıristiyan olmadığı, ancak iyi bir siyasetçi olarak Hıristiyanları kendi çıkarı için kullandığı, zaferlerinden

Bu çerçevede kültün en önemli unsurunu teşkil eden imparatora kurban sunumu Constantinus tarafından yasaklanmıştır.³⁸ O, artık tanrı gibi kabul edilmemesine rağmen, hem Hıristiyanların hem de putperestlerin gözünde yine de bütün imparatorluğa hükmeden ve onların amaçlarına uygun hareket eden *Yüce Güç* gibi algılanmıştır. Bir başka deyişle Constantinus, putperest selefleri gibi aynen *divina majestas* (ilahî saygınlık/prestij) unvanını korumuştur (Talloe ve Waelkens, 2005: 245). Constantinus'un yönetimi sırasında, imparatoru yeryüzünde bir tanrı gibi gören pagan elitler belirsiz bir tek tanrı inancına veya panteizme yönelmiştir. Hıristiyanlar ise Constantinus'u Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi veya Tanrı'nın dostu olarak görmüştür. Böylece imparator ve onunla ilgili her şey kutsal olarak kalmış ve imparatorluk kültü bir nevi devam etmiştir (Jones,1964: 93).

İmparatorların kutsallığının yanı sıra, eyalet meclisleri; imparatorun onuruna oyunları düzenleyen ve onun adına tapınaklar inşa eden yüksek din adamlarını seçmeye devam etmiştir. Bu çerçevede Tuscia ve Umbria şehirleri izin alarak imparator adına tapınak inşa etme, tiyatro ve gladyatör oyunlarını düzenleme işini kendi rahiplerinin yapmasını istemiştir. Ancak Constantinus nazikçe "kendi adına adanacak tapınağın batıl inançların yalanlarıyla kirletilmemesi" şartını koşmuştur. Bununla o, geleneksel emperyal unvanın bir parçası olan *Pontifex Maximus*'luğu sahip olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla hem Constantinus hem de ondan sonra gelen halefleri, putperest imparatorlar gibi pontifex maximus sıfatının gerektirdiği yetkileri kullanmaya devam etmiştir (Jones,1964: 93). Roma yönetiminde, pontifex maximus sıfatıyla imparatorların başta gelen görevi düzenli kültleri koruyarak *pax deorumu*'u (tanrılarla barışı) sağlamaktı. Constantinus'la bu durum, artık tanrılarını memnun etmek değil, Tanrı'yı memnun etmek şekline dönüşmüştür. Bu çerçevede o, kendisinin Tanrı tarafından seçildiğini ve iktidara yükseltildiğini inanmış, (bir nevi O'nun rızasını kazanmak için) din ve ibadet işlerinin kendi görevi olduğunu kabul etmiştir. Constantinus, bu görevi yerine getirirken aynen pagan öncüllerinin Haruspices'lere ve Sibylline Kitaplarına danışması gibi, o da piskoposlarına danışmıştır. Aynı zamanda o, pontifex maximus göreviyle Kilise konsüllerine başkanlık etmiş, konsüllerin yeri ve zamanını belirleme konusunda etkin olmuştur (Jones,1964: 94).

Constantinus'un Hıristiyanlığı benimsemesiyle imparator kültüne ait tapınak yapımları durmuş, ancak onun yerine imparatorlar himayesinde kilise binası yapımları artmıştır (Warwind, 1993: 214). Bu çerçevede Constantinus, M.S. 324'den sonra İmparatorluğun her tarafında, özellikle Doğu'da eski kiliselerin onarılması ve yenilerinin inşa edilmesi için bütün illerin praetorlarına (valilerine) maddi destek çağrısında bulunmuş, yanı sıra o, kişisel destekle birçok muhteşem yeni kilise inşa ettirmiştir. Bunlar arasında Roma'da Liber Pontificalis, Lateran Constantiniana Bazilikası ve Vaftizhanesini, Vatikan tepesindeki Aziz Petrus'un (Peter) Kilisesi ve Aziz Paulus'un Kudüs Kutsal Haç Kilisesi, Aziz Laurence ve Ostia, Albanum, Capua ve Napoli'deki kiliselerin yanı sıra S.S. Peter ve Marcellinus Kiliseleri sayılabilir. Bu kiliselere ilaveten Constantinus ve annesi Helena, özellikle Kudüs'te Kutsal Kabir, Zeytin Dağı'nda Yükseliş, Doğu Mağarası üzerinde, Beytullahim'de ve Mamre'de birçok kilise inşa ettirmişlerdir. Ayrıca Constantinus, yeni başkent Konstantinopolis'te, Kutsal Bilgelik, Kutsal Havariler ve Kutsal Barış Kilisesi gibi üç büyük muhteşem kilise yaptırtmıştır (Jones,1964: 89-90).

Constantinus'un kilise binalarıyla Hıristiyanlığı yüceltme gayretleriyle birlikte, Hıristiyanlık kültürünü uygulama görevi, imparator kültürünü uygulayan rahiplerde olduğu gibi, yerel seçkinlere verilmiştir. Ayrıca annesiyle birlikte Constantinus, Theodosius I, Theodosius II, Marcian, Leo I

sonra Tanrı Apollo'nun tapınağına ziyaret etmesinden hareketle "tek tanrı" inancına sahip olduğu, hatta "deist" olduğu" şeklinde birçok iddiadan söz edilmiştir (Kaymaz, 2014).

³⁸Talloe ve Waelkens, 2005: 245; Her ne kadar bazı kaynaklar Constantinus'un Hıristiyanların vicdanlarını rahatlatmak için kurban sunmayı yasakladığını belirtmişse de, diğer bazı kaynaklara göre; Constantinus, Licinius'u yenmesinden sonra yayınladığı bildiriyle putperestleri gerçek ve doğru inanca çağırılmış, hatta yeni inancı kabul edenleri ödüllendirmiştir. Ayrıca kültürün devam etmesine izin vermiş, ancak kurban sunmayı (yasakladığı değil) yasaklamış olabileceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte Constantinus'un ölümünden dört yıl sonra oğlu Constans, yayınladığı bir kanunla imparatora kurban sunmayı kesinlikle yasaklamıştır (Jones,1964: 92).

ve bunların eşlerine, aynen önceki imparator ve hanedanlar gibi, kutsallık atfedilerek aziz ve azize konumuna getirilmiş ve onlar *ilahî kurtarıcı* olarak çağrılabilmiştir. Ayrıca imparator adına, onun hayatı ve sağlığı için dualar edilmiştir (Warmind, 1993: 214-215). Bu çerçevede Theodosius I'in nasıl tanrı konumuna yükseltildiğinden söz etmek yerinde olacaktır. Batı İmparatoru Gratianus (M.S. 375-383) tarafından M.S. 379'da Sirmium'da eş imparator ilan edilen Theodosius I (M.S. 379-395), Themistius'un önerisi üzerine Konstantinopolis'i kendisi için megalopolis seçmiştir. O, M.S. 380'de resmî olarak kente geldiğinde; kentin ileri gelenleri, din adamları ve bütün halkın meydanları doldurduğu büyük bir zafer töreniyle karşılanmıştır. İmparator kentte düzenlenen araba yarışlarına başkanlık etmiş, yarışlarda kazananlara ödülleri vermiştir. Böylece o, bir nevi hem kendi gücünü hem de İmparatorluğun birleştirici ve bütünleştirici gücünü göstermiştir. Bununla birlikte Theodosius I, hem zaferini ve meşruiyetini kanıtlamak hem de kenti sanat ve mimari açıdan geliştirmek için imar faaliyetlerine girişmiştir. Bu çerçevede kentin merkezinde büyük sütunlu caddede yeni bir forum inşa edilmiş ve foruma da geleneksel Güneş Krallığını simgeleyen atlı bir Theodosius heykeli yerleştirilmiştir (Holum, 1989: 8-11). Ayrıca bu heykelin üzerine de imparatoru yücelten şu sözler yazılmıştır:

Sen doğudan yükselen, parlayan, ikinci bir Helios'sun (Güneş Tanrısı)
Ölümler için, Theodosius, tanrılar arasında sakın
Okyanus'la, sonsuz Dünya senin ayakların altında (Holum, 1989: 11).

Dolayısıyla bu bilgiler, Hıristiyan bir imparator olan Theodosius I'in, aynen önceki putperest imparatorlar gibi nasıl tanrı konumuna getirildiğini ve imparator kültürünün bir nevi devam ettiğini göstermesi açısından anlamlıdır.

İmparatorluk kültürünün diğer bir göstergesi, imparatorun kendi adına para bastırması, Hıristiyan imparatorlarda da görülmektedir. Nitekim Justinian II'nin (685-695) Hz. İsa'nın, annesi Meryem'in ve azizlerin imajlarının revaçta olduğu bir dönemde bastırıldığı altın ve gümüş sikkelerin ön yüzünü Mesih'in, arka yüzünü de kendinin imajını koydurduğu belirtilmektedir (Brubaker, 2012: 4).

Hıristiyan imparatorların kendisine kutsallık atfedildiği gibi, onların resimlerine veya imajlarına da kutsallık atfedilmiştir. İmparator ve imgesi arasındaki ilişki, zamanla imparatoru görmekle onun imajını görmek arasında bir farkın olmadığı şeklinde bir anlayışa dönüşmüştür. Hatta bu durum, Teslis'in unsurlarından Baba ve Oğul arasındaki ilişkiye benzetilmiştir. Bu konuda Athanasius'un yaklaşık olarak M.S. 360'larda Arian'lara saldırmak için, kralın resmini veya imajını gördükten sonra, kralı görmek isteyen bir adama "Kral ve ben biriz; çünkü ben onun içindeyim, o da benim içimde!" şeklinde bir cümle kullandığından söz edilmiştir (Warmind, 1993: 216-217). Aslında bu cümle, Hz. İsa'nın "Ben ve Baba biriz!" (Yuhanna, 10: 30) şeklindeki sözünün krala ya da imparatora uyguladığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle imparator ya da kral, Tanrı'nın Oğul'yla (Mesih) eş tutulmuş ve dolayısıyla tanrısallığı vurgulanmış olmaktadır.

SONUÇ

Pisidia Antik Sagalassos'daki imparator kültürüyle ilgili bilgilerimizin çoğunu; daha ziyade bölgede yapılan kazılarda ortaya çıkan Hellen ve Roma Dönemlerine ait anıtlar, kitabeler ve sikkeler gibi tarih malzemelerinden, imparatorluk kültürüne şahitlik etmiş antik tarihçelerle modern tarihçilerin eserlerinden elde etmekteyiz.

Ölümlü olan insanın tanrılaştırılması ve tanrı gibi muamele görmesi veya toplumun en üstünde bulunanların kendi yönetimlerinin ilâhî kökenli olduğunu ispatlaması anlamında imparator kültürünün kökeni M.Ö. 3. binyıllara kadar gitmektedir. Ancak bunun Roma İmparatorluğu'nda ortaya çıkıp kurumsallaşması Octavianus (Augustus) Dönemi'ne denk gelmektedir. Octavianus kendi siyasî gücünü sağlamlaştırmak amacıyla, M.Ö. 42'de ölen Iulius Caesar'ı tanrı konuma

getirmek suretiyle bu işin ilk başlatıcısı olmuş ve daha sonra, kendisi de aynı konuma gelmiş, adına tapınaklar yapılmış ve tanrı gibi muamele görmüştür.

Roma İmparatorluğu açısından imparator kültü; fethedilen yerlerde yaşayan farklı kültürden insanları İmparatorluk bünyesine dahil etmeyi ve onları Roma toplumuna kazandırmayı amaçlamıştır. Bir başka ifadeyle bu kült, Roma İmparatorluğunu devam ettirme sürecinde Romalılılaşma ve Roma kültürünü yaygınlaştırma vesilesidir. Halk açısından bakıldığında; kült sunumları, yapılan etkinlikler, festivaller bir taraftan birer eğlence aracı olurken, diğer taraftan halkın uzakta olan yönetimle yakınlaşması anlamına gelmiştir.

Sagalassos'taki Roma imparator kültü, yerel ve Hellen kültürleriyle iç içe geçmiş bir şekilde uygulanmıştır. Çünkü imparator kültü, diğer yerel kültürleri dışlamayı gerektirmemiş ve birlikte aynı tanrı panteonu içinde varlıklarını sürdürmüştür. Bu kültürün varlığını gösteren belli başlı tapınaklar yanında, toplumun faydalanması için yapılan hamam, kütüphane ve çarşı gibi birçok yapı imparator ve ailesinin onuruna yapılmıştır. Kültün uygulanmasında, yapıların inşaatı ve restorasyonunda finansman desteğini genellikle yerel seçkinler üstlenmiştir. Onlar bu vesileyle hem imparator ve yönetimine yakın olmuş ve belli makamlara gelmiş, hem de halkın gözünde saygınlık kazanmıştır. Dolayısıyla yerel seçkinler için imparator kültü, imparatorun tanrılığına olan inançtan ziyade, muhtemelen bu kült vesilesiyle bazı imkanlara ulaşma vesilesi olarak algılanmıştır.

İmparator kültü; imparator ve ailesine saygı, onurlandırma ve özellikle onlar adına kurban sunma şeklinde kendini göstermiştir. Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nda yayılmaya başladığı dönemde, Hıristiyanlar bu kült, özellikle de imparator adına kurban sunulmasına karşı çıkmış ve bu sebeple onlar zulüm ve işkence görmüştür. Constantinus Hıristiyanların bu hassasiyetini dikkate alarak imparator adına kurban sunmayı yasaklamıştır. Ancak kurban ritüeli dışında Hıristiyan İmparatorlar Dönemi'nde söz konusu kült benzer şekilde uygulanmıştır. Aynen Hıristiyanlık öncesinde olduğu gibi imparator ve ailesi saygı görmüş, onlar adına kilise binaları dikilmiş ve onlardan yardım dilenmiştir. Hatta imparatorların resmine, imajına sanki imparatorun kendisiymiş gibi saygı duyulmuştur. Dolayısıyla Roma imparator kültürünün, Hıristiyanlaşma sürecinde bir şekilde devam ettiği anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Antik Kaynaklar

Hom. *Il.* (= Homeros, *İlias*): Homer. The Iliad with an English Translation by A.T. Murray, Ph.D. in two volumes. Cambridge, MA., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1924, Book XXIV.

Livy. (= Titus Livius, *Ab Urbe Condita Libri*): (1976). *Rome and The Mediterranean: Books XXXI-XLV of The History of Rome from its Foundation*, Kitap: XXXVIII.15, Trans.by Henry Bettenson with an Intro. By A. H. McDonald, London vd: Penguin Books.

2. Modern Kaynaklar

Akgül Özaslan, S. (2013). *Pisidia Antiokheia'sı Augustus Tapınağı Mimari Bezemeleri*, Pisidia Araştırmaları – I Sempozyum Bildiri Kitabı, Ed. Bilge Hürmüzlü vd., I. Pisidia Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Metinleri (05-06.11.2012), S.D.Ü. Arkeoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi, Isparta, ss. 395-412.

- Aşkit, Ç. (2011). *Auspicium Et Imperium: Roma Cumhuriyet Döneminde İç Siyaset ve Kehanet, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri* (Latin Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Baz, F. (1998). *Roma İmparator Kültü*, Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Brubaker, L. (2012). *Inventing Byzantine Iconoclasm* (Studies in Early Medieval History), Bristol Classical Press, London.
- Camia, F. (2016). The Theoi Sebastoi in the Sacred Landscape of the Polis. Cult Places for the Emperors in the Cities of Mainland Greece. *Im Schatten der Alten? Ideal und Lebenswirklichkeit im römischen Griechenland*, Eds L. Gaitanou- J. Fouquet, Mainz – Ruppolding, pp: 9-23.
- Coşkun Abuagla, A. (2015). Pisidia Apolloniası'ndan Via Sebaste'ye Ait Yeni Bir Mil Taşı, *Türkiye Bilimler Akademisi Dergisi (TÜBA-AR)*, (18): 175-180.
- Çokay Kepçe, Ş. S.- Özdizbay, A. (2012). Pisidia: Boyun Eğmediler, *Atlas*, (Nisan): 75-94.
- Devijver, H. (1996). Local Elite, Equestrians and Senators: A Social History of Roman Sagalassos, *Ancient Society*, Vol. 27, pp. 105-162.
- Elder, E. (1844). Cleomedes, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology Vol I*. Ed. William Smith, London.
- Friesen, S.J. (1993). Twice Neokoros, Ephesus, Asia and the Cult of the Flavian Imperial Family, *Religions in the Graeco-Roman World Vol. 116*, Leiden vd: Brill.
- Harrison, J.R. (2013). Augustan Rome and the Body of Christ: A Comparison of the Social Vision of the "Res Gestae" and Paul's Letter to the Romans, *The Harvard Theological Review*, Vol. 106, (1): 1-36.
- Holum, K.G. (1989). *Theodosian Emperresses: Women and Imperial Dominion in Late Antiquity*, Berkeley- Los Angeles: University of California Press.
- Horsley, G.H.R.- Kearsley, R. A. (1998). Another Boundary Stone between Tymbrionassos and Sagalassos in Pisidia, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bd. (121)*: 123-129.
- Işın, G. (2014). The Sanctuaries and the Cult of Apollo in Southern Pisidia, *Anadolu/Anatolia*, (40):87-104.
- İplikçiöğlü, B. (2015). *Eskibati Tarihi I, Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jones, A.H.M. (1964). *The later Roman Empire, 284-602: A Social Economic and Administrative Survey, Vol. I*, Norman: University of Oklahoma Press, B. Blackwell- Mott.
- Kaptijn, E. vd. (2013). Societal Changes in the Hellenistic, Roman and Early Byzantine Periods. Results from the Sagalassos Territorial Archaeological Survey 2008 (Southwest Turkey), *Anatolian Studies*, Vol. (63):75-95.
- Kaşka, G. (2017). Pisidia Antiokheia'sında Hıristiyanlık, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (41): 21-33.
- Kaymaz, Y. (2014). Büyük Constantinus'un Hıristiyanlığı Meselesi, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. XVI, Sayı: 29*:213-235.
- Kazhdan, A. P. (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York- Oxford, Oxford University Press, Vol. 3, pp: 1861-1863.
- Kotan, T. (2018). *Roma Plastik Sanatında Apotheosis*, Yüksek Lisans Tezi, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Köker, H. (2019). Kakasbos/Herakles (?) ve Yeni Bir Bronz Sagalassos Sikkesi, *OLBA XXVII*, pp: 465-476.

- Magyar, Z.S. (2009). Imperial Cult And Christianity: How And to What Extent Were the Imperial Cult and Emperor Worship Thought to Preserve Stability in the Roman World? *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hung.* (60):385–395.
- Metin, H. (2016). Pisidia'dan Kurşun Bir Herakles Heykelciği Üzerine Bazı Gözlemler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 9, (43): 1138-1143.
- Mitchell, S. (1991). The Hellenization of Pisidia, *Mediterranean Archaeology*, Vol. 4, pp. 119-145.
- Mitchell, S., Owens, E. ve Waelkens, M. (1989), Ariassos and Sagalassos 1988, *Anatolian Studies*, Vol. 39, pp. 63-77.
- Momigliano, A. (1986). How Roman Emperors Became Gods, *The American Scholar*, Vol. 55, (2): 181-193.
- Mowery, R.L. (2006). Paul and Caristianus at Pisidian Antioch, *Biblica*, Vol. 87, (2): 223-242.
- Özhanlı, M. (2013). Pisidia Antiokheiası'nda Çocuk Taşınan Paganist Kadınların Meryem'e Evrilmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol. 2, (18): 85-93.
- Özsait, M. (1980). *İlkçağ Tarihinde Pisidya*, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi yayınları.
- (1985). *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi yayınları.
- Polat Becks, B. A. (2015). Burdur Müzesi'nden Bir Adak Steli Işığında Pisidia Bölgesi'nde Herakles Kültü, *Pisidia Yazıları Hacı Ali İkinci Armağanı/Pisidian Essays in Honour of Hacı Ali İkinci (içinde)* Ed. METİN, H. vd., İstanbul: Ege Yayınları.
- Price, S. R. F. (1984). *Rituals and Power: The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Shafer, R. (1950). Pisidian, *The American Journal of Philology*, 71, (3): 239-270.
- Sönmez, Z. (2012). *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Talloon, P. (2001). The Egyptian Connection the Cult of Nilotic Deities at Sagalassos, *Ancient Society*, Vol. 31, pp. 289-327.
- Talloon, P. (2014). Cult in Pisidia: Religious Practice in Southwestern Asia Minor from Alexander the Great to the Rise of Christianity. (ed) WAELKENS, M., *Studies in Eastern Mediterranean Archaeology X*, Sagalassos Archaeological Research Project, Ku Leuven.
- Talloon, P.- Waelkens, M. (2004). Apollo and the Emperors (I) The Material Evidence for The Imperial Cult at Sagalassos, *Ancient Society*, Vol. 34, pp. 171-216.
- Talloon, P.- Waelkens, M. (2005). Apollo and The Emperors (II) The Evolution of the Imperial Cult at Sagalassos, *Ancient Society*, Vol. 35, pp. 217-249.
- Tanyar, A. (2002). *The Jews and Christians of Imperial Asia Minor, The Literary and Material Evidence*, In Partial Fulfilment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in The Department of Archaeology and History of Art, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Ankara.
- Tekin, O. (2016). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vandeput L.- Köse, V. (2001). The 1999 Pisidia Survey at Melli, *Anatolian Studies*, Vol. 51 pp: 133-145.
- Vanhaverbeke, H. (2007). Sagalassos Kırsal Bölgeden Bir Görüntü, s. 671-676, (Ed.) YILDIZ. G. vd., *I. Burdur Sempozyumu: Bildiriler, 16-19 Kasım 2005*, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları.
- Waelkens, M. (1995). Rise and Fall of Sagalassos, *Archaeology*, 48, (3): 28-34.

Waelkens, M. (2015). Hadrian an the “Neokoria” of Sagalassos, *Pisidia Yazıları Hacı Ali Ekinci Armağanı/ Pisidian Essays in Honour of Hacı Ali Ekinci*, s.177-214, (Ed). METİN, H. vd., İstanbul: Ege Yayınları.

Waelkens, M. vd. (1990). Sagalassos 1989, *Anatolian Studies*, Vol. 40, pp:185-198.

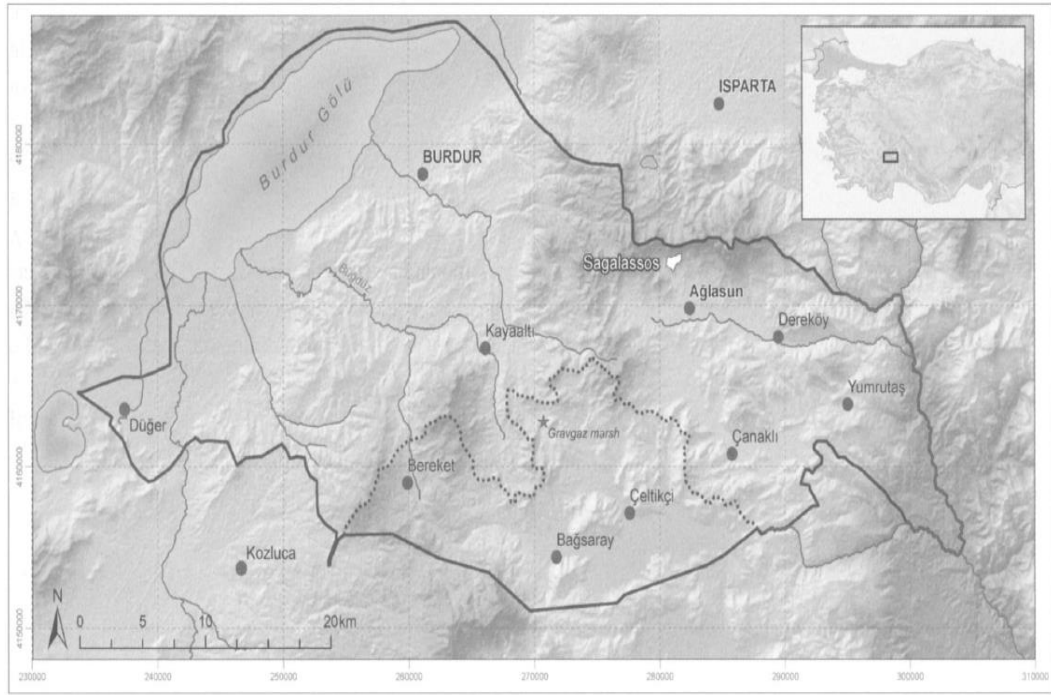
Waelkens, M. Vd. (2011). “Sagalassos 2008 ve 2009 Kazı ve Restorasyon Sezonları”, s. 263-281, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı 24-28 Mayıs 2010 İstanbul*, (3), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Warmind, M.L. (1993). The Cult of the Roman Emperor before and after Christianity, *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, (15), pp.211-220, (DOI 10.30674/scripta.67213).

Yurtsever, A. (2015). Neokoros Düşüncesinin Kökeni ve Gelişimi: Tanrı, Kutsal Krallık ve Yönetici İlişkisi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 15, Sayı (2):1-16.

<https://en.wiktionary.org/wiki/neokoros>, 27.11.2019.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0134%3Abook%3D24%3Acard%3D64>, 26.01.2020

Şekil 1. Güneybatıdaki Bereket vadisinde Roma İmparatorluk Dönemi'nde (düz çizgi) ve Helenistik Dönem'de (noktalı çizgi) Sagalassos Bölgesi. Sagalassos'tan başka bütün yer isimleri modern köy ve kasabalara aittir (Kaptijn vd., 2008:77).

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 1, March 2020

ORCID ID: 0000-0003-2454-6449

Makale Gönderim Tarihi: 25.12.2019

Makale Kabul Tarihi: 11.03.2020

<https://doi.org/10.30692/sisad.665073>

**ULUSLARARASI YOLCU TAŞIMACILIĞI (SRC1) SÜRÜCÜ MESLEKİ
YETERLİLİK SINAVLARINA AİT BİR BAŞARI TESTİ GELİŞTİRİLMESİ:
GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI**

*Developing an Achievement Test for International Passenger Transport (SRC1)
Driver Proficiency Tests: Validity and Reliability Study*

Abdullah SÜSLÜ

Trafik ve Sürücü Eğitimleri Daire Başkanı

Milli Eğitim Bakanlığı zel ğretim Kurumları Genel Müdürlüğü

Dr. Şule ÖTKEN

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Matematik ğretmeni

Özet: Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) türü belge, ilgili kurslar tarafından verilen eğitimin ardından sınava katılarak mesleki yeterlilik sertifikası almaya hak kazanan kursiyerlere düzenlenen sertifika türlerinden biridir. Söz konusu kurslarda eğitimlerini tamamlamış olan kursiyerlere, Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik belgelerini düzenlemek üzere kullanılan bir başarı testi geliştirmek, bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Başarı testine ait maddelerin güvenilirlik ve geçerlik çalışmalarını yapmak amacıyla hazırlanan deneme formu 209 kişiye pilot olarak uygulanmış ve sonuçta elde edilen veriler üzerine, maddelerin ve ölçeğin ayrı ayrı psikometrik özellikleri hesaplanmıştır. Başarı testinin güvenilirlik çalışmaları kapsamında KR 20 güvenilirlik katsayısı hesaplanmış ve geçerlik çalışmaları ise kapsam ve yapı geçerliği olarak incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirliliği belirlemek için yapılan analizlerden sonra başarı testinin nihai formu oluşturularak 130 kişiye uygulanmıştır. Nihai uygulama verilerine doğrulayıcı faktör analizi yapılarak model ile veri arasındaki uyumun iyi olduğu görülmüştür. Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sertifikalarını düzenlemek üzere kullanılan başarı testinin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar sözcükler: uluslararası yolcu taşımacılığı, sürücü mesleki yeterlilik sertifikası, başarı testi.

Abstract: The International Passenger Transport (SRC1) type certificate is one of the types of certificates issued to the trainees who are entitled to receive a vocational qualification certificate following the training. The purpose of this research is to develop a success test for trainees who have completed their training in these courses to issue the International Passenger Transport (SRC1) Driver Professional Qualification documents. The test form, which was prepared for the reliability and validity studies of the items of the achievement test, was piloted to 209 people. The psychometric properties of the items and the scale were calculated on the data obtained as a result of the pilot application. Within the scope of the reliability studies of the achievement test, the KR 20 reliability coefficient was calculated and the validity studies were examined as the scope and structure validity. After the analysis to determine the validity and reliability, the final form of the achievement test was created and applied to 130 people. Confirmatory factor analysis was performed on the final application data and it was found that the correlation between the model and the data was good. The achievement test used to issue the International Passenger Transport (SRC1) Driver Professional Competence certificates has proved to be a valid and reliable measuring instrument.

Keywords: international passenger transport, driver professional qualification certificate, achievement test.

GİRİŞ

Karayolu Taşıma Kanunu'nda, uluslararası yolcu ve eşya taşımalarının kapsamından biri olan karayolu taşımacılığı, Karayolu Taşıma Kanunu'nda, Türkiye'den karayolu taşıtları ile diğer ülkelere yapılan taşıma faaliyetlerini ve diğer ülkelerden karayolu taşıtları ile Türkiye'ye yapılan taşıma faaliyetleri olarak belirtilmiştir. Türkiye'de karayolu yolcu taşımacılığının hızla gelişmesi, hizmet yönetimi ve pazarlaması açısından birçok sonuçlar ortaya çıkarmıştır (Duman, Aydoğan ve Koçak, 2007). Bu aşamada en önemli ihtiyaçlardan birinin, karayolu taşımacılığında faaliyet gösteren şoförlere mesleki yeterlilik kriterinin kazandırılmasını sağlayacak olan mesleki yeterlilik eğitimleri olduğu görülmüştür (Ercan ve Pampal, 2011).

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan yönetmeliğe göre mesleki yeterlilik eğitimi; Karayolu Taşıma Yönetmeliği kapsamındaki faaliyetlerle ilgili bir mesleki yeterliliğin kazandırılması amacıyla alanda yer alan kurslar tarafından verilen eğitimi; mesleki yeterlilik sınavı ise kişilerde mesleki yeterliliğin tespiti amacıyla yapılacak sınavı ifade eder. Bununla birlikte ilgili yönetmelik kapsamında belirtilen faaliyetlerde mesleğin icrası ile ilgili eğitim, bilgi, beceri sahibi olmayı sağlayan kurslar tarafından verilen eğitim ve sonrasında yapılan sınav sonucunda mesleki yeterlilik sertifikası almaya hak kazanan kursiyerlere faaliyet bölümlerine göre düzenlenen belge türlerinden birisi ise SRC1 türü uluslararası yolcu taşımacılığı belgesidir (MEB, 2017).

Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik Kurs Programı, uluslararası yolcu taşımacılığı sürücü meslekî yeterlilik kuramsal kavramlarını içermektedir. Bu çalışmanın amacı, söz konusu kurs programına katılarak eğitimlerini tamamlamış olan kursiyerlere, Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sertifikalarını düzenlemek için

yapılan sınavlarda kullanılmak üzere bir başarı testi geliştirmektir. Bununla birlikte sınavlarda kullanılan çoktan seçmeli başarı testi maddelerinin geçerlilik ve güvenilirlik analizlerini yaparak başarı testinin psikometrik özelliklerini tespit etmektir. Yeterli düzeyde geçerliğe ve güvenilirliğe sahip olan bir başarı testine ait yapılan değerlendirmeler hatasız olacaktır. Bundan dolayı Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavına ait başarı testinin psikometrik özelliklerini test etmek; başarı testinden yeterli puanı alan kursiyerlere verilecek mesleki yeterlilik belgeleri için alınan kararların doğruluğu açısından önemlidir.

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın çalışma grubu, veri toplama aracı ve veri analizi başlıklarına yer verilmiştir.

Çalışma Grubu: Testlerin en çok kullanılan alanlarından biri başarının değerlendirilmesidir (Alpar 2014). Bu çalışmanın amacı Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik Sınavına ait bir başarı testi geliştirmektir. Bu araştırmanın çalışma grubunu, Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavının pilot uygulamasına katılan 209 kişi ve nihai uygulamasına katılan 130 kişi oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğü ile madde sayısının oranının 1/5 olması gerektiği (MacCallum, Widaman, Zhang ve Hong'dan aktaran Erkuş, 2014) düşünüldüğünde, kişi sayısının yapılacak analizler için yeterli olduğu görülmüştür. Bununla birlikte Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavına katılan kursiyerlerin soruları 40 dakikada cevapladığı tespit edilmiştir.

Veri toplama aracı: Bu çalışmada veri toplama amacıyla Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik Sınavı başarı testi kullanılmıştır. Test geliştirme sürecinde ise ilk olarak maddeler oluşturulmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, mevcut soruları gözden geçirerek değişen mevzuata uygun hale getirmek, yeni teorik ve uygulama soruları hazırlamak ve soru havuzunu geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmak amacıyla konusunda uzman sektör temsilcileri, resmi kurumlarda çalışan öğretmenler ve Milli Eğitim Bakanlığı personelinin katılımı ile 17-21 Aralık 2018 tarihleri arasında soru hazırlama çalışmayı gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte oluşturulan maddeler uzman görüşüne sunulduktan sonra pilot uygulama için başarı testinin 40 maddelik deneme formu oluşturulmuştur ve 5 Ekim 2019 tarihinde uygulanmıştır. Pilot uygulama sonucunda alınan veriler üzerine geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapıldıktan sonra kalan 23 madde ile 26 Ekim 2019 tarihinde nihai uygulama gerçekleştirilmiştir. Söz konusu analizler için sosyal bilimlerde istatistik paket programı, LISREL ve STATISTICA kullanılmıştır.

Veri analizi: Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavı başarı testi pilot uygulaması sonucunda veri analizleri maddelerin ve ölçeğin psikometrik özelliklerinin incelenmesi olarak gerçekleştirilmiştir. Madde güçlük düzeyi tanımı incelendiğinde maddenin gruba göre zorluk kolaylık derecesi hakkında bilgi verir (Erkuş, 2014). Ölçekle ölçülmek istenen özelliği ölçmede her maddenin ölçme gücünü belirlemek için Likert tarafından özgün olarak iki ayrı madde analizi yöntemi; korelasyona dayalı analiz ve iç tutarlık ölçütüne dayalı analiz önerilmiştir (McIver ve Carmines'dan aktaran Tezbaşaran, 1996). Korelasyona dayalı analiz yöntemi, test maddelerinden alınan toplam puanlar ile testin toplam puanı arasındaki ilişkiyi açıklar. Madde toplam korelasyonunun yüksek olması maddelerin benzer davranışları örneklediğini gösterir (Büyüköztürk, 2009). İç tutarlılık ölçütüne dayalı analizde, puanlama yapıldıktan sonra cevaplar toplam puana göre en yüksekten en düşüğe doğru sıralanır. Cevap kâğıtlarının yüksek olduğu % 27'si üst grup, düşük puanların ise % 27'si alt grup olarak ayrılır. Her iki grubun arasındaki farkın manidarlığı için bağımsız gruplar t testi yapılır (Tavşancıl, 2010).

Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavı başarı testine ait verilerin yapı geçerliği, açıklayıcı faktör analizi tekniği olan temel bileşenler ve doğrulayıcı

faktör analizi teknikleri ile incelenmiştir. Bir gruptan alınan değişkenler gruplanmak istendiğinde temel bileşenler tekniğinden yararlanır. Temel bileşenler küçük bir set geliştirmek için değişkenler arasındaki korelasyonları kullanır (Tabachnick ve Fidell, 2007) Verilerin faktör çözümlenmesine uygunluğunu saptamak için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) katsayısı ve Bartlett's testi hesaplanmıştır. Araştırmacılar tarafından genel olarak tatminkâr olduğu düşünülen KMO değeri asgari 0.7'dir (Malhotra'dan aktaran Altunışık ve diğerleri 2010). Açımlayıcı faktör analizinin ardından nihai uygulama gerçekleştirilmiş ve elde edilen verilere doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Söz konusu analiz için LISREL programı kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi, açımlayıcı faktör analizi ile belirlenen faktör yapılarını doğrulamak amacı ile yapılır. Veri setinin kategorik olduğu durumlarda Weighted least square yöntemi ile birlikte asimptotik kovaryans matrisi kullanılması gerekir (Şimşek, 2007).

Alpar (2014)'ın belirttiği gibi, geçerli bir testte bulunması gereken önemli bir özellik testin güvenilir olmasıdır. Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavı başarı testine ait maddelerin güvenilirlik analizleri, KR 20 Güvenirlik Katsayısı ile hesaplanmıştır. Başarı testlerinde test maddelerinin günlük dereceleri önemli ölçüde farklılık göstermiyorsa KR 20 kullanılır (Büyüköztürk, 2009).

Bulgular

Bu araştırmada, Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavına ait başarı testinin pilot uygulaması sonucu elde edilen veriler üzerinde maddelerin ve ölçeğin psikometrik özellikleri hesaplanmış ve iki ayrı başlıkta yer verilmiştir:

Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavına ait maddelerin psikometrik özelliklerinin belirlenmesi:

Bu bölümde Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavı başarı testi maddelerinin ayırıcılık gücü ve ortalama puan düzeyleri ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavı başarı testinin pilot uygulaması sonucu maddelerin ayırıcılık gücünün hesaplanmasında, korelasyona (r_{jx}) ve iç tutarlık kriterine dayalı analiz yöntemleri kullanılarak hesaplanmıştır. Korelasyona dayalı analiz yönteminde, her bir ölçek maddesinin puanı ile ölçek puanı arasındaki korelasyon hesaplanmıştır. İç tutarlık ölçütüne (t testi) dayalı analiz yönteminde ise %27'lik alt ve üst gruplar oluşturulmuştur. Daha sonra oluşturulan bu grupların arasındaki farkın istatistiksel olarak manidarlığını belirlemek için bağımsız gruplar için t testi kullanılmıştır ve sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik Sınavına Ait Madde Analizi Sonuçları

Madde No.	Ortalama	Standart sapma	r_{jx}	t
1.	,84	,37	,27	-4,64*
2.	,88	,33	,55	-4,92*
3.	,63	,48	,37	-6,39*
4.	,22	,42	,12	-3,04*
5.	,56	,50	,30	-5,57*
6.	,40	,49	,24	-4,57*
7.	,91	,28	,24	-3,80*
8.	,48	,50	,22	-4,89*
9.	,33	,47	,16	-3,53*
10.	,27	,45	-,14	-1,85*

11.	,66	,48	,22	-3,53*
12.	,34	,47	,30	-5,67*
13.	,73	,45	,40	-5,34*
14.	,85	,36	,49	-4,46*
15.	,95	,22	,60	-3,46*
16.	,66	,47	,26	-3,78*
17.	,90	,30	,43	-4,28*
18.	,62	,49	,35	-4,73*
19.	,58	,49	,09	-3,84*
20.	,58	,49	,24	-5,01*
21.	,77	,42	,47	-8,32*
22.	,39	,49	,26	-5,87*
23.	,77	,42	,60	-9,95*
24.	,86	,35	,37	-3,37*
25.	,84	,37	,48	-6,53*
26.	,44	,50	,35	-8,15*
27.	,73	,44	,56	-12,26*
28.	,85	,36	,24	-6,42*
29.	,21	,41	,04	-1,70
30.	,28	,45	,01	0,00
31.	,91	,29	,56	-4,28*
32.	,90	,30	,58	-5,24*
33.	,40	,49	,08	-1,33
34.	,52	,50	,18	-2,30*
35.	,72	,45	,22	-3,02*
36.	,81	,39	,45	-4,98*
37.	,94	,24	,57	-3,67*
38.	,96	,20	,64	-3,25*
39.	,90	,30	,36	-1,96
40.	,24	,43	-,04	1,62

*:p<.05

Tablo 1 incelendiğinde, maddelerin toplam puanla olan korelasyon değerlerine (r_{jx}) bakıldığında 2., 3., 5., 11., 12., 13., 14., 16., 17., 18., 21., 23., 24., 25., 26., 27., 31., 32., 36., 37., 38., 39. maddelerin ($r>.30$) test puanı ile yüksek korelasyon (Büyüköztürk, 2009) vermektedir. Bu nedenle söz konusu maddelerin ölçtüğü yapı anlamında istenilen düzeyde ayırıcılık gücüne sahip maddeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan 1., 2., 3., 11., 16., 20., 22., 28., 35. maddelerinin toplam puanlarla ($0.20 \leq r \leq 0.29$) orta düzeyde korelasyon verdiği (Büyüköztürk, 2009) sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu bu maddeler, düzeltilerek tekrar kullanılmıştır. Son olarak 4., 9., 10., 19., 29., 30., 33., 34., 40. maddelerin ise $r \leq 0.20$ (Büyüköztürk, 2009) olması nedeniyle çıkarılması gerektiği görülmüştür. Bununla birlikte Tablo 1'e göre maddelerin ortalama değerlerinin 0.22 ve 0.91 aralığında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte standart sapma değerleri incelendiğinde ise 0.20 ve 0.50 aralığında değerler aldığı bulunmuştur. İç tutarlılık ölçütüne dayalı t testi sonuçlarına bakıldığında ise 29., 30., 33., 39., 40., maddelerin t değerlerinin manidar olmadığı, bu nedenle bu maddelerin nihai form uygulamasından çıkarılması gerektiği sonucuna karar verilmiştir.

Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavına ait başarı testinin psikometrik özelliklerinin belirlenmesi:

Bu bölümde Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavına ait başarı testinin geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarına yer verilmiştir.

Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavı başarı testi pilot uygulamasından elde edilen verilerin güvenirliliği KR-20 güvenirlilik katsayısı ile hesaplanmıştır. Elde edilen 0.82 değerine göre, başarı testinin güvenilir bir ölçme aracı olduğu görülmektedir.

Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavı başarı testine ait geçerlik çalışmaları ise yapı geçerliği ve kapsam geçerliği olarak yapılmıştır. Kapsam geçerliği çalışmasında ilk olarak soru hazırlama çalışmayı Milli Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü tarafından yapılarak madde havuzu hazırlanmıştır. Daha sonra başarı testinin deneme formu oluşturularak uzman görüşleri alınmıştır. Deneme formu üzerinde gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavına ait başarı testi pilot uygulama için hazır hale getirilmiştir.

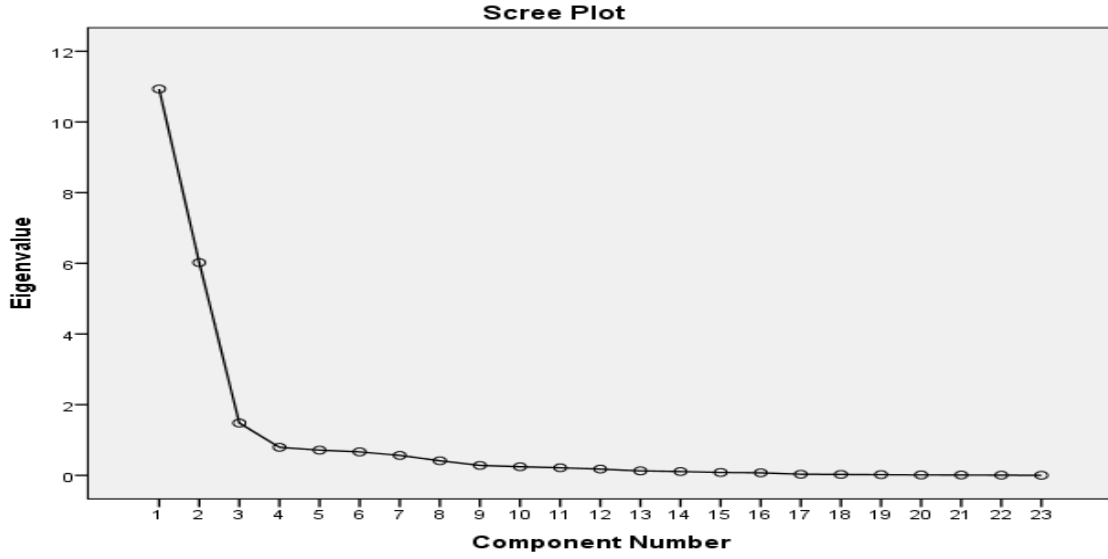
Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavı başarı testinin yapı geçerliğini belirlemek için pilot uygulamadan elde edilen verilere açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Açımlayıcı faktör analizinin 1-0 şeklinde kategorik verilerde yapılabilmesi için ilk olarak tetrakorik korelasyon matrisi, STATISTICA programı kullanılarak üretilmiştir. Oluşturulan tetrakorik korelasyon matrisinden sonra sosyal bilimlerde istatistik paket programı kullanılarak açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı 0.79 bulunmuş ve Bartlett testi anlamlı çıkmıştır ($p < 0.05$). Büyüköztürk (2009) belirttiği gibi, çalışmanın pilot uygulamasından elde edilen veriler açımlayıcı faktör analizi tekniği için uygundur. Faktör analizi sonucunda elde edilen toplam açıklanan varyans değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik Sınavı Başarı Testine Ait Toplam Açıklanan Varyans Değerleri

Bileşenler	Özdeğerler		Faktör yükleri	
	Varyans yüzdesi	Kümülatif yüzdesi	Varyans yüzdesi	Kümülatif yüzdesi
1. İş ile ilgili konular	47,54	47,54	47,54	47,54
2. Kurallarla ilgili konular	26,17	73,71	26,17	73,71
3. Trafikle ilgili konular	6,44	80,15	6,44	80,15

Tablo 2 incelendiğinde, belirlenen faktörlerin öz değerleri incelendiğinde elde edilen 3 faktörün açıkladığı toplam %80.15’lik varyansın %47.54’ü birinci faktör, %26.17’si ikinci faktör, %6.44’ü üçüncü faktör tarafından açıklanmaktadır. Ölçülen özelliğin tek boyutlu olup olmadığını belirlemek amacı ile yapılan faktör analizi sonucunda elde edilen öz değerlere ait çizgi grafiği Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. SRC Sınavına ait Başarı testi Özdeğerler Çizgi Grafığı

Şekil 1 incelendiğinde Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavı başarı testine ait 37., 39., 38., 31., 15., 24., 32., 14., 35., 2., 36., 21., 23., 25., 27., 20., 6., 8., 12., 3., 18., 13., 17. maddelerinin 3 boyutta toplandığı sonucuna ulaşılmıştır. Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavı başarı testine ait yapı geçerliği belirlenmesinde, test ile ölçülen özelliğin tek boyut üzerinde toplandığı görülmüştür. Yapılan açımlayıcı faktör analizi bileşen matris sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik Sınavı Başarı testine ait Faktör Analizi Bileşen Matris Sonuçları

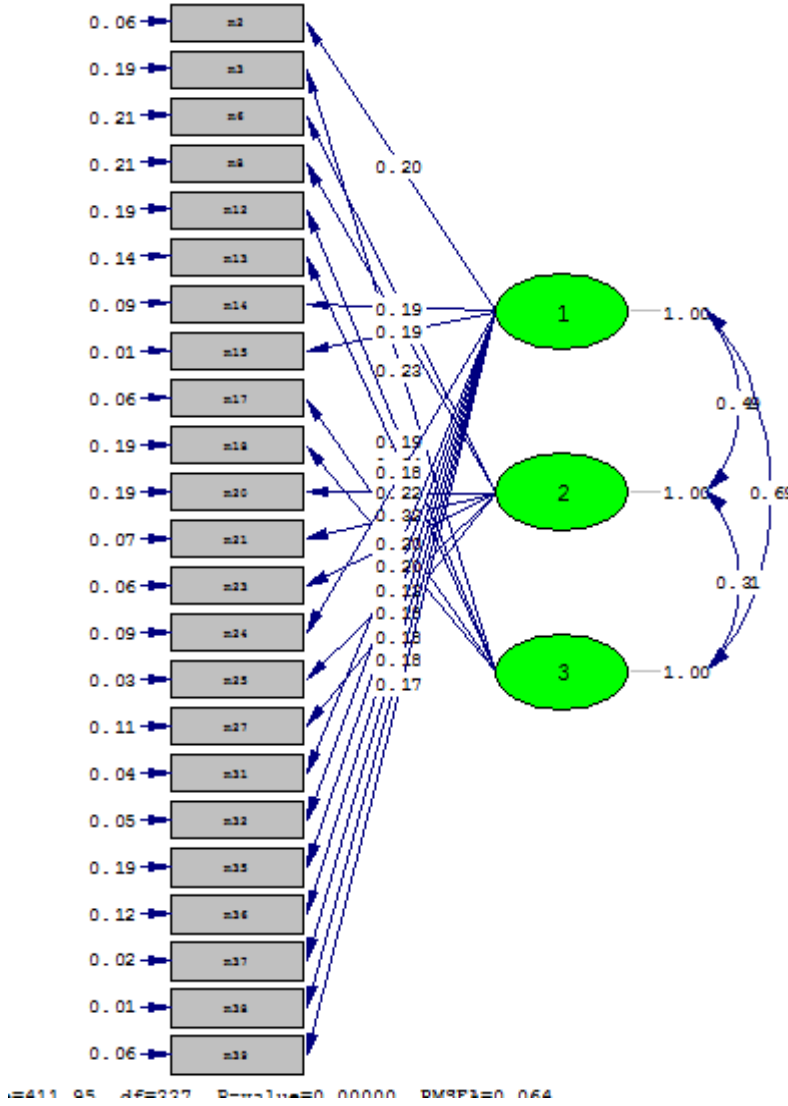
Maddeler	Bileşenler
m37	,95
m39	,93
m38	,90
m31	,84
m15	,84
m24	,81
m32	,73
m14	,72
m35	,70
m2	,68
m36	,63

m21	,96	
m23	,94	
m25	,93	
m27	,89	
m20	,82	
m6	,79	
m8	,75	
m12		,88
m3		,74
m18		,64
m13		,63
m17		,62

Tablo 3 incelendiğinde, 37., 39., 38., 31., 15., 24., 32., 14., 35., 2., 36. maddelerinin 1. boyutta, 21., 23., 25., 27., 20., 6., 8. maddelerinin 2. boyutta, 12., 3., 18., 13., 17. maddelerinin 3. boyutta, yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavı başarı testi madde analizi ve faktör analizi sonuçları birlikte değerlendirildiğinde birbiriyle tutarlı sonuçlar vermektedir. Sonuç olarak başarı testinin 23 maddelik nihai formu hazırlanarak 130 kişiye uygulanmıştır.

Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik Sınavına ait başarı testinin nihai uygulamasından elde edilen veriler üzerine doğrulayıcı faktör analizi LISREL programı ile yapılmıştır. Bununla birlikte söz konusu araştırmaya ait verilerin kategorik olması nedeniyle asimptotik kovaryans matrisi hesaplanmıştır. Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik Sınavı başarı testinden elde edilen verilere yapılan doğrulayıcı faktör analizine ait diyagram Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavına ait başarı testi doğrulayıcı faktör analizi sonuç diyagramı

Şekil 2 incelendiğinde, Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavının 3 boyutlu kuramsal yapısına ilişkin kurulan model ile ilgili olarak yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına ait belirlenen değerler Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik Sınavına ait başarı testinin uyum iyiliği değerleri

Uyum Ölçüsü	Kabul edilebilir aralık	Mükemmel aralık	Değeri	Uyum
Ki kare /sd	2 < Ki kare /sd < 3	0 < Ki kare /sd < 2	324/204=1.5	Mükemmel
AGFI	.85 < AGFI < .90	.90 < AGFI < 1.0	0.85	Kabul edilebilir
GFI	.90 < GFI < .95	.95 < GFI < 1.0	0.85	Kabul edilebilir
RMSEA	.05 < RMSEA < .08	.00 < RMSEA < .05	0.064	Kabul edilebilir
SRMR	.05 < SRMR < .10	.00 < SRMR < .05	0.29	Kabul edilebilir

Tablo 4 incelendiğinde, kurulan bu modelin uygunluğuna ilişkin yapılan doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen uyum indeks sonuçlarına göre, model ve veri arasındaki uyumun kabul edilebilir değerler aralığında yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen ki-kare değeri manidar bulunmuştur. Ki-kare değerinin, serbestlik derecesine bölünmesi sonucunda elde edilen katsayı 1.5 olup, bu değer modelin iyi bir model olduğunu göstermektedir. Uyum istatistiklerinden AGFI (0.85) değeri ve GFI (0.85) model veri uyumu için iyi olmakla birlikte, SRMR (0.29) ve RMSEA (0.064) değerleri model veri uyumu için kabul edilebilir bir sonuçtur. Model – veri uyumuna ilişkin doğrulayıcı faktör analizi ile belirlenen modelin veri uyumunun iyi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik Sınavına ait oluşturulan maddelerin değer örtük değişkenini ölçebildiği yani başarı testinin yapısal geçerliğe sahip olduğu belirlenmiştir.

Tartışma

Meslek tanımı, bir kişinin hayatını idame ettirebilmek amacıyla uyguladığı ve genellikle eğitim, tecrübe ve yetenek gerektiren bir iş koludur. Yeterlilik ise, çalışan kişinin mesleki veya profesyonel becerilerinin tescili anlamına gelmektedir. Kişi ilk önce sürücü belgesi sahibi olur. Yolcu veya yük taşımacılığı yapmak isteyen her kimse sürücü belgesinin yanı sıra, mesleki yeterlilik belgesi sahibi olmak zorundadır. Bunun için de mesleki yeterlilik eğitimi alıp, eğitim sonunda yapılacak olan sınavda başarılı olması gerekmektedir (Ercan ve Pampal, 2011).

Karayolu Taşıma Kanunu'nda belirtildiği gibi karayoluyla yük ve yolcu taşımacılığı yapılma esnasında kullanılan ticari araçlarda çalışan şoförlerin, almak zorunda olduğu belge, sürücü mesleki yeterlilik belgesidir. Bu çalışmanın amacı, ilgili alandaki kurslara katılarak eğitimlerini tamamlamış olan kursiyerlere, Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik belgelerini düzenlemek üzere kullanılan bir başarı testi geliştirmektir. Bu amaçla çoktan seçmeli olarak 40 soru hazırlanmıştır. Test geliştirme sürecinde uzman görüşleri alınarak deneme formu oluşturulmuş ve pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonucunda elde edilen veriler üzerine maddelerin ve başarı testinin ayrı ayrı olarak geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Yapılan madde düzeltmelerinden sonra 23 çoktan seçmeli maddeden oluşan ve 3 boyutlu başarı testi ile nihai uygulama 130 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Nihai uygulama sonucunda yapılan doğrulayıcı faktör analizi ile Uluslararası Yolcu Taşımacılığı (SRC1) Sürücü Mesleki Yeterlilik sınavına ait başarı testinin model veri uyumunun sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma ile ilgili alan yazın incelendiğinde, söz konusu araştırma ile daha önce yapılmış benzer bir çalışma bulunmamaktadır. Bu yönüyle araştırma ilgili alanda tek olma özelliği taşımakta olup alana katkı getireceği düşünülmektedir. Bu nedenle başarı testi, farklı değişkenlerin yer aldığı çalışmalarda ve farklı bölgelerde yapılması amacıyla kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Alpar, R. (2014). Spor, Sağlık ve Eğitim Bilimlerinden Örneklerle Uygulamalı İstatistik ve Geçerlik ve Güvenirlik. Ankara: Detay.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, SPSS Uygulamalı. Sakarya: Sakarya.
- Büyüköztürk, Ş. (2009). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. Ankara: Pegem.
- Duman, T., Ayduğan, P., Koçak, G. N. (2007). Karayolu yolcu taşımacılığı hizmetlerinde hizmet kalitesi, hizmet değeri, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati ilişkileri, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9/1.

- Ercan, A. ve Pampal, S. (2011). Türkiye'deki karayolu taşımacılığında mesleki yeterlilik eğitiminin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 9/3.
- Erkuş, A. (2014). Psikolojide Ölçme ve Ölçek Geliştirme, Ankara: Pegem.
- Karayolu Taşıma Kanunu, (2003).
http://www.kugm.gov.tr/BLSM_WIYS/TMKDG/tr/Mevzuat/kanunlar/20120926_154953_64574_1_64896.pdf sayfasından erişilmiştir.
- MEB, (2012). Millî Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği, RG, 20.03.2012, Sayı: 28239.
- MEB, (2017). Millî Eğitim Bakanlığı Özel Ulaştırma Hizmetleri Mesleki Eğitim ve Geliştirme Kursları Yönetmeliği, RG, 01.02.2017, Sayı: 29966.
- Şimşek, Ö. (2007). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş, Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları. Ankara: Ekinoks.
- Tabachnick, G. B. ve Fidell, L. S. (2007). Using Multivariate Statistics. London: Pearson.